

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΦΕΞΗ

Ι. Κονδυλάκη — Γ. Ασπρά — Ι. Πετρουνάκου
Γ. Τσοκοπούλου — Ε. Παντελίδου — Α. Στράτου.

ΜΕΓΑΛΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

ΤΟΥ

1821

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ: — 'Η Γραμβούσα. — 'Η πολιορκία της 'Αγροπόλεως. — 'Ο θάνατος του Παπαφλέσσα. — 'Η άλωση της Τριπολιτσᾶς. — 'Η έξοδος του Μεσολογγίου. — 'Η μάχη της Πέτρας. — 'Η ναυμαχία του Ναυαρίνου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ
1914

Η ΓΡΑΜΒΟΥΣΑ

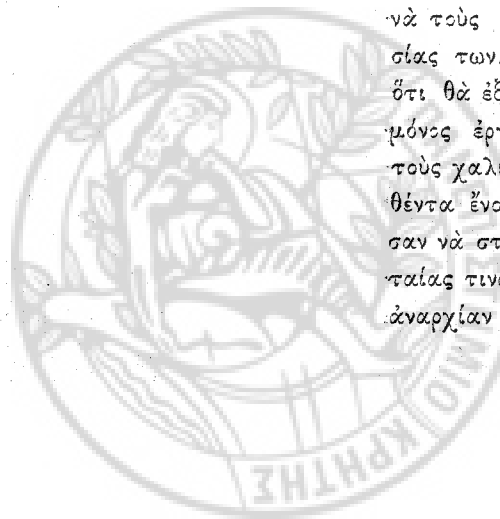
(Ἐπανάστασις τοῦ 1821 ἐν Κρήτῃ).

Ἡ ἑναρξίς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος εὔρε τὴν Κρήτην εἰς κατάστασιν ἀξιοθρήνητον. Κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐπὶ Ὀρλώφ ἀτυχῇ ἐπανάστασιν, τὴν λεγομένην ἐν Κρήτῃ τοῦ Δασκαλογιάννη, οἱ Τούρκοι εἶχον ἀφαιρέσει πᾶν ὄπλον ἀπὸ τοὺς χριστιανούς καὶ ἡ ἀπηνὴς τυραννία των κατέστη ἔτι ἀπηνεστέρα. Ἀναρχία θηριώδης ἀπελύθη κατὰ τῶν δυστυχῶν ραγιαδῶν τῆς νήσου. Οἱ χριστιανοὶ ἐτέθησαν ἐκτὸς νόμου. Οἱ Τούρκοι ἠδύναντο νὰ τοὺς φονεύουν ἀτιμωρητὶ καὶ νὰ σφετερίζωνται τὰς περιουσίας των. Αὐτοὶ οἱ πασάδες ἤρχισαν ν' ἀνησυχοῦν, φοβούμενοι ὅτι θὰ ἐξωλοθρεύετο ὁ χριστιανικὸς τῆς νήσου πληθυσμός, ὁ μόνος ἐργαζόμενος καὶ πληρόνων φόρους. Ἀλλ' ἄφωῦ ἀφῆκαν τοὺς χαλινούς, ἦτο δύσκολον πλέον νὰ περιορίσουν τὸν ἀπεθρασυνθέντα ἑνοπλον ὄχλον τῶν Τουρκοκρητικῶν. Οἱ Γιανίτσαροι ἤρχισαν νὰ στασιάζουν καὶ ἐναντίον αὐτῶν οἱ δὲ πασάδες, μετὰ ματαίας τινὰς ἀποπείρας νὰ τοὺς χαλιναγωγῇσιν, ἀφῆκαν τὴν ἀναρχίαν νὰ ἐξακολουθῇ τὸ ἔργον τῆς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

39539

ὑπὸ τριακτὴν τρομοκρατίαν ἔζων οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ καίτοι ταπεινωμένοι καὶ ἄοπλοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑπακούσουν εἰς τὸ κήρυγμα τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, τὸ ὁποῖον ἐλάχιστοι μεμνημένοι εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν ἐκήρυξαν ἐν κρυπτῷ καὶ παραθύστῳ. Μόνον εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη ὑπῆρχον ὀλίγα ὅπλα εἰς τὴν κατοχὴν Χριστιανῶν. Δι' αὐτῶν δὲ καὶ μὲ τὴν εἰς τὸν Θεὸν πεποίθησιν ἀπεφάσισαν ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ τῶν ἰσαριθμῶν περὶ τοῦ Τούρκων τῆς νήσου, οἵτινες καὶ καλῶς ὀπλισμένοι ἦσαν καὶ ἐξησκημένοι εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἀνδρείοι. Ὁ ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1800 Γάλλος περιηγητὴς Σαβαρὺ ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ περὶ τῶν Τουρκοκρητῶν. «Ἐὰν ἡδυνάμην, γράφει, νὰ στρατολογήσω ἀπὸ αὐτοῦς, θὰ ἐσχημάτιζα τὸ ὠραιότερον στράτευμα τῆς Εὐρώπης».

Αἱ πρῶται συμπλοκαὶ ἐνίσχυσαν τὰς ἐλπίδας καὶ τὸ θάρρος τῶν Χριστιανῶν. Ὅσον δὲ ἤϋξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνόπλων, αἱ πολεμικαὶ ἐπιτυχίαι τῶν Χριστιανῶν ἐγίνοντο σημαντικώτεραι, ἕως οὗ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ περιορισθῶν εἰς τὰ φρούρια, ἅτινα τῶν Ἐνετῶν ἡ τυραννία κατέλιπεν εἰς τὴν διαδεχθεῖσαν αὐτὴν τουρκικὴν.

Εἰς τὰ φρούρια ταῦτα, ὡς πάντοτε, ἀνεχαιτίσθη ἡ ὁρμὴ τῶν Κρητῶν. Στερούμενοι πυροβολικοῦ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ τ' ἀποκλείσουν καὶ τὰ προσβάλλουν ἐκ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης, ἔβλεπον διαφεύγον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν νικῶν. Οὕτω δέ, ἐνῷ οἱ μὲν Τούρκοι εἶχον ἀσφαλὴ ὁρμητήρια, οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν εἶχον μόνον τὰ θεοποίητα φρούρια τῶν βουνῶν των, οὐδὲν δὲ ἀσφαλὲς κέντρον ἐνεργείας καὶ ἐφοδίων, οὐδένα λιμένα, παρεκτός τοῦ ἀποκέντρου Λουτροῦ τῶν Σφακίων, πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων καὶ εἰσαγωγὴν τῶν ἐπιτηδείων.

Μὴ δυνάμενοι, δι' οὗς λόγους ἀνεφέραμεν, νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν ἄλωσιν τῶν δύο μεγάλων φρουρίων τῆς νήσου, τοῦ Ἡρακλείου.

καὶ τῶν Χανίων, ἐσκέφθησαν νὰ καταλάβωσι τὰ δευτερεύοντα φρούρια. Ὁ λοχαγὸς Βαλέστρας, Γάλλος φιλέλλην, ὅστις εἶχε γεννηθῇ εἰς τὰ Χανιά καὶ εἶχε λάβει μέρος εἰς τοὺς πολέμους τοῦ Ναπολέοντος, ἐσχεδίασε καὶ διηύθυνε μίαν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ φρουρίου Ρεθίμνης. Δυστυχῶς ὅμως τὸ σχέδιον, μὴ ἐκτελεσθὲν καλῶς, ἀπέτυχεν, ἐφρονεῖτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Βαλέστρας μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν Κρητῶν. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίου ἐποχὴν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν αἵματηρὸν τρόπον ἀπετύγχανεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἄλλη ἀπόπειρα πρὸς ἄλωσιν τῆς Ἱεραπέτρας. Μόνον τὸ Καστέλλι τῆς Κισσαμῦ ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγων· ἀλλὰ τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ ἄλιμενον φρούριον ἐλάχιστα ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτῳ μία αἰγυπτιακὴ ἐκστρατεία, ἐλθοῦσα εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Κρήτῃ Τούρκων, εἶχε κλονίσει σοβαρῶς τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Χασὴν πασῆς, μὲ πολυἀριθμὸν πεζικὸν καὶ ἱππικὸν διέτρεχε τὴν νῆσον, συνάπτων μάχας, καίων, καταστρέφων καὶ αἰχμαλωτίζων. Ἐκ μέρους τῆς ἐν Ἑλλάδι Κεντρικῆς Διοικήσεως εἶχε διορισθῇ πρὸ ὀλίγου Ἀρμοστής Κρήτης ὁ Ἐμμανουὴλ Τριμπαζῆς, ὅστις κατῆλθεν εἰς Κρήτην μετὰ δύο πλοίων. Ἡ ἐπικουρία δὲ αὕτη ἐνεθάρρυνε τοὺς Κρητὰς ν' ἀποπειραθῶσιν ἐκ νέου τὴν κατάληψιν φρουρίου, τοῦ ὁποῖου εἶχεν εἴπερ ποτὲ ἀνάγκην ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰς δεινὰς ἐκείνας περιστάσεις.

* *

Εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἐπανάστατῶν, τὸν ἐκ Κισσαμῦ ὀπλαρχηγὸν Μιχαὴλ Μαυράκη, εἶχε γίνει ἔμμενος ἰδέα τὸ εὐάλωτον καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ καταληφθῇ ἡ Γραμβούσα.

Ἡ Γραμβούσα εἶχε μικρὰ βραχέως νήσος παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ δυτικωτέρου πρὸς βορρᾶν ἄκρωτηρίου τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον σήμερον μὲν ὀνομάζεται Μεσογειανόν, πάλαι δὲ Κίμαρος. Ἐχει ὕψος 137 μέτρων, ἐπ' αὐτῆς δὲ ὑπάρχει φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔκτι-

σαν, όταν κατέλαβον τὴν Κρήτην, οἱ Ἑνετοί, τὸ μὲν ὡς φρουρὸν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Αἰγαίου, τὸ δὲ διὰ τὴν χρησιμοποίησιν κατὰ τῶν Μαυριτανῶν πειρατῶν, οἵτινες ἕως τότε κατέφυγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραμβούσης καὶ εἶχον αὐτὸν ὁρμητήριον διὰ τὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης καὶ τὸ Αἰγαῖον ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν. Ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῆς νήσου, τοῦ ὕψους καὶ τοῦ ἀποκρήμνου, ἰδίως πρὸς τὸ πέλαγος, τοῦ ἀποτελοῦντος αὐτὴν βράχου, τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης ἀπέβαινεν ἀπόρρητον. Ὁ ἐπισκοφθεὶς αὐτὸ κατὰ τὸ 1610 Ἀγγλὸς Λίθγκω (1), τὸ κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς ἐποχῆς του. Κατὰ δὲ τὸν ἐν Κρήτῃ τουρκοκρατικὸν πόλεμον, καθ' ὃν ἡ Κρήτη κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, οὗτοι τόσον δύσκολον ἔκριναν τὴν ἄλωσιν τῆς Γραμβούσης, ὥστε οὐδ' ἐπεχείρησαν. Καὶ ὅταν δὲ ὀριστικῶς ἡ Κρήτη περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων, ἡ Γραμβούσα, μετὰ δύο ἄλλων ὠχυρωμένων νησίδων, Σούδας (εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ὁμωνύμου κόλπου) καὶ Σπιναλόγγας (εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην), ἔμεινεν εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑνετῶν, ἕως οὗ τὸ 1692 παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ δύο ἐκ Καλαυρίας ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς αὐτῆς, λαβόντων εἰς ἀμοιβὴν τῆς προδοσίας τῶν, κατὰ τοὺς Ἑνετοὺς χρονολογίους, ἓνα βαρέλι τσεκίγια.

Γραμβούσαι ἦσαν ἄλλοτε τρεῖς νησίδες· ἀλλὰ μία ἐξ αὐτῶν, συνεπιεία τῆς περιέργου ἀνιζήσεως τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Κρήτης, ἦν περιέγραψεν ὁ Ἀγγλὸς πλοίαρχος Σπράττ, ἠνώθε μὲ τὸ ἀκρωτήριο, σχηματίσασα εἰς τὴν ἄκρην αὐτοῦ τὴν γλῶσσαν τὴν ὀνομαζομένην Τηγάνι. Ἡ δευτέρα, ὀνομαζομένη Ἀγρία Γραμβούσα ἢ Παλαιογραμβούσα, εἶνε τελείως ξηρὰ καὶ ἔρημος, μὲ ἀκτὰς ἀποκρήμνους. Ἡ κυρίως Γραμβούσα ἔχει λιμένα ἀσφαλῆ σχηματιζόμενον ὑπὸ προεκτάσεως τοῦ βράχου, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Τηγανιοῦ.

(1) Παρὰ Spratt.

Ὡς εἴπαμεν λοιπὸν, ὁ Κισσαμῆτης Μαυράκης δὲν ἔπαυε προσπαθῶν νὰ πείσῃ τοὺς συναγωνιστάς του ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Γραμβούσης δι' αἰφνιδίαν ἐπιθέσεως δὲν ἦτο δύσκολος καὶ ὅτι τὸ φρούριον ἐκεῖνο ἦτο ἀπαράιτητον διὰ τὴν ἐξακλουθήσιν καὶ τὴν εὐόδου τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς τὴν ἰδέαν του δὲ εὗρε σύμμαχον τὸν ἐκ τῶν Αἰγυπτίων κίνδυνον. Ὁ Χασάν πασζας, εὗρισκόμενος τότε εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ ἐπανεέλθῃ καὶ εἰς τὰς δυτικάς, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν, ἣν εἶχεν ἀρχίσει. Καὶ ὅχι μόνον πολλοὶ ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν ἐπεισέθησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάληψιν τῆς Γραμβούσης, διὰ τὴν ἔχουν ἀσφαλὲς κέντρον καὶ ὁρμητήριον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρμοστής Τομπάζης.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐκαθάρισαν καὶ τὸ Σέλινον ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πολιορκήσαντες τὴν Κάνδανον καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς Σελινιώτας Μωαμεθανοὺς νὰ συνθηκολογήσωσιν, ἔβαλαν εἰς ἐνέργειαν τὸ περὶ τῆς Γραμβούσης σχέδιον.

Πρὸς τοῦτο ὁ Ἀρμοστής συνήθροισε περὶ τοὺς 500 ἄνδρας, μεταξὺ δὲ τούτων πολλοὺς ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος, τὸ ὅποιον τὸν συνώδευε κατὰ τὴν εἰς Κρήτην ἀθροδὸν του. Ἐκ τούτων πολλοὶ ἐθεωροῦντο ἐμπειρότεροι τῶν Κρητῶν εἰς τοιαύτας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καθότι εἶχον λάβει μέρος καὶ εἰς ἄλλας τοιαύτας κατὰ τὴν Πελοπόννησον. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν φιλοτιμηθῆσαι περισσότερον οἱ ἐθελονταί, ὁ Τομπάζης ἀνέθηκε τὴν ἀρχηγίαν εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν Δημ. Δράμαλιν ὀνομαζόμενον.

Μετὰ τὰς παρασκευὰς ταύτας, διέβησαν διὰ λέμβων εἰς τὴν νήσον τῆς Γραμβούσης, κατὰ τὴν ἀσέληνον νύκτα τῆς 11 πρὸς τὴν 12 τοῦ Δεκεμβρίου 1823. Ἠκολούθησε δὲ καὶ ὁ Ἀρμοστής, ἐπιβαίνων τῆς γολέτας του «Τερψιχόρης».

Τὸ ἀποβατικὸν σῶμα, ὀδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Μαυράκη, κατάρθωσε, χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ ὑπὸ τῆς φρουρᾶς τῆς Γραμβούσης, νὰ ἐπιθέσῃ κλίμακας εἰς τὸ βορειανατολικὸν μέρος τοῦ τείχους,

τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ χαμηλότερον. Πρῶτοι ἀνέβησαν οἱ ἐξ Ὑδρας ἀδελφοὶ Ἀντώνιος καὶ Ραφαὴλ Σουσάνα· ἠκολούθηον δὲ μετ' αὐτοὺς ὁ Βουζομάρκος καὶ ὁ Κωνσταντινουπολίτης Πάνχαρης Σουλιώτης, οἵτινες εἶχον φθάσει τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Μετ' αὐτοὺς δὲ ἀνέβη καὶ ὁ Δράμαλης μετὰ 150 ὁπλιτῶν καὶ μετὰ τῶν Κρητῶν πρωταγωνιστῶν Γεωργίου Παπαδάκη καὶ Ἀναγνώστου Παναγιώτου.

Οἱ πρῶτοι ἀναβάντες εὗρον ἐντὸς τοῦ φυλακείου τοῦ τὸν νυκτοσκοπὸν κραυγάζοντα ὑπὸ τὴν καπὸταν τοῦ, καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ μετ' αὐτοῦ. Καὶ τὸν μὲν ἄνδρα ἐφόνευσαν, τῆς δὲ γυναίκας ἐφείσθησαν, ἀφίσταντες αὐτὴν εἰς τὸ φυλακεῖον.

Ἀλλὰ μετὰ τοιαύτης ἀπρονοήσιας εἶχε παρασκευασθῇ ἡ ἔσθλας, ὥστε οἱ ἀναβάντες καὶ ἐχρονотρίθησαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάστασιν, διότι εἶχον μόνον δύο κλίμακας, καὶ ἅμα κατέλαβον τὸ φυλακεῖον εὐρέθησαν εἰς ἀπορίαν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐπρεπε νὰ καταλάβουν τὰς ἐπάλξεις καὶ τὰ πυροβόλα, ἀλλὰ δὲν εἶχον παραλάβει πυρίτιδα διὰ νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτῶν ἐναντίον τῶν οἰκιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν κλεισμένοι οἱ 100 ἄνδρες τῆς φρουρᾶς.

Ἐν τῷ μεταξύ διέφυγεν ἐκ τοῦ φυλακείου, κακῶς φυλασσομένη, ἡ σύζυγος τοῦ σκοποῦ, καὶ ἐξύπνησε τοὺς ἔτι κοιμωμένους ἐκ τῆς φρουρᾶς, ὅσους δὲν εἶχον ἐξυπνήσει αἱ κραυγαὶ τοῦ συζύγου τῆς. Ἐνῷ δὲ ὁ Βουζομάρκος, οἱ ἀδελφοὶ Σουσάνα, ὁ Καραγιάννης καὶ τινες ἄλλοι ἐπεχείρουν νὰ καταλάβουν μίαν ἐπαλξιν, οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ τοὺς πυροβολοῦν ἐκ τῆς πλησίον οἰκίας. Καὶ ἐφρονεύθησαν μὲν ὁ Βουζομάρκος καὶ ὁ Ῥαφαὴλ Σουσάνας, ἐπληγώθησαν δὲ ὁ Καραγιάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος Σουσάνας.

Οἱ Τούρκοι, καταλαβόντες ἤδη τὰ ἐπικαιρά μέρη τοῦ φρουρίου, ἐπυροβολοῦν πανταχόθεν κατὰ τῶν ἀναβάντων, οἵτινες δὲν εἶχον προνοήσει ἢ δὲν ἐπρόφθασαν καὶ νὰ συντρίψουν τὴν πύλην τοῦ φρουρίου, ἵνα εἰσέλθουν καὶ οἱ λοιποί. Ὁ Ἀρμωστής, ὅστις εἶχεν ἀποβῇ εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, ξιφήρης παρώτρυνε τοὺς ἔξω ὑπολει-

πομένους ἵνα ἀναβῶσι καὶ αὐτοὶ εἰς ἐπικουρίαν τῶν προαναβάντων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τινὲς τῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου Ἑλλήνων καὶ ἐκ τῶν πρώτων ὁ Δράμαλης ἤρχισαν νὰ καταβαίνουν, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ, τὸν ὁποῖον μετέδωκαν καὶ εἰς τοὺς ἔξω εὐρισκομένους, οἵτινες ἀντὶ νὰ ὑπακούσουν εἰς τὰς γενναίας παρορμήσεις τοῦ Τριπαζῆ, ἀπεσύροντο πρὸς τὰ πλοῖα.

Ἐν τούτῳ οἱ πλείστοι τῶν ἀναβάντων ἐπέμενον πολιορκούντες καὶ ὅταν πλέον δὲν ἔμενεν ἐλπίς ἐπιτυχίας καὶ ὁ ἀγὼν αὐτῶν ἦτον ἀπεγνωσμένος. Οἱ Τούρκοι ἀπὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν πύργων τοὺς ἐκτύπων ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, μεταχειριζόμενοι μάλιστα καὶ τὰ πυροβόλα τῶν ἐπάλξεων. Μίαν μόνην ἀόριστον ἐλπίδα εἶχον οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἄνδρες· ὅτι ἐπερχομένης τῆς νυκτὸς θὰ μετεβαίνοντο ἴσως τὰ πράγματα. Καὶ ἐνεκαρτέρησαν δι' ὅλης σχεδὸν τῆς ἡμέρας, φρονεύντες οἱ πλείστοι. Περὶ τὴν δειλὴν δὲ οἱ Τούρκοι ἐξορμήσαντες, ἄλλους μὲν ἐκ τῶν ἐπιζώντων ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐφόνευσαν εἰς συμπλοκὴν στήθος πρὸς στήθος, ἄλλους δὲ ἠνάγκασαν νὰ κρημνισθῶσιν ἐκ τοῦ ὕψους ἐκείνου εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐπὶ τῶν βράχων. Ἡ ἰδέα ὅτι μετ' αὐτῶν ἐκινδύνευον αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἐπολλασίασε τὴν ἀντοχὴν καὶ τὸ θάρρος τῶν Τούρκων. ἐκ τῶν ὁποίων περὶ τοὺς 30 ἐφρονεύθησαν. Ἐκ τῶν ἀναβάντων εἰς τὸ φρούριον Ἑλλήνων ἐφρονεύθησαν 83, μεταξύ δὲ αὐτῶν ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ οἱ τρεῖς ἡρώϊκοι ἀδελφοὶ Κότσοι, Πολιτάκια ἐπιλεγόμενοι, οἵτινες πολλὰκις εἶχον διαπρέψει εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον μετὰ τοῦ Νικηταροῦ, εἰς δὲ τὴν Κρήτην μετὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Μυτιληναίου.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς πολιορκίας ἐκείνης ἐπιχειρήσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Τριπαζῆς καὶ οἱ Κρήτες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐξήρτων μεγάλας ἐλπίδας. Ὡς δὲ προσέβλεπον, νέος στόλος καὶ νέος στρατὸς ἐφθασε μετ' ὀλίγον ἐξ Αἰγυπτίου μετὰ τοῦ Ἀλβανοῦ Χουσεῖν βέη, ὅστις διεδέχθη τὸν ἀποθανόντα Χα-

σάν πικρὸν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Χουσεΐν, μετὰ πολλὰς μάχας καὶ φοβερὰς δηρώσεις, ἠνάγκασε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας νὰ ὑποταχθῶσιν ἢ νὰ προσποιηθῶσιν ὑποταγήν, ἢ νὰ ἀποφύγῃσι τὴν παντελεῖαν ἐξόντωνσιν, ἐστράφη καὶ πρὸς τὰς δυτικάς, τὰς ὁποίας διήλθεν ὡς δαίμων ὀλέθρου καὶ καταστροφῆς. Οἱ ἐξηντηλημένοι ἐκ τοῦ τριετοῦς ἀγῶνος ἐπαναστάται δὲν ἠδύναντο ν' ἀναγκαιώσῃσι τὰ πολυάριθμα στρατεύματα τοῦ Χουσεΐν. Ἀντέταξαν πολυαχρὺ πείσμονα καὶ ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐκαμφθησαν, ὁ δὲ Χουσεΐν διέτρεχε τὰς ἐπαρχίας, σφάζων, αἰχμαλωτίζων καὶ πυρπολῶν. Χιλιάδες γυναικοπαίδων, εὐρισκόμενων εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθλιότητα, ἔφευγον εἰς τὰ ὄρη, καταδιωκόμενα ὑπὸ τῶν ἱππέων τοῦ Χουσεΐν, χιλιάδες ἄλλων ἔφευγον πρὸς τὰ παράλια ὅπου ἐναγωνίως ἐζήτησαν πλοῖα διὰ νὰ σωθῶν. Οὕτω δὲ πολλὰί χιλιάδες Κρητῶν ἐξεπατρίσθησαν καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐκτὸς τῶν αἰχμαλωτισθέντων ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ὑπὸ τῶν περιπλεόντων τὴν νῆσον αἰγυπτιακῶν πλοίων, οἵτινες ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Ὁ δὲ Ἀρμυστὴς Τριμπάζης, ἀφοῦ ἀπὸ τῆς γολέτας τοῦ ἐξέδωκε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1824 μίαν προκήρυξιν, εἰς τὴν ὁποίαν συνίστα εἰς τοὺς Κρήτας καρτερίαν, «διότι εἶνε ἄδικον, ἔγραφε, νὰ ματαιωθῶσι τόσαι θυσίαι καὶ τόσα χυθέντα αἷματα», ἀνεχώρησε καὶ αὐτὸς εἰς Ὑδραν.

* *

Μετὰ τῶν ἄλλων, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον καὶ πολλοὶ τῶν τελευταίων ἐγκαρτερησάντων εἰς τὰ ὄπλα. Ἐκεῖ δ' ἐξήκολουθῶντες νὰ πολεμοῦν, ἐφρόντιζον συγχρόνως πρὸς ἐξέδραμιν μίσων, ἵνα καὶ ἐν Κρήτῃ ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν. Ἀλλ' εἰς μάτην ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῆς τότε Κυβερνήσεως, ἐν μέσῳ τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν. Εἰς μάτην, ἀφοῦ ἀπηλπίσθησαν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, ἐπεδίωξαν ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδιαιτέρων ἐπ' ὀνόματι τῆς Κρήτης δάνειον.

Μεθ' ὅλας ὁμως τὰς ἀποτυχίας ταύτας, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1825 οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Κρήτες ἀπερράσισαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κρήτην καὶ συνεχίσωσι τὸν διακοπέντα ἀγῶνα.

Καὶ πάλιν ὁ Μαυράκης ἐπανέφερε τὴν ἰδέαν τῆς Γραμβούσης, ἥτις καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐξηκολούθει νὰ κατέχη τοὺς λογισμούς του ἐπίμονος. Εἰς Βάτικα, ὅπου διέμενε, δὲν ἔπαυε νὰ σκέπτεται πῶς ἠδύνατο νὰ καταληφθῇ ἡ Γραμβούσα.

Εἰς τὰ Βάτικα ἐπίσης ἔμενε ἄλλος τις Κρήτης, ἐκ Κισσάμου καὶ αὐτός, Μιχαὴλ Ἀρετᾶς ὀνομαζόμενος, ὅστις, ναυτικός ὢν, ἔκαμνε ταξείδια μὲ τὸ τρεχαντήρι τοῦ εἰς Κρήτην, ἐμπορευόμενος. Εἰς τοῦτον συνέστησεν ὁ Μαυράκης νὰ φροντίσῃ νὰ λάβῃ πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Γραμβούσης. Τοῦ ἔδωκε μάλιστα καὶ ἓνα συγγενὴ του, Χαράλαμπον Μαυράκην ὀνομαζόμενον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐργασθῶν διὰ τὴν «ιδέαν». Κατ' εὐτυχίαν δὲ σύμπτωσιν εἰς ἐν τῶν πρὸς τὸ Καστέλλι τῆς Κισσάμου ταξιδιῶν, τὸ τρεχαντήρι ἠναγκάσθη ὑπὸ τρικυμίας νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραμβούσης, ὅπου ἕως τότε δὲν ἐτόλμα νὰ προσεγγίσῃ ὁ Ἀρετᾶς, φοβούμενος τῶν Τούρκων τὰς ὑποψίας καὶ τὸν φανατισμόν. Ὁ φρούραρχος εὐρέθη νὰ εἶνε παλαιὸς γνώριμος τοῦ Ἀρετᾶ καὶ τοῦ ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ πολέμου. Ὁ ναυτικός τοῦ εἶπεν εὐχαρίστους διὰ τοὺς Τούρκους εἰδήσεις, διότι τοῦ εἶπε τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἰβραήμ. Εὐχαριστηθεὶς δὲ ὁ φρούραρχος, τοῦ ἔδωκε τὴν ἄδειαν, τὸν παρεκάλεσε μάλιστα νὰ μεταφέρῃ καὶ πωλῇ τρόφιμα καὶ ἄλλα ἐμπορεύματα εἰς τὴν Γραμβούσαν. Ἀπομονωμένος ὅπως ἦτο ἐπὶ τοῦ βράχου ἐκεῖνου, ὅπου μόνον ἐκ κακοκαιρίας συνέβαινε ἐνίοτε καὶ πολὺ σπανίως νὰ προσεγγίσῃ πλοῖον, ἐδίψα εἰδήσεις καὶ ὁ Ἀρετᾶς θὰ τοῦ ἐχρησίμευε διὰ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὸν κόσμον (!).

(1) Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 ἡ φρουρὰ τῆς Γραμβούσης τυχαίως καὶ πολὺ ἄργα ἀπὸ ποιμένας Χριστιανούς ἔμαθε τὰ τότε γενό-

Ἐποφεληθεὶς τὴν ἄδειαν τοῦ φρουράρχου, προσήγγισεν ἐπικνημμένως εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, κερίζων εἰς τὸν φρούραρχον παντοτε εὐχάριστα νέα. Ὁ δὲ Χαρχαλάμπης, εἰσερχόμενος εἰς τὸ φρούριον διὰ νὰ πωλῇ τὰ ἐμπορεύματα, κατεσκόπευσεν ἐπισταμένως τὴν κατάστασιν καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὰ Βάτικα, ἐξέθετε πρὸς τὸν θεῖόν του τὰ καθέκαστα. Κατὰ τὴν τελευταίαν προσέγγισιν αὐτῶν εἰς Γραμβοῦσαν, ὁ Ἀρετῆς εἶπε πρὸς τὸν φρούραρχον:

— Πῶς κάνεις, Μπέη, ἐδῶ μὲ τέση μοναξιά; Ἐγὼ δὲν βλέπω περισσοτέρους ἀπὸ 15—20 ἀνθρώπους.

Ὁ Φρούραρχος ἀνυπόπτως ἀπήντησε:

— Στίς πρώτες τοῦ μηνὸς ἔχω ἀρκετὴ συντροφιά. Ἡ φρουρὰ ὅλη εἶνε πενήντα νομάτοι κι' ἀλλάσσουν κάθε μῆνα. Τίς πρώτες ἡμέρες εἶνε ὅλοι ἐδῶ· ἔπειτα ὅμως σκορποῦν. Στενωχωροῦνται νὰ καθῶνται ἐδῶ καὶ βγαίνουν ἔξω. Καρμιά φορὰ μ' ἀφήνουν κι' ὅλο-μύναχ', ὡμολόγησεν ὁ ἀπλοῦκος Τοῦρκος.

Αἱ πληροφορίες αὗται ἐνίσχυσαν, ἐννοεῖται, εἰς τὴν ιδέαν τοῦ τὸν Μαυράκη, ὅστις μετέβη καὶ τὰς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ διαμένοντα Β. Χάλην· ἔπειτα δὲ ἀμφότεροι ἐταξείδευσαν εἰς Ναύπλιον διὰ νὰ συνεννοηθοῦν μετὰ τῶν ἐκεῖ Κρητῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πάντες συνεφώνησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσουν ἐκ νέου τὴν ἄλωσιν τῆς Γραμβοῦσης. Ὁρκίσθησαν δὲ πάντες νὰ τηρήσωσι τὸ σχέδιόν των μυστικόν. Μόνον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὸ ἀνεκοίνωσαν, ὁ δὲ Κωλέτης ἀκούσας ἐπεδοκίμασε μετὰ χαρᾶς τὴν ἀπόφασιν τῶν Κρητῶν:

— Νὰ γίνη τοῦτο, ἀνεφώνησεν.

μεν, τὴν χάθεδόν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὴν κατοχὴν τῶν πόλεων ὑπὸ τῶν Δυνάμεων κλπ. Ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν ξένων πολεμικῶν πλοίων ὑπόπτειον ὅτι κατὰ ἔκτακτον συνέβαινε, ἀλλ' οὐδὲν ὠρισμένον καὶ θετικὸν ἐγνώριζον.

Καὶ καλέσας τὸν Ἀναγ. Μοναρχίδην, μέλος τῆς ἐπὶ τοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς, τὸν διέταξε νὰ χρηρίσῃ τὴν δυνατὴν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς Κρητάς.

Διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Ταμείου καὶ τινων μικροδανείων συνέλεξαν περὶ τὰς 12,000 γροσίων διὰ τῆς δαπάνης τῆς ἐκστρατείας. Συγχρόνως ἐκλήθησαν καὶ συνηθροίζοντο εἰς Ναύπλιον καὶ Μύλους οἱ Κρητὲς πολεμισταί. Διὰ νὰ μὴ γίνη δὲ λόγος καὶ συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν περὶ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἔκριναν ἀναγκαῖον ν' ἀνακοινώσουν τὸ μυστικόν καὶ εἰς τὸν Πρόεδρον Νοταρᾶν καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν κορυφαίων βουλευτῶν.

Ἀφοῦ δὲ συνηθροίσθησαν περὶ τοὺς 700, ἔδωκαν τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐκστρατείας εἰς τὸν συμπατριώτην αὐτῶν Δημήτριον Καλέρην, ὅστις καὶ προηγουμένως εἶχε κατέλθει καὶ ἐπολέμησεν εἰς Κρήτην, ἐπέβησαν εἰς διάφορα πλοία καὶ εἰς τὴν «Σκύλλαν», ἣν προσέφερεν ὁ Τομπάζης, καὶ ἀπέπλευσαν τὴν 22 Ἰουλίου. Προσεγγίσαντες δὲ εἰς Μονεμβασίαν, παρέλαβον καὶ ἐκεῖθεν 150 Κρητάς, ντυλῶσαντας γαλλικόν τι τραμπάκουλον καὶ τὸ τρεχαντήριον τοῦ Μονεμβασίτου Τριπούτσου. Ἐξ Ἀντικυθήρων ἐπίσης παρέλαβον 15—20 Σφακιανούς, ἀκολουθήσαντας ἐπὶ τῆς βάρκας τοῦ ἐπίσης Σφακιανοῦ Βρατσόλη. Ἀλλ' ὅταν ὁ στολίσκος ἐκεῖνος παρέπλε τὴν μεταξὺ Ἀντικυθήρων καὶ Κρήτης ἐρημόνησον Ποντικόν, πνεύσας σφοδρὸς βορρᾶς, κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, διεσκόρπισε τὰ πλοῖα πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Κρήτης. Τρία μόνον ἐξ αὐτῶν, τὸ τρεχαντήριον τοῦ Τριπούτσου, τοῦ Βουρογιώργη τὸ πλοίαριον καὶ ἓν ἄλλο, φέροντα ἐν ὅλῳ 90 ἀνδρας, ἠδυνήθησαν μετ' ἀγωνιώδη πάλην πρὸς τὴν τρικυμίαν, νὰ προσεγγίσουν περὶ τὴν ἐσπέραν εἰς τὴν Παλαιογραμβοῦσαν. Καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα οὗτοι ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν ἀπίθασιν εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, ἀλλ' ἀπέτυχον ὥς ἐκ τῆς ἐξακολουθοῦσης τρικυμίας. Τὴν ἐπομένην νύκτα ἐπανελάβον

τὴν ἀπόπειραν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ἐκινδύνευσεν μάλιστα νὰ συντριβῇ ἐπὶ τῶν σκοπέλων τὸ πλοῖον τοῦ Βουρογιώργη. Ἐπανήλθον εἰς Πηλαιογραφικοῦσαν περίλυποι καὶ φοβούμενοι ὅτι ὁ ἄνεμος θὰ διήρκει ἐπὶ πολὺ, ὥς συμβαίνει μὲ τοὺς ἐτησίαις. Ἀνησυχούν δὲ καὶ διὰ τὴν τύχην τῶν ἄλλων πλοίων, ἀγνοοῦντες τί ἀπέγειναν.

Κατὰ τὴν αὐγὴν, 25 ἐξ αὐτῶν ἐπλευσαν εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Κιμάρου ὄρμον Ἅγιον Σῶζον μὲ σκοπὸν νὰ ζητήσουν χωρὶς τινὰ διὰ νὰ μάθουν τί ἀπέγιναν οἱ ἄλλοι. Ἀπροσδοκῆτως δὲ εἰς τὸν ὄρμον ἐκεῖνον εὔρον τὴν βάρκαν τοῦ Βρατσόλη· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ οὐδὲν ἐγνώριζον. Δέκα πέντε ἐξ αὐτῶν ἐπροχώρησαν εἰς τὴν πρὸς τὸ Τηγάνι ἄγουσαν ὁδόν, καὶ κρυβέντες παρὰ τὴν ὁδὸν ἀνέμενον· μετ' ὀλίγον δὲ εἶδον ἐρχόμενον ἐξ ἀντιθέτου χωρὶς τινὰ ἐκ Μεσσηνίων τῆς Κισσάμου, Ἀρχοντάκη· ὄνυμαζόμενον, ὅστις ἰδὼν αὐτοὺς καὶ νομίσας ὅτι ἐνέπεσεν εἰς ἐνέδραν Τούρκων, κατελήφθη ὑπὸ τρόμου κ' ἐδίσταξε νὰ πλησιάσῃ, ὅταν τὸν ἐκάλεσαν. Δὲν ἀνεγνώρισε μάλιστα τὸν Μαυράκη, καθότι οὗτος εἶχε φορέσει ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον φουστανέλλαν.

— Δὲν γνωρίζεις ἐμένα ; τοῦ εἶπεν οὗτος πλησιάσας. Δὲν ἤμουν ἐγὼ καπετάνιος στὰ Μεσσηνία ;

— Ὁ Μαυράκης ! εἶπεν ὁ χωρὶς καὶ ἔκαμε τὸν σταυρόν του δοξάζων τὸν Θεὸν ποῦ τὸν ἡξίωσε νὰ 'δῇ πάλιν Χριστιανὸς ἐνόπλιος.

— Θέλομε νὰ μάς πῆς τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν ὅ,τι κατέχεις γιὰ τὴ Γραμποῦσα.

Ὁ χωρὶς εἶπεν ὅτι τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἶχε περάσει εἰς τὴν Γραμποῦσαν καὶ ἐγνώριζε καλὰ ὅτι μόνον τρεῖς Τούρκοι εὐρίσκοντο εἰς τὸ φρούριον, ὁ φρούραρχος καὶ δύο γυναικάδελφοί του· περὶ τὸ δειλινὸν δὲ ὁ φρούραρχος ἐξῆλθε συνοδεύων τὸ χαρέμι του εἰς τὸ Τηγάνι, ὅπου ἀφῆκε τὰς γυναῖκας ὑπὸ σκηνήν. Τὰς

ἐσυντρόφειεν δὲ κῆποιος Μπεντρῆς καὶ ἡ σύζυγός του, διὰ νὰ μεταβοῦν ὁμοῦ εἰς τὰ Μεσσηνία πρὸς διασκέδασιν.

— Σήμερον ὁ φρούραρχος ποῦ νὰ εἶνε ; ἐξω ἢ μέσα ; τὸν ἠρώτησαν.

— Χθές, ἀπήντησεν ὁ Ἀρχοντάκης, ὅταν ἤμουν ἐγὼ ἀκόμη στὸ Τηγάνι, τὸν εἶδα ποῦ 'πῆε μέσα. Μοῦ παράγγειλεν ὅμως νὰ πάω σήμερον στὸ Τηγάνι μὲ μουλάρια γιὰ νὰ πᾶνε ὅλοι στὰ Μεσσηνία· μ' ἂν αὐτὴ τὴν ὥρα εἶνε βγαρμένος ὅζω, δὲν τὸ κατέχω.

Μετὰ βραχεῖαν σύσκεψιν, παρεδέχθησαν τὴν γνώμην τοῦ Σελινιώτου Κουμῆ, νὰ μεταβοῦν εἰς τὸ Τηγάνι· νὰ χωρισθοῦν δὲ εἰς καλλίτερον ἐνδεδυμένοι καὶ ὀπλισμένοι, διὰ νὰ φαίνωνται μακρόθεν ὡς ἀγάδες. Οὗτοι ἦσαν ἕξ, Κουμῆς, Μαυράκης, Παχυνάκης, Πωλὶός Κριαράκης, Γεμενάκης καὶ Ρούκουνας. Ἀφοῦ δ' ἐκ τῶν ἄλλων εἰ μὲν ἀνεχώρησαν διὰ νὰ εἰδοποιήσουν τὸν Βρατσόλην καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς εἰς Παλαιογραφικοῦσαν μένοντας νὰ ἔλθουν διὰ θαλάσσης, οἱ δὲ ἔμειναν ὡς σκοπεῖ εἰς ἀπόστασιν, οἱ ἕξ ἀνάψαντες τσιμπούκια καὶ σιγάρα ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ Τηγάνι. Ὁ Παχυνάκης, ὅστις, ὡς ζήσας ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου, ἐγνώριζεν ὀλίγα τουρκικά, ἐχαιρέτισε μακρόθεν, ὡς Τούρκος, τὸν Μπεντρῆν:

— Μερχαμπᾶ !

— Ὡς γκελντί (καλῶς ὠρίσετε), ἀγάδες, ἀπήντησεν ὁ Μπεντρῆς.

— Ποῦ 'νε ὁ Μπέης ;

— Στὴ Γραμποῦσα.

— Μὲ πόσους νομάτους ;

— Μὲ τσοὶ δυὸ του κουριάδους μόνο.

— Κεῖντα καῖκια ἦσαν αὐτὰ ποῦ περάσανε τὴν Παρασκευή ;

— Δὲν κατέω, ἀγάδες μου. Τὸν Μπέη ἄκουσα κ' ἔλεε πῶς εἶνε φαμελιὲς ποῦρχουνται ἀπὸ τὸ Μωριὰ νὰ προσκυνήσουνε.

— Μὰς ἔστειλεν ὁ Μπέης τοῦ Πολεμαρχιοῦ ἐμὰς κι' ἄλλους ποῦρχουνται ἀπὸ πίσω, νὰ φυλάζωμε τὴ Γραμποῦσα, γιατί φο-

δατά πῶς ἐρχόνται μὲ κακὸ σκοπὸ τὰ καίρια τοῦ φανήκανε. Εἶντα σημαδί πρέπει νὰ κάμωμε γιὰ ν' ἔρθῃ βάρκα νὰ μᾶς πάρῃ :

— Πρέπει νὰ παίζετε δυὸ μπιστολιές, εἶπεν ὁ Μπεντρῆς, ὅστις ἐξηκολούθει νὰ τοὺς νομίζῃ Τούρκους.

Οἱ μετὰ τοῦ Κουμῆ ἐπυροβολήσαν δις καὶ ἐκάλυψαν ἀναμένοντες, μακρὰν τῆς σκηνῆς, ὡς Τούρκοι σεβόμενοι τὸ χρέμιον. Ἐνευσαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς τέσσαρας ἀπολειφθέντας ὡς σκοποὺς καὶ μετ' ὀλίγον προσήλθον καὶ οὗτοι.

Πράγματι δὲ μικρὸν μετὰ τοὺς πυροβολισμοὺς ἐφάνη μία λέμβος ἐρχομένη ἀπὸ τὴν Γραμβοῦσαν. Ἐπ' αὐτῆς εὐρίσκετο ὁ φρούραρχος, ἐξερχόμενος, δι' ὃν σκοπὸν ἀνέφερον ὁ Ἀρχοντάκης. Μετ' αὐτοῦ δὲ διεκρίνοντο τέσσαρες ἄλλοι.

— Πῶς ; εἶπεν εἰς τὸν Μπεντρῆν ὁ Κουμῆς, ἐσὺ μᾶς εἶπες ὅτι στή Γραμβοῦσα εἶνε μόνον τρεῖς νομάτοι καὶ ἐμεῖς διακρίνομε πέντε στή βάρκα.

— Θὰ πῆγαν τῇ νύκτι ἀπὸ τὸ Καστέλλι, γιὰ νὰ πάρουνε κριθάρι, ἐξήγησεν ὁ Μπεντρῆς· τοῦτο δὲ πράγματι εἶχε συμβῆ.

Ὁ φρούραρχος ἐπλησίαζε πρὸς τὴν ξηρὰν μὲ κάποιαν δυσπιστίαν καὶ καχυποψίαν· ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ λέμβος προσήγγισε πλησίον τῆς σκηνῆς καὶ οἱ πέντε Τούρκοι ἀπέβαινον. Ὁ Παχυνάκης τοὺς ἐχαιρέτισεν, ἐπιπλήξας συγχρόνως τὸν φρούραρχον ὅτι ἐκ τῆς ἀμελείας του ἐκινδύνευε τὸ φρούριον ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς.

— Μὴν εἶσθε Ρωμιάκια ; εἶπεν ὁ φρούραρχος ὑποψιασθεῖς, ὅταν τοὺς εἶδε πλησιάζοντας. Γιὰ σαλαβαντίσετε ;

— Μπισιμιλ λαχῆ ραχμὰν ραχῆ... εἶπεν ὁ Παχυνάκης, ἀπαγγέλλας διεστραμμένας τὰς ὀλίγας φράσεις, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν Μωαμεθανῶν.

Συγχρόνως ὤρμησαν ὅλοι καὶ ἀφώπλισαν τοὺς πέντε Τούρκους· ἕνα μόνον τολμήσαντα νὰ κάμῃ χρῆσιν ὅπλου ἐφόνευσεν ὁ Κριαράκης. Καταλαβόντες δὲ τὴν λέμβον παρέλαβον εἰς αὐτὴν τὸν φρού-

ραρχον καὶ τοὺς συντρόφους του διηυθύνθησαν πρὸς τὴν Γραμβοῦσαν.

— Ὁ καλὸς (φρούρις) εἶνε δικός σας, Ρωμιάκια, ἔλεγε κατὰ τὸν διάπλουον ὁ φρούραρχος, γιὰτὶ ἔτσα 'τονε γραφτό. Στὰ χέρια σας εἶνε καὶ ἡ ζωὴ μου καὶ ὅ,τι θέλετε κάματέ τηνε.

Οἱ ἐπαναστάται τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι, ἂν ὅπως ἔλεγε, δὲν θὰ εὕρισκον ἀντίστασιν, οὐδὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ.

Οἱ τρεῖς ὑπολειφθέντες εἰς τὸ φρούριον Τούρκοι ἀνέμενον εἰς τὴν παραλίαν νὰ δεξιωθῶσιν ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον ὡς ὁμοφύλους των ἐρχομένους νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουν ἢ τοὺς ἐνισχύσουν. Οὗτοι δέ, ἅμα ἀποβάντες, ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀφώπλισαν. Ἐπειτα εἰσῆλθον καὶ κατέλαβον τὸ ἔρημον φρούριον καὶ ἤρχισαν νὰ κανονοβολοῦν, διὰ νὰ εἰδοποιήσουν καὶ τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς ἐορτασμὸν τῆς νίκης των.

Μετ' ὀλίγον ἔφθασε καὶ ἡ βάρκα τοῦ Βρατσόλη, χωρὶς, ὡς παρηγγέλθη, νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς εἰς τὴν Παλαιογραμβοῦσαν ἀπομένοντας, οἵτινες ἀκούοντες τὸν κανονοβολισμὸν καὶ βλέποντες διὰ τηλεσκοπίου τόσους ἀνθρώπους ἐπὶ τοῦ φρουρίου ἐν κινήσει, διηπόρουν καὶ ἀνησυχούν, νομίζοντες ὅτι οἱ Τούρκοι ἐνόησαντες τὴν σχεδιαζομένην κατὰ τοῦ φρουρίου ἐπιβουλὴν, παρεσκευάζοντο νὰ τὴν ἀποκρούσουν. Ἀλλὰ μετὰ τινα ὥραν βάρκα, σταλεῖσα ἐκ Γραμβούσης, τοὺς εἰδοποίησε περὶ τῆς ἐπιτυχίας.

Ἡ «Σκύλλα» καὶ τὰ ἄλλα πλοία εἶχον ἐξορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν. Ἐκεῖ δὲ συσχεφθέντες ὁ Καλλέργης καὶ οἱ συμπλέοντες Οἰκονόμου καὶ Ἀντωνιάδης, ἀπεφάσισαν ν' ἀποβιβάσωσι σῶμα 300 ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖον νὰ καταλάβῃ τὴν ἐκ Μεσογείων ἄγουσαν πρὸς τὴν Γραμβοῦσαν, ἵνα ἐμποδίσῃ ἐνδεχόμενην ἐπικουρίαν πρὸς τὴν φρουρὰν τῆς Γραμβούσης. Διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι θὰ κατελάμβανον τόσον εὐκόλως τὴν Γραμβοῦσαν. Ὄρισαν μάλιστα ἀμοιβὰς δι' ἐκείνους, οἵτινες πρῶτοι θὰ εἰσέβαλον κατὰ τὴν ἑφοδὸν εἰς τὸ φρούριον.

Οἱ πρὸς τοῦτο ἀποδόντες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Δ. Κουρμουλάκη, Δαμινοῦ καὶ Ρουσσιανοῦ, μαθόντες καθ' ὁδὸν ὅτι τὸ Καστέλλι τῆς Κισσάμου ἐφυλάσσεται ὑπὸ ὀλίγων Τούρκων, διηυθύνθησαν πρὸς αὐτό. Ἡ φρουρά, καίτοι ὀλιγόριθμος, ἐξήλθε καὶ τοὺς ἀντεμετώπισεν εὐτόλμως· ἀρῶ δ' ἔπεσαν τινὲς ἐκατέρωθεν, οἱ Τούρκοι ἔφυγαν πρὸς τὰ Χανιά, οἱ δ' ἐπαναστάται κατέλαβον τὸ φρούριον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν κατέλαμβανον καὶ οἱ ἄλλοι τὴν Γραμβούσαν, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τίποτε περὶ τοῦ κατερθώματος τῶν 300, ὅπως οὔτε δὲν ἐγνώριζον τὴν κατάληψιν τῆς Γραμβούσης.

Ἡ «Σκύλλα» συγχρόνως ἔπλεε πρὸς τὴν Γραμβούσαν μετὰ δυσχερείας, ἀντίπρωρον ἔχουσα τὸν καιρὸν. Περὶ τὴν μεσημβρίαν οἱ ἐπ' αὐτῆς ἤκουσαν τοὺς κανονισμούς καὶ εἰκάζον ὅτι ἐπιθέσεις ἐγίνετο κατὰ τοῦ φρουρίου. Πρὸς τὴν ἐσπέραν δέ, ὅταν ἀντίκρουσαν τὴν Γραμβούσαν, εἶδον τὴν λέμβον τοῦ Βρατσόλη διευθυνομένην πρὸς αὐτούς. Ἀνυπομονοῦντες ἀπέστειλαν καὶ αὐτοὶ τὴν βάρκαν τοῦ πλοίου, παραγγείλαντες νὰ σηκώσῃ τὰς κώπας, ἂν αἱ εἰδήσεις ἦσαν καλαί. Ἄλλ' ἀπὸ τὴν χαρὰν τῶν οἱ ἐντὸς τῆς λέμβου, ὅταν ἔμαθον τὴν ἐπιτυχίαν, ἐλησμόνησαν νὰ ὑψώσουν τὰ κουπιά καὶ ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν εἰς τὸν ἀέρα.

Μόνον τὴν ἐπιούσαν κατέρωθσαν νὰ φθάσουν εἰς τὴν Γραμβούσαν ἡ «Σκύλλα» καὶ τὰ λοιπὰ ὑστερήσαντα πλοῖα. Καὶ ἠσπάζοντες ἀλλήλους, δοῦζόντες τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀναιμακτον νίκην.

* *

Τὸ γαλλικὸν τραμπάκουλον ἔφερεν εἰς Ναύπλιον τὴν εἰδήσιν τῆς ἀλώσεως τῆς Γραμβούσης. Εἰς τὴν περὶ τούτου δὲ ἔκθεσιν τῶν ἐν Γραμβούσῃ, ἣτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν «Φίλον τοῦ Νόμου» ἀνεφέρετο ὅτι εἰς τὸ καταληφθὲν φρούριον εὔρον «27 κανόνια, ἐξ ὧν τὰ δύο ἄχρηστα, καὶ ἕως 20 Πυργέρις». Ὁ ναύαρχος Μιαούλης, εὐρισκόμενος εἰς τὸν Λακωνικὸν κόλπον, ἔστειλε τὸν

πλοίαρχον Γ. Σαχίνην νὰ συγχρῇ τοὺς Κρήτας. Ὁ δὲ Κολκοτρώνης, μαθὼν τὴν εἰδήσιν πρὸ τῆς Τριπόλεως, διέταξε τοὺς στρατιώτας του νὰ πυροβολήσουν εἰς ἐκδήλωσιν χαρᾶς καὶ τιμῆς.

Οἱ ἐν Γραμβούσῃ ἐξετέλεσαν τὴν ὑπόσχεσιν, ἣν εἶχον δώσει πρὸς τὸν αἰγυμάλωτον Τούρκον φρούραρχον. Μὲ πολλὰς περιπετήσεις τὸν ἔστειλαν εἰς Ναύπλιον, ὁπόθεν μετὰ τινα καιρὸν ἀπεστάλη ἀσφαλῶς εἰς Σμύρνην διὰ τοῦ Ἀγγλοῦ ναυάρχου Χάμιλτον.

Εἰς τὴν Γραμβούσαν ἐσχηματίσθη κυβέρνησις, ἣτις ἐκήρυξε τὴν ἐκπανάληψιν τοῦ ἀγῶνος. Ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἡ ἐπαναστασις ἀνεωόθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἐπαναστάται διηρημένοι εἰς μικρὰ στίση παρηνώχλουν δι' αἰφνιδίαν ἐπιθέσεων καὶ ἐνεδρῶν τοὺς Τούρκους. Ἐπειδὴ δ' αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν ἐγίνοντο πολλάκις ἐν καιρῷ νυκτός εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατοικοῦμενα χωρία, ὠνομάσθησαν *Καλησπέρηδες*. Οἱ Τούρκοι τοὺς ὠνόμαζον καὶ *Παταξίδες*, ἀλλὰ γενικώτερον οἱ ἀποτελοῦντες τὰ μικρὰ ταῦτα σώματα ὠνομάζοντο *Γραμπουσιανοί*. Ἐπειτα, γενικευθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν κλειστοπόλεμον τοῦτον ἠκολούθησαν μάχαι, ἀναγκάσασαι τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθῶσι καὶ πάλιν εἰς τὰ φρούρια.

Εἰς τὴν Γραμβούσαν ἐν τῷ μεταξύ συνέρρευσαν καὶ ἐγκατεστάθησαν πολλοί, κτίσαντες οἰκήματα ἔξω τοῦ φρουρίου, παρὰ τὸν αἰγιαλόν⁽¹⁾. Ἄλλ' ἡ συντήρησις τόσων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ ζηροῦ ἐκείνου βράχου ἦτο λίαν δυσχερὴς. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ὅταν οἱ Τούρκοι καταλαβόντες τὸ Τηγάνι μετὰ μάχην, καθ' ἣν ἔπεσαν 140 ἐπαναστάται, τοὺς ἀπέκλεισαν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς

(1) Ἐκτίσαν καὶ νῆον τῆς Παναγίας, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀνήγειραν κεινοτάφιον, θάψαντες εἰς αὐτὸ τὰ σωζόμενα ἔτι ἐπὶ τῶν βράχων ὁστὰ τῶν κατὰ τὴν ἀποτυχούσαν ἔφοδον πεσόντων.

ξηρᾶς, ἐκινδύνευσαν ν' ἀποθάνουν ἐξ ἀσιτίξας. Ἡ μόνη των τροφὴ ἦσαν τὰ ξυλοκέρατα.

Ἐνεκὰ τῆς στενοχωρίας ταύτης, ὅταν κῆποιος πειρατῆς Ψα-
ριανὸς ὀνόματι Σαμφῶν κατέπλευσε μὲ τὸ μίστικόν του εἰς
Γραμβοῦσαν, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1826, δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ πη-
ρασύρῃ εἰς τὴν πειρατείαν καὶ τινὰς τῶν λιμωττόντων Γραμβου-
σιανῶν. Ἐκπλεύσας δὲ μετ' αὐτῶν συνέλαβε καὶ ἐλῆστευσεν εἰς
τὰ νότια παράλια τῆς Κρήτης πλοῖον εὐρωπαϊκόν, διευθυνόμενον
εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Οἱ πειραταί, ἐπανελθόντες εἰς Γραμβοῦσαν,
ἐμοίρασαν φανερά τὰ λάφυρα, πρὸς μέγαν πειρασμὸν καὶ ἄλλων
πειναλέων Γραμβουσιανῶν. Ἡ διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Γραμ-
βούσης, θεωροῦσα ὄνειδος διὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα τοιαύτης
πράξεως, ἀπεδιώξε τὸ πειρατικὸν πλοῖον, μολοντότι τινὲς τῶν
Γραμβουσιανῶν ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν πειρατῶν, θεωροῦν-
τες τὴν καταδίωξιν τῆς ἐμπορικῆς τῆς Εὐρώπης ναυτιλίας ὡς
δικαίαν ἐκδίκησιν διὰ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρείχον εἰς
τὸν ἐχθρὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, κομίζοντα τρόφιμα καὶ πολε-
μεφῶδια καὶ μεταφέροντα τουρκικὰ καὶ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα.
Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ἡ πείνα ἦτο μίᾳ μεγάλῃ δικαιολογία.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἄλλο πειρατικόν, τὸ μίστικόν τοῦ Κασίου
Γιούλιου κατέπλευσεν εἰς τὴν Γραμβοῦσαν. Παρέλαβε δὲ καὶ
τοῦτο τινὰς τῶν Κρητῶν, διὰ νὰ ἔχῃ ὑποστηρικτάς μεταξὺ τῶν
Γραμβουσιανῶν, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Κρητὲς διὰ τὴν τόλμην αὐτῶν
ἦσαν ἀναγκασμένοι εἰς τὰς ριψοκινδύνους ἐπιχειρήσεις τοῦ πειρατοῦ.
Καὶ οὗτοι, πλεύσαντες μέχρι Κιμῶλου, ἐπανῆλθον μὲ λάφυρα, τὰ
ὅποια ἐπὶ μᾶλλον δίδωκαν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν Γραμβου-
σιανῶν. Μάτην ἡ Ἐπιτροπὴ, οἱ καπεταναῖοι καὶ ἄλλοι τῶν
Κρητῶν προσεπάθησαν νὰ σώσωσι τὴν Γραμβοῦσαν ἀπὸ τοῦ μί-
σματος. Ἡ ἐξουσία τῆς Ἐπιτροπῆς ἦτο ἀσθενὴς ἀπέναντι τῶν
τυχοδιωκτῶν, οἵτινες ἐντὸς ὀλίγου συνήχθησαν ἐκ τῶν διαφόρων
ναυτικῶν νήσων εἰς τὴν Γραμβοῦσαν, καὶ τῶν Κρητῶν, οὓς εἶχον

δελεάζει καὶ προσεταιρισθῆ. Ἐπῆλθεν ἀναρχία καὶ ἡ πειρατεία
ἐξησκήτετο πλέον ἀναρχικῶς.

Ἡ δ' Ἐπιτροπὴ, μὴ δυναμένη νὰ ἐπιβληθῇ, ἔγραψε πρὸς τὴν
Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν νὰ στείλῃ πλοῖα διὰ νὰ συλλάβῃ καὶ τι-
μωρήσῃ τοὺς πειρατάς. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις εὐρίσκατο εἰς παρο-
μοίαν μὲ τὴν Ἐπιτροπὴν ἀμηχανίαν. Ἡ ναυτικὴ ἀναρχία καὶ
πειρατεία εἶχε γενικευθῇ τότε εἰς τὸ Αἰγαῖον. Καὶ ἔπλευσε μὲν εἰς
Γραμβοῦσαν ὁ Κόρχαν ἐπιβαίνων τῆς φρεγάτας «Ἑλλάδος»·
ἀλλὰ περιωρίσθη νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς Γραμβουσιανούς νὰ μὴ
κκλιπώσιν ἀνθρώπους ἐπὶ τῶν συλλαμβανόμενων πλοίων. Οἱ
λόγοι δὲ οὗτοι, ἀντὶ νὰ περιορίσωσιν, ἀπεθρόνισαν τοὺς πειρατάς.

Ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχεν ἀγοράσει τὴν γολέταν τοῦ ἐκ Κόρσου Ἀν-
τώνη Ἡλιοῦ καὶ τὴν ἐχρησιμοποιοῖ ὡς καταδρομικὸν καὶ διὰ τὰς
ἄλλας ἀνάγκας τῆς πολεμικῆς καὶ διοικητικῆς ὑπηρεσίας. Ἐπὶ
ἐν ἔτος δὲ ὁ Κόρσιος πλοίαρχος ἐξετέλεσε καλῶς καὶ πειθαρχικῶς
τὰ καθήκοντα ταῦτα. Ἀλλ' ἔπειτα μετεδόθη καὶ εἰς τὸ πλή-
ρωμα τῆς γολέτας τὸ μίasma τῆς ἀναρχίας. Συλλαβόντες δὲ καὶ
οὗτοι πλοῖον σαρδικόν, διευθυνόμενον πρὸς τὰ Χανία, λόγῳ ὅτι
παρεβίαζε τὸν ἀποκλεισμένον, ἀφῆρσαν ἐξ αὐτοῦ 4,000 ταλληρα.

Ἐκτοτε πολλὰ τοιαῦτα διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν πειρατῶν τῆς
Γραμβούσης, οἵτινες εἶχον σχηματίσει ὁλόκληρον πειρατικὸν στο-
λίσκον. Ἡ δὲ παράδοσις διηγεῖται μυθῶδη περὶ τοῦ πλοῖτου,
ὅστις εἶχε συναθροισθῇ ἐπὶ τοῦ ὄχρου βράχου. Ἀντικείμενα πο-
λυτελείας, ὅπως χειρόκτια καὶ ἄλλα, τῶν ὁποίων τὴν χρῆσιν δὲν
ἐγνώριζον οἱ τραχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἀπερρίπτοντο καὶ ἦσαν
ἐγκαταλειμμένα κατὰ σωρούς. Μὴ ἔχοντες δὲ ξύλα, μετεχειρί-
ζοντο ὡς καυσόξυλα κανέλλαν.

* *

Τὸ ἐμπόριον τῆς Εὐρώπης ἔπασχε μεγάλως. «Διακηρύττω, ἔ-
γραφεν ἐκ τοῦ Αἰγαίου ὁ ναύαρχος δὲ Ρινὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826

πρὸς τὴν Κυβέρνησιν του, ὅτι εἰς πλοῖον μεμονωμένον εἶνε ἀδύνατον νὰ πλεύσῃ εἰς τὰ νερὰ ταῦτα χωρὶς νὰ προσβληθῇ. Εἰς οὐδεμίαν ποτὲ θάλασσαν ὑπῆρξε παράδειγμα τοσοῦτον θρασεῖας πειρατείας». Αἱ κυβερνήσεις Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, διστάζουσιν κατ' ἀρχάς, ἕνεκα τῶν συμπαθειῶν καὶ τῆς ἐπισεικείας τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τοὺς Ἕλληνας, νὰ φήσουν ἐλευθερίαν ἐνεργείας· εἰς τοὺς ναυάρχους αὐτῶν κατὰ τῆς πειρατείας ταύτης, ἔγιναν αὐστηρότεροι μετὰ τὴν ἔφικιν τοῦ Κυβερνήτου. Ἡ Ἑλλ. Κυβέρνησις ἀπέστειλε τότε εἰς τὰς Β. Σποράδας τὸν ναύαρχον Μικρούλην διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐκεῖ ἐμφωλεύουσαν πειρατείαν. Κατὰ δὲ τὰς ἀρχάς Ἰανουαρίου 1828 ἐνεφανίσθησαν πρὸ τῆς Γραμβούσης δύο μῦραι ἐκ δέκα πλοίων στόλου Ἀγγλικῷ καὶ Γαλλικῷ ὑπὸ τοὺς ναυάρχους Σταίνης καὶ Ροβερόν. Μετ' αὐτῶν ἔφθασε καὶ ἡ ἀγγλικὴ φρεγάτα «Καμβρία», ἣς ἐπέβαινεν ὁ ναύαρχος Ἀμιλτον. Ἐπ' αὐτῆς εὐρίσκετο καὶ ὁ Ἀ. Μαυροκορδάτος, ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅστις ἐξελθὼν συνεβούλευσε τοὺς ἐν Γραμβούσῃ νὰ μὴ ἀντιτάξουν καμμίαν ἀντίστασιν. Ἡ ἀπαίτησις τῶν ναυάρχων ἦτο νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτοὺς ὀκτὼ πειρατικὰ πλοῖα, τὰ σωζόμενα ἔτι λάφυρα τῆς πειρατείας καὶ ὀκτὼ πρόσωπα, οἱ ἐξ ἧς: Μαρτινιανὸς Περάκης, Ἰάκωβος Σκανδάλης, Γεώρ. Λούπης, Παπᾶ Γρηγόριος, Μανώλης Δικτάκης, Παναγῆς Καλαϊτζάκης καὶ ἕτερος Μανώλης Δικτάκης ὁ ἐπιλεγόμενος Σπανός. Συγχρόνως ἀπήτουν νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν (*).

(*) Ἐκτὸς τῶν ἄλλων πειρατικῶν πράξεων τῶν Γραμβουσιανῶν ὁ Jurien De la Gravière (Ἱστορία τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας ναυτικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων σελ. 191) ἀναφέρει καὶ τὸ ἐξ ἧς γεγονός, (ὅπερ, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον, εἶνε ἄγνωστον ἄλλοθεν) ὡς προκαλέσαν τὴν ἐπέμβασιν τῶν συμμαχικῶν στόλων: Ἡ καταδίωξις πλοίων τινῶν ἤγαγε περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (1826) τὴν ἀγγλικὴν φρεγάταν «Σίβυλλαν» εἰς τὰ ὕδατα τῆς Γραμβούσης. Ἡ «Σίβυλλα», μὴ δυνηθεῖσα νὰ καταβάλῃ τοὺς πειρα-

Οἱ Γραμβουσιανοί, προθύμως ὑπακούσαντες εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐδήλωσαν ὅτι τὰ μὲν ζητούμενα πλοῖα, ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν εἰς τὸν λιμένα, ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ναυάρχων. Τὰ καταζητούμενα ὅμως πρόσωπα εἶχον προλάβει καὶ δραπετεύσει.

Εἰς τὴν Γραμβούσαν εὐρίσκετο τότε καὶ τὸ ἐπικουρικὸν σῶμα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, Ταλιάνη, ὃν οἱ Κρήτες εἶχον καλέσει ἐκ τῆς Στερεᾶς. Τὴν νύκτα δ' ἐκείνην δέκα ἄνδρες ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ, εἰσελθόντες πρὸς λαφυραγωγίαν εἰς τὴν ἐγκαταλειμμένην γολέταν τοῦ Τομπάζη «Γερψιχόρην» ἣν εἶχον ἤδη ἀγοράσει οἱ Γραμβουσιανοί, ματέδωκαν κατὰ λάθος πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην ἐκ τῆς γενομένης δ' ἐκρήξεως τὸ πλοῖον κατεκερματίσθη συναφανισθέντων καὶ τῶν δέκα λαφυραγωγῶν. Ὁ κρότος τῆς ἐκρήξεως ἐτάραξε τοὺς ἐν Γραμβούσῃ, νομίσαντας ὅτι οἱ στόλοι ἤρχισαν νὰ τοὺς κανονοβολοῦν. Πράγματι δὲ οἱ ναύαρχοι νομίσαντες ὅτι συνέβη στάσις εἰς τὴν Γραμβούσαν, ἔρριψαν βόμβας τινὰς εἰς τὸν ἀέρα πρὸς ἐκφοβισμόν.

Τὴν ἐπιούσαν ὁ Μαυροκορδάτος μετεβίβασε τὴν ἀπάντησιν τῶν Κρητῶν καὶ τὴν παράκλησιν νὰ ἐπιτραπῇ ἵνα διὰ τινῶν ἐκ τῶν εἰς τὸν λιμένα πλοίων μεταφερθῇ εἰς Σφακία τὸ στράτευμα τοῦ Χατζῆ Μιχάλη. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος Σταίνης εἰς ἀπάντησιν διέταξε μετὰ μεσημβρίαν κανονοβολισμόν κατὰ τῶν ἐλλιμενισμένων καὶ ἐρήμων πλοίων τῆς Γραμβούσης. Ὅλα τὰ συμμαχικὰ πλοῖα παρελάσαντα ἐκένωσαν τὰ πυροβόλα των εἰς τὸν λιμένα. Καὶ τὰ μὲν πλοῖα τῆς Γραμβούσης ἐλάχιστα ἔπαθον ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ ἐκείνου· μόνον μία γολέτα ἐβλήθη εἰς τὰ ὕφαλα· ἡ ἀγγλικὴ ὅμως φρεγάτα «Καμβρία» προσκρούσασα εἰς ὕφαλον ἐξώκειλεν,

τάς, ἔχασεν εἰς μίαν μόνον συμπλοκὴν 40 ἄνδρας, νεκροὺς καὶ τραυματίας, μεταξύ τῶν ὁποίων δύο ἀξιωματικούς.

ἐκινδύνευσεν δὲ νὰ πάθῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ναυαρχίη τοῦ Σταΐνης «Ίσις».

Τὴν ἐπισύσαν αἱ δύο ναυαρχίδες καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν συμμαχικῶν πλοίων εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα καὶ κατέσχον τὰ πειρατικά. Ἐγραψεν δὲ ὁ ναύαρχος Σταΐνης καυστικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Γραμβούσῃ εὐρισκόμενον ἀρχηγὸν Χάλην, εἰς τὴν ὁποίαν τοῦ ἔλεγε νὰ παραλάβῃ τοὺς στρατιώτας του καὶ νὰ ἐξέλθουν νὰ πολεμήσουν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των διὰ ν' ἀναλάβουν τὸν ἀνθρωπισμὸν των.

Οἱ ναύαρχοι, μὴ πιστεύσαντες εἰς τὴν βεβαίωσιν ὅτι οἱ καταζητούμενοι ὁκτὼ εἶχον ἀποδράσει, κατέστησαν ἀποκλεισμὸν περὶ τὴν Γραμβούσαν. Πᾶσα λέμβος ἐξερχομένη τοῦ λιμένος ἔπρεπε νὰ προσεγγίξῃ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ναυαρχίδα, διὰ νὰ ἐπιθεωρήτῃ, μήπως εὐρίσκοντο ἐπ' αὐτῆς οἱ καταζητούμενοι. Ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος ἦτο καὶ ὁ Ἄγγλος ἀστυνόμος Κυθήρων, ὅστις κατεῖχε τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὁκτῶ.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔφθασεν εἰς Γραμβούσαν μεθ' ἑνὸς λόχου Ἑλλήνων ὁ διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου φρούραρχος Γραμβούσης Ἄγγλος Οὐρκουάρδος. Οἱ Γραμβουσῖανοι τὸν ὑπεδέχθησαν μετὰ χαρᾶς καὶ τοῦ παρέδωκαν τὸ φρούριον.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Ἄγγλος ναύαρχος εἰχται ἀφορμὴν νὰ καταλάβῃ αὐτὸς τὸ φρούριον καὶ ἀφορμὴν τοῦ ἔδωκε τὸ ἀκόλουθον γεγονός.

Καθ' ἑκάστην πρωΐαν, ὁ Οὐρκουάρδος κατερχόμενος ἐκ τοῦ φρουρίου μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, μετέβαινεν εἰς τὴν ναυαρχίδα καὶ προσγευμάτιζε μετὰ τοῦ Σταΐνης. Εἶχον δὲ παρεῖλθαι δέκα μόλις ἡμέραι ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του, ὅτε, ἐνῶ κατέβαινε πρὸς τὴν παραλίαν, ἔπνευσεν ἑξαφνα σφοδρότατος λίβυ, ὅστις ἀνῆρπασε τὰς σκιαδας τινῶν ἐκ τῶν ἐκεῖ μαγαζείων, ὁλόκληρος δὲ ἡ σκιάς τοῦ καφενείου ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ φρουράρχου καὶ

τὸν ἐκίνευσεν, τραυματίσασα ἐλαφρῶς καὶ τινὰς τῶν συντροφεύοντων αὐτὸν ἀξιωματικῶν.

Καίτοι ὅλοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἄγγλος Σταΐνης ἀντελήφθησαν ὅτι τὸ δυστύχημα ὑπῆρξεν ἐντελῶς τυχαῖον, οἱ ναύαρχοι ἐφάνησαν ὅτι τὸ μετεχειρίσθησαν ὡς πρόφασιν διὰ νὰ καταλάβουν τὸ φρούριον. Εἰσέγαγον λοιπὸν εἰς αὐτὸ φρουρὰν ἐξ 100 Ἀγγλῶν καὶ 40 Γάλλων, οἵτινες, ἅμα κατέλαβον τὸ φρούριον, ἤρπαιψαν καὶ συνέλαβον ἐντὸς αὐτοῦ ἐξ ἐκ τῶν ὁκτῶ καταζητουμένων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς τὰ πλοῖα. Ἐκ τούτου φοβηθέντες καὶ οἱ λοιποὶ Γραμβουσῖανοί, ἀπῆλθον οἱ πλεῖστοι, ἔμειναν δὲ μόνον γυναικίαι καὶ τινες ἡλικιωμένοι ἄνδρες.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀρχίσει ὑπόκωφοι δυσαρέσκαιαι μεταξύ τῶν δύο ναυάρχων, τοῦ Γαλλοῦ βαρέως φέροντες ὅτι ὁ Σταΐνης ὥρισεν ὀλιγωτέρας Γάλλους εἰς τὴν φρουρὰν τῆς Γραμβούσης. Εἰς δὲ τῶν Κρητῶν, ὅστις ἐγνώρισε τὸν Ροβερσίν, ἐνίσχυσε τὴν ὑπόνοιάν του ὅτι ἴσως οἱ Ἄγγλοι εἶχον σκοπὸν νὰ καταλάβουν διὰ παντὸς τὴν Γραμβούσαν. Μίαν πρωΐαν λοιπὸν οἱ Γάλλοι, ἀντὶ ν' ἀλλάξουν τὴν ἐκ 40 ἀνδρῶν φρουρὰν των, εἰσέγαγον ἄλλους 60 Γάλλους πεζοναύτας εἰς τὸ φρούριον καὶ οὕτω Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι ἔγιναν ἰσάριθμοι.

Τότε εὐρέθη ἄλλη πρόφασις διὰ νὰ ἐκκενώσουν ἐντελῶς τὸ φρούριον καὶ τὴν νησίδα ἀπὸ τοὺς Κρητας. Ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὑπῆρχεν ὑπόγειον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς πυριτιδαποθήκη. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον μόνον βόμβαι τινὲς παμπάλαιαι, τῶν ὁποίων ἡ πυριτις ἦτο κατεστραμμένη ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τῆς ὑγρασίας. Εἰς οἷκον, ὑπὲρ τὸ κατώγειον ἐκεῖνο εὐρισκόμενον, ἐγκατεστηθῆσαν Γάλλοι τινὲς ἀξιωματικοί, καίτοι οἱ Κρηταὶ δὲν εἶχον παραλείψει νὰ δείξουν εἰς αὐτοὺς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ νὰ τοὺς κάμουν προσεκτικούς. Ἀλλ' εἴτε διότι τῷ ὄντι ἐφοβήθησαν οἱ Ἀγγλοὶ ἐπιβουλὴν ἐκ μέρους τῶν Γραμβουσῖανων, εἴτε διότι ἀπλῶς ᾔθελον νὰ ἐκκενώσουν τὴν Γραμβούσαν, ὁ τότε

Ἄγγλος φρούραρχος Στρατηγούνης κατήγγειλεν ὅτι οἱ Γραμβουσιανοὶ ἐμελέτων νὰ βάλουν πῦρ εἰς τὴν ὑπόγειον πυριτιδαποθήκην καὶ ν' ἀνακτινάζουν τοὺς ξένους. Καὶ μὲ τὴν παντελῶς ἀδόκιμον ταύτην πρόφασιν ἐξεδίωξαν ὅλους τοὺς ἐναπομένοντάς εἰς τὴν Γραμβοῦσαν γέροντας, γυναῖκας καὶ παιδιὰ, μὴ ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτοὺς νὰ παραλάβουν παρὰ μόνον τὰ ἐνδύματα, τὰ ὅποια ἐφόρουν. Πᾶν ὅ,τι ἄλλο εἶχον κατεσχέθη, ὡς ἐκ πειρατείας τάχα προερχόμενον. Καὶ αὐτὰ τὰ κλινισκαπέσματα τῶν ἀρρηθέτησαν· οὕτω δὲ περὶ τὰ 800 ἀσθενῆ ἄτομα ἐρρίφθησαν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, στερούμενα τῶν πάντων καὶ ἐκτεθειμένα εἰς τὸν ἐκ τῶν Τούρκων κίνδυνον· ἠναγκάσθησαν δὲ μετ' ὀλίγον νὰ ἐκπατρισθῶσιν.

Ἡ κατασχεθεῖσα ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων περιουσία δὲν ἦτο ὅση θὰ ἠδύνατο τις νὰ φαντασθῇ ἐκ τῆς ἐπικρατοῦσης περὶ Γραμβούσης φήμης. Κατὰ τινα σύγχρονον Γαλλικὴν ἐφημερίδα, ἐκδομένην ἐν Σμύρῃ, ὅλα τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν Γραμβοῦσαν ἀντικείμενα δὲν εἶχον ἀξίαν μεγαλειτέραν τῶν 10—12 χιλιάδων ταλλήρων. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν πειρατῶν τῆς Γραμβούσης δὲν ἦσαν Κρήτες, ἀλλ' ἐκ διαφόρων ναυτικῶν νήσων, οὗτοι δ' ἐγκαίρως εἶχον ἀποσυρθῇ, ἀποκομίσαντες καὶ τὴν λείαν αὐτῶν.

Παρέμεινεν ἐν τοσούτῳ εἰς τὴν Κρήτην παράδοσις περὶ θησαυρῶν, τοὺς ὁποίους ἔκρυψαν πειραταὶ τῆς Γραμβούσης. Πρὸ ἐτῶν δέ, ἐπὶ Φωτιάδου, αὐτὴ ἡ Διοίκησις Κρήτης, πεισθεῖσα εἰς τὰ περὶ τούτου λεγόμενα ὑπόβληροντός τινος μὴ Κρητός, ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντος εἰς Χανία, διέταξεν ἀνασκαφάς, αἵτινες οὐδὲν ἀνεκάλυψαν.

* *

Ἡ ἐπανάστασις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἀκόμη ἔτη ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ Γραμβοῦσα κατεῖχετο ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Καὶ ὅταν ἐγνώσθη ὅτι ἀμφότερα τὰ πρωτόκολλα τῶν προστατίδων Δυνάμεων ἀπέκλειον τὴν Κρήτην ἐκ τοῦ ἰδρυμένου Ἑλλ. Βασιλείου, οἱ Κρήτες, καίτοι περίλυποι γενόμενοι, δὲν ἀπεθάρρυνθησαν. Τούναντίον ἔγιναν δραστηριώτεροι εἰς τὰς πολεμικὰς τῶν ἐπιχειρήσεις καὶ συγχρόνως διεμαρτυρήθησαν πρὸς τε τὰς Δυνάμεις καὶ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης. Ἐζήτησαν δὲ καὶ ἀπὸ τὸν Κυβερνήτην τὴν Γραμβοῦσαν· ἀλλ' ἀρνηθέντος τούτου, ἐπεχείρησαν νὰ τὴν καταλάβουν δι' αἰφνιδίου πραξικοπήματος, οὕτως ὥστε νὰποφύγῃ τὴν αἵματαχυσίαν.

Φρούραρχος Γραμβούσης ἦτο τότε ὁ Γάλλος Δουπινῦ. Συνεννοηθέντες λοιπὸν καὶ ὀρκισθέντες τινὲς διεπεραιώθησαν ἐν καιρῷ νυκτός εἰς τὴν νῆσον καὶ ἐκρύβησαν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας οἰκίας. Τὴν ἐπιῦσαν θὰ διέβαινε φανερά καὶ ὁ ἀρχηγὸς Χάλης, συνοδευόμενος ὑπὸ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ ὀπλοφόρων, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ δῆθεν τὸν φρούραρχον. Ὅταν δὲ οὗτος θὰ ἐξήρχετο, ὡς συνείθιζε, διὰ νὰ τὸν χαιρετίσῃ, ὁ Χάλης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ θὰ συνελάβανον τὸν φρούραρχον καὶ τοὺς ἄλλους ἀξιωματικούς, ἐνῷ οἱ κρυπτόμενοι συνωμόται θὰ κατελάμβανον τὴν πύλην καὶ νὰ γίνωσιν οὕτω ἀναμωτῇ κύριοι τοῦ φρουρίου. Ὁ Χάλης πράγματι μετέβη τὴν ἐπιῦσαν καὶ ὁ Δουπινῦ ἐξῆλθεν εἰς προὔπαντήσιν του· ἀλλ' ὁ Χάλης κατελήφθη ὑπὸ δισταγμῶν τὴν τελευταίαν στιγμὴν. Ἐνῷ δέ, διστάζων, παρέτεινε τὰς ὁμιλίας του μὲ τὸν φρούραρχον, οὗτος εἰδοποιήθη περὶ τῆς συνωμοσίας καὶ ἐν τάχει ἀπομακρυνθεὶς μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, ἐκλείσθη εἰς τὸ φρούριον ὁπότεν διὰ κανονοβολισμῶν ἠνάγκασε τοὺς συνωμότας νὰπέλθουν ἐκ τῆς νησίδος.

Περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1830 κατέπλευσεν εἰς Κρήτην στόλος αἰγυπτιακὸς μὲ πολυάριθμον στρατόν, ἵνα καταλάβῃ τὴν νῆσον, παραχωρουμένην ὑπὸ τῶν Δυνάμεων καὶ τοῦ Σουλτάνου εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα. Αἱ Δυνάμεις ἐπίεζον τοὺς Κρήτας νὰ παύσουν τὴν ἐπανάστασιν, ἀπηγόρευσαν δὲ αὐστηρῶς καὶ εἰς τὸν

Καποδίστριας νὰ παράσχη οἰκονομικὰ βοήθειαν εἰς αὐτοὺς καὶ ὁ Κυβερνήτης συνεμφορῶθη πρὸς τὴν θέλησιν τῶν Δυνάμεων. Ἐν τούτοις, ἔταν κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου τρία πολεμικά, Ἀγγλικόν, Γαλλικόν καὶ Ρωσσικόν, κατέπλευσαν εἰς Γραμβοῦσαν. ἵνα παραλάβωσι τὸ φρούριον, ἔσθασε δὲ καὶ ὁ ἀντιναύαρχος Κανάρης ἐπὶ ἑλληνικοῦ δικρότου, ἵνα ἐκ μέρους τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως παραδώσῃ τὸ φρούριον, ὁ Κυβερνήτης μυστικῶς διέμηνυσεν εἰς τοὺς Κρήτας νὰ παραλάβωσι καὶ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὴν Γραμβοῦσαν. Καίτοι ἡ περίστασις ἦτο ὅλως ἀκατάλληλος καὶ δύσκολος ἡ ἐπιχείρησις. ἔγεινεν ἐν τῷσὺν μίᾳ ἀπόπειρα, ἀλλ' ἀπέτυχε. Συνελήφθησαν δὲ καὶ τινες τῶν συνωμοτῶν, ἐν εἰς ὁ Μανώλης Δικτάκης (1) καὶ Δ. Χρυσάφοπουλος.

Οἱ σύμμαχοι, παραλαμβάντες τὸ φρούριον, κατεδίβασαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ ὕψωσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς σημαίας των, ἐγκαταστήσαντες καὶ ἰδίαν φρουράν. Ἡ συγκατοχὴ αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ δύο μῆνας. Ἐπειτα Γάλλοι καὶ Ἀγγλοὶ ἀπεσύρθησαν, ἀφήσαντες μόνον Ρωσσικὴν φρουράν. Τὴν δὲ 22 Ἰανουαρίου 1831 οἱ Ρῶσσοι παρέδωκαν, κατὰ τὴν κοινὴν ἀπόφασιν, τὴν Γραμβοῦσαν εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν Κυβέρνησιν.

(1) Οὗτος ἦτο εἰς τῶν ὀκτώ, οἵτινες εἶχον συλληφθῇ προηγουμένως ὡς πειραταί, ἀπολυθέντες κατόπιν. Μετὰ 4—5 ἡμέρας ἀπελύθησαν, μεσολαβήσει.

ΤΕΛΟΣ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑ

I

Καθ' ὁδόν.

Ὅσάκις διέμεινα ἐν Μεσσηνίᾳ κατειχόμεν ὑπὸ τοῦ διαρκοῦς πόθου νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ θέατρον τῆς πανωλεθρίας τοῦ Μανιάκη. Ἐπεθύμουν ν' ἀσπασθῶ τὰ ὅσῃ τῶν αὐτόθι πεσόντων, νὰ ἐμφορηθῶ ἐπιτοπίων ἐντυπώσεων καὶ νὰ περισυλλέξω πληροφορίας ἐκ τῆς ζωῆς τῶν περιοικούντων μνήμης.

Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἐπιθυμία μου αὕτη δύο εἶχε τὰς κυριωτέρας ἀφορμὰς: ἅψ' ἐνὸς μὲν τὴν περιπαθεῖ λατρείαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχον αἰσθανθῇ πρὸς τὸν ἀθάνατον Παπαφλέσσαν καὶ τὸν ρομαντικὸν βίον του, ἅψ' ἐτέρου δὲ τὴν βραχυλογίαν καὶ τὰς ἀνακριθείας τῶν περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς μάχης γραφόντων, τῶν ὁποίων εἰς, ἐπὶ παροδείγματι, τοποθετεῖ τὸ ὁροπέδιον τοῦ Μανιάκη...παρὰ τὴν πεδιάδα τῆς Λακεδαιμόνος.

Ἐν τούτοις μόλις πρὸ ὀλίγου χρόνου κατώρθωσα νὰ ἐκπληρώσω τὸ σκοπούμενον.

Περὶ τὸ λυκαυγὲς ἑαρινῆς ἡμέρας ἀνεχώρησα ἐκ Πεταλιδίου, ἵνα μεταβῶ εἰς τοῦ Μανιάκη.

Τὸ Πεταλίδιον εἶναι ἡ γνωστὴ ἐν Μεσσηνίᾳ Λακωνικὴ ἀποικία, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀιμνῆστου στρατηγοῦ Νικολάου Πιεράκου, κειμένη δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς δυτικῆς παραλίας τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου, δηλαδὴ ἐν Πυλίσῃ.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ὀροσειρᾶς τῆς χωρίζουσας τὴν Πυλίαν ἀπὸ τῆς Τριφυλίας κεῖται ἐπὶ ὀροπεδίου τὸ χωρίον τοῦ Μανιάκη, φέρων, ὡς πολλὰ χωρία ἐν Ἑλλάδι καὶ δὴ ἐν Μεσσηνίᾳ, τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἀγᾶ ἢ προὔχοντος.

Ἡ θέσις του ὡς πρὸς τὸ Πεταλίδιον εἶναι βορειοδυτικὴ καὶ ἀπέχει αὐτοῦ πέντε ὥρας.

Ὁδεύσας ἐπ' ὀλίγον παρὰ τὴν παραλίαν, διήλθον ἔπειτα διὰ μέσου σταφιδοφύτων καὶ συκοσκεπῶν γαιῶν, διέβην τὸ ποταμὸν Τζάνε καὶ πέραν αὐτοῦ ἐξηκολούθησα τὸν δρόμον, ἀκολουθοῦντα βαθμισίαν ἀνωφέρειαν καὶ ἐκτυλισσόμενον κατόπιν ἐπὶ συνεχοῦς λοφουσειρᾶς, ὅτε μὲν ἐφ' ὑψηλοῦ, ὅτε δὲ εἰς ἀνωμάλους βαθύτητας μεταξὺ φαράγγων καὶ χωρίων.

Θαυμασίᾳ εἶναι ἡ γονιμότης τοῦ Μεσσηνιακοῦ ἔδαφους· πανταχοῦ ἔτερψαν τὸ βλέμμα μου οἱ εἰρηνικοὶ κυματισμοὶ τῶν σταχύων καὶ ἡ ὠραία ἀντίθεσις τῆς δροσερότητος τῶν φύλλων τοῦ κλήματος πρὸς τὴν ξηρότητα τοῦ στελέχους του.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ δρόμου τέμνει αὐτὸν τὸ χωρίον Μίσχα, οὗ πέραν διανοίγεται βαθεῖα καὶ εὐρυτάτη κοιλάς, ἣν διαρρέει τὸ Ποτάμι τῆς Βελίκας. Ὁ δρόμος διέρχεται κατὰ μῆκος τὴν κοιλάδα ταύτην καὶ ἀνέρχεται τ' ἀντίπεραν ὑψώματα, ὅπου συναντᾷ τὸ χωρίον Κορτάκη καὶ τέλος ἐκείθεν τοῦ χωρίου τούτου ἀνελίσσεται ἐπὶ τῶν προπύδων τῆς ὀροσειρᾶς, ἐφ' ἧς τὸ ὀροπέδιον τοῦ Μανιάκη.

Εἰς τὰ μέρη ταῦτα τὸ ἔδαφος εἶναι ἀνυχμηρὸν καὶ πετρῶδες, αἱ δὲ τάφροι αἱ περιβάλλουσαι τὰ κτήματα ἐν τῇ πεδιάδι ἀντικαθίστανται ἐνταῦθα διὰ λιθοκτίστων μανδρῶν.

Οἱ ξηροὶ οὗτοι τόποι ἀποτελοῦσι παραφωνίαν ἐν τῇ μέσῃ τῆς θαλερᾶς Μεσσηνιας. Εἶναι δὲ τόσον πετρῶδεις, ὥστε δὲν σφάλλεται

τις, ἂν παραβάλλῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν Μάνην, ἧς διαφέρουσι μόνον κατὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν πηγαίων ὑδάτων.

Αἱ πλευραὶ τῶν βουνῶν εἶναι κλιμακῆδόν κκλιεργημέναι, ὑπάρχουσι δὲ καὶ τόποι ἀμπελόφυτοι.

Διὰ τὸ ὀρεινὸν τῆς χώρας τὰ κλήματα δὲν εἶχον ἀνοίξει ἔτι, ἂν καὶ εὐρισκόμεθα ἐν μέσῳ ἔαρι.

Τοιοῦτον ἀνώμαλον μέρος ἐξελεξεν ὁ Παπαφλέσσας, ἵνα πολέμῃσιν τὸν Ἰμβραήμ.

Τὸ πεδῖον τῆς συγκρούσεώς των κεῖται ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ λακωνοῖδους. Ἀνῆλθον τὰ ὄρη ταῦτα καὶ διὰ κλεισθερείας ἀνοιγομένης παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λακωνοῖδους ὀροπεδίου κατήλθον ὀπισθεν αὐτῶν εἰς βαθύτατον ρεῦμα καὶ δι' αὐτοῦ χωρήσας πρὸς δυσμὰς ἐστάθμευσαν εἰς τὸ χωρίον τοῦ Παϊδεμμεῖου, ἀποτελούμενον ἀπὸ 60 οἰκογενείας.

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι τὸ νότιον ὄριον τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Μανιάκη.

II

Δικαῖος Παπαφλέσσας.

Διευνικτέρευσα εἰς τοῦ Παιδεμμένου, ἵνα τὴν πρῶϊν ἀνέλθω εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, περὶ τὰ εἴκοσι λεπτὰ ἀπέχον.

Τὸ πεδῖον τῆς μάχης ὁ λαὸς ὀνομάζει Ταμπούρια τοῦ Παπαφλέσσα· τοιοῦτοτρόπως ἀπέδωκε τὸ δίκαιον εἰς τὸν ἀδικηθέντα μάρτυρα τῆς ἐλευθερίας· διότι ἂν ἡ γραφεῖσα ἱστορία ἀπηξίωσεν ἂν ἀσχοληθῇ πολὺ περὶ αὐτοῦ, ὁ τόπος ὅμως ἐκεῖ θὰ φέρῃ τὸ ὄνομά του, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, ὧν τὰ στήθη πλη-

ροὶ ἱερὸν πατριωτισμοῦ αἰσθημ. Ἡ δὲ παρὰδους, δικαιότερα πάντως καὶ ποιητικώτερά τῆς ἱστορίας, ὁ ἀπαθανατίζη τὰς πράξεις του διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Οὐδεὶς ἐκεῖ ἀγνοεῖ τὸ ὑπερύψηλον ὄραμα τὸ ἔχον πρωταγωνιστὴν τὸν Παπαφλέσσαν καὶ ἐν ταῖς καρδίαις πάντων εἶναι κεχαρ χαμέναι λεπτομέρειαι καὶ ἐπεισοδικὰ γεγονότα ἐξιστορούμενα μετ' ἀπαρμιλλοῦ γραφικότητος ἅμα δοθῇ ἀφορμή.

Τὸ ὄνομά του εἶναι προσευχὴ εἰς τὰ στόματα τῶν χωρικῶν καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν ἀφυσπνίσῃ καθ' ἡμέραν τὰς ἡχοὺς τῶν φαράγων καὶ τῶν δρυμῶν.

Σύμπασα ἡ χώρα ἐκείνη νομίζει, ὅτι ἐκφωνεῖ μέγα καὶ ἀτελεύτητον θαυμασμοῦ ἐπιφώνημα, ὡς αἰώνιον ἐπιτάφιον τοῦ νέου Λεωνίδα.

Εἰς τοῦ Παιδεμμένου περισώζεται ἐκατοντούτης τις ἀγωνιστὴς τοῦ Μανιάκη. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ μνήμη του δὲν εἶναι ἀκαίᾳ ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς συνεχοῦς καὶ ἀφθόνου οἰνοποσίας καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἡδυνήθη νὰ λάβω παρ' αὐτοῦ οἷας ἐπόθουν πληροφορίας.

Ἐν μόνον ἐνθυμιεῖται καλῶς «πῶς ἡ καριοφύλλα του βροντοῦσε γιὰ καλὰ» κατὰ τὴν μάχην.

Αὐτόθι ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀγωνιστὴς, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανόν, ὀνόματι Σταυριανόπουλος, ὅστις εἶχε χειρόγραφον ὁγκῶδες περιγράφων τὰ κατὰ τὴν μάχην καὶ τὸν Παπαφλέσσαν λεπτομερέστατα, γραφὴν δὲ παρὰ πιστοῦ θεράποντος τοῦ ἥρωος.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εὕρεται τανῦν εἰς χεῖρας Πετροπούλου τινὸς κατοικοῦ Γαργαλιάνων. Ἐν αὐτῷ ἐμπεριέχεται ἡ ἀληθεστάτη ἐκθεσις τῆς μάχης, μεταξὺ δὲ ἄλλων λεπτομερειῶν αὐτοῦ, ὅς ἐνθυμοῦνται οἱ Παιδεμμεναῖοι, μοὶ εἶπον καὶ τὰ ἐξῆς δύο συνθήματα τῶν μαχητῶν. «μαῦρα βόϊδα» καὶ «προικιὰ τῆς νύφης». Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐσήμαινε τὸν ἐχθρόν, τὸ δ' ἕτερον τὰ πολεμεφῶδια.

Ἀλλ' ὅμως πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὸ Λεωνίδειον τέλος τοῦ λεοντοκάρδου ἥρωος, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὸν ἐν γένει βίον του.

Ὁ πατὴρ του Δημήτριος Δικαῖος ἡ Φλέσσα εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ δύο γάμων εἴκοσι καὶ ὀκτὼ τέκνα· ἐκ τούτων ἐπέζησεν κατὰ τὸ 1821 οἱ Ἀθανάσιος, Νικόλαος καὶ Ἰωάννης ἐκ τῆς πρώτης γυναικός, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας οἱ Ἠλίας, Νικήτας, Κωνσταντῖνος, ἡ Μαρουδῆ, καὶ ὁ νεώτερος πάντων Γρηγόριος, ὁ ἥρωας τοῦ Μανιάκη. Οὗτος ὀνομάσθη Παπαφλέσσας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ του σχήματος.

Ἀπεδίδετο δὲ εἰς αὐτὸν ἀτομικῶς τὸ ἐπώνυμον τοῦτο καὶ οὔτε οἱ ἀδελφοὶ του ἔφερον τὸ πρῶτον συνθετικὸν αὐτοῦ οὔτε οἱ σήμερον ὑπάρχοντες ἀπόγονοί του τὸ διετήρησαν. Πατρίς του ἦτο τὸ χωρίον Πολιανὴ τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν, καίμενον ΒΑ τῆς ὁμωνύμου πόλεως. Ἐγεννήθη τῷ 1788.

Ἡ οἰογένειά του ἦτο ἀρχαιοτάτη καὶ ἐξέχουσα ἐν τῷ τόπῳ. Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη ἐν τῷ χωρίῳ του παρὰ καλογέρου τινος, μεθ' ὃ μετέβη καὶ ἐμαθήτευσεν εἰς τὸ ἐν Δημητσάνῃ ἀκμαζόν τότε σχολεῖον.

Ὁ Γρηγόριος ἦτο φύσει φιλοπόλεμος. Ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον οὐδένα ἄλλον εἶχε προορισμὸν ἢ τὸν πόλεμον. Ἦτο ἀνδρεῖος, λεοντοκάρδος. Ἦγνέει παντάπασιν τὸν φόβον καὶ ὁ κίνδυνος ἦτο δι' αὐτὸν μεγάλη χαρά. Ἦτο ὀξύς, ἀκατάσχετος ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν σχεδίων του, ἔνα δ' ἔχων πάντοτε σκοπὸν τοῦ βίου του, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀνέβαλλέ ποτε διὰ τὴν αὔριον ὅ,τι σήμερον ἔδει νὰ γίνῃ. Ὁ μακαρίτης Προκόπιος Παπαδημητρακόπουλος, γραμματεὺς τοῦ στρατηγοῦ Κεφάλαι, ἰδοὺ τί γράφει περὶ Παπαφλέσσα ἐν τῇ βιογραφίᾳ αὐτοῦ: «Ἐἶχεν ἀνάστημα μᾶλλον ὑψηλόν, φυσιογνωμίαν ὠραίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ, τὸ ὄφρος ἀρεμάνιον, τὸ γένειον μικρόν. Ἦτο φιλόδοξος, τολμηρός, ὁμιλητικὸς, ἀμνησίκακος, εὐεργετικὸς καὶ εἰς ἄκρον φιλελεύθερος· εἶχε πλεονεκτήματα τὴν ἀγάπην τῶν ἐξουσιαζόντων αὐτόν, ἐγνώριζε δὲ νὰ ἐπιβάλλεται εἰς αὐτούς. Ἐφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του φέσιον μαῦρον. Ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του καὶ μεταβαίνων εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἦτο ἐξωσμένος τὴν σπάθην, φορῶν ἐν καιρῷ φύχους ποτὲ μὲν φλοκάταν μαύρην, ποτὲ δὲ

μηλωτὴν μεγαλοπρεπῆ· ἠκολουθεῖτο πάντοτε ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων στρατιωτικῶν τῆς Στερεᾶς, μεθ' ὧν εἶχε πολλάκις κοινὴν τὴν τράπεζάν του, ἦτο δὲ ἐν γένει ἀνὴρ μεγαλόφρων καὶ ἔμπειρος πατριωτικῶν καὶ γενναίων αἰσθημάτων». Ἀλλ' ὅμως γεννηθεὶς στρατιώτης ὁ μελλὼν πρωταπόστολος τῆς Φιλικῆς Ἐπαιρείας, ἐγένετο διάκονος βιασθεὶς εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν οἰκείων του.

Πλὴν τὸ ρῆσόν δὲν ἔσχυσε νὰ περιστείλῃ τὰς ὑψηλοτάτας ροπὰς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ὀλίγον μετὰ τὴν χειροτονίαν του περιελθὼν εἰς θανάσιμον ἔχθραν πρὸς ἐντόπιόν τινα ἀγῶν, Χουσεῖν ὀνόματι, καθ' ὃν χρόνον ἐμόναζεν εἰς Ρεκίτσαν, μονὴν κειμένην ἐν Λακεδαιμόνι. Πλησίον αὐτῆς ὁ Χουσεῖν εἶχε τὰ περισσότερα τῶν κτημάτων του, ἐσκέφθη δὲ νὰ σφετερισθῇ καὶ τὰ τῆς μονῆς καὶ τούτου ἕνεκα σφοδρὰ ἔρις ἠγέρθη μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν μοναχῶν στροφομένη κυρίως περὶ τὴν ὁρθεσίαν τῶν γαιῶν. Προβλέπων ὅτι ἡ διαφορὰ θελεῖ ἀχθῇ εἰς τὰ δικαστήρια, ὁ Παπαφλέσσας ἐπενόησε τὸ ἐξῆς εὐφύεστατον ἀληθῶς μέσον πρὸς διάσωσιν τῆς ιδιοκτησίας τῆς μονῆς. Εἰς τρία διάφορα μέρη τῶν ἀγρῶν ἤνοιξε τῇ βοηθείᾳ καὶ τῶν ἄλλων μοναχῶν τρεῖς μεγάλους λόγκους, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων ἔρριψε κάρβουνα πληρώσας πάλιν αὐτοὺς διὰ χώματος. Μετὰ τινα χρόνον ἦλθον ἀπεσταλμένοι τοῦ Χουσεῖν-ἀγῶ καὶ ἔθεσαν ὁρόσημα ἐντὸς τῶν ὁποίων περιελθόν καὶ τὰς φιλονεικουμένας γαίας τοῦ μοναστηρίου. Τότε ὀργισθεὶς ὁ Παπαφλέσσας ἀπέστειλε τοὺς ὑπηρέτας τῆς μονῆς καὶ κατέστρεψαν τὰ σημεῖα ταῦτα παρόντων τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἀγῶ, εἰς τοὺς ὁποίους παρήγγειλε νὰ μὴ ξαναζυγώσουν, διότι θὰ τοὺς πυροβολήσῃ. Αὐθημερὸν δὲ ἐκόλεσε δι' ἐπιστολῶν παρ' ἐαυτοῦ τοὺς ἀδελφούς του Νικήταν καὶ Ἡλίαν, τὸν ὀπλαρχηγὸν Κεφάλαν καὶ ἄλλους, οἱ ὅποιοι προθύμως ἔσπευσαν μετὰ πολλῶν ὀπλοφόρων. Μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Χουσεῖν ἔσπευσε μετὰ τριάκοντα δορυφόρων εἰς τὴν μονήν, ἀλλ' οἱ ἐν αὐτῇ τὸν ἐκράτησαν ἐκτὸς μὴ ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ. Ἐκ τοῦ παραθύρου τότε ὁ Παπαφλέσσας τῷ εἶπεν, «ἂν ἔχῃς δίκαιον, νὰ τὸ ζητήσῃς ἀπὸ τὰ δικαστήρια· ἐμεῖς τὴν ιδιοκτησίαν μας δὲν σοῦ τὴν δίδομεν». Τότε ὁ Ἀγῶς ἐρεθισθεὶς τὴν ὕβρι-

σεν, εἶπεν ὅτι ἤθελε, μακρόθεν ὅμως, καὶ ἔπειτα ἔφυγεν ἐκεῖθεν. Ὁ δὲ Παπαφλέσσας μετέβη τὴν ἐπομένῃν εἰς Μιστρά καὶ διηγῆθη τὰ συμβάντα εἰς τοὺς προεστώτας τοῦ τόπου καὶ τοῖς ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν των. Ἀφοῦ δὲ ἐκείνοι ὑπεσχέθησαν τὴν συνδρομὴν των, ἀνεχώρησεν εἰς Τρίπολιν, τὴν πρωτεύουσάν τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἔδωκεν ἀναφορὰν πρὸς τὸν πασσᾶν ἐναντίον τοῦ Χουσεῖν-Ἀγῶ. Ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἐξέδωκεν ὁ πασσᾶς διαταγὴν πρὸς τοὺς κατῆδες τοῦ Μιστρά καὶ τοῦ Λεονταρίου νὰ μεταβᾶσιν ἐπιτοπίως καὶ νὰ ἐξακριβώσωσι τὰ ὅρια τῶν φιλονεικουμένων γαιῶν. Μεταβάντες δὲ οἱ κατῆδες ἐκαὶ ἐζήτησαν μάρτυρας ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Ἐκ τούτων οἱ τῆς μονῆς κατέβηκαν, ὅτι ἐκ παραδόσεως γνωρίζουν, ὅτι εἰς τὴν δαίνα καὶ δαίνα θέσιν εὐρίσκονται πρὸ χρόνων κάρβουνα χωμένα εἰς τὴν γῆν, ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς ὁρόσημα ἐν περιπτώσει ἀμφισβήτησεως τῆς ιδιοκτησίας τῆς μονῆς. Τότε οἱ κατῆδες διέταξαν τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὑποδειχθέντων μερῶν, τὰ δὲ κάρβουνα εὐρέθησαν ἕνεκα τούτου ἐξέδωκεν τὴν ἀπόφασιν των ὑπὲρ τῆς μονῆς.

Ἐκτοτε ὁ Χουσεῖν-Ἀγῶς, βαρέως φέρων τὴν ἥτταν, ἔπνεεν ἄσπονδον μῖσος κατὰ τοῦ Παπαφλέσσα καὶ ἐκαρὰδύκει τὴν κατάλληλον περίστασιν διὰ νὰ τὸν ἐξοντώσῃ.

Μετ' ὀλίγων χρόνων ἀπεδόθη εἰς τὸν Παπαφλέσσαν ἡ δικλυσίς συνοικισίου τινος ἐν Μιστρά, ὁ δὲ Χουσεῖν ἐπωφεληθεὶς τῆς εὐκαιρίας διέβλεπεν αὐτὸν ὡς ἀνθρωπὸν ἐπικίνδυνον καὶ ταραξίαν εἰς τὸν πασσᾶν τῆς Τριπόλεως, ὅστις πάραυτα ἐξέπεμψεν ἐναντίον του δώδεκα καθάσθηδες διὰ νὰ τὸν συλλάβουν. Οἱ στρατιῶται οὗτοι εὗρον τὸν Παπαφλέσσαν εἰς τὴν θέσιν Ἀγρύλου τῆς Πολιανῆς μετὰ τῶν ἀδελφῶν του. Ἰδόντες οὗτοι τοὺς στρατιώτας ἐρχομένους κατενόησαν τὸν σκοπὸν των, ὁ δὲ Παπαφλέσσας ἐγερθεὶς ἐφώναζε δυνατὰ πρὸς αὐτούς· «βρε, ἄτιμοι Τούρκοι, νὰ πᾶτε πίσω εἰς τὸν ἄτιμόν ἀφέντη σας καὶ νὰ τοῦ εἰπῆτε, ὅτι ἐγὼ φεύγω γιὰ τὴν Πόλιν καὶ δὲν θὰ γυρίσω πίσω, ἂν δὲν γίνω δεσπότης ἡ πασσᾶς». Ταῦτα εἰπὼν ἔλαβε τὴν ἀγούσαν εἰς Γαρδίκι, μετόχιον τοῦ μοναστηρίου του, οἱ δὲ ἀδελ-

ροί του ὑγρωθέντες εἰς τινὰ ἐκεῖ ἀσβεστοκάμινον ἤρχισαν πολεμοῦντες μετὰ τῶν Τούρκων, μέχρις οὗτου ἀπκυδῆσαντες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀπῆλθον ἀπειλοῦντες καὶ ὑβρίζοντες.

Μετὰ τὰ ρηθέντα γεγονότα ἡ ἀσφάλεια τοῦ Παπαφλέσσα κατέστη προβληματική· διὸ ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τῆς πατρίδος του καὶ κατέφυγεν εἰς Ζάκυνθον. Ἄμεινον εἰς τὴν νῆσον μανθάνει, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει τεκταίνεται παρ' Ἑλλήνων συνωμοσία κατὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος.

Χωρὶς νὰ χρονοτριβῇ ἀπέρχεται εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων καὶ ἐγκαθίσταται ἐν Φαναρίῳ, ὅπου διέρχεται τὰς ὥρας τῆς ἀργίας του ἐν τῇ μελέτῃ τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πατριάρχης γνωρίζει αὐτὸν ἐκτιμᾷ τὴν ἐκτακτον εὐφυΐαν του καὶ τῷ ἀπονέμει τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιμανδρίτου.

Πᾶς ἄλλος μετὰ τὸν προδιδακτὸν τοῦτον, θ' ἀριερεῖτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα, ἐν ᾧ εὐρὺ ἤδη διηνοίγετο αὐτῷ σταδίων διὰ τοῦ νέου τίτλου καὶ τῆς εὐνοίας τοῦ Πατριάρχου.

Πλὴν ἄλλος ἦτο ὁ προορισμὸς τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ ἐτρέπη.

Γνωρισθεὶς μετὰ τοῦ Παναγιώτου Ἀναγνωστοπούλου ἐκ τῶν πρωτίστων ἑταίρων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, κατηχεῖται ὑπ' αὐτοῦ καὶ λαμβάνει τὸ ὄνομα Ἀρμόδιος.

Ἀλλ' ἀνυπομονῶν νὰ γνωρίσῃ ταχέως τὰ πάντα καὶ ἀσχάλλων ἐπὶ τῇ παρατάσει τῶν κατηχητικῶν δοκιμασιῶν ἀποσπᾷ βίαν παρὰ τοῦ Ἀναγνωστοπούλου τὰ μυστικὰ τῆς Ἑταιρείας καὶ καθίσταται πληρεξούσιος αὐτῆς διὰ τὴν Πελοπόννησον. Μεθ' ὃ ἀναχωρεῖ εἰς Βλαχίαν, ὅπου γνωρίζεται καὶ ὀρκίζεται τὸν νεομισμένον τοῦ ἐταίρου ὄρκον μετὰ τῶν συναδελφῶν του Λεβέντη, Ὀλυμπίου καὶ Φαρμάκη.

Ἐπανελθὼν ἐκ Βλαχίας εἰς Κωνσταντινουπόλιν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δύο ὑπηρέτας, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἦτο Τούρκος· τοῦτο ἡγνόει ὁ ἀρχιμανδρίτης. Μίαν ἡμέραν θυμωθεὶς ἐκ τινος ἀπροσεξίας του τὸν ἐράπισε. Δὲν χάνει τότε καιρὸν ὁ Τούρκος, ἐγκαταλείπει τὴν οἰκίαν καὶ κατὰφύγει εἰς τὸν Μποσταντσήμπασην (Διευθυντὴν τῆς ἀστυ-

νομίας), τῷ λέγει, ὅτι εἶναι Τούρκος καὶ τὸν εἰδοποιεῖ, ὅτι ὁ ἀφέντης του ἐνεργεῖ συνωμοσίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ διεγείρει τοὺς γκιουρηνδες κατὰ τῶν Τούρκων. Τραχηθεὶς ὁ Μποσταντσήμπασης προσεκάλει πάραυτα ἐνώπιόν του τὸν Φλέσσαν καὶ τὸν ἐρωτᾷ ἐν ἑργῇ· «τί ἄνθρωπος εἶσαι σύ, ὅπου ἔχεις μουσουλμάνους σκλάβους καὶ γυρίζεις ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ διεγείρεις τοὺς ραγιαδες κατὰ τοῦ κυρίου μου;» «Ἐφέντη μου, ἀποκρίνεται ὁ ἀρχιμανδρίτης ἀφύθως, ἐγὼ εἰμι καλόγερος καὶ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ. Ἀλήθεια, γυρίζω καὶ διαβάζω εὐχὰς εἰς τὸν ἕνα καὶ εἰς τὸν ἄλλον καὶ μὲ πληρώνουν». Καὶ ταῦτα λέγων ἐκβάλλει ἐκ τοῦ κόλπου του εὐχολόγιον καὶ ἐπιτραχήλιον· «αὐτὰ ἔχω, προσθέτει, ὡς ὅπλα, ἐφέντη μου· μὴν ἀκούης αὐτὸν τὸν ἀχάριστον ἄνθρωπον, διότι δὲν σοῦ λέγει τὴν ἀλήθειαν. Ἐρχόμουν ἀπὸ τὴν Βλαχίαν καὶ μὲ ἐπροσκάλεσεν ὁ Πατριάρχης νὰ τοῦ δώσω ἀναφορὰν περὶ τοῦ ταξιδίου μου. Εἰς τὸν δρόμον εὗρον αὐτὸν γυμνὸν καὶ πεινασμένον, μοῦ ἐζήτησε τὴν βοήθειάν μου καὶ ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον μου, τὸ ὅποῖον μὲ διδάσκει νὰ κάμνω ψυχικὰ εἰς πάντα ἄνθρωπον, τὸν ἐπῆρα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἠρώτησα ἂν εἶναι Τούρκος ἢ Χριστιανός, οὔτε αὐτὸς μοῦ τὸ εἶπεν. Ἐπαιρνα τὴν διακονίαν μου ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἔδινα τὸ ἥμισυ τὸν τρέφω καὶ τὸν ἐνδύω διὰ τὴν ψυχὴν μου· αὐτὸ μὲ διατάττει ὁ Χασρέτ Ἰσῆς (Ἰησοῦς Χριστός) ὁ προφήτης μου».

Ἀκούσας ταῦτα ὁ Μποσταντσήμπασης ἐξεμάνη κατὰ τοῦ ὑπηρετοῦ καὶ διέταξε νὰ τὸν ἐκβάλωσι τῆς οἰκίας κακῶς ἔχοντα. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἐξηκολούθει νὰ φωνάζῃ καὶ νὰ λέγῃ, ὅτι εἰς τὸ σπῆτι τοῦ κυρίου του συνέρχονται πολλοὶ καὶ κάμνουν μυστικὰ διαβουλίαν, διέταξε κατ' οἶκον ἔρευναν καὶ κατὰσχεσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐγγράφων τοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ἐνωρὶς ὁ Ἀρχιερεὺς Δέρκων, μαθὼν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ γενόμενα, εἶχε προλάβει καὶ ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν πᾶν τὸ ὑποπτον. Καὶ οὕτω ὁ Παπαφλέσσας ἐσώθη.

Μετὰ ταῦτα οἱ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας τῷ ἔδωκαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου 90,000 γρόσια καὶ ὡς συνοδὸν

τὸν Δημήτριον Ἀρχηγόν, ἐκ Σελίτσας τῆς Ἀβίας καταγόμενον, καὶ τὸν ἐφ' ἑαυτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀναχωρεῖ ἐκείθεν εἰς Πελοπόννησον καὶ κατὰ τὸν μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν προσεγγίζει εἰς διάφορα μέρη καὶ εἰς Σμύρνην διαδίδων πανταχοῦ τὰ τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν Σμύρνῃ λαμβάνει παρὰ τῶν αὐτόθι ἰσχυρῶν ἄφρονων πυρίτιδα καὶ ὅπλα, φορτῶναι δι' αὐτῶν πλοῖον καὶ τὸ διευθύνει εἰς Μάννην, αὐτὸς δὲ ἐπὶ ἑτέρου πλοίου ἀναχωρεῖ ἐκ Σμύρνης καὶ φθάνει εἰς Πελοπόννησον κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1821.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲν εἶχον ἔτι λησμονηθῆαι συμφορὰ τῆς πρότιναις δεκαετηρίδων ἀποτυχούσης ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ.

Οἱ προὔχοντες αὐτῆς παρεσκευάζοντο μὲν ἤδη δι' ἀποτελεσματικωτέρων ἐξέγερσιν, ἀλλ' εἶχον ἀπόφασιν νὰ προβῶσι μετὰ πολλῆς περισκέψεως, πάντοτε δὲ ἐν μέλλοντι χρόνῳ· καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀφίξις τοῦ ἀρχιμανδρίτου, ἀρχαμένου εὐθὺς τοῦ κηρύγματος τῆς ἐλευθερίας, κατεθροῦδυσεν αὐτούς.

Ἀλλ' ἡ δημοτικότης του ἠῤῥακεν ὁσημέραι· περιερχόμενος τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία προσεκάλει ἕξω εἰς τοὺς ἀγρούς τὸν λαόν καὶ ἀπήγγελλε πρὸς αὐτὸν ἐνθουσιαστικὰ λόγους ποιούμενος ἑκκλησίαν εἰς τὴν φιλοπατρίαν αὐτοῦ καὶ παριστῶν βεβαιωτάτην τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας.

Ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἡ μαγεία τῶν λόγων του, τὸ ἱερατικὸν του σχῆμα, τὸ γοητεῦον ἀνδρικὸν κάλλος του καὶ τὸ εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸν ἀνάστημά του διήγειραν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν προτάσεών του θύελλαν ἐνθουσιασμοῦ.

Πανταχοῦ ἦτο δεκτὸς καὶ ἀνυπομόνως ἀνεμένετο, ἐκορυφώθη δὲ τέλος ἡ δημοτικότης του εἰς ἀληθὴ λατρίαν καὶ τῷ ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ πάντοτε εὐφραντάτου ὄχλου ὑπερφυσικὴ καταγωγή.

Ταῦτα βλέποντες οἱ προὔχοντες τῆς Πελοποννήσου συνήλθον εἰς συνέλευσιν εἰς μοναστήριον τι παρὰ τὸ Αἶγιον καὶ προσεκάλεσαν τὸν Παπαφλέσσαν νὰ ἐξηγηθῇ σαφέστερον περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν του.

Οὕτως τότε ἐμφανισθεὶς παρουσίασε τὰ πληρεξούσιά του καὶ ὑπὸ

ἐνθουσιασμοῦ καταληφθεὶς ἤρξατο μετὰ τῆς συνήθους εὐφραδείας ν' ἀναπτύσσει τὰ σχέδια τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, παρενέειρων ὑποσχέσεις, αἵτινες ἐφάνησαν ἀπίθανοι εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν ὁμήγυριν.

Ὁ Γερμανὸς μάλιστα, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν, ὁ μετ' ὀλίγου ἐβδομάδας ἀποβαλὼν τὴν ἐπιφυλακτικότητά του καὶ ἀνυψώσας τὴν σημαίαν τῆς Ἐπικρατείας ἐν Ἀγίᾳ Λαύρᾳ, ὑπὸ τῆς ὀργῆς καταληφθεὶς ἐπετίμησε δριμύτως τὸν Ἀρχιμανδρίτην καὶ ἀπέκαλεσεν αὐτὸν ἀπατεῶνα.

Ἐξελθόντα δὲ τῆς συνελεύσεως συνέλαβον οἱ προὔχοντες καὶ ἀπέστειλαν ὑπὸ φρουρῇ εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον. Φυλακισθεὶς ἐν αὐτῷ ὁ Παπαφλέσσας δὲν ἀπηλπίσθη περὶ τῆς δραπετεύσεώς του, ὡς πᾶς ἄλλος θὰ ἐπραττεν ἐν τοιαύτῃ εὐρισκόμενος θέσει. Ἀλλ' ἐπεδόθη εἰς τὸ νὰ κατηχήσῃ τοὺς μοναχοὺς εἰς τὰς ἰδέας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ἐπιτυγχάνει μετ' ὀλίγου ἀπὸ τῆς καθεύξεώς του ἡμέρας νὰ δραπετεύσῃ ἐκείθεν μετὰ πενήκοντα μοναχῶν, οἵτινες διασπαρέντες πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἤρξαντο κηρύττοντες τὰ τῆς Ἑταιρείας.

Ὁ δὲ Παπαφλέσσας διευθυνθεὶς εἰς Μάννην καὶ πολλάκις μεταμφοισθεὶς καθ' ὁδὸν φθάνει εἰς Ἀλμυρὸν, παρόλιον χωρίον τῆς Μάννης παρὰ τὰς Καλαμάς καὶ συναντᾷ τὸν Πετρόμπετη. Κατηχεῖ αὐτὸν προσηκόντως, τῷ ὑπόσχεται πολλὰ καὶ τῷ διαθρύπτει τὴν φιλοδοξίαν παροτρύνων αὐτὸν νὰ κηρύξῃ πρῶτος αὐτὸς τὴν Ἐπανάστασιν. Ἐνῷ δὲ συνεζήτουν, καταπλέει εἰς Ἀλμυρὸν κατὰ περιεργότατην συγκυρίαν τὸ πλοῖον τὸ κομίζον ἐκ Σμύρνης τὰ πολεμεφόνδια.

Τὸ πλοῖον τοῦτο ἐκυβέρνηα ὁ Μείζης ἢ Ποριώτης. Τὰ πολεμεφόνδια παρέλαβεν εἰς Ἀλμυρὸν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Παπαφλέσσα Νικήτας. Ἐκεῖνος δὲ μετὰ τοῦ ἑτέρου ἀδελφοῦ του Ἠλία καὶ τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ Παπαγεωργίου, Νικήτα Σταματελοπούλου καὶ Π. Κεφάλαι μετέβη εἰς τὸν Ἅγιον Ἠλίαν, μοναστήριον τῶν Καλαμῶν. Ἐκεῖ κρουπτόμενοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἤρχισαν προπαρασκευάζοντες τὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ στρατολογοῦντες. Ἀπέστειλαν δὲ εἰς Ἀλμυρὸν διακοσίους ἀνδρας μὲ ζῆα διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ πολεμεφόνδια.

Τὸ τελευτεῖον τοῦ Ἀλμυροῦ ἀνήκεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Μά-

νης, τὰ δὲ τελωνειακὰ δικιωματικὰ εἰσεπράττοντο ὑπὸ τοῦ Μχυρ-
μιχάλη. Μετὰ τὴν πρόσρξιν δὲ τῆς χορηγήσεως τῆς ἀδείας τῆς μετα-
φορᾶς τοῦ φορτίου ἀπέστειλε διὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Νικήτα πρὸς τὸν
Πετρόμπεη χιλίους μαχμουτιέδες, πράγματι δὲ πρὸς ἐκτελεσιν τῆς
ἐντολῆς τῶν διευθυνόντων τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν. Λαβὼν δὲ ὁ
Μπέης τὰ χρήματα ἔγραψε πρὸς τὸν ἀδελφόν του Καστὴν εἰς Ἀλμυρὸν
(ὅστις ἦτο ἐπὶ τοῦ τελωνείου) νὰ δώσῃ τὴν ἀδειαν τῆς παραλα-
βῆς καὶ μεταφορᾶς τῶν πολεμοφοδίων, ἀφοῦ κοκτῆσῃ μέρος αὐτῶν
διὰ λογαριασμὸν του.

Τὰ πολεμοφοδία ἦσαν πυρίτις καὶ μόλυβδος· καὶ ἡ μὲν πυρίτις
ἦτο ἐντὸς μικρῶν βρελίων ζυγίζόντων ἀνὰ 12 ὀκάδας ἕκαστον, ἐξ
ὧν ἀνὰ ἓν ἐφορτώθησαν ἐπὶ τῆς ράχεώς των οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ
Παπαφλέσσα, τὸν δὲ μόλυβδον ἐφόρτωσαν ἐπὶ τῶν ζῶων.

Κατὰ τὴν μεταφορὰν ὅμως ἔλαβε χώραν τὸ ἐξῆς ἀτύχημα.
Ὅτε ἡ συνοδεία ἐφθάσεν ἐν ὥρᾳ νυκτὸς εἰς τῆς Καμάρις τῶν
Καλαμῶν, εἰς ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν θελήσας ν' ἀποθέσῃ κατὰ
γῆς τὸ βρελίον τὸ ὁποῖον ἔφερε, δὲν τὸ κατώρθωσε, διότι τοῦτο ὀλι-
σθῆσαν ἐκ τῶν χειρῶν του κατέπεσεν ἐπὶ τῶν πετρῶν καὶ διερράγη,
ἡ δὲ πυρίτις ἐξεχύθη. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ καὶ ἀπέβαινε ματαία
πᾶσα προσπέθεια πρὸς περισυλλογὴν αὐτῆς· ὡς ἐκ τούτου ἐγκατε-
λειφθῇ ἐκεῖ καὶ τὸ τεθραυσμένον βρελίον καὶ ἡ ἐκχυθεῖσα πυρίτις.

Ἀφοῦ δὲ ἐξημέρωσεν, ὁ σείζης (ἱπποκόμος) τοῦ Βόθοντα τῶν
Καλαμῶν ἔφερεν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην τὸν ἵππον του διὰ νὰ τὸν
ποτίσῃ εἰς τὸ ἐκεῖ πηγάδιον· ἰδὼν δὲ τὸ βρελίον καὶ τὴν πυρίτιδα
ὡς καὶ πολλὰ πκτῆματα ἀνθρώπων καὶ ζῶων πέριξ, εἰδοποίησε περὶ
τούτου πάρχυντα τὸν κύριόν του προτρέπων αὐτὸν νὰ μεταβῇ καὶ ὁ ἱ-
διος ἐκεῖ, ἵνα παισθῇ ἰδίῳι ὁμμάσι περὶ τῶν λεγομένων του. Πράγματι
ὁ Βόθοντας (Ἀρναούτογλους ὀνόματι) μεταβὰς καὶ ἰδὼν ὅσα τῷ
ἀνήγγειλεν ὁ ὑπηρέτης του, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑποπτει-
θεὶς ὅτι κατὰ σοβαρὸν τεκταίνεται ὑπὸ τῶν προκρίτων τῶν Καλα-
μῶν διέταξε καὶ τοὺς συνέλαβον.

Μαθὼν ὁ Ἀρχιμανδρίτης τὰ γενόμενα ἐμνηχανεύθη τὸ ἐξῆς πρὸς

ἀπολύτρωσιν τῶν φυλακισμένων προκρίτων. Ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ὡς
καὶ πρὸς ἄλλους κατοίκους τῶν Καλαμῶν ἐκδικαστικὰς ἐπιστολάς ζη-
τῶν πολεμοφοδία καὶ τροφὰς καὶ ἀπειλῶν ἐν περιπτώσει παρκακοῦς, ὅτι
θὰ πυρπολήσῃ τὴν πόλιν, αὐτοὺς δὲ θὰ αἰχμαλωτίσῃ. Ὁ Διοικητής,
λαβὼν γνῶσιν τῶν ἐπιστολῶν, ἐφοβήθη καὶ ἀπέλυσε τοὺς προκρίτους,
προσκαλέσας δὲ τὸν ἡγούμενον τοῦ Ἀγίου Ἡλιοῦ Κύριλλον ὀνομαζό-
μενον ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κλε-
πτῶν τῶν ἐνδικοιτωμένων εἰς τὸ μοναστήριον· οὗτος τότε ὠδηγη-
μένος ὑπὸ τοῦ Παπαφλέσσα κατώρθωσε δι' ἀοριστολογιῶν καὶ ἀπο-
σιωπήσεων νὰ αὐξήσῃ τὸν φόβον τοῦ Ἀρναούτογλου, λέγων ὅτι εἰ
κλέπτει ὑπερβαίνειν τὰς δύο χιλιάδας καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς των αὐξάνει
καθημερινῶς ἐκ τῶν προσερχομένων ἀπὸ διάφορα μέρη. Ἰδὼν τότε
οὗτος, ὅτι ἡ πόλις καὶ αὐτὸς διέτρεχον μέγαν κίνδυνον καὶ μὴ προ-
φθάνων νὰ ζητήσῃ ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Πασσᾶ τῆς Τριπόλεως, ἀπηυ-
θύνθη τῇ προτροπῇ τῶν προκρίτων εἰς τὸν Πετρόμπεην καὶ παρ' αὐ-
τοῦ, ὡς ἀνθρώπου τοῦ Ντοβλετιοῦ, ἐζήτησεν ἐνίσχυσιν.

Μετὰ δύο ἡμέρας, ἦτοι τὴν 19 Μαρτίου 1821, ἔστειλεν ὁ
Πετρόμπεης τὸν υἱὸν του Ἠλίαν μετὰ 150 Μανιατῶν. Εἰσελθόντες
οὗτοι εἰς Καλάμας ἐτοποθετήθησαν ἀθορύβως εἰς τὰς ὀχυρωτέρας
οἰκίας τῶν Καλαματιανῶν. Τότε οἱ Τούρκοι συνήλθον εἰς συμβούλιον
καλέσαντες εἰς αὐτὸ καὶ τὸν Ἠλίαν ὡς ἀνθρώπον τῆς ἐξουσίας. Συζη-
τήσαντες δὲ εὗρον εὖλογον νὰ παραγγείλουν πάλιν εἰς τὸν Μπέην ν'
ἀποστείλῃ καὶ ἄλλην δύναμιν περισσοτέραν τῆς πρώτης καὶ νὰ ἔλθῃ
καὶ ὁ ἴδιος. Ὁ δὲ Ἠλίας εἰδοποίησε κρυφίως τὸν πατέρα του νὰ μὴ
βραδύνῃ καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ ὅλα νὰ καπετανάτα τῆς Μάνης νὰ ἔλ-
θουν ἐπὶ τῷ προσχῆματι τούτῳ. Ὁ Πετρόμπεης ἐξέτελεσε πάραυτα
τὴν παραγγελίαν τοῦ υἱοῦ του καὶ εἰδοποίησεν ὅλους τοὺς καπετα-
νχίους (Μούρτζινον, Κουμουντουράκηδες, Καπετανάκηδες κλπ.).

Οἱ Τούρκοι ὑπεδέχθησαν τὸν Πετρόμπεην ἐλθόντα μετὰ τῶν
ἄλλων καπεταναίων καὶ ἱκανῆς δυνάμεως. Ἀλλ' οὗτοι ἔμα τῇ εἰσόδῳ
των εἰς τὴν πόλιν ἀφώπλισαν τοὺς Τούρκους ἀπαντας, παρκαθέν-

της μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ σεβασμοῦ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των.

Καὶ οὕτω τὴν 23 Μαρτίου 1821 ἐγένετο ἡ ἐναρξίς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δ' αὐτῆς ἐψάλλη δοξολογία εἰς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Νεδωνος.

Τοιοιτοτρόπως λοιπὸν ὁ μέλλων ἥρως τοῦ Μανιάκη ἐπέτυχε θαυμασίως τοῦ σκοποῦ του, ἐξετέλεσε πληρέστατα τὴν ἐντολὴν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ἄνευ αὐτοῦ εἶναι ζήτημα, ἂν θὰ διεδίδετο ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον ἡ συνωμοσία καὶ εἰς περιστάσεις μάλιστα τούτῳ ἀντιζήτους. Ἄνευ τοῦ Παπαφλέσσα θὰ ἐβράδυνε, τίς οἶδεν ἐπὶ πόσον ἀκόμη χρόνον, ἡ ἐκρηγξίς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὸ κατόρθωμα τοῦτο καὶ μόνον τοῦ τολμηροῦ ἱερέως ἔρκει ν' ἀπαθανάτισῃ τὸ ὄνομα του. Ἀλλ' ὅμως αὐτός, περατωθείσης τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς του, ἠκολούθησεν ἄλλην πρὸς τὴν δόξαν ὁδόν, μέλλουσιν νὰ λήξῃ ἐπὶ τῶν τραχέων τοῦ Μανιάκη πετρωμάτων.

Ἐπολέμησεν ἔκτοτε εἰς διαφόρους μάχας παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Νικηταρά, τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ ἄλλων, πάντοτε ἐξέχων κατὰ τὴν ἀνδρείαν.

Ὁ φιλέλλην ἀμερικανὸς Χάου, ὁ ἰδὼν αὐτὸν μαχόμενον, βεβαίως, ὅτι δὲν εἶδεν ἄλλον Ἑλληνα θαυμασιώτερον αὐτοῦ πολεμιστὴν. Ὁ Παπαφλέσσας ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν ἐν Δερβενίῳ μάχην ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τὸν ἀδελφόν του Νικήταν Φλέσσαν στρατηγόν, τὸν ἀνέψιόν του Δημήτριον Φλέσσαν ἀντιστρατήγον, καὶ τὸν στρατηγὸν Π. Κεφάλαν.

III

Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Τὴν πρωΐαν κατέλιπον τὸ χωρίον τοῦ Παιδαρμένου καὶ διὰ κλεισωρείας ἀνωφεροῦς ἐφθάσαν εἰς τὰ Ταμπούρια.

Ταῦτα εἶναι τὸ ὑψηλότερον καὶ βορειότερον σημεῖον τοῦ ὄροπέδιου, οὗτινος ὅλον τὸ ἔδαφος εἶναι κατωφερές, ἀνωμαλότατον καὶ πετρώδες.

Τὰ ἄγρια βουνὰ τὰ περιβάλλοντα τὸ ὄροπέδιον καὶ δίδοντα αὐτῷ τὸ σχῆμα τῆς λεκάνης, σκιαζόντι σποραδικῶς ὑπὸ δρυῶν, ὁμοιόζουσιν μακρόθεν πρὸς στρατιὰν ἀτάκτως φεύγουσαν.

Ὀλίγον παρακάτω ἀπὸ τὰ Ταμπούρια εἰργάζετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ του μεσηλιῶ χωρικός· τοῦ ἐφωνάζαμεν παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ.

Ἐσπευσεν ἀμέσως μὲ θαυμασίαν εὐκνησίαν καὶ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μας.

Τὰ Ταμπούρια εἶναι τρεῖς λοφίσκοι πετρωδέστατοι, ἀποτελοῦντες συνεχῆ ὁδονοσιδῆ σειρὰν 150 μέτρων.

Τὸ ὕψος των ποικίλλει μεταξὺ 15 καὶ 20 μέτρων ἀπὸ τῆς ρίζης των.

Ἀνήλθομεν τὰ Ταμπούρια τῇ βοηθείᾳ τῶν χειρῶν, διότι αἱ κατακαλύπτουσιν αὐτὰ πέτραι εἶναι τόσοι μεγάλαι καὶ αἰχμηραί, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ βελτίωσιν τις ἐπ' αὐτῶν ὄρθως. Γύρω ἡ κορυφὴ τῶν λόφων φέρει ἴχνη ξηροτοίχου, κτισθέντος ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν τοῦ Παπαφλέσσα πρὸς ἀμυναν, ἐντὸς δὲ τοῦ ξηροτοίχου καὶ μεταξὺ τῶν πετρῶν χάσκουν τὰ ταμπούρια, ἥτοι χάνδακες σχηματισθέντες τῇ ἀφαιρέσει πετρῶν. Ἐξ αὐτῶν δὲ συνεκδοχικῶς ὠνομάσθη καὶ ἡ ὅλη λοφοσειρὰ ταμπούρια.

Εἰς κάποιον ἀπὸ τὰ ταμπούρια τοῦ μεσαίου λόφου (κατὰ τὴν

πεπειθήσιν τοῦ ὁδηγοῦ μας! ὁ Παπαφλέσσα, διαρκούσης τῆς μάχης ἔκρουε σάκκον γεμάτον φλωριά, τὸν ὅποιον ὅμως μέχρι τοῦδε οὔτε ὁ ὁδηγός μας οὔτε ἄλλος τις ἐκ τῶν χωρικῶν κατῴρθησε νὰ εὔρη.

Ἄλλ' αἰφνης συγκίνησις ζωηρὰ μὲ κατέλαθεν· εἰς τὸ βάθος μερικῶν ἐκ τῶν χανδακίων αὐτῶν ὅσθ' λευκαῖζον· εἶναι τὰ περισωζόμενα ὅσθ' τῶν μαχητῶν, νικητῶν καὶ ἡττημένων ἀνάμικτα, ἀδελφωμένα ἐν τῷ θανάτῳ. Ἐκτεθειμένα ἐκεῖ εἰς τὰς βροχὰς καὶ τοὺς καύσωνας ἐβδομήκοντα χρόνων ἐλευκάνθησαν καὶ ἐσκαρκώθησαν.

Ἡ θέα τῶν ὅστων ἐγέννησεν ἐν τῇ ψυχῇ μου δύο ἀντίθετα συναισθήματα· τὸ μὲν συνεκινήθη, διότι ἐπιβέβηκεν δι' αὐτῶν εἰς ἄμεσον καὶ ὕλικήν, οὕτως εἶπεῖν, συνάφειαν μετὰ τῶν αὐτόθι πεσόντων, τὸ δὲ ἡγανάκτησε ὑπερβαλλόντως, διότι εὔρισκον αὐτὰ οὕτως ἀσεβῶς ἐγκαταλειμμένα, καὶ δὲν ἡδυνήθη νὰ προφθάσω τὴν φαντασίαν μου νὰ μὴ περπατάῃ αὐτὰ ποῖς τὰ τῶν θνησιμαίων, ἵνα προαπεγύμνωσε τῆς σαρκὸς ἐσμὸς λιμωτῶντων ὀνέων!

Δὲν εἶναι ζήτημα, ὅτι οὐδὲν ποιητικώτερον καὶ φυσικώτερον πεδίου μάχης καλυπτομένου ὑπὸ τῶν ὅστων τῶν πεσόντων, καὶ μάλιστα μετὰ πάροδον δύο γενεῶν ἀπὸ τῆς μάχης· ἀλλ' ἐν ταύτῃ εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι οὐδὲν τούτου εὐγλωττότερον οὐλεῖ περὶ τῆς ἀχαριστίας τῶν μεταγενεστέρων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὁποίων ἐθυσίασαν ἐκεῖνοι τὴν ἰδίαν ζωὴν.

Ὅλα τὰ ὅσθ', τὰ ὅποια εὗρον σωζόμενα, εἶναι ὀλίγιστα ἀπέναντι τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν πεσόντων Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, πολλὰ ὅμως, ἂν ἀναλογισθῇ τις, ὅτι ἀπὸ τῆς μάχης διέρρουσαν ἐπὶ ὅλοις δεκαετηρίδαι καὶ ὅτι ὅλοι οἱ κατὰ καιροὺς ἐξ ἄλλων μερῶν διελθόντες ἐκεῖθεν συμπαρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν τινα, ὡς ἐνθύμιον εὐλαβῆς τῆς ἐπισκέψεως τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Παπαφλέσσα, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγὼ ἐπραξα.

Ἐσχάτως ὅμως πυρποληθεῖσιν τῶν καλυπτουσῶν τοὺς λοφίσκους θαμνωδῶν πρίνων, ὧν δύο τρεῖς σώζονται ἀκόμῃ, συγκατεκρήσαν καὶ πολλὰ ἐκ τῶν ὅστων, σήμερον δὲ σώζονται πλέον μόνον μερικαὶ πλευραὶ, ὠμοπλάται, καὶ ὅσθ' τινα τῶν ἄκρων.

Ἀλλὰ καὶ κάτω εἰς τοὺς ἀγροὺς τοῦ ὄροπέδιου τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ οὐχὶ σπανίως ἐκβάπτει ἀνθρώπινα ὅσθ', διότι ἐκεῖ οἱ ἐκ τῶν ταμπουριῶν ἐκτοπισθέντες ἦρωες κατεκόπησαν.

Καὶ ὁ ὁδηγὸν ἡμᾶς γεωργὸς διδὼν ἡμῖν τὰς πληροφορίες ταύτας προσέθηκεν ἐν ἐξάρσει:

— Ἀχ, παιδιά μου! Νὰ! Ἐκεῖ δὲ στὸ δικό μου τὸ χωράφι καὶ πέρα πέρα ἔγινε τὸ μεγάλο μακαλειό. Οἱ δικοὶ μας χωρὶς ντουφέκια πλεῖα, χωρὶς σπαθιά, φευγαῖτοι πετσοκόβουνταν κεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς ντελῆδες. Καὶ ἄκουγες τὸ ποδοβολητὸ τῶν ἀλόγων καὶ τὸ πελέκημα τῶν σπαθιῶν, ποὺ ἀνεβοκατέβαιναν πετώντας κρέατα καὶ αἷματα στὸν ἀέρα, καὶ οὐρλιάζονταν οἱ ἀραπαῖδες τὰ σκυλιά, καὶ σκούζανε οἱ δικοὶ μας, χωρὶς ἄρματα πλεῖα, χωρὶς δύναμι πλεῖα ἀπὸ τὸν κόπο τοῦ πολέμου... Παναγιὰ μου!

IV

Ἡ μάχη (20 Μαΐου 1825).

Τῇ 12 Φεβρουαρίου 1825 ὁ Ἰμβραήμ ἀπεβιβάσθη παρὰ τὴν Μεθώνην, ἐκ Σούδας τῆς Κρήτης προερχόμενος, μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐκυρίευσεν ταχέως τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην.

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κουντουριώτου ἅμα τῷ ἀγγέλματι ἐξέπεμψε κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου στρατηλάτου ὀκτακισχιλίου Στερεοελλαδίτας ὑπὸ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Καραϊσκάκη, Τζαβέλλαν, Καρατάσσον, Μπότσαρην καὶ ἄλλους, αὐτοπροσώπως τοῦ ἰδίου Κουντουριώτου διευθύνοντος τὴν ἐκστρατείαν.

Ἀναχωρήσαντες ἐκ Ναυπλίου ἔφθασαν μετὰ ἡμερῶν τινῶν πορείαν διὰ τῆς Τριπόλεως καὶ τῶν Καλαμῶν παρὰ τὴν Μεθώνην, ἐκεῖ δὲ καταλαβόντες τὴν θέσιν Κρεμμύδι, τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ἐ-

χοντας τοῦ Ἰδρυαίου πλοίαρχου Σκούρτη, συνεκρούσθησαν μετὰ τῶν ἐπιτεθέντων Αἰγυπτίων τὴν 7ην Ἀπριλίου. Μάχη κρατερὰ συνήθη τότε, καὶ ἦν γενναίως καὶ ἐπὶ πολὺ ἀντιστάντες οἱ Ἕλληνες, ἡττήθησαν ἐν τέλει καὶ διεσκορπίσθησαν.

Βαρύως φέροντες τὴν ἥτταν οἱ ὀπλαρχηγοὶ καὶ ἀποδίδοντες αὐτὴν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀδεξίαν διεύθυνσιν τοῦ ναυτικοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀπῆλθον εἰς Στερεάν.

Ὡς ἐπακόλουθον τῆς ἥττης τούτης ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον καὶ ἡ πτώσις τῶν δύο φρουρίων, τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου Ναυαρίνου, μετὰ δὲ τοῦτο δὲν ἔμενε πλέον ἄλλο τι εἰς τὸν Ἰμβραήμ ἢ ὀλίγων ἡμερῶν πορεία ἀκόμη πρὸς καθυπόταξιν ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐξανδραποδισμόν τῶν κατοίκων τῆς.

Ὁ Παπαφλέσσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ διέμενεν ἐν Ναυπλίῳ διάγων βίον ἀνετον καὶ τρυφηλόν.

Ἰδὼν τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Ἰμβραήμ, τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἀποχώρησιν τῶν Στερεελλαδιτῶν καὶ τὴν διαχυστάσιαν τοῦ Κουντουριώτου πρὸς τὸν Κυλοκοτρώνην καὶ ἄλλους ὀπλαρχηγούς, οὓς εἶχε φυλακίσει, τὸ δὲ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων ὅτι εἶχε καταπέσει, ἀπεφάσισεν αὐτὸς ν' ἀντεπιξέλθῃ κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου, ὅπως ἀναπτέρωσῃ μὲν τὸ κοινὸν φρόνημα διὰ τινος κατορθώματος ἢ λαμπρᾶς αὐτοθυσίας, ὀλιγοστεύσῃ δέ, ὅσον τὸ δυνατόν, τοὺς ἐχθρούς.

Ἀναχωρεῖ λοιπὸν τὴν 27 Ἀπριλίου ἐκ Ναυπλίου μετὰ σώματος πελαιῶν πολεμιστῶν, καὶ κατευθύνεται εἰς Τρίπολιν. Καθ' ὁδὸν συναντᾷ παρὰ τὸν Ἀχλαδόκαμπον τὸν ὀπλαρχηγὸν Καρατάσσαν καὶ ἄλλους τινὰς καπεταναίους τῆς Στερεᾶς, φεύγοντας ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τοῦ Κουντουριώτου. Τούτους πολὺ παρεκάλεσε νὰ ἐπιστρέψουν, ὅπως ἀπὸ κοινῇ ἐπιδιώξουν τὴν ἀνασύστασιν τοῦ στρατοπέδου, πλὴν κατέστη ἀδύνατον νὰ εἰσακουσθῇ. Ἀγανακτῆσας τότε ὁ Φλέσσας τοῖς εἶπεν, ὅτι ἀφίουν τὴν Πατρίδα εἰς τὴν διάχρισιν τοῦ Ἰμβραήμ. ἔνεκα καθαρῶς προσωπικῶν ἀφορμῶν.

Φθάσας εἰς Τρίπολιν ἔμεινεν ἐκεῖ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας, κατὰ

τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἤλθον καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὁ Πένης Παπανικολάου Οἰκονόμου, ὁ Ἀδριανὸς Νέζος, ὁ Κωνσταντῖνος Κκακῆνης, ὁ Ἀλέξιος Λεβιώτης, ὁ Παπαγιώργος, ὁ Γιάννακας, ὁ Λάμπρος Ριζιώτης καὶ ἄλλοι ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν ὑπὲρ τοὺς 500 ἄνδρας. Ἐκ τούτων διώρισεν ὑπακοπιστὴν τοῦ τὸν Ἀλέξιον Λεβιώτην.

Ἐκ Τριπόλεως ἐξεστράτευσεν εἰς Λεοντόριον ἐνωθεὶς καθ' ὁδὸν μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Δημητρίου Ἡλίου Φλέσσα ἡγουμένου 150 ἄνδρων.

Εἰς Λεοντόριον ἔμεινε δύο ἡμέρας. Ἐκεῖ προσῆλθον οἱ καπεταναῖοι Ἀναστάσιος Κουμουνδοῦρος, ὁ Δῆμος Ἀλεξόπουλος, ὁ Χρήστος Πατριεῆλης, ὁ Ἀδελμύκης Ἀποστολόπουλος, ὁ Δημήτριος Εἰσάρης, ὁ Παναγιώτης Μποῦρος καὶ ἄλλοι μετὰ 300 καὶ πλέον ἄνδρων. Ἐκεῖθεν διηυθύνθη εἰς Λάκκους τῆς Μεσσηνίας, ὅπου τὸν ἠκολούθησαν ὁ Γεώργιος Μποῦτος ἐκ Μελιγαλᾶς μὲ 50 ἄνδρας.

Ἐκ Λάκκων μετέβη εἰς Φουρτζάλαν· ἐκεῖ εὔρε τὸν Διονύσιον Μούρτζινον, φίλον τοῦ πολιτικόν, ἔχοντα μεθ' ἑαυτοῦ πλείονας τῶν 300 Μανιατῶν.

Οὗτος ἦτο καὶ μέλος τοῦ Ὑπουργείου τοῦ πολέμου (διότι ἀπὸ τῆς ἐν Ἄστρει συνελούσεως τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο διηυθύνετο ὑπὸ ἐπιτροπῆς). Ὁ Φλέσσας τῷ ἐπρότεινε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἀλλ' οὗτος δυσηρεστημένος διὰ τὸ νέον συνοικέσιον τῆς ἀνεψίης του, θυγατρὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Νικήτα, μετὰ τοῦ μέλους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Κωνσταντίνου Μαυρομιχαλῆ (πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου ἔτρεφεν ἀσπονδὸν μίσος ὁ Μούρτζινος), οὐ μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ τῷ ᾐρηθήν.

Κατὰ τὴν διήμερον ἐν Φουρτζάλα διαμονήν του ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Πετρόμπεη ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Λεύκτρου Κουτήφκρη, δι' ἧς ἐξέφραζε τὴν εὐχαρίστησίν του, διότι ἡ Κυβέρνησις τὸν ἐξελεξεν, ὥς κατὰ ληλον, διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν Ἰμβραήμ καὶ τὸν ἐξώρμιζε νὰ συγκεντρώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον στρατὸν, προκειμένου νὰ πολέμησῃ πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους συντεταγμένους κατὰ τὸ πρότυπον τῶν

Ευρωπαϊκῶν στρατῶν καὶ ὑπὸ ἀξιώματικούς κατὰ τὸ πλεῖστον Εὐρωπαϊκούς. Τῷ ἔργῳ προσέτι, ὅτι ἐπιθυμεί νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειάν του, ἀλλ' ὅτι δυστυχῶς εὐρίσκεται κλινήρης πάσχων ἀπὸ τοὺς πόδας του.

Ἐκείθεν πλέον ἀπεφάσισε νὰ διευθυνθῇ κατὰ τοῦ Ἰμβραχίμ καὶ ἔβαλε κήρυκα νὰ κηρύξῃ, ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν στρατιωτῶν θέλουν νὰ τὴν ἀκολουθήσουν, ἄς τὸ δηλώσουν εἰλικρινῶς, αὐτὸς δὲ ὑπόσχεται νὰ μισθοδοτῇ ἕκαστον πρὸς 70 γρόσια κατὰ μῆνα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἀπὸ τὸν Δημήτριον Πλαπούταν ἐξ Ἀστού, ὅτι ἔρχεται μετὰ 1600, ἀπὸ ἄλλους ἀρχηγούς τῆς Ἀρακιδίας ἔχοντας συνηθροισμένους περὶ τοὺς 2000 εἰς τὸ χωρίον Μάλι, καὶ τέλος ἀπὸ τὸν Ἠλίαν Κατσάκον ἐκ Καλαμῶν ἔχοντα αὐτόθι ὑπὲρ τοὺς 1000 ἄνδρας. Εἰς πάντας τούτους ἀπήντησεν ὁ Φλέσσας, ὅτι τοὺς ἀναμένει καὶ νὰ σπεύσωσιν. Ἐξ ὅλης ταύτης τῆς ἀλληλογραφίας ἐσημείωσεν οὗτος τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του συγκεντρωθεῖσα δύναμις ἤθελεν ὑπερβῇ τὰς 10,000 ἀνδρῶν. Καθ' ἣν δὲ στιγμὴν ἔμελλε νὰ ἐκκινήσῃ, κατέφθασεν ὁ Ἠλίας Κόρμας ἀπὸ τοῦ χωρίου Κεφκλινού τῆς Μεσσηνίας μὲ 120 ἄνδρας, ὁ Θανάσουλης Καπετανάκης ἔχων 80 ἄνδρας, ὁ Π. Κεφάλας μὲ 20, ὁ Πιέρρος Βοϊδῆς Μαυρομιχάλης μὲ 120 καὶ ἄλλοι τινες.

Ὁ Ἰμβραχίμ ἐσκόπει νὰ κατευθυνθῇ ἐκ Πύλου πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Παμίσου καὶ τὰς Καλάμας, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ὁδεύσῃ πρὸς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου.

Διὰ τοῦτο ἄπορον ἀμέσως φαίνεται, πῶς ὁ Παπαφλέσσας ὠχυρώθη ἀναμένων τὸν ἀντίπαλον εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Μανιάκη, δηλ. ἐπὶ θέσεως κειμένης ἐκτὸς τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ.

Τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας δίδει ἀμέσως τὸ ἀκόλουθον σχέδιον τοῦ ἥρωος.

Ἀναρίθμητα γυναικόπαιδα, γέροντες, ἀσθενεῖς, καταλείποντες τὴν γενέθλιον γῆν τῆς Μεσσηνίας, ἔφευγον πρὸς ἄλλας χώρας ὀρείνας καὶ δὴ πρὸς τὴν Μάνην, ὅπως ἐκζητήσουν ἄστυλιν καὶ σωτηρίαν κατὰ τῆς λύσεως τῶν ἀνημέρων ὁρδῶν τοῦ Αἰγυπτίου, αἵτινες ὡς

θύελλα τὸ πᾶν καταστρέφουσα ἔκ διήρχοντο τὴν ἀνυπεράσπιστον καὶ εὐχλωτον πλέον χώραν.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἐπιχειρημένου κινδύνου ἐπτέρου τοὺς πόδας τῶν δυσμοίρων αὐτῶν ὑπάρξειςιν, πλὴν, ὅσῃν καὶ ἂν ἀνέπτυσσον ταχύτητα ἐν τῇ φυγῇ των, τὸ ἀνώμαλον τῆς ὁδοῦ, τὸ δυσκίνητον τῶν γέροντων, τῶν μικρῶν παιδιῶν τὸ φόρτωμα καὶ ἡ μεταφορά τῶν προχειρῶν τροφίμων καὶ ρούχων καθίστων δύσκολον τὴν πορείαν των.

Οἱ ἀραπάδες ἐπύρχοντο περὶποδες, καὶ ἐν τῇ φρίκῃ τοῦ κινδύνου ἐφηντάζοντο οἱ φυχάδες εἰς τὸν θόρυβον ἀγριμιοῦ ἢ εἰς τὴν πτώσιν λίθου καλπάζοντες κατόπιν των τοὺς νετληδες.

Ὁ Παπαφλέσσας διετὴν τὸν κίνδυνον τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τούτων ψυχῶν καὶ ἀπεφάσισε ν' ἀνγκύβῃ τὴν πορείαν τοῦ Αἰγυπτίου.

Ὁχυρώθη λοιπὸν εἰς τοῦ Μανιάκη, ἐν ἀπασχολήσῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ ὡσπὶ καὶ εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ διαφύγῃ τὸν κίνδυνον.

Ἀλλ' ὁ σκοπὸς οὗτος τοῦ ἥρωος ἦτο τὸ ἐν μόνον μέρος τοῦ σχεδίου του· τοῦτο ἦτο πολὺ ἀκόμη εὐρύτερον. Εἶχεν ἐλπίζει, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπόκρουσιν καὶ καταστροφὴν τοῦ Ἰμβραχίμ, βασισθεὶς ἐπὶ ὑποσχέσεων ἐπικουρίας διαφόρων ὀπλαρχηγῶν.

Ἀλλ' ἀτυχῶς τὸ πρῶτον μόνον μέρος τοῦ σχεδίου του ἐπέτυχεν, αὐτὸς δὲ μείνας μόνος καὶ ἀβοήθητος πρέσχεν εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστορίαν μίαν ἐπανάληψιν τῶν Θερμοπυλῶν.

4,000 ἦσαν, ὡς εἶπον, οἱ ὑπὸ τὸν Παπαφλέσσαν ἄνδρες καὶ τρεῖς οἱ κυριώτεροι αὐτῶν ἀρχηγοί, ἦτοι ὁ Κεφάλας, ὁ Παπαγιώργης καὶ ὁ Βοϊδῆς Μαυρομιχάλης ἡγούμενος τῶν Μανικτῶν καὶ ἔχων παρὰ τὸ πλευρόν του τὸν γαμβρὸν καὶ ὑπακιστὴν αὐτοῦ Ἀντώνιον Πετρουνάκον, μετ' αὐτοῦ φρονευνέντα κατὰ τὴν μάχην.

Ἐξερυνήσας τὸ ὄροπέδιον τοῦ Μανιάκη ὁ Παπαφλέσσας εἶδεν, ὅτι τὸ καταλληλότερον σημεῖον πρὸς ἄμυναν ἦτο ἡ σειρὰ τῶν τριῶν πετρωδεστατῶν λόφων.

Κατασκευάσας περὶ τὴν κορυφὴν αὐτῶν τὴν μάνδραν καὶ ἐντὸς αὐτῆς τὰ ταμπούρια κατέλαβεν ἔπειτα μὲ μέρος τῶν ὑπ' αὐτῶν

κατὰ τὴν νύκτα τῆς 18 πρὸς τὴν 19 Μαΐου τὸ τμήμα τῆς ὁρῆς τῆς λεκανῆς τὸ πρὸς τὴν Πύλον, ὠχυρώθη ὀπισθεν τείχους προχειρῶς ἀνεγερθέντος, οὐτινας σωζονται καὶ σήμερον ἔχον, καὶ ἤναψεν εἰς διάφορα σημεῖα τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ μεγάλα πυρὰ διὰ νὰ ἐφελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ Ἰμβραήμ.

Οὗτος ἡτοιμάζετο νὰ διευθυνθῇ πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Παμίσου καὶ εἰς τὰς Καλάμας, ἰδὼν δὲ τὰ πυρὰ ἐξήγγισεν αὐτὰ ὡς ἐχθρικὴν πρόκλησιν καὶ τὴν ἐπομένην, 19 Μαΐου, κατηυθύνθη πρὸς τὰ βουνὰ καὶ φθὰς ἐστρατοπέδευσε εἰς τὴν ρίζαν αὐτῶν ὑπὸ τὸ πρόχειρον ὄχυρμα τοῦ Παπαφλέσσα, εἰς τὴν θέσιν Σκάρμικα.

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὑπάρχει σήμερον παρόδιον πανδοχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσελθόντες κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν μας εὔρομεν χωρικοὺς τινὰς ἐκ τῶν περὶ πεδινῶν χωρίων, μεθ' ὧν ἠνοιξαμεν ὁμιλίαν περὶ Ἰμβραήμ καὶ Παπαφλέσσα. Γηραλέος γεωργός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μάχης θὰ ἦτο νήπιον, μᾶς ἔδωκε τὰς ἀκολουθοῦσας πληροφορίες.

—Νά, ἔδω χάμου σταμάτησε ὁ Μπραήμης, ὅταν ἔφτασε ἀπὸ τὴν Πύλο. Μαυρολόγια ὁ τύπος ἀπὸ ἀραπαδὲς καὶ ἀλόγατα· σὲ μιὰ ὥρα στέρεψε τοῦτο δὲ τὸ ρυάκι· ἦτανε καλοκαίρι καὶ τὸ φουσαῖο ἦτανε διψασμένο ἀπὸ τὸ δρόμο. Παναγιὰ μου, τί ἀγριανθρώποι ἦτανε καίνοι. Καλλίτερα εἶχες νὰ πέσης μέσα σὲ ἄμετρο κοπάδι λύκων παρὰ μέσα στὸ στρατὸ τοῦ θειοῦ ἐκείνου. Εἶχε μαζί του καὶ κοπάδια σκυλιῶν γιὰ νὰ τὸν βοηθοῦνε στὸ τσάκωμα τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴ μυρουδιά τους. Καὶ μὲ τί νομίζετε τὰ τάιζε; Μὲ τὸ κρέας τῶν σκοτωμένων χριστιανῶν! Ἐδῶ χάμου ἔφησε ζωντανούς καὶ μερικοὺς ἀπὸ καίνους ποὺ ἔτσάκωσε ἀπάνω στὸν πόλεμο τοῦ Μανιάκη. Μόνο τὸν Παπαφλέσσα λυπήθηκε, σὺν τοῦ φέρανε τὸ κορμί του χωρὶς κεφάλι. Εἶπε καὶ τὸν ἔστησαν ὀλόρθο μὲ τὸ κομμένο κεφάλι ἀπάνω στοὺς ὤμους του. Τιν εἶδε κι' ἀναστέναξε· τέτοια ὠμορφιά καὶ τέτοια λεθεντιά εἶχαν ὁ Παπαφλέσσας καὶ νεκρὸς ἀκόμα! Ὁ Θεὸς νὰ συχωρέσῃ τὴν ψυχὴ του!

Ἴδου ἡ παρὰδοσις, πῶς δοῦλξε καὶ ἀπαθανκνίζει τοὺς ἥρωας!

Ἡ 19 Μαΐου παρῆλθε σχεδὸν ἀπρακτος.

Μετὰ μικρὰν ἀψιμαχίαν ὁ Παπαφλέσσας ὑπεχώρησεν ἐκ τῆς ὁρῆς τοῦ βουνοῦ ἐντὶς τοῦ ἐροπεδίου καὶ ὠχυρώθη ἐριστικῶς εἰς τὰ ταμπούρια του.

Ὁ Ἰμβραήμ ἠθέλησε κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἡμέρας καὶ κατ' ὅλην τὴν νύκτα ν' ἀναγκύσῃ τὸν στρατὸν τοῦ ἀπὸ τὸν κόπον τῆς ἐκ Πύλου πεντακώρου ὁδοιπορίας, ἐκτὸς δὲ τούτου ἀπαραίτητον ἦτο νὰ κάμῃ τὰς ἀνγκυαίους κατοπτεύσεις πρὸς ἐξακριβωσιν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ νύξ τῆς 19 πρὸς τὴν 20 Μαΐου ἦτο ἡ τελευταία διὰ τὸν Παπαφλέσσα. Ἀλλ' ὡς νὰ μὴ ἐπρόκειτο περὶ θανάτου, διῆλθε τὴν νύκτα ταύτην ἐν θαυμαστῇ ψυχικῇ γαλήνῃ, ἣν καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μετέδωκε.

Συναθροίσας ἀφ' ἐσπέρας τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ ὅλον τὸ στρατημαχ εἰσήθηκεν εἰς αὐτοὺς τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων.

—Τὰ ταμπούρια μας, εἶπεν, εἰναι καλὰ, ἡ καλλίτερη γιὰ μᾶς τοποθεσία τῶν βουνῶν αὐτῶν. Μὰ ὅσο καὶ ἂν πολεμήσωμε, ὁ θάνατός μας εἰναι βέβαιος. Ὁ Μπραήμης ἔχει τόσο στρατὸ πεζοῦρα καὶ καθόλα! Ἐπειτα θὰ μᾶς ζώσῃ ἀπὸ παντοῦ καὶ δε θὰ μὴ πορῶσάμε νὰ φύγωμε. Συλλογιστῆτε το καλὰ αὐτό· ἤρθαμ' ἐδῶ γιὰ νὰ πεθάνωμε. Ὅσοι λοιπὸν ἀπὸ σᾶς ἔχετε νηῆς γυναῖκες, μικρὰ παιδιὰ ἢ γέρους γονεῖς, ποὺ χρειάζονται βοήθεια, μὴ ντραπήτε, παιδιὰ μου, φευγάτε, κ' ἔτσι φαίνεστε περὶ χρήσιμοι στὴν πατρίδα μας.

Μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ Παπαφλέσσα συζήτησις θορυβώδης ἐγένε μετὰ τοῦ στρατεύματος· κανεὶς δὲν ἤθελε νὰ φύγῃ· ὁ εἰς παρώτρυνε τὸν ἄλλον εἰς ἀναχώρησιν καὶ ὅλοι ἐμέναν.

Τελὸς ἡ ἐπέμβασις τῶν ἀρχηγῶν ἔδωκε πέρας εἰς τὴν συζήτησιν· ἐξ ὅλου δὲ τοῦ στρατεύματος ἀπέμειναν 1600 περίπου ἐπίλεκτοι παλειμιστοί, ὅλων τῶν ἄλλων ἀπελθόντων.

Ἐκ τῶν 1600 ἔπεσαν κατὰ τὴν μάχην οἱ 950.

Ἦρκε τινὰς μακρὸν τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὡς ἐν Θουρίᾳ, εἰς τὰ

χωρίον Σούλι και άλλα χωριά, ήσαν έστρατοπεδευμένοι οι άνωτέρω ρηθέν-
τες όπλαρχηγοί, των οποίων ή ολική δύναμις ανήρχετο εις 7500
άνδρας. 'Αλλ' όμως ουδείς εξ αυτών έδραμεν εις βοήθειαν του μαχο-
μένου Παπαφλέσσα, παρὰ την ύπόσχεσιν αυτών. 'Ισως να είχαν
πτοήσει αυτούς αι προηγούμεναι άποτυχίαι, ίσως και να έφρόνουν
έσκαπον και άνωφελη τον έναντίον του 'Ιμβραήμ άγώνα, ούτινος ο
στρατός συνεποσούτο εις 22,000 άνδρας. Έκ τούτων 18,000 ήσαν πε-
ζοί, περί τας 4000 ίππεις και 150 πυροβοληταί οδηγούντες 6 πε-
δινά πυροβόλα, των οποίων όμως δεν έκαμον χρήσιν, ένεκα της το-
ποθεσίας των προμαχώνων.

Και όμως εις τας ύποσχέσεις των ρηθέντων όπλαρχηγών και την
παρ' αυτών προσδοκωμένην έπικουρίαν φαίνεται στηρίζας ο Παπα-
φλέσσας το πολεμικόν του σχέδιον.

Πρός τον πρόξενον της 'Αμερικης Χάου, τον μεταβάντα την
προτεράϊαν της μάχης εις του Μανιάκη, ειπεν, ότι αν φθάσουν αι
ανάμενόμεναι έπικουρίαι «θα ρίψω τον 'Ιμβραήμ πασσά εις το λι-
μάνι της Πύλου».

'Η πρωία ευρε τους 'Ελληνας αναμένοντας τον έχθρόν.

'Ο Παπαφλέσσας κατείχε τον μεσαίον λόφον τον και μεγ-
λείτερον.

'Ο Κεφάλας ειχεν όχυρωθι εις τον προς βορράν, ο δε Βοιδής
και οι άλλοι εις τον νότιον λόφον

Με την άνατολήν του ήλίου έπεφάνη ο έχθρός διηρημένος εις
τρεις φαλαγγας.

'Η μία έδευεν από του χωρίου Μανιάκη, κειμένου εις την ΝΑ
κατωφέρειαν της λεκάνης και απέχοντος των ταμπουριών περί την
ήμισειαν ώραν· ή δευτέρα από την θέσιν Μυγδαλίτσα εκ του ΝΑ
μέρους και ήνώθη μετά της πρώτης εις την θέσιν του Γεραμιά τ'
άλλων απέκνυντι του Παπαφλέσσα και του Βοιδή. Τέλος ή τρίτη
φαλαγγ, όδούσασα από δυσμών δια των θέσεων Κρυόρεμμα, Πάνου
Κάναλο και Σπαρτίλα, ένεφχνίσθη από του Βορείου μέρους πρό του
Κεφαλα.

'Ιδόντες την καταπληκτικήν δύναμιν του έχθρου ο Κεφάλας και
ο Παπαγιώργος και θεωρούντες ματαίαν την κατ' αυτόν άντίστασιν
έπλησίασαν τον Παπαφλέσσα και εξ όνόματος όλων των καπετα-
νχίων τω έπρότειναν να φύγουν, άλλ' αυτός (πεισιθώς, ρκίνεται, εις
την άναμενομένην έπικουρίαν) έστάθη ανένδοτος· «έχασα τας έλπί-
δας μου, ειπε προς τον Κεφάλαν· άλλως πως σε εκτιμούσα». Εις τον
Παπαγιώργον ειπε πιά των την γενειάδα του· «μου τὰ εντρόπιασες,
Παπαγιώργο!» 'Επειτα προσέθεσε· «που να υπάγωμεν να φύγωμεν;
'Εχεις τακτικόν στρατόν, ώστε έξερχόμενος των ταμπουριών ν' άπο-
σύρεσαι πολεμών; Δεν γνωρίζεις ότι το άτακτον στρατεύμα, άμα
έβγη από το ταμπουρί του, σκορπίζει, και κάθε στρατιώτης θα πιάσθ
ένα δρόμον ιδικόν του και τότε πέντε ίππεις του 'Ιμβραήμ θα μάς
σφάξουν όλους και τότε θα συμβή το μεγαλείτερον δυστύχημα του
έθνους δειλιάζον τους άλλους και έμψυχόνον τους έχθρούς. Τι φο-
βείσαι, Παπαγιώργο; 'Εσύ έχεις γνωσιν όλης της άλληλογρα-
φίας μου και είναι δυνατόν ύστερα από δύο ώρας να μην είναι τουλά-
χιστον 5000 ιδικοί μας εις τα νώτα του 'Ιμβραήμ;» Ταύτα ειπεν
ο ήρωας και πάντες ύπήκουσαν, ο δε Βοιδής ειπε τους αξιομνημο-
νεύτους τούτους λόγους: «'Ας μείνωμεν εδώ· όποιος μείνη, ως ακούη
των γυναικων τὰ μοιρολόγια».

'Η μάχη ήρχισε δι' ακροβολιστικής έπιθέσεως των Αίγυπτίων·
προηγούντο οι ακροβολισταί και οι κκραθινοφόροι, μετ' αυτούς δε ήρ-
χετο το άτακτον ίππικόν. 'Ο τακτικός στρατός συντεταγμένος και
έτοιμος ανέμενεν εις απόστασιν, ενώ σώμα εκ δισχιλίων στρατιωτών
διετάρχη να καταλάβη τας προς άνατολὰς των όχυρωμάτων διόδους·
ούτοι ύποστηρίζόμενοι και υπό όκτακοσίων περίπου ίππέων άποστο-
λήν ειχον να έμποδίσωσιν ένδεχομένην βοήθειαν. Κατ' εκείνο δε το
μέρος άφένθη και μικρόν διάστημα ανοικτόν· τούτο ήτο στρατήγημα
του 'Ιμβραήμ προνοήσαντος να ρίψη προς τα εκεί τους 'Ελληνας εν
περιπτώσει εκτοπίσεως εκ των ταμπουριών και ούτω πως κατακόψη
ή ζωγήρησιν αυτούς εύχερώς.

'Επί μίαν περίπου ώραν διήρκεσεν ο ακροβολισμός και αι έπελά-

ταις τοῦ ἀτάκτου ἵππου. Οἱ Ἕλληνες, ἀκλόνητοι εἰς τὰς θέσεις των, ἔβαλλον εὐστόχως κατὰ τῶν ἐφορμῶντων φειδόμενοι τῆς πυριτιδοβολῆς των καὶ τὰς δυνάμεις των διὰ τὰς ὀριστικὰς ἐφόδους.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδόθη διαταγὴ νὰ υποχωρήσωσι τὰ στρατεύματα καὶ νὰ δικοπηῇ ἡ μάχη, διὰ νὰ ἀναπυθῶσι καὶ νὰ προγευματίσωσι. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο οἱ παρὰ τὴν Παπαφλέσσαν καπιταναῖοι συνῆλθον εἰς τὸ ὄχυρμα αὐτοῦ καὶ συνεσκέφθησαν· πολλὰ ἐλέχθησαν καὶ συνεζητήθησαν, ἡ δὲ πλειοψηφία ἦτο ὑπὲρ τῆς γνώμης νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸν ἄσκοπον ἀγῶνα καὶ ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἐκ τοῦ προγεύματος τῶν Τούρκων ἀνακωχῆς νὰ ὁράμωσιν ἐκτὸς τῶν ταμπουρίων καὶ νὰ δικασιώσῃ φεύγοντες εἰς τὰς παρακειμένας τῶν βουνῶν ράχεις μὲ μικρὰς ζημίας καὶ ἀπωλείας, ἃς θὰ ὑφίσταντο ἐκ τῆς κατὰ διωξέως τῶν ἵππων. Ἀλλ' ὁ Ἀρχιμανδρίτης καὶ πάλιν ἀπέμειναν ἀμετάπειστοι· καὶ εἶπεν· «ἐγὼ σὲ εἶπα καὶ πρῶτα καὶ τώρα σὲ λέγω, τὴν φευγάλα μὴν τὴν βάλετε διόλου μὲ τὸν νοῦν σας, διότι φεύγοντες θὰ ὑποστώμεν τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ καὶ θὰ χαθῶμεν ἄδικα· ἔπειτα σὲ εἶπα, ὅτι περιμένομεν βοήθειαν, ἡ ὁποία θὰ φθάσῃ ὥρα τὴν ὥρα· πηγαίνετε εἰς τὰς θέσεις σας».

Εὐθὺς κατόπιν διατάχθη ἡ γενικὴ ἐφοδος τῶν Τούρκων· πυκνὴν ζώνην οὗτοι περὶ τὰ ταμπούρια ἀποτελοῦντες ὁρμοῦν· χάλαζαι σφαιρῶν τοὺς ὑποδέχονται ἐκ τῶν ταμπουρίων καὶ τοὺς ἀναγκάζουν ἐν συγχύσει νὰ ὀπισθοχωρήσουν, ἀφέντας στρώμα πτωμάτων ἀνθρώπων καὶ ἵππων περὶ τοὺς λόφους καὶ ἐπ' αὐτῶν.

Ἀλλ' οἱ διευθύνοντες τὴν ἐπίθεσιν ἔχουν αὐστηροτάτας διαταγὰς παρὰ τοῦ Ἰμβραήμ· ἀντὶ πάσης θυσίας πρέπει νὰ ἐξολοθρεύσουν τοὺς Ἕλληνας.

Τί δι' αὐτόν, ἂν θὰ φονευθῶν ἑκατοστῆς τινὲς ἀραπάδων· Ἀρκεῖ νὰ μὴ ἀφήσῃ κατόπιν τοῦ ἐχθροῦς.

Ἐμπρὸς λοιπόν, ἄλλη ἐπίθεσις. Νότα τὰ μαῦρα βόιδα· εἶναι φρικτὴ ἡ θέα των.

Ὅρμουν μὲ λύσσαν λύκων πειναλέων, πελώριοι τὰ σώματα, τετραπῶδες τὴν μορφήν, σκυφοί, πρὸς τὰ ἄνω βλέποντες, μὲ τὰ σπα-

θὰ καὶ τὰ χαντζάρια εἰς τὸ χέρι, μὲ ἀγκυρομαχητό, περιρρεόμενοι ἀπὸ ἰδρώτα, δρασκελοῦν τὰ ἔμπρὸς των πτώματα, γλιστροῦν στὰ κίμακα.

Μὰ ὅλη ἡ λύσσα τῶν τιτάνων αὐτῶν σβύνει ἀπὸ ἑνα μικροσκοπικὸ πραγματάκι, ἀπὸ μία σφαῖρα τόση δά, ποῦ τὴν φυτεύει βροντερὸ καρυφύλλι μέσ' ἐς τὰ στήθη τους.

Νά τοι, κατακυλοῦν κάτω ἀπὸ τῆς πέτρας, πισσογυρίζουν ἀνάσκεια στὸ ἀνεβάσμαί τους καὶ σπαράζουν χέρι καὶ πόδι.

Ἄς ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀφήγησιν τῆς μάχης ἡ παράδοσις.

Ὁ Παπαφλέσσας καὶ τὰ λιοντάρια του εἶναι ἀκλόνητοι.

Ὅλα τ' ἀψήφουν· καὶ τοῦ ἐχθροῦ τὸν ἀριθμὸ, καὶ τὰ γιουρούσια του, καὶ οὐρλιάσματά του.

Κρυμμένοι αὐτοὶ στὰ ταμπούρια πολεμοῦν ἀτάραχοι· γεμίζουν μὲ γρηγοράδα τὰ ντουφέκια τους, τ' ἀδειάζουν σὲ κρέας πάντοτε καὶ δέχονται προφυλαγμένοι τῆς μπόρες τῶν σφαιρῶν, ποῦ τοὺς στέλνουν οἱ ἄπιστοι, ὅταν τσακισμένοι τραβήχτουν ἀπὸ κάθε γιουρούσι. Καὶ ὅταν σκοτωθῇ κανεὶς ἐκεῖ πάνω, τοὺς βοηθάει καὶ νεκρὸς ἀκόμη· τὸν βάνουν ἔμπρὸς τους γιὰ δεύτερο ταμπούρι.

Πυκνὸς καπνὸς· σὰν θεῶρατο σύγγεφο περικυκλῶνει τὰ ταμπούρια καὶ γεμίζει ὅλο τὸ ὁροπέδιο! . . . Κρύβεσαι, ἦλιε; ποῦ εἶσαι; Δὲ θὰ σὲ ξαναἰδοῦνε τὰ λιοντάρια μας!

Τὰ τουφέκια τῶν δικῶν μας ζεστάθηκαν ἀπὸ τὴν πολλὴν φωτιά, κοντεύουν νὰ κοκκινήσουν. Τί τοὺς μέλλει; Πολεμοῦν τὸ ἴδιο, σὰν καὶ πρῶτα.

Εἰς ἐνέργειαν καὶ τὰ σπαθιά καὶ ὅ,τι μπορεῖ νὰ προζενήσῃ θάνατο.

Δὸς τοῦ χτυποῦν, ὅλο χτυποῦν, πάντα νικοῦνε· ποῦ νὰ τοὺς πάρουν;

*
**

Ἄξαφν' ἀγνάντια ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἀνδρίτσαινας ἀκούγεται μιὰ βροντηρὴ μπαταριά· ἦτανε ὁ Κολιόπουλος, ποὺ ἔρχότανε μὲ δυ-
νατὸ μπουλῶνι.

Ἀκουσε ἀπὸ καὶ ἀπάνου τὰ συμπάρα, εἶδε τὸν καπνὸν, ποὺ σκέ-
παζε τὸ ὄροπέδιο τοῦ Μανιάκη καὶ κατὰλαβε πῶς γινόταν πόλεμος.
Δὸς τοῦ λοιπὸν, δίνει μιὰ μπαταριά, γιὰ νὰ μηνύσῃ στοὺς δικούς μας
πῶς τοὺς ἔρχεται βοήθεια.

Οἱ ἄπιστοι τὸ κατὰλαβαν καὶ εἶδαν πῶς ἔπρεπε νὰ προφθά-
σουν νὰ μὴ χτυπηθοῦν κι' ἀπὸ ἄλλους.

Ἐμπρός! Βάνουν ὅλα τους τὰ δυνατά, οἱ ἀξιωματικοὶ χτυποῦν
σὰν κτήνη τοὺς στρατιῶτες γιὰ νὰ προχωροῦν γρήγορα, κεντοῦν οἱ
ντελῆδες τ' ἄλογα μὲ τῆς λόγχης, χύνονται ἔμπρος ὅσων δαιμονισμέ-
νοι καὶ... τοὺς πέρνουν.

Τί γίνηκε τότε μέσα στὰ ταμπύρια; Ζύμωμα ἀνθρωπίνου κρέα-
τος, λιάνισμα φρικτό.

Ὁ Παπαφλέσσας ἀκλόνητος ἀπάνου στὸ λόφο του, μὲ ὅσους τοῦ
εἶχαν ἀπομείνει γύρω του, θέρισε, θέρισε, θερίστηκε τέλος κι' ὁ ἴδιος
ἐκεῖ ἀπάνου στὴν ἴδια θέσι, ποὺ στεκότανε.

Στοὺς ἄλλους δύο λόφους δὲν μπόρεσαν νὰ κρατηθοῦνε καὶ τοὺς
ξεταμπύριασαν. Κάτου στὰ χωράφια βρήκανε τὸ τέλος τους.

Ἀπάνου στὸ κακὸ καὶ στὴν ἀντάρα μερικοὶ σωθήκανε καθάλλα
σ' ἄλογα σκοτωμένων ντελῆδων.

Ὁ σημαιοφόρος τοῦ Παπαφλέσσα ὀνόματι Δημήτριος, Χίος τὴν
καταγωγὴν, μόλις οἱ Τούρκοι εἰσέβαλον εἰς τὰ ταμπύρια, κατε-
βίβασε τὴν σημειάν, ἔσχιεν αὐτὴν καὶ ἔκρυψε τὰ τεμάχιά της
μετὰ τοῦ σταυροῦ τοῦ κοντοῦ εἰς τὸ ζωνάρι του καὶ ξιφῆρης διασχί-
σας ὡς ἀστραπὴ τοὺς πολεμίους διεσώθη μακρὰν τοῦ τόπου τῆς κατα-
στροφῆς. Ὁ ἀτρόμητος οὗτος ἥρως ἀπέθανε μετὰ πολλὰ ἔτη ἐν
Ἀθήναις.

Ὅμως τὶς τῶν ἐκτοπισθέντων ἐκ τῶν ταμπουρίων ἡρώων ἔκαμε
κατὰ τὸ μέρος τῆς Ἀνδρούσης ἀναζητοῦντες τὸν δρόμον, ἔπασαν
καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ εἰς τι ρεῦμα. Οἱ ἱππεῖς τότε, μὴ
δυνάμενοι νὰ εἰσχωρήσωσι καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ, διεσκορπίσθησαν ἐπὶ τῶν
ὄχθων τοῦ ρεῦματος καὶ ἐκαίθησαν ἐτουφέκιζον αὐτούς. Μέγας δὲ θόρυ-
βος καὶ βόη πολλὰ ἐγένετο τότε ἀπὸ τὸν βρόντον τῶν ὄπλων, ἀπὸ τὰς
φωνὰς τῶν διωκόντων καὶ τῶν διωκομένων, ἀπὸ τοὺς ἤχους τῶν σαλ-
πιγγῶν καὶ τῶν τυμπάνων, τὸν ποδοβολητῶν τῶν ἱππῶν, τὰς οὐρω-
γὰς τῶν πληγωμένων, τόσον ὥστε τὰ προστάγματα τῶν ἀξιωματι-
κῶν δὲν ἠκούοντο.

Τὴν ἔξοδον τοῦ ρεῦματος, πρὸ τῆς ἐνάρξεως ἀκόμη τῆς μάχης,
ἔφρασσε τάγμα τακτικοῦ στρατοῦ παρατεταγμένον, ὥστε πανταχόθεν
οἱ ἐντὸς αὐτοῦ καταφυγόντες εἶχον περικυκλωθῇ. Ἦσαν περίπου
150· οἱ περισσότεροι τούτων, ἰδόντες τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὅποιον εἶχον
ἐμπέσει καὶ μὴ θέλοντες νὰ ζωγρηθῶσιν, ἐρρίφθησαν ξιφῆραις ἐπὶ τοῦ
εἰρημένου τάγματος, τὸ ὅποιον τοὺς ἐτουφέκιζε μὲ πῦρ ἀδιάκοπον,
διέσχισαν αὐτὸ καὶ ἐξηκολούθησαν φεύγοντες· ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἀνα-
συνταχθέντες ἐξηκολούθησαν τὴν πυροβολισμὸν ἐναντίον των, ὥστε
ὀλίγοι μόνον διεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι βουνοῦ.

Οἱ δὲ ἀπομείναντες ἐντὸς τοῦ ρεῦματος ἔπιασαν ἕνα βράχον καὶ
ἐξηκολούθησαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν μέχρις οὗτου ἐφονεύθησαν,
ἐκτὸς τινῶν οἵτινες ἀοπλοὶ ἀπομείναντες καὶ ἡμιθανεῖς ἐκ τοῦ κόπου
ἡχμαλωτίστησαν.

Ἀφοῦ δὲ κατέπαιψεν ἡ μάχη, οἱ Τούρκοι ἐπεδόθησαν εἰς τὴν
σύλησιν τῶν νεκρῶν, παρητηρήθη δὲ ὅτι τὰ ὅπλα τῶν πλείστων Ἑλ-
λήνων τῶν πεσόντων ἐντὸς τῶν ταμπουρίων ἦσαν κομμένα, ἐξ οὗ
ἀποδείκνυται, ὅτι δι' αὐτῶν ἐπροφυλάσσοντο ἀπὸ τοὺς σπαθισμοὺς
τῶν ἐφορμώντων ἱππέων.

Μετὰ δὲ τὴν λαφυραγωγίαν τῶν νεκρῶν ἀπέκοψαν τὰ ὦτα τῶν
νεκρῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ τὰ παρουσιάσωσι εἰς τὸν πασσᾶν καὶ λά-
βουν τὴν συνειθισμένην ἀμοιβήν. Ἐνῶ δὲ ταῦτα συνεβαίνον, ἔδυν
ὁ ἥλιος, ὑπὸ τὴν πνοὴν δὲ τῆς ἐσπερινῆς αὔρας διεσκορπίσθησαν τὰ

πικρὰ νύφη τοῦ κακιοῦ, ἔτινα ἐπεικέτηντο τοῦ ὄροπεδίου. Συνήθου-
σθησαν τότε τὰ στρατεύματα, ἐδόξασαν τὸν Ἀλλάχ, ὅστις τοῖς ἐχάρισε
τὴν νίκην καὶ κατήλθον εἰς τὴν θέσιν Σαῶμιγκ. Ἐκεῖ ὁ Ἰμβραήμ
ἔβαλε κήρυκα νὰ διαλαλήσουν ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὅτι ὅποιοι
στρατιώτης συνέλαβε κατὰ τὴν μάχην αἰχμαλώτων νὰ τὸν φονεύσῃ
πάραιτα, διότι, ἂν τὴν ἄλλην ἡμέραν εὖρη κανένα ζωντανόν, ἤθελε
φονεύσει τὸν αἰχμαλωτισκόντα· ὡς ἐκ τούτου οἱ Τούρκοι ἐφόνευσαν
τοὺς ὀλίγους αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους εἶχον συλλάβει.

Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἦτο καὶ ὁ Μ. Σταϊκόπουλος· τοῦτον
συνέλαβε κατὰ τὴν μάχην στρατιώτης τις, ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς
ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Κολοκοτρώνη κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως
διεσώθη καὶ ἐφιλοξενήθη αὐτόθι ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ Σταϊκόπου-
λου· ἀναγνωρίσας δὲ τοῦτον ἀνεμνήσθη τῆς εὐεργεσίας, καὶ ἐνῶ ὑπὸ τὸν
πέπλον τῆς νυκτὸς τὰ στρατεύματα κατόκρυπα παρεδόθησαν εἰς τὸν
ἔχοντα, αὐτὸς ἐνδύσας τούρκικα τὸν Σταϊκόπουλον καὶ δούς αὐτῷ πο-
λύτιμον ἀραβικὸν ἵππον τὸν ἐφυγάδευσεν, αὐτὸς δὲ μεταβὰς εἰς Φουρ-
τζάλα διηγήθη τὰ τῆς μάχης καὶ τῆς ἀνεπίστου διασώσεώς του.
Οὗτος ἀπέθανεν ἐν Τρίπολει κατὰ τὸ ἔτος 1857.

*
*

Ἐνῶ ἀνεχώρουν ἀπὸ τοῦ Μανιάκη μαζί μὲ τὰ κόκκαλα τῶν
ἡρώων, ἐσκεπτόμην, τί μοῦ εἶχεν εἶπει ὁ χωρικός περὶ τοῦ κρυμμέ-
νου θησαυροῦ τοῦ Παπαφλέσσα.

— "Ὁχι, εἶπα καθ' ἑαυτόν, δὲν εἶναι κρυμμένος ὁ θησαυρός, τὸν
ὑποῖον μὰς ἄφησεν ὁ νέος Λεωνίδας, ἀλλὰ εἶναι χυμένος εἰς ὅλην
τὴν Ἑλλάδα καὶ φέρεται τῆς Ἐλευθερίας τὸ γλυκὺ ὄνομα!

Τ Ε Λ Ο Σ

Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑΣ

Θέσις καὶ σημασία τῆς Τριπολιτσᾶς πρὸ τοῦ ἀγῶνος. — Κατάστα-
σις αὐτῆς ὡς πόλεως ὀχυρωμένης. — Διαδόσεις περὶ τῶν ἀμυ-
θήτων θησαυρῶν της. — Οἱ Ἕλληνες διευθύνονται κατὰ τῆς
πόλεως.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τῆς τεραστίας
αὐτῆς γιγαντομαχίας, ἥ ὁποία ἐκράτησεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη τὴν προ-
σοχὴν τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου καὶ ἐβλκυσε τὸν θαυμασμὸν ὅχι μόνον
διὰ τὴν ὥραίαν καὶ αἰσιόδοξον προσπάθειαν, ὅχι ἀκόμη διὰ τὸ
ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποτελεσματικῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ὑπῆρξε διὰ τὴν
Ἀνατολὴν ὅ,τι ὑπῆρξε διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἡ ἐπανάστα-
σις τοῦ 1793, σάλπισμα δηλαδὴ ἐγερτήριον ὅλων τῶν ὑποδούλων
καὶ τῶν δυναστευομένων, ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις παρου-
σιάζεται καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξελίξιν ὑπὸ δύο ὄψεις, ἐπίσης ἀξίας
παρατηρήσεως καὶ τὰς δύο.

Τὸν γιγάντειον ἀγῶνα ἀποτελοῦν ἀφ' ἑνὸς τὰ μικρὰ καὶ ἀσήμαν-
τα καθ' ἑαυτὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην
καὶ συνεχῆ ἄλυσιν τῶν γενικῶν προσπαθειῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ με-
γάλα καὶ ἐξαιρετικὰ συμβάντα τὰ ὁποῖα προσέδωκαν εἰς τὴν πά-
λην τὴν ὑπέροχον λάμπιν διὰ τῆς ὁποίας κατηύγασε τὴν νεωτέραν
ἱστορίαν τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουν οἱ μα-
κροὶ καὶ ὑπομονητικοὶ ἀγῶνες κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, οἱ πλεῖ-
στοι τῶν ὁποίων οὔτε ὑπὸ τῆς λεπτομερεστεράς ἱστορίας ἐγράφησαν
ἀκόμη, λησμονηθέντες πρὸ τῶν μεγάλων μαχῶν καὶ τῶν ἀπιστεῦ-
των νικῶν καὶ κατελθόντες εἰς τὴν λήθην μαζί μὲ τοὺς ἀληστο-
νήτους ἥρωας. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν πρέπει νὰ καταλεχθῶ-

σι τὰ ἐξαιρετικὰ σημεῖα τοῦ ἀγῶνος ὅπως ἡ ἄλωση τῆς Τριπόλεως, ἡ ἄλωση τοῦ Παλαμηδίου, ἡ ἄλωση τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ ναυμαχία τῆς Χίου, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἰμβραήμ, ἡ μάχη τῶν Δερβενκίων, ἡ ἐξόδος τοῦ Μεσολογγίου κτλ.

Πρὸ ὅλων αὐτῶν τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων αἱ νεώτεροι γενεαὶ σταματῶσι μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ εὐλαβείας καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξόχως εὐφυῆς καὶ πατριωτικὴ ἦτο ἡ ἔμπνευσις τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου, ὅστις ἀνέλαβε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τελειοτάτην καὶ λεπτομερεστάτην τὴν ἱστορίαν τῆς μεγάλους ἐποποιίας.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν μιᾶς τῶν μεγαλειτέρων σελίδων τῆς ἱστορίας μας, τῆς ἄλωσης τῆς Τριπόλεως, μεγάλης καὶ ὡς κατορθώμα, πρὸ πάντων ὅμως μεγάλης διὰ τὰ ἀποτελέσματά της ἐπὶ τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ἀνάγκη ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους διὰ νὰ ἴδωμεν ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ τίνα σημασίαν εἶχεν ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ Πελοπόννησος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ληξάντος αἰῶνος ἦτο βεβαίως τὸ ἐπιφανέστερον καὶ σημαντικώτερον τμήμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ὅρεινὴ καὶ ἡμιστά παραγωγικὴ πάντοτε, ἐδυστύχησε πολὺ ἐκ τῆς δουλείας. Εἰς τὴν ἐξώθεν ἐλθοῦσαν συμφορὰν δὲν εἶχε ν' ἀντιτάξῃ ἰδίᾳ παραγωγικὰς δυνάμεις, καὶ οἱ ὅρεινοί της κάτοικοι, διαφυλάττοντες τὰς παραδόσεις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ ἱπποτισμοῦ, κατέστησαν τὴν χώραν τῶν πραγματικῶν φυτῶριον πολεμιστῶν, οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν κυριωτέραν ζυμὴν τῶν ἐπειτα ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας. Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι ἐνωρὶς εἶχον ἐκφύγει τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, αἱ Κυκλάδες δὲν ὑπελογίζοντο πολεμικῶς καὶ ἀπέμενε κύριον σημεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὡς τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, ἡ Πελοπόννησος, ἐνθα συνηντῶντο δαίγματα καὶ τῆς Ρουμελιωτικῆς πολεμικότητος καὶ τῆς νησιωτικῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτιλιακῆς εὐμερίας.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου ἡ Τριπολιτσά ἦτο ἡ φυσικὴ πρωτεύουσα αὐτῆς. Ἐδρὰ τοῦ Κεχαγιάμπεης, φέρουσα τὰ ἔχνη παλαιότερων τειχῶν, εὐρέθη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς προφυλάξεις αὐτῆς καὶ τ' ἀμυντικὰ της ἔργα, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως δὲ τὸ τεῖχος της ἀνακαινισθὲν τὴν κατέστησε φρούριον οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Τὸ τεῖχος αὐτό, ὕψους δεκατεσσάρων μέτρων καὶ πλά-

τους εἶξ, περιέβαλλεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν, δι' ἐπτά πυλῶν συγκοινωνοῦσαν μετὰ τῶν πέριξ. Ἐντὺς τῆς πόλεως εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς ὑψηλότερον σημεῖον εἶχεν ἀπὸ τοῦ 1798 κατασκευασθῇ ὑψηλότερόν τι τεῖχος, ἐπὶ ἐδαφικοῦ τινος ὑψώματος, τοῦτο δὲ ἀπετέλεσεν ἐν εἶδος ἀκροπόλεως καὶ ὠνομάζετο Τάπια. Ὁ ἐξοπλισμὸς ὅμως τῆς τε ἀκροπόλεως καὶ ἐν γένει τῆς πόλεως δὲν ἦτο βεβαίως τέλειος. Ἡ μόνη πυριτιδαποθήκη ἔκειτο τόσον πλησίον τοῦ δευτέρου ἐσωτερικοῦ τεύχους, ὥστε μάλλον διαρκὲς ἀπειλὴ ἡ ἐγγύτης τῆς πόλεως ἦτο. Ὑπῆρχον δὲ ἀρκετὰ ὅπλα εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς πόλεως, τὰ δεκαοκτὼ ὅμως κατὰ τινος, τριᾶκοντα δὲ κατ' ἄλλους κανόνια ἦσαν τόσον παλαιά, ὥστε δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ χρησιμοποιοθῶσιν ἐπωφελῶς ἐν περιπτώσει δράσεως.

Ὅπως δὲ ποτε ὅμως καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ Τριπολιτσά ἐθεωρεῖτο ὀχυρὰ καὶ ἀσφαλὴς πόλις καὶ εὐθὺς ὡς ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις εἰς αὐτὴν κατέφυγον ὅλοι οἱ τὰ πέριξ κατοικοῦντες Τούρκοι, προσήλθον δὲ εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων πόλεων. Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μάλιστα ὅτε εἶχε γίνεαι γενικὴ συνέλευσις Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, εἶχον ἀπομείνει πλείστοι σημαίνοντες Τούρκοι, οἱ ὅποιοι βλέποντες τὴν τροπὴν τὴν ὁποίαν ἐλάμβανον τὰ πράγματα, ἐθεώρουν καὶ δικαίως ἀσφαλεστέραν τὴν Τριπολιτσαὶν πάσης ἄλλης Πελοποννησιακῆς πόλεως.

Ἦσαν λοιπὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Τριπολιτσᾷ ἐπίσημοι καὶ σημαίνοντες Τούρκοι, οἱ ἐντόπιοι Κιαμίλμπεης, Μουσταφάμπεης, ὁ Δεσφερδάρης καὶ ὁ περίφημος Σέχ-Νετζήπ, ὁ Κεχαγιάμπεης καὶ ὁ Καῦμακάμης μετὰ τὴν ἐξ Ἀσιαίων Τούρκων δυνάμιν των, καὶ ὁ Ἐλμάζμπεης ἀρχηγὸς τῶν Ἀλβανῶν.

Ὅλοι οὗτοι στρατιῶται καὶ ἀπόλεμος πληθυσμὸς ἀνῆρχοντο εἰς τριᾶκοντα χιλιάδας ψυχῶν. Οἱ Χριστιανοὶ ἐννοεῖται ἦσαν ὀλίγοι, διότι, ὡς συνέβαινε πάντοτε, ὅπου μία ἔκτακτος αἰτία προεκάλει συρροὴν Τούρκων, τοιαύτη ἐδημιουργεῖτο κατάστασις, ὥστε οἱ Χριστιανοὶ ἐφρόντιζον ν' ἀπομακρύνωνται. Ἦσαν δὲ καὶ τινες Ἐβραῖοι, προσκολληθέντες εἰς τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον ἰσχυροτέρους.

Ἡ συρροὴ ἐν τούτοις αὕτη δὲν ἠδύνατο ἡ νὰ δημιουργήσῃ μεγάλας δυσχερεῖας εἰς τὴν ζωὴν τῆς πόλεως. Ἐνῶ ἀκόμη τὰ πέριξ τῆς Τριπόλεως ἦσαν ἥρεμα, αἱ τροφαὶ ἤρχισαν νὰ σπανίζουν καὶ διάφορα ἐπικίνδυνα νοσήματα νὰ ἐκδηλώνωνται. Ὅλοι αἱ ὁδοὶ

πρὸς τὰ ἄλλα μεγάλα Πελοποννησιακὰ κέντρα ἦσαν διακεκομμένα καὶ ἡ πόλις ὑπεχρεοῦτο νὰ ζῇ ἀπ' ἐαυτῆς καὶ ἀπὸ τὸ περίεθρον. Μολοντί δὲ αἱ Ὀθωμανίδες τῶν χαρμιῶν τοῦ Κεχαγιάμπεη καὶ τοῦ Χουρσὶδ, ἐλέγοντο ὅτι ἐκρυπταν ἐκταχυμύρια ὄπλα γροσίων εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν μεγάρων τῶν, ἴσως δὲ ἡ φήμη αὕτη εἶχε προσελκύσει τοὺς Ἑβραίους, οὐχ' ἦττον οἱ Τούρκοι ἠσθάνοντο, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃσι καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν, ἐὰν οἱ ἐπαναστάται μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Μονεμβασίας ἤθελον ἐπιχειρήσει καὶ ἐπιθεῖν κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς.

Εἰς συμβούλιον συγκροτηθὲν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας αἱ γνώμαι τῶν Τούρκων διηρέθησαν. Καὶ οἱ μὲν ἐγνωμάτευαν νὰ καταληφθῇσι μᾶλλον ὅλα αἱ πρὸς τὴν πόλιν ἄγουσαι ὁδοὶ καὶ νὰ ἐμποδισθῇ ἡ προέλασις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν πόλιν, οἱ δὲ ἔκριναν, ἔχοντες ὑπὲρ ἐαυτῶν καὶ τὸν λαόν, ὅτι προτιμώτερον ἦτο νὰ κλεισθῇσιν ἐντὸς τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὀχυράν καὶ τῆς ὁποίας τὸ κυριώτερον προσόν ἦτο ὅτι εἶχεν ἀφθονίαν πηγίων ἄλλα ὕδατων.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὑπερισχύσαντες, ἐπεισαν ἐπὶ τέλους καὶ τοὺς ἄλλους. Οὐδεμία ὅμως ἐλήφθη φροντίς νὰ ἐνισχυθῇ καὶ νὰ χεῖραφετηθῇ ἡ πόλις ἀπὸ πάσης ἀνάγκης, μολοντί δὲ ἐκ τῶν πανταχόθεν τῆς Πελοποννήσου ἐρχομένων Τούρκων οἱ προύχοντες ἐβεβαιούντο, ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐπῆρχοντο μίαν ἡμέραν κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς, οἱ κύριοι αὐτῆς τὴν ἀφῆκαν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν τύχην τῆς. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας οὐδ' ἐφρόντισαν καὶ ν' ἀποθηκεύσῃσι τροφὰς ἢ πολεμικοὺς, ὅσον δὲ ἡ πανταχόθεν συρροὴ ἠύξανε, τόσον προφανῶς ἤλαττοῦντο αἱ τροφαὶ καὶ τὰ χρειώδη χωρὶς οὐδεὶς νὰ μεριμνᾷ περὶ αὐτῶν. Πρόχειροί τινες ἐπισκευαὶ τῶν τειχῶν δὲν κατέστησαν, αὐτὰ καλλίτερα ἀπ' ὅσον ἦσαν πρὶν καὶ αὐτὰ δὲ τὰ τηλεβόλα δὲν ἐσκέφθησαν νὰ διορθώσῃσι οἱ Τούρκοι, μολοντί καὶ καίρως καὶ μέσα πρὸς τοῦτο ὑπῆρχον.

Ἐν τῷ μεταξύ δὲ οἱ ἀρκετὰ ἀθλοὶ ὅροι τῆς ζωῆς ἐγέννησαν καὶ ἐπιδημίαν εἰς τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας τὰ θύματα ἦσαν ὄχι ὀλίγα. Ὁ κατώτερος ἰδίως ὄχλος, τρεφόμενος ἀποκλειστικῶς διὰ χορτῶν καὶ καρπῶν, ὑπέφερεν ἐξαιρετικῶς καὶ κατὰ τινὰ ἱστορικόν, προτοῦ ἀκόμη ἀρχίσῃ ἡ πολιορκία, πλείοτεροι τῶν χιλίων κατοίκων εἶχον ἀποθάνει.

Περὶ τὰ τέλη Μαΐου ἀπεσταλμένοι τῶν Τούρκων τῶν Παλαιῶν

Πατρῶν ἦλθον εἰς Τρίπολιν διὰ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν τῆς πόλεως ταύτης. Οἱ ἀπεσταλμένοι καίτοι ἐξέλεξαν τὸν συντομώτερον καὶ τὸν ἀσφαλέστερον δρόμον διὰ τὸ ταξιδεῖόν των, ἐπλησίασαν δὲ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον τὰ ἑλληνικὰ κέντρα, ἀντελήφθησαν ἐν τούτοις, ὅτι πόθος καὶ σκοπὸς τῶν Ἑλλήνων ἦτο νὰ προσβάλλῃσι τὴν Τριπολιτσάν. Καὶ ἀνήγγειλαν μὲν εἰς τοὺς ὁμοδόξους τῶν τῆς Τριπολιτσᾶς τὴν παποίθησίν των ταύτην καὶ τὰς πληροφορίας των, οὗτοι ὅμως μοιρολατρικῶς ὡς πάντοτε φερόμενοι, οὐδὲν ἐπράξαν κατὰ τῆς ἐπερχομένης ἐναντίον των καταιγίδος.

Ἐσωτερικαὶ ἄλλως τε διενέξεις παρέλκον πᾶσιν ἐνέργειαν, ἥτις ἔδει νὰ λαμβάνεται ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐκ τοῦ συνόλου. Ἡ ὑπερήφανος σύζυγος τοῦ Χουρσὶδ πασσαῖ ἐθεώρει ὡς μῦθον τὴν πανταχόθεν ἐν τούτοις βεβαιουμένην πιθανότητα τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς καὶ ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς μεγίστης τῆς τόλμης καὶ ἐπιρροῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἀντέκρουσε πᾶσαν γνώμην περὶ προφυλάξεων ἀναγκαιοτάτων εἰς πόλιν ὑπὸ τοιούτων ἀπειλουμένην κινδύνων.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ φήμη ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς ἐνεθουσίαζεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Πελοπόννησον. Ἀφ' οὗτου ἡ πόλις αὕτη ἦτο, ὡς εἵπομεν ἤδη, κέντρον τῆς Πελοποννήσου, οἱ Τούρκοι ἐπαρρόμενοι εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὑπεροχὴν των εἶχον καταστῇ ἡ μάστιξ τῶν περίξ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Ἐδρα διοικήσεως ἡ Τριπολιτσά ἦτο τὸ θέατρον συχνῶν ἀπαγχονισμῶν καὶ οὐχὶ σπανίως ὁ κατώτερος αὐτῆς ὄχλος παραξετρίπετο εἰς τὰ περίξ χωρία εἰς παντοειδεῖς αὐθαιρεσίας καὶ κακουργίας, αἵτινες ἐξήγειρον τὸν χριστιανικὸν λαόν καὶ ἀνεζωπύρουν παρ' αὐτῷ τὴν δίψαν τῆς ἐκδικήσεως.

Ἐξ ἄλλου τὴν Πελοπόννησον ὁλόκληρον διέτρεχεν ἡ φήμη ὅτι εἰς τὴν Τρίπολιν ἐκρύπτοντο ἀμύθητοι θησαυροί. Αἱ γυναῖκες τῶν Πασσάδων τῆς πόλεως ταύτης ἐθεωροῦντο πλουσιώταται, φανταστικαὶ δὲ σχεδὸν ἦσαν αἱ περὶ τῶν μεγάρων των κυκλοφοροῦσαι καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον φῆμαι. Εἰς ὅλα ταῦτα δέον ν' ἀναζητηθῇ καὶ ἡ ὑπερβολὴ ἢ περιβάλλουσα μοιραίως πᾶν τὸ ἀπρόσιτον καὶ ἀπόκρυφον.

Ὅπως δὴποτε ὅμως τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Τούρκοι τῆς Τριπόλεως ἦσαν μεταξύ τῶν πλουσιωτέρων Ὀθωμανῶν τῆς Πελοποννήσου. Τὸ μέγαρον τοῦ Διοικητοῦ ἐθεωρεῖτο κτίριον μεγαλοπρεπές

καὶ περικλεῖον θησαυρούς, τὸ δὲ διοικητήριον ἦτο ὠρισμένως τὸ μεγαλύτερον ἴσως οἰκοδόμημα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν Πελοποννήσῳ.

Εἰς τὸ διοικητήριον αὐτὸ συνήρχοντο ἀπ᾽ τοῦ ἔτους—συνήθως τὸν Σεπτέμβριον,—οἱ προεστώτες τῆς Πελοποννήσου διὰ νὰ κανονίσουν, συμφώνως πρὸς τὴν τότε κρατοῦσαν συνήθειαν, τὸ φορολογικὸν σύστημα, αἰωνίως παραλλάσσον καὶ πάντοτε κανονιζόμενον ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.

Κατὰ τὴν συνέλευσιν ταύτην οἱ προεστώτες λαμβάνοντες γνώσιν τοῦ ὀρισθέντος κατὰ τὴν Πελοπόννησον εἰσπρακτείου ποσοῦ τῶν φόρων συνεσκέπτοντο ἐκεῖ περὶ τῆς διανομῆς τῶν φορολογικῶν βαρῶν εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας ἀναλόγως τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἐκτάσεως, κυρίως ὅμως τῶν μέσων τῆς εὐφορίας καὶ ἐν γένει τῆς παραγωγῆς ἐκάστης. Ὅταν μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν προεστώτων καὶ τῶν Τούρκων ἐπήρχετο τελεία συμφωνία, οἱ Ἕλληνες ἐπέστρεφον ἕκαστος εἰς τὴν ἐπαρχίαν του καὶ ἐκεῖ κατανέμοντες εἰς μερίδας ἀναλόγως τῆς θέσεως καὶ τῶν εἰσοδημάτων ἐκάστου τὸ πρέπον αὐτῷ μέρος τοῦ φόρου, ἐφρόντιζον οἱ ἴδιοι περὶ τῆς εἰσπράξεώς του.

Τὸ προϊόν τῶν εἰσπράξεων, τὸ ἀποτελοῦν τὸν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς πληρωνόμενον φόρον, ἀπεστελλετο εἰς τὴν Τρίπολιν τοῦτο ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ ἐξογκωθῇ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πλουσία ἄλλως τε πόλις νὰ παρασταθῇ ὡς χρυσωρυχεῖον τὸ ὅποῖον εἴλκυε πᾶσαν χρηματικὴν λαιμαργίαν. Πλὴν δὲ τῶν δημογερόντων, οἵτινες παρέστησαν διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὴν κατὰστάσιν τῆς Τριπόλεως, ἦσαν προσέτι καὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες ἐπέτειναν τὴν κοινὴν φήμην, συρρέοντες πανταχόθεν εἰς Τριπολιτσᾶν ὅπως πωλήσωσι κοσμήματα καὶ πολυτίμους λίθους εἰς τὰς Ὁθωμανίδας.

Πάντα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε αἱ πρῶται σκέψεις περὶ πολιτορκίας καὶ καταλήψεως τῆς Τριπόλεως εἴτε δι' ἐφόδου εἴτε διὰ παραδόσεως νὰ εὕρωσι πανταχοῦ ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴν. Ἡ καταληψὶς τῆς πρωτεύουσας τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου εἶχε μεγάλην στρατηγικὴν σημασίαν, καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἐκερδοσκόπουν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὅποια θὰ εἶχε τοιαύτη πράξις ἐπὶ τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Οἱ πολεμισταὶ ὑπελόγιζαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιδείξεως τῆς ἀνδρείας των καὶ ἐπὶ τῶν λαφύρων τὰ ὅποια θὰ ἐπιπτον εἰς χεῖράς των καὶ διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ τροφοδοτηθῇ ἐπὶ μακρόν

ὁ ἀγὼν. Καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν βλέψεων αὐτῶν ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως παρίστατο ὡς γεγονός ἐξαιρετικόν, ἄξιον νὰ κινήσῃ συστηματικῶς τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν παλληκαριῶν των.

Εἰς πάντα ταῦτα δέον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ προηγηθεῖσα ἄλωσις τῆς Μονεμβασίας εἶχεν ἄκρως ἀναπτέρῳσι τὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων. Ἐχρειάζετο ἀκόμη κατὰ τὴν Πελοπόννησον μία περιφανὴς νίκη, ἥτις νὰ ἰσοσταθμίσῃ τὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχίας καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐπιτυχία ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων οὔτε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων τοιαύτης περιφανοῦς σημασίας ὅσον ἡ κατάληψις τῆς Τριπόλεως.

Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἰδιαιτέρων μίσος καὶ πόθος ἐκδικήσεως ἐνέπνεε τοὺς Χριστιανούς κατὰ τῶν ἰσχυρῶν καὶ ὑπερηφάνων Τούρκων τῆς Τριπόλεως, τοὺς ὁποίους ἤγε καὶ ἔφερεν ἡ ἀδάμκτος καὶ αἰμοχαρὴς σύζυγος τοῦ Χουρσὶδ πασσᾶ. Ἐφ' ὅσον ἐγένοντο αἱ συνέλευσεις τῶν προεστώτων εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ Τούρκοι ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐξουσία καὶ βοήθεια αὐτῶν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν εἰσπράξιν τῶν φόρων καὶ ἐπομένως διὰ τὴν ἀπομύζησιν τῆς Πελοποννήσου, ἐφέροντο ὅπως δῆποτε μετὰ τινος ἀνεκτικότητος πρὸς τοὺς Χριστιανούς, καὶ παρεῖχον αὐτοῖς προστασίαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀτάκτων στοιχείων.

Μόλις ὅμως ἤρχισε καὶ μάλιστα μόλις ἐγενικεύθη ἡ ἐπανάστασις, ἡ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων μετεβλήθη. Καὶ δὲν κατεδιώκοντο μὲν ἀκόμη φανερά οἱ Χριστιανοί, διότι οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὰς δυνάμεις καὶ τὴν θέσιν των καὶ ἐφοβοῦντο νὰ ἐξωθήσωσι τὰ πράγματα εἰς στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συγκοινωνίαι μετὰ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον διακεκομμέναι ὑπὸ τῶν μεμονωμένων ἐπαναστατικῶν κινήματων. Ὅπως δῆποτε ὅμως μετὰ τόσον ἐπιδεικτικῶς ἀπειλητικῆς συμπεριφορᾶς ἐφέροντο κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ὀλίγον πρὸ τῆς πολιορκίας πλείστα Ἕλληνικαὶ οἰκογένειαι ἀνεχώρουν διὰ νυκτός ἐκ Τριπόλεως διασπειρόμεναι εἰς ἄλλα μέρη τῆς Πελοποννήσου ὅπου ἡ τουρκικὴ ἰσχὺς καὶ ὑπεροχὴ δὲν ἦτο τόσον ὅσον ἐν Τριπόλει φανερά καὶ ἐπιδηλητικῇ.

Οἱ Τούρκοι παρετήρησαν τὴν ἀρκούντως ἀθρόαν αὐτὴν μετανάστευσιν καὶ ἀνησύχησαν ἀρκετά. Δὲν τὴν ἠμπόδιζαν ὅμως ἀφ' ἐνός χάρις εἰς τὴν μοιρολατρικὴν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἔχουσιν

καὶ ἀπ' ἐτέρου διότι εὐχαρίστως ἔβλεπον ὀλιγοστεύοντα τὸν πληθυσμὸν τῆς πόλεως, ὅστις ἐν περιπτώσει πολιορκίας θὰ παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς πράγματα.

Ἄλλως τε οἱ φεύγοντες Χριστιανοὶ μόλις κατῴρθωναν νὰ παραλάβουν μαζὶ ἐλάχιστα χρεῖωδῃ, κατέλιπον δὲ εἰς τὰς οἰκίας των, τὰς ὁποίας δὲν ἐπροστάτευαν ἐπαρκῶς τὰ κλεῖθρα, ὅ,τι ἄλλο εἶχον δυσμετακόμιστον. Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Τρίπολις περιέκλειε τότε πραγματικῶς ἀρχοντικὰς οἰκογενεῖας τῆς Πελοποννήσου, πλουσίας καὶ ἀρχαίας, καὶ ὅτι εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὑπῆρχον μέγαρα μοναδικὰ εἰς τὴν τότε Ἑλλάδα, θὰ πεισθῇ ὅτι καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως ἔμεναν εὐχαριστημένοι οἱ Τούρκοι διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν καὶ διηυκόλυναν ἐπιτηδεύειν διὰ τρομακτικῶν διαδόσεων.

Τοιοτοτρόπως ὀλίγον πρὸ τῆς πραγματικῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας εἰς τὴν πόλιν μόλις εὕρισκοντο ἑβδομήκοντα χριστιανικαὶ οἰκογένειαι ἀποτελούμεναι ἐκ τριακοσίων πεντήκοντα ψυχῶν περίπου. Καὶ ἐκ τούτων ὅμως περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου φανερὰ καὶ ἐν πλήρει ἡμέρᾳ ἑκατὸν πεντήκοντα ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά ἀνεχώρησαν μετὰ τῶν φορητῶν αὐτῶν πραγμάτων κατευθυνόμενοι ἄλλοι μὲν εἰς Καλάβρυτα, ἄλλοι εἰς Σπάρτην καὶ ἄλλοι πρὸς τὰ ὀρεινότερα σημεῖα τῆς Γορτυνίας ὅπου ὅπως δὴποτε ἐθεωροῦντο ἀσφαλέστεροι. Ἡ τελευταία αὕτη μετανάστευσις ἔπεισε πλέον τοὺς Τούρκους ὅτι καὶ πρὸς τοὺς ἐγγυρίους Ἑλληνας εἰδήσεις τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων παρίστων τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς πόλεως ἐπικειμένην. Καὶ ὅμως καὶ πάλιν οὐδὲν μέτρον ἔλαβον, πεποιθότες εἰς τὴν μοῖραν των καὶ τυφλοῦμενοι ὑπὸ τῶν βουλῶν τοῦ Ὑψίστου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Πρωτοβουλία τοῦ Θεοδ. Κολοκοτρώνη.—Ἐπανελημμένοι ἀτυχεῖς ἐξοδοὶ τῶν Τούρκων.—Ἐνισχύσεις τῶν πολιορκητῶν.—Ἀτυχίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ.—Τελευταία ἐξοδος τῶν Τούρκων.—Οἰκτρὰ κατὰστασις τῶν πολιορκουμένων.—Ἀφίξις φιλελλήνων.—Προτάσεις παραδόσεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἤρχισαν αἱ συνεννοήσεις μετὰ τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν περὶ πολιορκίας καὶ ἀλώσεως τῆς Τριπόλεως.

Ὁ πρῶτος ὅστις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν ὑπῆρξεν ὁ Θεόδ. Κολοκοτρώνης. Ὁ γενναῖος καὶ διπλωματικώτατος Πελοποννήσιος στρατηγὸς ἦτο πλείοτον παντὸς ἄλλου εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ὀφειλὰς τοιαύτης στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως. Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου δύο ἀπεσταλμένοι του εἰσῆλθον εἰς τὴν Τρίπολιν καὶ ἐσπούδασαν καλῶς τὴν κατὰστασιν τῆς πόλεως, ἐξεληθότες δὲ ἀνενόγητοι ὑπὸ τῶν ἀμελῶν εἰς πᾶσαν προφύλαξιν καὶ εἰς πᾶσαν φροντίδα Τούρκων, παρέσχον εἰς τὸν Κολοκοτρώνην λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως.

Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως δὲν ἦτο ἐπιχείρημα εὐκόλον. Ἀκριβῶς ὅμως διὰ τοῦτο ἦτο πολεμικὴ ἐνέργεια ἐκτάκτως προκαλοῦσα τὸν πόθον καὶ τὴν προσοχὴν τοῦ Κολοκοτρώνη. Ὁ γενναῖος στρατηγὸς ὅμως ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο μόνον ριψοκίνδυνος ἀλλὰ καὶ εὐφυής, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα ὅπως τοιαύτη ἐπιχείρησις στεφθῇ ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας.

Ἀκολουθούμενος λοιπὸν ὑπὸ 2,500 ἐνόπλων, ἐβάδιε πρὸς τὴν Τρίπολιν, ἀφοῦ εἶχε συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων σωματαρχῶν, καὶ κατέλαβε τὸ ἀριστερὸν μέρος τῶν Τρικώρων ὅπου ἐστρατοπέδευsen ἀναμένων καὶ τοὺς ἄλλους. Οἱ Τούρκοι ἀντιληφθέντες τὴν ἔφρξιν τοῦ Κολοκοτρώνη ἀνησύχησαν καὶ ἤρχισαν πρὸχειρον ἐπισκευὴν τῆς περιφέρειου Τάπιας, ἥτις ὅμως δὲν ἀπετέλει ὑπεράττην διὰ τὴν πόλιν ἐγγύησιν, ὁποίας αὕτη εἶχεν ἀνάγκην. Ὁ Κολοκοτρώνης κα-

ταλαβῶν τὸ ἀριστερόν αὐτὸ ὕψωμα ἀνέμενεν ἄπρακτος τὴν συγγέν-
τρωσιν καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν.

Μετ' ὀλίγον ἦλθε καὶ ὁ Γιατρούκος μετὰ 1500 ἐνόπλων καὶ
κατέλαβε τὸ δεξιόν, τὸ κέντρον δὲ ὡς ἐκ φύσεως μάλλον προστα-
τευμένον καὶ ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνον ἐδόθη εἰς τοὺς ὀλιγωτέρους —
χιλίους μόνον — τοῦ Ἀναγνωσταροῦ. Εἰς τὸ βῆθος τοῦ τριγώνου, εἰς
τὸ μεταξὺ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς παρατάξεως,
ἐτοποθετήθη ὁ Πετρόμπεης μετὰ 1500 ἀνδρῶν. Αἱ δύο μεγάλαι
ὁδοὶ αἱ πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Λεοντάρι εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ μι-
κρῶν ὁμάδων ὀπλοφόρων διὰ νὰ κοποῦν οἱ δρόμοι τῆς ὑποχωρήσεως
τῶν Τούρκων.

Κατέφθασε δὲ ἐγκαίρως καὶ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἐτοποθετήθη
μετὰ τῶν ἰδικῶν του ὑπεράνω τοῦ Ἀναγνωσταροῦ. Ἡ κλιμακωτὴ
αὕτη παράταξις εἶχε τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐνῶ ἡ ἐπὶ ὁροπε-
δίου ἐκτισμένη Τρίπολις ἦτο ὑπὸ τὰς ὀφείας τῶν Ἑλλήνων, ἐξ ἄλ-
λου οὗτοι ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἀνακαλύπτωσι τὰς ἰδικὰς των κι-
νήσεις, ὥστε νὰ μὴ συμβαίνει ποτὲ παρεξήγησις ἐξ ἀγνοίας.

Ἡ κάθοδος αὕτη καὶ ἡ κατάληψις τῶν ἀνωτέρω μνημονευθει-
σῶν θέσεων συνετελέσθη εἰς διάστημα δεκαπέντε περίπου ἡμερῶν.
Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνέβησαν καὶ συμπλοκαὶ τινες ἀνάξισαι
λόγου καὶ προσερχόμεναι ἐξ ἀφορμῶν ἐντελῶς ἐπουσιωδῶν. Οὕτω
ὀπλοφόροι τινες Ἑλλήνες συνεπλάκησαν μετὰ τῶν Τούρκων ἐξ ἀφορ-
μῆς ἐνὸς ἵππου. Ἡ προσπάθεια τῶν Τούρκων νὰ γενικεύσῃ τὴν
συμπλοκὴν πρὶν ἢ συντελεσθῇ ἡ στρατοπέδευσις τῶν Ἑλλήνων,
ἐμτακισθῇ, καὶ οἱ Ἑλλήνες ἀπήντησαν μὲν εἰς τὰς προκλήσεις τῶν
Τούρκων ἐξελθόντες τῶν προμαχῶνων καὶ καταδιώξαντες τοὺς Τούρ-
κους μέχρι τινός, δὲν ἐπλησίασαν ὅμως πολὺ τὰ τείχη τῆς πόλεως
ὥστε νὰ γενικευθῇ συμπλοκή, ἥς τ' ἀποτελέσματα θὰ ἦσαν ἄγνω-
στα ὡς ἐκ τῆς μὴ ἐτοιμασίας τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ τὴν μικρὰν ταύτην συμπλοκὴν ἐπληρώθη ὁ Καλλιμαχοῦ-
δας, ἀρχηγὸς ἐνὸς μικροῦ ἀποσπάσματος, ἐκ τῶν Τούρκων δὲ ἐφο-
νεύθησαν δύο καὶ ἐπληρώθησαν τρεῖς.

Οἱ Τούρκοι ἀποθαρρυνθέντες ἐκ τῆς πρώτης ταύτης συγκρούσεως
καθ' ἣν ἠλπίζαν ὅτι οἱ Ἑλλήνες δὲν θὰ ἐξήρχοντο τῶν προχείρων
κατασκευασθέντων προμαχῶνων, ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσιν εἰς γενι-
κὴν ἐπίδειξιν τῶν δυνάμεων των. Παρατηρήσαντες δὲ ὅτι οἱ Ἑλ-

λήνες ἀφῆσαντες τὰς προτέρας των θέσεις, προὐχώρουν πρὸς τὴν
Τρίπολιν καὶ κατέλαβον διάφορα σημεῖα πλησιέστερα πρὸς τὴν πό-
λιν, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπισπεύσουν τὴν ἐπίδειξιν.

Τὴν 26ην λοιπὸν Μαΐου ἐξῆλθον διὰ τῶν τριῶν πυλῶν καὶ
ἐβάδισαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἦσαν οἱ ἐντόπιοι καὶ οἱ Ἀσιανοὶ
Τούρκοι τοῦ Κιαμῆλμπεη, οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Ἐλμάζμπεη καὶ οἱ ἱπ-
πεῖς τοῦ Χουσεῖν, ἐννέα περίπου χιλιάδες πολεμισταί, εἰς ἐπιδλητι-
κὴν τάξιν. Οἱ Ἑλλήνες ἀνέμεναν ἥσυχοι τὴν ἐπίθεσιν τῶν πολε-
μιστῶν τούτων. Οἱ Τούρκοι ἀρχηγοὶ ὅμως εἶχον δώσει κύστηροτά-
την διαταγὴν νὰ μὴ πυροβολήσῃ κανεὶς. Ὀλόκληρος ἡ μεγάλη
αὕτη δύναμις ἐξεχύθη εἰς τὰ περίξ κατοπεύουσα τὰς ἐλληνικὰς θέ-
σεις. Οἱ Τούρκοι ἠλπίζαν ὅτι ἡ ἐπίδειξις εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ τρέψῃ
εἰς φυγὴν τοὺς ὀλιγαριθμούς Ἑλλήνας, οἱ ὅποιοι ἤξιοι νὰ ἐπιτεθοῦν
κατὰ πόλεως φυλαττομένης ὑπὸ διπλασίας δυνάμεως. Οἱ πολιορκηταὶ
ὅμως ὑπεδέχθησαν περιφρονητικῶς τὴν τουρκικὴν ἐπίδειξιν καὶ οἱ
Τούρκοι πρὸς τὸ ἐσπέρας ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πόλιν ἄπρακτοι, χωρὶς
οὐδὲ εἰς πυροβολισμὸς ν' ἀνταλλαγῇ.

Τὴν 5ην Ἰουνίου νέα ἐπίδειξις ἐγένετο ἐκ μέρους τῶν Τούρκων,
ὅχι ἐντελῶς ἀναίμακτος τὴν φορὰν ταύτην. Οἱ Ἀλβανοὶ τῆς πρω-
τοπορείας ἐπετίθησαν ἐναντίον Χριστιανῶν τινῶν τοῦ δεξιοῦ τῆς πα-
ρατάξεως. Οἱ Χριστιανοὶ ἀπήντησαν δι' ἀθρόου πυροβολισμοῦ καὶ
ἐξῆλθον τῶν θέσεων των. Κατὰ τὴν ἔξοδον ἐφονεύθη ὁ Κ. Μπούρας
καὶ ἔπεσαν τρεῖς Ἀλβανοὶ καὶ δύο Τούρκοι. Οἱ λοιποὶ ἐπέστρεψαν
πάλιν εἰς τὴν πόλιν ἀποφυγόντες νὰ γενικεύσουν τὴν συμπλοκὴν.

Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κολοκοτρώνη, ὡς ὁμο-
λογεῖ ὁ ἴδιος εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, καὶ τῶν τειχῶν τῆς
Τριπόλεως ἦτο ἤδη μικροτάτη. Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένοντο
τ' ἀνωτέρω συμβάντα, μόλις ἡμίσειαν ὥραν ἀπέειχον οἱ Ἑλλήνες
ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους τῆς Τριπολιτσᾶς.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ ἡ εἰδησις τῆς ἐλληνικῆς ἐπιτυχίας εἰς
Βαλτέτσι καὶ Δολιανά, ἀνεπτέρωσε πανταχοῦ τὸ φρόνημα καὶ ἤρ-
χισαν συρρέουσai πανταχόθεν βοήθειαι εἰς εἶδη καὶ εἰς ἄνδρας, πρὸς
τοὺς πολιορκητάς. Οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται, πρόθυμοι καὶ
τότε, ὡς πρόθυμοι ὑπῆρξαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος,
ἀπέστειλαν πολεμεφῶδια καὶ δέρματα διὰ τσαρούχια. Διὰ τὰς ζωο-
τροφίας δὲ τοῦ στρατοπέδου ἐφρόντιζε δυνατὴς ἐπίσης ἄρχων καὶ
στρατιωτικὸς ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, δὲν ἐδυσκολεύετο δὲ καὶ πολὺ

εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ ταύτην, διότι ὅλοι τῶν περίξ οἱ κάτοικοι μόνοι τῶν παρεσκεύαζαν ἄρτους καὶ τρόφιμα καὶ τ' ἀπέστελλον εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἐξ ἐθνικοῖ—ὡς τοὺς λέγει ὁ Κολοκοτρώνης—φουρνοι εἰς Πιέναν, Ἀλωνίσταινα, Βυτίνα, Μαγούλιαν, Δημητσάναν καὶ Στεμνίτσαν, παρήγον διαρκῶς ἄρτον, οἱ δὲ κάτοχοι ποιμνίων ἀπέστελλον ἐκουσίαν εἰσφοράν ἀναλογοῦσαν εἰς ἓν ἐπὶ 20 ἢ 30 ἢ 50 προβάτων τῶν.

Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔξωθεν τῆς Τριπόλεως στρατόπεδον ὤκοῦτο διαρκῶς. Ἦδη ἔφθασαν οἱ Λάκωνες καὶ Ἀγιοπετρίται, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ζαφειρόπουλον καὶ κατέλαβαν τὴν θέσιν Στενὸ. Πρὸς τοῦτοις οἱ Μιστριῶται ὑπὸ τὸν Γιατράκον κατέλαβον τὰς ἀριστερὰ τοῦ Στενοῦ θέσεις, τὴν δὲ θέσιν Ἀπάνω Χρέπαν κατέλαβον 120 Καλαβρυτινοὶ ὑπὸ ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τῶν, ἦτοι τὸν Σωτήριον Χαραλάμπην, Ἀνδρέαν Ζαίμην, τοὺς ἀδελφούς Πετμεζᾶ, τὸν Σουλιάτην καὶ τὸν Λεχουρίτην. Οἱ Καλαβρυτινοὶ, ὡς ἐκ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατέλαβον, κατέστησαν κύριοι τοῦ Περιθωρίου εἰς τὸ ὅποιον κατεσκεύαζαν προχώματα, οὕτω δὲ ἡ Τριπολιτσά συνεσφίχθη ἐντὸς στενωπῶν πολιορκητικοῦ κύκλου, μολοντί λέγεται, ὅτι πρὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἐνεργείας οἱ Καλαβρυτινοὶ ἐξελεξάν ἄλλας πρὸς τὰ ὀπίσω θέσεις, ἀπομακρυνθέντες ἐξ ὁλοκλήρους ὥραν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν.

Ἡ ἀφίξις τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Ἄστρος κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐκινδύνευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς. Ὅλοι οἱ ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου, ὁ Ἀνδρέας Ζαίμης, ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης, ὁ Πετρόμπεης, οἱ ἀδελφοὶ Δηληγιάννη καὶ ὁ Κολοκοτρώνης μετέβησαν εἰς προὔπαντήσιν του, ἀφῆσαντες ὀπίσω τῶν τοὺς Πάνον καὶ Γιαννάκην Κολοκοτρώνην, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν, Γιατράκον καὶ Μητροπέτροβαν. Μετὰ πολλὰς δυσχερεΐας καὶ σχεδὸν μὲ τὸν κίνδυνον ἐμφυλίου σπαραγμοῦ τὰ πράγματα διωρθώθησαν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἐπέστρεψαν πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Τριπολιτσᾶς, ἐνισχυθέντες καὶ διὰ 500 μισθωτῶν Μανιατῶν, τὸν μισθὸν τῶν ὁποίων ἐπλήρωναν ὅλαι αἱ ἀντιπροσωπεύμεναι εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπαρχίαι.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι ἀποτυχόντες εἰς τὰς δύο τῶν πολέμικας ἐπιδείξεις καὶ μὴ κατορθώσαντες ὅτι ἤλπιζαν, νὰ διαλύσωσι δηλαδὴ τὴν πολιορκίαν καὶ μόνον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν δυνάμεων τῶν, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πολιορκητῶν, ἐπεδόθησαν εἰς

διαρκεῖς ἐξόδους αἱ ὁποῖαι πάντοτε ἐδῶκοντο δι' αἵματος. Ἡμέραν δὲν παύετο καθ' ἣν νὰ μὴ συμβῇ συγκρούσεις τις, οἱ δὲ πολιορκηταὶ μετακομίσαντες καὶ ἐν τηλεβόλῳ ἐκ Μιστρά, ἐκτύπων μετὰ θάρρους τὰ τείχη τῆς Τριπόλεως ἀποκορύνοντες τοὺς ἐξερχομένους καὶ ἀραιοῦντες τὰς τάξεις τῶν.

Ἐκ τῶν συγκρούσεων αὐτῶν ἡ ὁπωσδήποτε σημαντικωτέρα ἦτο ἡ τῆς 20 Ἰουλίου, καθ' ἣν προσέβληθησαν ὑπὸ μεγάλων τουρκικῶν δυνάμεων οἱ Ἀγιοπετρίται καὶ οἱ Λάκωνες. Ἡ ἐπίθεσις ὑπῆρξε πεισματώδης, ὅτε δὲ οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ υποχωροῦν, οἱ Ἕλληνες ριφθέντες ὀπίσω τῶν, τοῖς ἐπροξένησαν πολλὴν βλάβην. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐφονεύθησαν δεκαπέντε Λάκωνες καὶ Ἀγιοπετρίται, αἱ ζημίαι ὅμως τῶν Τούρκων ὑπῆρξαν πολὺ μεγαλείτεραι.

Ἐν τούτοις ἡ θέσις τῶν πολιορκουμένων καθίστατο ἡμέραν τῇ ἡμέρᾳ κρισιμωτέρα. Οἱ ἐκ τῆς πόλεως ἀποπεμπόμενοι Ἕλληνες διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, προσερχόμενοι εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πολιορκητῶν περιέγραφον ζοφεράν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως καὶ ἐνεθάρρουν τοὺς πολιορκητάς, οἵτινες τόσον πολὺ ἐπλησίασαν τὰ τείχη τῆς πόλεως κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου, ὥστε ἐπεχείρησαν, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσουν, ἀνατιναῖν τοῦ τείχους δι' ὑπονόμου. Ταυτοχρόνως ὅλαι αἱ πηγαὶ τῶν περίξ τρεχομένων ὑδάτων, ἀνακαλυφθεῖσαι ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν καὶ τῇ ὑποδείξει τῶν ἐξερχομένων ἐντοπίων, κατέστησαν ἄχρηστοι ὡς ἐκ τοῦ φλόμου τὸν ὁποῖον ἔρριψαν οἱ Ἕλληνες. Τοιοῦτοτρόπως οἱ πολιορκούμενοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ ὑδάτα τῶν φρεάτων τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἐποχῆς δὲν ἦσαν ἄρκετὰ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην—10 ἕως 15 Αὐγούστου—ἐγένετο καὶ ἡ τελευταία ἐξόδος τῶν Τούρκων ὑπὸ τὰς ἐξῆς περιστάσεις. Εἰς τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἀποπεμφθέντων Ἑλλήνων προσελθὼν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Κιαμῆλμπεης ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τριακοσίων ὀπλοφόρων, εἰς Κόρινθον. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀκούσας τὴν πληροφορίαν ταύτην ἔσπευσεν εἰς Μύτικα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ διήρχετο ὁ Κιαμῆλμπεης καὶ εὗρων 30 μόνον Τριπολιτάς, καλέσας δὲ καὶ τοὺς 200 ὀπλοφόρους τοῦ Νταγρέ, οἵτινες ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὰς ράχεις τῶν Τσιπιανῶν καὶ ἀγγαρεύσας καὶ διακοσίους ἄλλους Τριπολιτσιώτας ἐκ τῶν περίξ χωρίων, ἐπεδόθη δραστηρίως εἰς τὴν κατασκευὴν μεγάλης τάφρου, ἥτις

τῶ ὄντι δι' ὑπερανθρώπου ἐργασίας συνετελέσθη ἐντός τριῶν μόνον ἡμερῶν.

Εἴτε διότι ἡ πληροφορία τοῦ ἀπελαθέντος Ἑλλήνος ἦτο ἐσφαλμένη, εἴτε διότι ὁ Κεχαγιάμπεης ἔμαθεν ὅτι ἡ ἀναχώρησίς του εἶχε γνωσθῇ, ἡ ἐξόδος τοῦ Τούρκου τούτου ἐματαιώθη. Ἡ τάφρος ὅμως τὴν ὁποίαν κατασκεύασεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐχρησιμοποιήθη εὐεργετικώτατα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Τρεῖς ἢ τέσσαρες ἡμέρας μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς τάφρου ὁ Κεχαγιάμπεης ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἑξ. περίπου χιλιάδων Τούρκων, ἐξῆλθε τῆς Τριπόλεως κατευθυνόμενος εἰς Δολιανὰ μετὰ τὴν πρόθεσιν προμηθείας τροφίμων. Ἐπιστρέφων ἀντελήφθη τὸ στρατόπεδον τοῦ Δαγρέ καὶ ἐπιπεσὼν κατ' αὐτοῦ, διεσκόρπισε τοὺς ὑπαδούς του, τῶν ὁποίων ἐφονεύθησαν 27 καὶ ἐπληγώθησαν 20, τοῦ Δαγρέ διασωθέντος εἰς σπήλαιον μετὰ τεσσάρων ὑπαδῶν του.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀντιληφθεὶς ἐκ τῶν πυροβολισμῶν τὰ συμβαίνοντα, ἀπέστειλεν εἰς βοήθειαν τοῦ Δαγρέ τριακοσίους περίπου ἄνδρας κατ' ἀρχὰς εἴτα δὲ ἑτέρους χιλίους, κατελαβε δὲ καὶ τὴν τάφρον. Οὗτοι ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ Κεχαγιάμπεη, τὸν ἔθεσαν μετὰξὺ δύο πυρῶν καὶ τοῦ ἐπροξένησαν μεγάλας βλάβας, ἐνῶ συγχρόνως οἱ πολιορκούμενοι ἀποπειραθέντες νὰ ἐξέλθωσιν, εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι πρὸς τοὺς ἐν τῇ τάφρῳ, τὴν ὁποίαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν εἶχον ἀντιληφθῇ.

Τοιοιουτρόπως ἡ μάχη ἐγενικεύθη. Τὸ πῦρ ἐμαίνεται καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν πλέον, ὅτε ἐνεφανίσθησαν ἐξακόσιοι ἡμίονοι τῶν Τούρκων κατάφορτοι ἀπὸ τὰ τροφίμα τὰ ὁποῖα εἶχον συναχθῇ. Οἱ συνοδεύοντες αὐτὰς ἵππεῖς εὐρεθέντες εἰς δυσχερεστάτην θέσιν ἠγωνίσθησαν γενναίως, ἀλλ' οἱ Ἑλληνες ἐνθαρρυνόμενοι καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς στρατηγικωτάτης παρατάξεώς των ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, τοὺς διεσκόρπισαν καθ' ὅλα τὰ σημεῖα καὶ ἐγένοντο κύριοι τῶν ζώων εἰς διαρπαγὴν τῶν ὁποίων ἐπεδόθησαν ἀγρίως, ἀφῆσαντες τοὺς Τούρκους νὰ φύγουν σχεδὸν ἀκαταδίωκτοι.

Αἱ ζημίαι τῶν Τούρκων κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ὑπῆρξαν πραγματικῶς μεγάλαι. Ὀγδοήκοντα ἵππεῖς καὶ τριάκοντα πεζοὶ ἐφονεύθησαν ἐξ αὐτῶν, ὑπερδιπλάσιοι δὲ ἐπληγώθησαν ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἦτο ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κεχαγιάμπεη. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, δύο μόνον ἐφονεύθησαν καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐπληγώθησαν.

Ἡ ἀτυχὴς αὕτη ἀπόπειρα τῶν Τούρκων φαίνεται ὅτι ἀπεβάρυνε κατ' ὁλοκληρίαν τοὺς πολιορκουμένους. Αἱ ἐξόδοι τῶν ἵππων πλέον ὀριστικῶς, ἡ δὲ ἑλλείψις τῶν τροφῶν καθίστα ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐπὶ μᾶλλον προβληματικὴν τὴν θέσιν των, ἰδίως ἀφ' οὗτου ἐθεωκρίωθησαν διὰ τόσον θετικῶν τρόπου, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ προσπορισθῶσι τίποτε ἐξωθεν. Εἰς ἐπίμετρον ἡ μόνη ὑπολειπόμενη μικρὰ καὶ σύντομος πρὸς τὴν πεδιάδα ἐξόδος, ἡ πρὸς τὸ Μαντζαγρὰ, κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Δηλιγιάννη, τελευταίᾳ δὲ κατελήφθη ἡ Βουλιαχὴ ὑπὸ τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη, μετὰ τῶν Λακωνικῶν καὶ Ἀγιοπετριτῶν, τοῦ Π. Ζαφειροπούλου καὶ τοῦ Γιωργάκη Τσάκωνα καὶ ὁ Ἅγιος Σώστης ὑπὸ τῶν Μεσσηνίων ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Μεσσηνίων ἀρχηγὸν Κεφάλαν.

Τὰ τελευταῖα μέρᾳ κατέστησαν ἀπολύτως ἀπελπιστικὴν τὴν θέσιν τῶν Τούρκων. Κατ' ἦσαν πλέον οἱ ἄνθρωποι μόνον οἵτινες ἠσθάνοντο τὰς συνεχεῖς τῆς ἐλλείψεως τῆς τροφῆς. Ἦσαν καὶ οἱ ἵπποι· τὸ ἵππικόν καθίστατο ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἀχρηστον καὶ οἱ ἵπποι μὴ ἔχοντες τί νὰ φάγουν ἀφ' οὗτου τὰ τεῖχη εἶχον περιζωσθῇ τόσον στενῶς, ὥστε ἀπέβησκον ἢ ἔφθανον εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἐλεεινότητος, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ κρατήσουν τοὺς ἀναβάτας των.

Καὶ ἐνῶ τοιοιουτρόπως ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἔδυσχεραίνεται ἡ θέσις τῶν πολιορκουμένων, οἱ πολιορκηταὶ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥρας ἠσθάνοντο αὐξάνον τὸ θάρρος των καὶ τὰς ἐλπίδας των ἐνισχυόμενας. Ἡ εἰδησις τῆς ἐπικειμένης ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς διαδοθεῖσα εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ συρρεύσωσιν ἐξωθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, πλὴν τῶν πολιορκητῶν οὓς ἀναφέραμεν ἤδη, δεκάκιντα-κισχίλιοι ἀκόμη ὀπλιταί, τοὺς ὁποίους προσεῖλκυσε ἐκεῖ ἡ ἐλπίς πλουσιωτάτων λαφύρων. Τοιοιουτρόπως ἡ ὅλη ἐλληνικὴ δύναμις ἢ ἐκτὸς τῶν τειχῶν εὐρισκομένη, ἀνῆρχετο ἤδη εἰς 20 χιλ. ἄνδρας, ἀνέτως τρεφομένους, ἀνυπομόνους, καὶ ἐνισχυθέντας ἤδη ἐκ διαρκῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ἐπιτυχιῶν.

Μεταξὺ τῶν συρρευσάντων οὕτω ὑπῆρχε καὶ σῶμά τι ἐλθὼν ἐκ Μονεμβασίας, μετὰ τὴν ἀλωσιν αὐτῆς, καὶ φέρον μαζὶ του τρεῖς βομβοδόλους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν βεβαίως πολύτιμοι διὰ τὴν ἐκπύρρῃσιν βοήθημα· τὴν χρῆσιν ὅμως αὐτῶν δὲν ἐγνώριζον οἱ Ἑλληνες καὶ ἀνελθοῦς νὰ τὴν διδάξῃ Ἰταλὸς τις τυχοδιώκτης, ὀνομαζόμενος Τάσης, ὅστις ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦτο ἀρχιτεχνίτης καὶ ὅστις ὅμως, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο ἱκανὸς διὰ τίποτε. Αἱ βομβοδόλοι τῇ ὑποδείξει του

ἰσοποθετήθησαν εἰς ὁρισμένους θέσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀποτελεσματικώτατος ἀνεμένετο ὁ βομβαρδισμὸς τῆς πόλεως.

Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐπρόκειτο οὗτος ν' ἀρχίσῃ, ὁλόκληρον τὸ στρατόπεδον συνηθροίσθη εἰς τὸν τόπον ἀφ' οὗ ἐμελλε νὰ γίνῃ ὁ βομβαρδισμὸς, διὰ τὸ πρωτοφανὲς τοῦ θεάματος. Ἡ βομβοδόλος ὅμως, ἀντὶ νὰ κεραυνοβολήσῃ τοὺς Τούρκους, διερχόμενη, εὐτύχημα δὲ ἦτο ὅτι μὴ προξενήσασα εἰς τοὺς Τούρκους ζημίας δὲν ἐπροξένησε τεύλαχιστον εἰς τοὺς συνηθροισμένους Ἕλληνας τσιαούτας.

Τὸν Ἰταλὸν Τάσσην διεδέχθη εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν βομβοδόλων ἄλλος ξένος ὁ Ραϊμπώ, γάλλος πυροβολητής, παρακολουθῶν καὶ αὐτὲς τὰς πολιορκητικὰς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Ραϊμπώ καθάρισας καὶ διορθώσας τὰ τηλεβόλα ταῦτα, κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λειτουργίαν των, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ τὰ κόμῃ νὰ προελαύνωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς ἀναμενόμενας ὑπ' αὐτῶν ὠφελίμους. Τοποθετηθεῖσαι αἱ βομβοδόλοι εἰς τὰς ρίζας τοῦ βουνοῦ καὶ εἰς δὴν ὁσίαν ὀργυιῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεως, οὐδὲν κατώρθωσαν, καὶ ταχέως ἐσίγησαν χωρὶς νὰ φέρωσιν ἀποτελέσματα, ὡς ἐπίσης ἀπράκτων καὶ ἀτελεσφόρων ἐσίγησε καὶ ἕτερον πυροβολεῖον ἰδρυθὲν πρὸς τὸ μέρος τῆς πύλης τοῦ Ἀργεοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ, μεθ' ὅλην τὴν ἀποτυχίαν τοῦ πυροβολικοῦ, οἱ Τούρκοι κατεληγμένοι ὑπὸ τελείας πλέον ἀπελπισίας εἰς οὐδὲν μέτρον προέβαινον, καὶ ἐὰν οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν τόσον πλησίον διὰ ν' ἀκούεται καὶ ὁ θόρυβος τῆς πόλεως, θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποπτεύσωσιν ὅτι οἱ Τούρκοι κατέλειπον μυστηριωδῶς κεκλεισμένην τὴν πόλιν καὶ ἐγένοντο ἄφαντοι.

Τόση δὲ ἦτο ἡ ἀπραξία αὐτῶν καὶ ἡ μοιρολατρικὴ ἀδράνεια, ὥστε 500 Ἕλληνες ἐνθαρρυνθέντες κατέλαβον τὴν 24 Αὐγούστου οἰκίας τινὰς κειμένους ἀκριβῶς πρὸ μιᾶς τῶν πυλῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους. Οἱ Τούρκοι θορυβηθέντες ἀπὸ τοὺς πυροβολισμοὺς καὶ φοβηθέντες τὸ πραγματικῶς ὑπερβολικὸν ἐκεῖνο τόλμημα, ἐφόρμησαν πεζοὶ καὶ ἵππεις μετὰ τύσης βίας, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ καταλείπωσι τὰς οἰκίας ἐκεῖνας μετὰ τινων μικρῶν ζημιῶν.

Τὴν 25 ὅμως Αὐγούστου μία ἀπροσδόκητος καὶ σπουδαία βοήθεια ἦλθεν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ ἐκ Σκωτίας φιλέλλην Θωμᾶς Γόρδων δι' ἰδιοκτητοῦ πλοίου κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ ἐκλεκτοῦ λόχου ἐθελοντῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων, προσήλθεν εἰς τὸ στρα-

τόπεδον τῶν Ἑλλήνων φέρων ἐξακόσια τουφέκια καὶ τρεῖς πυροβόλα. Ἡ υποδοχὴ ἧς ἔτυχεν ὁ Γόρδων εἰς τὸ στρατόπεδον ἦτο ἄξια καὶ τῶν εὐγενῶν φιλελληνικῶν τοῦ αἰσθηματῶν καὶ τῆς φημισμένης του γενναϊότητος, τὴν ἰδίαν δὲ νύκτα ὁ Σκώτος εὐπατρίδης παρουσιασθεὶς εἰς ἄπαντας τοὺς ἀρχηγοὺς ἐδήλωσεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἐὰν ἡ πολιορκία παρατεινόμενη τῷ δώσῃ καιρὸν, θὰ καταρτίσῃ ἰδίον σῶμα τακτικῶν ἀνδρῶν, οὗτινος πρὸ πάντων εἶχεν ἀνάγκην ἡ ἐπαναστατημένη Ἑλλάς. Οἱ ἀρχεγοὶ ἐδέχθησαν εὐγνωμόνως πᾶσας ταύτας τὰς δηλώσεις, τόση δὲ ἦτο ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐχαρίστησις τοῦ στρατοπέδου, ὥστε ἐπετάθησαν αἱ ἀνησυχίαι τῶν πολιορκουμένων Τούρκων.

Τὴν ἐπομένην Τούρκος συλληφθεὶς ἔξωθεν τῶν τειχῶν ἔδωκεν ἀπελπιστικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως. Πλὴν τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης ἧτις κατέτρυχε τοὺς πολιορκουμένους, ἤρχετο ἤδη καὶ ἐπιδημία ν' ἀρχιωνῇ τὰς τάξεις των. Οἱ ὄροι ὑπ' οὓς ἔζων οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀξιοθρήνητοι, καὶ ὁ θάνατος ἐθερίζεν ἀθρόως τὰ γυναικοπαῖδα καὶ τοὺς ὀπλίτας.

Τότε ἐν συμβουλίᾳ ἀπεφασίσθη νὰ προταθῇ εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἡ παράδοσις τῆς πόλεως καὶ ὁ Ὑψηλάντης κατ' ἐντολὴν καὶ ἐξ ὀνόματος τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν ἀπέστειλε νὰ ζητήσῃ τὰς κλεῖδας αὐτῆς. Οἱ Τούρκοι ὅμως ἀπέρριψαν ὑπερηφάνως τὴν πρότασιν, δηλώσαντες ὅτι βοήθειαι δὲν θ' ἀργήσουν νὰ ἔλθουν πρὸς αὐτοὺς ἵνα μεταβάλλουν τὴν θέσιν των.

Ἡ ὑπερήφανος αὕτη ἀπάντησις ἐξηρέθισε τοὺς πολιορκητάς, οἱ ὅποιοι ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου. Κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, τὴν ἐπίθεσιν ἤρχισε τὸ πυροβολικὸν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠνοιγέτο ρήγμα εἰς τὰ τείχη, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ὤρμων οἱ πεζοὶ τὰ τηλεβόλα ὅμως δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀνοίξουν ρήγμα καὶ πρὸς τὸ ἐσπέρως ὁ κανονοβολισμὸς ἔπαυσε ἀνευ ζημιῶν διὰ τὰ τείχη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Διαιρέσις τῶν ἐγκλειστων Τούρκων καὶ διχόνοιαι μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν.—Ἰδιαιτέραι συνεννοήσεις Ἀλβανῶν καὶ Ἑλλήνων.—Στάσις λιμωττόντων παιδίων καὶ γυναικῶν.—Οἱ φυλακισμένοι προεστῶτες.—Ἐπιστολὴ αὐτῶν πρὸς τοὺς πολιορκητάς.—Ἀνεπίσημος ἀνακωχή.—Ἐναρξίς διαπραγματεύσεων.—Ἄλωσις τῆς πόλεως.—Τριήμερος σφαγὴ καὶ λεηλασία.—Ὁ πλάτανος τοῦ Κολοκοτρώνη.

Οἱ Ἕλληνες ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον ὅτι θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως δι' ἐφόδον, ἀπεφάσισαν νὰ περιμένωσι, βεβαίως ὅπως δὴ ποτε ἐκ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας εἶχον, ὅτι ἠδύναντο ἦτο ν' ἀνθεξώσιν οἱ πολιορκούμενοι εἰς τὰς ὁσημέραι αὐξανόμενας δυσχερείας καὶ ἀτυχίας των.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλως τε οἱ Ἕλληνες εἶχον εἰδοποιηθῆ ἤδη ὅτι οἱ Τούρκοι τῆς Τριπολιτσᾶς εἶχον διαιρεθῇ εἰς τρία κόμματα καὶ ὅτι ἡ διχόνοια ἐπέσπειρε καταπληκτικῶς τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς· τῷ ὄντι δὲ κατὰστασις προσομοιάζουσα πρὸς ἀναρχίαν εἶχε δημιουργηθῇ ἐντὸς τῆς πόλεως.

Οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Κιαμήλμπεην, τὸν Μουσταφάμπεην, τὸν Δεφτερδάρην καὶ τὸν Σιχ Νετζίπ, ἐζήτουν ὅτι γίνῃ νὰ γίνῃ ὑπὸ ἀπολύτους ὅρους ἀσφαλείας ἑαυτῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων των. Οἱ ἐξώθεν ἐλθόντες Τούρκοι Ἀσιανοὶ ὑπὸ τὸν Κεχαγιάμπεην καὶ τὸν Καϊμακάμην ἐζήρτων τὴν λύσιν τῆς καταστάσεως ἀπὸ τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὸ ἀκέραιον τῆς τιμῆς των. Οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Ἑλμαζμπεη καὶ Βελήμπεη ἐπεθύμουν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ὕλικῶς καὶ ν' ἀναχωρήσωσι μετὰ τὰ ὅπλα των καὶ μετὰ τὸ ἀνῆκον αὐτοῖς μέρος ἐκ τῶν δημοσίων χρημάτων τὰ ὅποια εἶδει νὰ διανεμηθῶσι προκειμένου νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ πόλις.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου οἱ ἐγκλειστοὶ συνήλθον εἰς μέγα πολεμικὸν συμβούλιον εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἔλαβον πλέον μέρος μόνον οἱ ἀρχηγοί, ἀλλ' ὡς συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἐκτάκτους

καὶ ἐκρῦμους περιστάσεις, προσήλθον νὰ δώσωσι τὴν γνώμην των καὶ οἱ ἀπλῶς ἐπλήττοι ἀκόμη.

Κατὰ τὴν συγκέντρωσιν ταύτην συνεζήτηθη τί προτιμώτερον νὰ γίνῃ, φυγὴ κρυφία, παραδόσις ἢ ἀντίστασις ἀπεγνωσμένη μέχρις ἐσχάτων.

Φαίνεται ὅτι ὑπὲρ τῆς τελευταίας ταύτης γνώμης ἐκρῦχθησαν μόνον οἱ Ἀσιανοὶ Τούρκοι, οἱ ὅποιοι ἀπέκλιναν εἰς τὴν φυγὴν ἐλπίζοντες νὰ σωθῶσι διὰ νυκτὸς καὶ διὰ μέσου τῶν πολιορκητῶν νὰ καταφύγουν εἰς τὸ Ναύπλιον. Οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ὅμως, οἵτινες εἶχον ἐντὸς τῆς πόλεως τὰς οικογενεῖάς των, δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς τὴν ἀμφίβολον ἔκβασιν μιᾶς νυκτερινῆς φυγῆς τὴν ζωὴν γυναικῶν καὶ παιδίων. Καὶ οὗτοι διὰ τοῦ Κιαμήλμπεη καὶ τῶν ἄλλων ἐκρῦχθησαν ὑπὲρ συμβιβαστικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας τοὺς ὅρους θὰ ἐκανόνιζαν ἐκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί.

Ἀπέμεναν ὅμως καὶ οἱ Ἀλβανοὶ. Οὗτοι δὲν ἔβλεπον εὐχάριστος οὔτε τὴν μίαν λύσιν οὔτε τὴν ἄλλην. Φρονούντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι θὰ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ συνεννοηθῶσι πρὸς τοὺς πολιορκητάς καὶ ἐνούμενοι κατόπιν μετ' αὐτῶν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς διευκολυνόμενης διὰ τῆς ἀποσκιρτήσεως των λύσεως τῆς πολιορκίας, παρενέβαλλον δυσχερείας εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν μέχρις ὅτου κατορθώσουν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολιορκητῶν, ἰδιαιτέρως καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀπὸ τοὺς ἄλλους μυστικότητι.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀλβανοὶ κατέστησαν πραγματικοὶ τύραννοὶ τῶν δυστυχῶν πολιορκουμένων. Ἀποτελοῦντες τὴν πραγματικὴν φρουρὰν τῆς πόλεως, γενναῖοι καὶ ἀντέχοντες εἰς τὰς κακουχίας καὶ τὰς στερήσεις, προέβαλλον διαρκῶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ὑπεροχὴν των διὰ νὰ κερδίζωσιν ὠφελήματα ἐκ μέρους τῶν πολιορκουμένων, τοὺς ὁποίους πᾶσαν στιγμὴν ἠπειλοῦν ὅτι θὰ παραδώσουν τὴν πόλιν ἀνοίγοντες τὰς πύλας αὐτῆς καὶ δηλοῦντες εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἀποχωροῦσιν. Ἐν τῇ δυσχερεστέρᾳ δὲ στιγμῇ τῆς πολιορκίας ἐξεγερθέντες κατὰ τοῦ Κεχαγιάμπεη κατάρθωσαν ἀποκλείσαντες αὐτὸν ἐντὸς τοῦ σεραγίου του νὰ πληρωθῶσι διὰ τῆς βίας ὅχι πλέον καθυστερουμένους ἀλλὰ καὶ μέλλοντας μισθοὺς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τούτοις ἤρχισαν τὰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς πολιορκητάς. Ἀπεσταλμένοι των προσελθόντες εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Κολοκοτρώνη ἠρώτησαν ὑπὸ ποίους ὅρους οἱ πολιορκηταὶ θὰ ἐδέχοντο τὴν παραδοσὶν τῶν πολιορκουμένων. Ὁ Κολοκοτρώνης συνεν-

νοηθεὶς μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν καὶ κυρίως τοῦ Μαυρομιχάλη, ἀπήντησεν ὅτι οἱ μὲν ἐντόπιοι Τούρκοι θὰ ἀνεχώρουν ἄσπλοι, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ θὰ ἠδύναντο νὰ παραλάβωσι τὰ ὅπλα των. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐζήτησαν ἐπίσημον ὑπόσχεσιν τιμῆς ἐκ μέρους τοῦ Κολοκοτρωνή, οὗτος δὲ τὴν ἔδωκεν καὶ ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν.

Ἐνῷ δὲ ἤρχισαν αἱ προκαταρκτικαὶ κῦραι καὶ ἀπολύτως μυστικαὶ συνεννοήσεις, μία στάσις γυναικῶν καὶ παιδίων λιμωττόντων ἐπῆλθε πρὸς συμπλήρωσιν τῆς δεινῆς ἐν Τριπολιτῶν καταστάσεως τὴν 6 Σεπτεμβρίου πληθὺς γυναικῶν Ὀθωμανίδων συνηθροίσθη κάτω τοῦ Σαραγίου καὶ διὰ κορυφῶν καὶ ὀδυσμῶν ἐζήτην τὴν ἀμείνον συνεννόησιν πρὸς παραδοσιν τῆς πόλεως διὰ νὰ σωθῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν πείναν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιδημίαν. Τὴν στάσιν ταύτην τῶν γυναικῶν ἤρπασαν ὡς σκηνίδα σωτηρίας οἱ ὑπὲρ τοῦ συμβιβασμοῦ ἐντόπιοι Τούρκοι καὶ ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσιν εἰς τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ συμβιβασμοῦ ἀποστέλλοντες πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ προεστώτας τοὺς ὁποίους εἶχον κρατήσει ἐντὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας.

Οἰκτρὸς ἦτο ὁ βίος τῶν αἰχμαλώτων τούτων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας, ἰδίως ὅμως κατέστη τοιοῦτος ἀφ' ὅτου ἡ ἐξω συρροὴ τῶν Ἑλλήνων κατέστησεν ἀναπόφευκτον τὴν πτώσιν τῆς Τριπολιτῆς. Ὁ Τρικούπης, μολονότι ἥμισυ παραστατικός καὶ μᾶλλον ζητῶν, ζωγραφίζει διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων τὴν κατάστασιν αὐτῶν, ὁ δὲ Σπολιέρ, εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του, δίδει πληρεστάτας λεπτομερείας τῆς ἀθλίως ἐκείνης καὶ βασανισμένης ζωῆς.

Ἀπὸ τῶν μέσων Ἀπριλίου ἤδη, δηλαδὴ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἤρχισαν ἡ συστηματικὴ πολιορκία, οἱ Τούρκοι ἐφοδίσθησαν ὅτι οἱ ἐν τῇ πόλει Χριστιανοὶ προεστώτες θὰ ἠδύναντο νὰ διατελῶσιν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν πολιορκητῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μακρὰ συνδίωξις ἐν τῇ πόλει εἶχε συνδέσει Χριστιανούς καὶ Τούρκους, τὴν ἐπιρροὴν των δὲ οἱ Χριστιανοὶ προεστώτες μεταχειρίζοντο πάντοτε ἀφ' ἑνὸς ὅπως παρακωλύσωσι τὰς ἀνωφελεῖς καὶ μόνον ἐπικινδύνους ἐξεγέρσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἀπατροπὴν πάσης αὐθαρισίας τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἦσαν ἐπίσης προσφιλεῖς καὶ ἀναγκαῖοι εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ εἰς τοὺς Τούρκους.

Ἐκεῖνο ἐν τούτοις τὸ ὅποιον ἐφοβοῦντο οἱ Τούρκοι, αἱ ἀνακοινώσεις δηλαδὴ εἰς τοὺς πολιορκητάς περὶ τῆς καταστάσεως ἐν ἡ εὐρίσμετο ἡ πόλις καὶ τῶν πολεμικῶν σχεδίων, ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἀπο-

ρύγωσιν. Ὡς εἰπομεν ἤδη, καθημερινῶς σχεδὸν Χριστιανοὶ ἐζήρχοντο καὶ ἔφρουγον ἀπὸ τὴν πόλιν ὄχι μόνον ἀνενόχλητοι ἀλλὰ καὶ μετὰ παρακλήσεων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἐνόουν ὅτι ἦτο ἀδύνατον, παρατεινομένης τῆς πολιορκίας, νὰ συντηρηθῇ τόσος πληθυσμὸς ἐντὸς τῶν τειχῶν διὰ τόσον ὀλίγων τροφῶν. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐξερχόμενοι εἴτε οἰκειοθελῶς, εἴτε καὶ συλλαμβανόμενοι ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν ἠναγκάζοντο νὰ δώσωσιν εἰς αὐτοὺς λεπτομερεστάτας πληροφορίες, εἰς τ' Ἀπομνημονεύματά του δὲ ὁ Κολοκοτρωνὴς διηγεῖται μὲ τὴν ἰδιόχουσαν εἰς αὐτὸν υπερηφάνειαν πῶς οἱ ἐξερχόμενοι προσήρχοντο εἰς τὴν σκηνὴν του, ὅπου οὗτος μὲ τινὰ δόσιν ἀνακριτικῆς ἱκανότητος τοὺς ἀπέσπα τὰς πληροφορίες ὧν εἶχεν ἀνάγκην.

Τοῦτο συνέβη καὶ τὴν 16 Ἀπριλίου, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐκ τινῶν κινήσεων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τείχους ὑποπτεύσαντες ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰδοποιήθησαν πρὸς τινος Τριπολιτωτοῦ, ἐξεληθόντος πρὸς συγκομιδὴν καρπῶν ὅτι πρὸς τὰ ἐκαὶ ἐγένετο ἀναλογὸς τις κίνησις τῶν πολιορκουμένων, ἐζήτησαν ἐπιτακτικῶς παρὰ τῶν ἀρχῶν τὴν σύλληψιν τῶν προεστώτων. Αἱ ἀρχαὶ δὲν προέβησαν ἀμέσως εἰς σύλληψιν τῶν προεστώτων, ἀλλὰ κατόπιν βιαιοτάτων ἀνακρίσεων συνέλαβον δύο ὑπόπτους καὶ τοὺς ἀπεκεφάλισαν.

Τὸ μέτρον ὅμως τοῦτο δὲν καθυσχύασε τὸν ὄχλον, ὅστις ἐζήτηε δραστηριώτερα μέτρα. Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας οἱ Τούρκοι ἐρχήγοι συνελθόντες εἰς τὸ διοικητήριον ἀπεφάσισαν ὑπείκοντες εἰς τὴν πίεσιν τοῦ ὄχλου καὶ θεωροῦντες ἄλλως τε τὸ μέτρον ὡς ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς φρονήσεως, νὰ φυλακίσωσι τοὺς προεστώτας.

Τῷ ὄντι τὴν ἐπομένην τὸ πρῶτον συνελήφθησαν ὁ ἐπίσκοπος Κορίνθου Κύριλλος, ὁ Σωτήριος Νοταρᾶς, ὁ Μῆτρος Ροδόπουλος, ὁ Ἀνδρέας Καλαμογδάφτης καὶ ὁ Ἀναστάσιος Μαυρομιχάλης ὡς προστατευόμενοι, λέγει ὁ Τρικούπης, οἱ μὲν δύο πρῶτοι ὑπὸ τοῦ Κιαμῆλμπεη, οἱ δεύτεροι ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ καὶ ὁ τελευταῖος ὑπὸ τοῦ Καϊμακάμη. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τοὺς συλληφθέντας δὲν ἀνεκοινώθη ὅτι φυλακίζονται διὰ νὰ μὴ προδίδουν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως εἰς τοὺς πολιορκητάς, ἀλλ' ὅτι τίθενται εἰς ἀσφάλειαν ἀπὸ πάσης παρεκτροπῆς τοῦ μακρομένου ὄχλου, ὁ ὁποῖος ἐπιτηδείως κινούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν ἐζήτην τὴν ἀποκεφάλισιν των. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐφυλακίσθησαν ὑπ' οὐδενὸς προστατευόμενοι ὁ Μονεμβασίας Χρύσανθος μετὰ τοῦ διακόνου του, καὶ τριάντα πέντε ὑπὲρ τῶν. Ὅλοι οὗτοι ἐρρίβησαν εἰς

μικρὴν καὶ τὴν αὐτὴν φυλακὴν στενωπάτην καὶ σκοτεινὴν, ἔχρυσαν ἐν καὶ μόνον παράθυρον, εἰς τὸν ἄθλιον δὲ ἐκείνον χῶρον οἱ ἄρχοντες καὶ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου, ἀλυσιδέτοι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἡμετέρων, πεινῶντες καὶ διψῶντες καὶ κακουχούμενοι, βορὰ τῶν ρθειρῶν καὶ τῆς ἀκαθαρσίας, μέχρι τῆς ἀλώσεως. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ Μονεμβασίας Χρυσάνθος μὴ δυνήθεις ν' ἀνθεξῇ ἀπέθανεν ἐκ τῶν κακουχιῶν, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ὁ διάκονός του καὶ δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι ἀσημότεροι ὅπως δὴποτε πολῖται. Ὀλίγας δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν καθιέρωσιν τῶν, ὁ ὄχλος υποκινήθεις καὶ πάλιν ἐπιτηδείως, εἰσέλασεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἐφόνευσεν δεκαοκτὼ ἄνδρας σωματοφύλακας τῶν ἀνωτέρω προεστώτων, οἵτινες εἶχον ἀκολουθήσει αὐτοὺς εἰς Τριπολιτσάν· τὰ πτώματα τῶν δεκαοκτὼ αὐτῶν δυστυχῶν μαρτύρων ἐρρίφθησαν κατωθέν τῆς μεγάλης Γάπιας, τὴν ἐπομένῃ ὁμως ἄνθρωποι τοῦ Καϊμακάμη τὰ ἔθαψαν ἐκ διπλῆς προνοίας, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅπως μὴ ἐξερεθίσθουν οἱ Ἕλληνες καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅπως μὴ διὰ τῆς ἀναδιδομένης δυσασμίας ἐπιταθῇ ἡ κακὴ ὑγεινὴ κατάστασις τῆς πόλεως.

Ἐν τούτοις ἐπικρατήσας τῆς γνώμης νὰ ἔλθουν οἱ πολιορκούμενοι εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν πολιορκητῶν, οἱ φυλακισμένοι ἐξήχθησαν τῶν φυλακῶν καὶ ὠδηγήθησαν εἰς τὸ διοικητήριον. Οἱ δυστυχεῖς οὗτοι μετὰ πεντάμηνον κακουχίαν ἦσαν οἰκτροὶ τὴν θέαν καὶ ἰσχυρότερον μᾶλλον ἢ ἐβόδιζον. Ἐξ ἀπέθανον ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας μὲν ἐξήχθησαν τῆς φυλακῆς, μετὰξὺ αὐτῶν δὲ τρεῖς ἀρχιερεῖς, ὁ Ναυπλίου Γρηγόριος, ὁ Χριστιανουπόλεως Γερμανὸς καὶ ὁ Δημητσάνης Φιλόθεος. Δύο δὲ προεστώτες, ἐνθ' ὠδηγοῦντο εἰς τὰς οἰκίας τῶν, οἱ Θεόδωρος Δηλιγιάννης καὶ Παρρούκης, ἐξεψύχθησαν πρὶν φθάσαι.

Πρὶν ὁμως ἔλθωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γενικῶν διαπραγματεύσεων τῶν πολιορκουμένων καὶ τῶν πολιορκητῶν, ἀνάγκη νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τοὺς σχόντας τὴν πρωτοβουλίαν ταύτην Ἀλβανούς. Οὗτοι ἐξηκολούθουν ἰδιαιτέρως τὰς διαπραγματεύσεις τῶν παρατείνοντες ἐπιτηδείως αὐτάς, ὥστε νὰ εὐρεθῶσι μὲ κλεισμένους ὁριστικῶς τὰς συμφωνίας καθ' ἣν ἐποχὴν θὰ παρεδίδοτο ἡ πόλις, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι εἰσερχομένων τῶν Ἑλλήνων θὰ ἠδύναντο νὰ λαβῶσι μέρος εἰς τὴν ἀναπύρευστον ἐπακολουθήσουσαν λαφυραγωγίαν.

Οἱ ἀποφυλακισθέντες προεστώτες ὠδηγηθέντες εἰς τὸ Διοικητήριον ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τιμῶν καὶ ἐνδείξεων σεβασμοῦ, ἐδικαιολογήθησαν δὲ πάλιν οἱ Τούρκοι ὅτι ἡ καθιερωθεῖσα

τῶν ἡττο μέτρον φρονήσεως ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν περιστάσεων καὶ ὅτι δὲν εἶχε κανένα ἄλλον σκοπὸν εἰμὴ νὰ σώσῃ τοὺς προεστώτες ἀπὸ τὴν μακίαν τοῦ ὄχλου, τὸν ὅποιον δὲν ἠδύναντο δῆθεν νὰ συγκρατήσουν οἱ ἀρχηγοί.

— Καὶ τῶρα τί μᾶς θέλετε; ἠρώτησεν ὁ Ἀνδρέας Καλαμογδάκης.

Οἱ Τούρκοι ἐξήγησαν τὸν σκοπὸν τῆς ἀποφυλακίσεως. Οἱ προεστώτες θὰ ἔγραφον πρὸς τοὺς πολιορκητὰς γράμματα εἰς τὰ ὅποια θὰ ἐκάλουν αὐτοὺς νὰ διαλυθῶσι καὶ νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα ἀφινόμενοι εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Σουλτάνου. Τὰ γράμματα ἔγραψαν οἱ προεστώτες ὅπως τὰ ἤθελον οἱ Τούρκοι, διότι ἐγνώριζαν ὅτι πᾶσα βία καὶ πᾶσα ἀντίστασις ἤθελεν ἀποβῆ ἐπιματὰίω.

Τὴν ἐπομένῃ τὸ πρωὶ τὰ γράμματα ἐρρίφθησαν ἀπὸ τοῦ δυτικόν μέρος τοῦ τείχους, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἦσαν πλησιέστεροι, σπεύσαντες δὲ οἱ πολιορκηταὶ τὰ ἔλαβαν καὶ τὰ παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς των. Οὗτοι δὲ ἀναγνώσαντες αὐτὰ ἔγραψαν εἰς τοὺς προεστώτας ἐπιτιμῶντες αὐτοὺς διὰ τὰ φιλότουρκα αἰσθήματά των, ἐδήλωσαν δὲ ὅτι τὸ μόνον τὸ ὅποιον δέχονται νὰ κάμουν εἶναι νὰ δεχθῶν πληρεξουσίου διὰ νὰ συζητήσουν τοὺς ὅρους τῆς παραδόσεως.

Κατόπιν τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν συνωμολογήθη ἐπίσημος ἀνγκωχὴ τῆς ὁποίας ἐπωφεληθέντα τὰ πολυάριθμα γυναικόπαιδα ἐξήλθον διὰ νὰ προμηθευθῶσι τροφάς. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἠνώχλησαν τὰ δυστυχῆ αὐτὰ πλάσματα καὶ αὐστηρὰ διαταγὴ τῶν ἀρχηγῶν ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς ὀπλίτας νὰ τὰ τουφεκίσωσιν. Οἱ Ἀλβανοὶ ὁμως ἰσχύμενοι παρὰ τὰς πύλας τῆς πόλεως ἀφῆρουν ὅ,τι ἔφερον αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία, καὶ ὁ ἀπόλεμος αὐτὸς πληθυσμὸς ἠναγκάσθη νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ὀπίσω, οἱ δὲ Ἕλληνες διανοιζάντες δίοδον ἀφῆκαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπισθεν τοῦ στρατοπέδου νὰ τροφῶσι καὶ νὰ ζήσωσιν ὅπως ἠδύναντο.

Τὴν 15 τέλος ἤρχισαν αἱ διαπραγματεύσεις. Εἰς σκηνὴν τινα στηθεῖσαν παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον, ἦλθαν ἐξ πληρεξουσίου τῶν Τούρκων καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ Πιστράμπης, ὁ Ἀναγνώστης Δηλιγιάννης, ὁ Κρεβατᾶς καὶ ἄλλοι. Οἱ Τούρκοι ἐζήτησαν νὰ ἐξέλθωσι μὲ τὰ ὅπλα των καὶ ὅλα των τὰ πράγματα τὰ ὅποια θὰ μετέφερον 1800 ζῶα εἰς Ναύπλιον, ἐκείθεν δὲ τεσσαράκοντα εὐρωπαϊκὰ

πλοῖα διὰ τὰ τοὺς μεταφέρουν εἰς Σμύρνην, διατροφὴν τῶν δὲ μέ-
λοι τῆς ἐπιβίβασις.

—“Ὅλα πλὴν τῶν ὅπλων ! ἀπῆντησαν οἱ Ἕλληνες. Συγχρόνως
δὲ ἐζήτουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν πληρωμὴν 50 εκατομμυρίων
γροσίων διὰ τὰς ζημίας τοῦ πολέμου.

Οἱ Τούρκοι δὲν ἐδέχθησαν καὶ ἡ συνέντευξις ἐλύθη ἀπρακτος,
ἀπὸ τῆς ἐπομένης δὲ οἱ Ἀλβανοὶ ἤρχισαν συνεννοούμενοι ἰδιαιτέρως
μετὰ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ὑποσχέθησαν αὐτοῖς πᾶσαν προστασίαν,
ἐκὼς δὲ τοῖς ἐβεβαίωσαν ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ παραλάβωσι μαζί
τῶν τὰς γυναῖκας τῶν πασσαδῶν, τὸν Κεχαγιάν, τὸν Καὺμακλήν
τὸν Μπινᾶ-Ἐμίνην καὶ τὸν Καδῆν. Ἐν τούτοις αἱ μυστικαὶ αὐ-
τα συνεννοήσεις ἐγένοντο γνωσταὶ καὶ πανικὸς πλέον μετεδόθη εἰς
τὴν πόλιν, ἕκαστος δὲ ἐφρόντιζε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτόν. Οἱ Ἀλβα-
νοὶ ἐν τῷ μεταξῷ ἡτοιμάζοντο, ὁ Κολοκοτρώνης δὲ ἀπέστειλεν εἰς
αὐτοὺς ὡς ἄμνηρον τὸν Κολιόπουλον, ἐγγύησιν ἀσφαλείας καὶ ἐκτε-
λέσεως τῶν ὑποσχεμένων.

Ἡ πόλις ὅμως ἦτο πλέον τελείως ἀδιοίκητος. Οἱ Ἀλβα-
νοὶ φανερὰ χωρισθέντες τῶν ἄλλων ἡτοιμάζοντο νὰ ἐξεέλθουν καὶ τὰ
τείχη σχεδὸν ὅλα ἐγκατελείφθησαν. Οἱ Ἕλληνες ἀνακαλύψαντες
αἰφνιδίως πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Ναυπλίου τὸ τεῖχος ἀφρόντητον,
ἀνέβησαν ἐπ’ αὐτοῦ χωρὶς νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς ἀρχηγούς των. Οἱ
Ἀλβανοὶ ἀντιληφθέντες ἐγκαίρως τὸ πρᾶγμα ἐσπευσαν συμποσούμε-
νοι εἰς 2500 νὰ ἐξεέλθουν πρὸς τὰ Μύτικα φέροντες μαζί των καὶ
τὸν Κολιόπουλον.

Οἱ εἰσπηδήσαντες ἤδη ἐκάλουν καὶ τοὺς ἄλλους συντρόφους των
οἵτινες προσήρχοντο ἀθρόοι ἀνιρχόμενοι ὁ εἰς ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἄλ-
λου καὶ ἠνοίζαν τὴν πόλιν, δι’ ἧς πλέον εἰσώρμησαν οἱ Ἕλληνες
πυκνοί.

Ὁ Κολοκοτρώνης διηγεῖται εἰς τ’ Ἀπομνημονεύματά του, ὅτι
ἀπὸ τῆς πύλης μέχρι τοῦ Σεραγίου τὸ ἄλογόν του δὲν ἐπάτησε τὴν
γῆν, τόση ἦτο ἡ συρροὴ ἀνθρώπων φονεόντων καὶ φονευομένων
καὶ τόσον μέγας ὁ πανικὸς καὶ ὁ ἀλαλαγμός. Οἱ ἀπομείναντες ἐντὸς
τῆς πόλεως Ἀλβανοὶ κλεισθέντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Σεραγίου ἐζή-
τουν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχέσεων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ὅμως ἐπρο-
φασίζοντο ὅτι αἱ ὑποσχέσεις δὲν ἴσχυον, διότι ἡ πόλις δὲν παρεδόθη
ἀλλὰ κατελήφθη. Συγχρόνως ὅμως κήρυκες τοῦ Κολοκοτρώνη δια-
σχίζοντες τὴν πόλιν ἐκήρυττον τὴν διαταγὴν του νὰ μὴ βλαφθῶσιν

οἱ Ἀλβανοί. Τῷ ὄντι δὲ οὗτοι ἐν μεσῷ τοῦ θορύβου 1800 τὸν ἀριθ-
μὸν ἐξῆλθον ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Πλαπούτα, διενυκτέρευον εἰς τὰς
ἐλληνικὰς σκηνὰς τοῦ στρατοπέδου καὶ τὴν ἐπομένην δι’ Αἰγίου διη-
θύνηθησαν εἰς Ἡπειρον.

Ἐπὶ τῆς πόλεως ἤδη ἠπλωνε τὰ μαῦρά του περὶ ὁ δαίμων τῆς
καταστροφῆς καὶ τοῦ ἐλέθρου. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκδικούμενοι αἰώνων
παθῆματα, παραδοθέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἱστο-
ρίας, ἐπεδόθησαν εἰς ἀνῆλπτον σφαγὴν ἀπὸ τὴν ὅποιαν δὲν ἐσώθησαν
οὐδὲ γυναῖκες ἀδύνατοι οὐδὲ μωρὰ βρέφη. Ἐνας μόνος Ὑδραῖος — ὡς
λέγει ὁ Κολοκοτρώνης — ἐσφάζεν ἐννεμήκοντα ἀνθρώπινα πλάσματα
παντὸς γένους καὶ ἡλικίας. Ἀπὸ τῆς Παρκαυεῦς τὸ πρῶτον ἕως τῆς
Κυριακῆς τὸ ἐσπέραις ἐξηκολούθησεν ἀγρία ἡ σφαγὴ, τὴν δὲ νύκτα
τῆς Κυριακῆς κήρυκες ἐξελθόντες εἰς τὴν πόλιν διέταξαν τὴν παῦ-
σιν τῆς αἱματοχυσίας, ἥτις καὶ ἔπαυσε τῷ ὄντι, ἴσως διότι δὲν
ὑπῆρχον ἄλλοι πρὸς σφαγὴν· τριάντα δύο χιλιάδες Τούρκοι ἐσφα-
γήσαν κατὰ τὰς τρεῖς τρομερὰς αὐτὰς ἡμέρας, περὶ τοὺς ἐκατὸν δὲ Ἕλ-
ληνες ἐχάθησαν ἐν τῇ παραχῇ. Ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐπρόλαβαν οἱ
ἀρχηγοὶ καὶ ἔσωσαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ Σεχνεζίμπεη ὁ Κολοκοτρών-
ης, τὸν Κιαμήλπεη ὁ Γιατράκος καὶ τὸν Κεχαγιάν ὁ Πετρό-
μπεης.

Κατὰ τὴν φρικτὴν ταύτην αἱματοχυσίαν ἔπεσαν καὶ ὅλοι οἱ
Ἑβραῖοι τῆς Τριπολιτσᾶς πλὴν ἐνὸς Χανάν, φημιζομένου διὰ τὴν
ἀγαθότητά του, παρουσιάσθησαν δὲ καὶ δύο παραδείγματα ἀντι-
στάσεως, ἐνὸς ὁμίλου ὀπλιτῶν, οἵτινες κλεισθέντες εἰς μίαν οἰκίαν
ἐκάθησαν ἀνθιστάμενοι, καὶ τῶν Δερβισσῶν τῆς πόλεως, οἵτινες κατα-
λαβόντες ἐν σχολεῖον ἀπηνθήρακώθησαν μετ’ αὐτοῦ τὸ πῦρ ἄλλως
τε συνεπλήρου ἤδη τὴν καταστροφὴν, τόση δὲ ἦτο ἡ λεηλασία καὶ
ἡ διαρπαγὴ, ὥστε ἀπὸ τὰς οἰκίας ἀφῆρέθη καὶ ἡ βυλεῖα τῶν ἀκόμη.

Ὁ Κολοκοτρώνης προσπαθῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν τρομερὰν καὶ
ἀγρίαν αὐτὴν καταστροφὴν, λέγει ὅτι ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν
τοῦ ἔδειξαν ἕνα πλάτανον ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐκρεμοῦσαν τοὺς Ἕλληνες.
«Πόσοι ἀπὸ τὸ σῶγί μου καὶ ἀπὸ τὸ ἔθνος μου ἐκρεμασθήσαν ἐκεῖ»
καὶ διέταξε νὰ κόψουν τὸν πλάτανον, παρηγορήθη δὲ διὰ τὸν σκυ-
τωμὸν τῶν Τούρκων.

Ὅπως δὴποτε ἡ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς θὰ μείνῃ ἀπὸ τὰ τρα-
γικώτερα σημεῖα τοῦ μεγάλου μας ἀγῶνος, δικαιολογεῖ δὲ τὴν

ἀγριότητα αὐτῆς ἀπ' ἐνός ἢ διψα τῆς ἐκδικήσεως ἢ βράζουσα ἐπὶ τετρακόσια ἔτη εἰς τὰ Ἑλληνικὰ στήθη, καὶ ἀπ' ἐτέρου ἢ σημασία τῆς θέσεως ταύτης, τῆς ὁποίας ἡ ἄλωσις ἔδωκε διὰ δύο τοῦλάχιστον ἔτη θάρος εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας.

ΤΕΛΟΣ

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Α'.

Πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. — Προτάσεις τοῦ Ὁμήρου πρὸς παράδοσιν. — Ἀπόρριψις τῶν προτάσεων. — Ἐπιθέσεις τῶν πολιορκητῶν. — Ἀνυπομονησία τῶν Ἑλλήνων. — Ἡ ἐξοδος τῶν Χριστουγέννων. — Ἡττα τῶν Τούρκων. — Λύσις τῆς πολιορκίας.

Τὸ φρικᾶδες ἀποτέλεσμα τῆς μάχης τοῦ Πέτα καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες οἱ βοηθοῦντες τοὺς Σουλιώτας εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς ἐναντίον τοῦ αἰμοβόρου τυράννου τῆς Ἡπείρου ἀγωνάσ των, ἐσφάγησαν ἀφοπλισθέντες διὰ τινος προδοσίας τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Γώγου, ἔκλεισε διὰ μίαν στιγμὴν τὴν ἱστορίαν τῶν Σουλιωτῶν καὶ παρουσίασεν ἔκτοτε εἰς τὰ ὄμματα τοῦ κόσμου σειρὰν ἡρωϊκῶν ἀνδραγαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν πεπολιτισμένων εἰς τὴν ἀπλουμένην παρὰ τὴν ὄχθην μιᾶς μαγευτικῆς λίμνης μεταξύ τοῦ Ἀχελῷου καὶ τοῦ Εὐήνου ποταμοῦ πόλιν τοῦ Μεσολογγίου.

Σήμερον δὲν σφίζεται πλέον τίποτε ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι τοῦ 21. Ἰχνη μόνον καὶ ἐρείπια κατὰμαυρα τῶν ὑπερυψήλων τειχῶν μαρτυ-

ροῦσιν ὅτι ἔκειτο ἐκεῖ ἄλλοτε ἡ ἱερὰ πόλις, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς προπύργιον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ὁποίας τὰ τέκνα ἔχρυσαν τὸ αἷμα των ὑπὲρ τῆς μεγάλης ιδέας τὴν ὁποίαν ὁ Γερμανὸς διακήρυξεν ἀπὸ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἀγίας Λαύρας. Ἡ θυσία των, ἑάν, ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν ὑφ' ἧς ἐγένετο, ἀπέβη ὕλκως ἀνωφελές, παραμένει ὅμως πάντοτε γεγονὸς ἀξιωμακρόν, πρὸ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ σταματήσει μετ' ἐκπλήξεως ὁ ἱστορικὸς τοῦ μέλλοντος καὶ χαράξῃ λαμπρὸν ἐπίγραμμα τὸ ὁποῖον θὰ μείνῃ ἀθάνατον εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Μία πόλις ἡ ὁποία ἐχάθη κατὰ τὸ πλεῖστον σήμερον καὶ ὅμως διατηρεῖ ἀναλλοίωτον τὴν αἰγλήν των ἡρωικῶν κατορθωμάτων τῆς διὰ τῶν ὁποίων ἐξέπληξε τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἡ ἱστορία του ἀρχίζει ἀμέσως ἀπ' ἐκεῖ ποῦ τελειώνει τὴν ἰδικήν του τὸ Σούλι. Ἐνὰς κρίκος τὰς συνδέει, καὶ ὁ κρίκος αὐτὸς εἶναι ἡ μάχη τοῦ Πέτα. Οἱ ἐπαναστάται διασκορπίσθησαν κατόπιν εἰς τὴν Ἐπτανήσον, ἀλλ' οἱ γενναϊότεροι ἐξ ὧων ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσιν ἐπροτίμησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ Μεσολόγγι τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν νὰ υπερασπίσουν ἐναντίον τῶν προβλεπομένων τουρκικῶν ἐπιθέσεων. Ὁ Μαυροκορδαῖος ὁδηγῶν μόλις εἰκοσιπέντε ἄνδρας διαφυγόντες τὴν καταστροφὴν καὶ ὁ Κίτσος μετὰ τοῦ Μπότσαρη ὁδηγούντες ἄλλους τριάνοντα πέντε εἶχον ἀποφασίσει νὰ πέσουν ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ προπυργίου τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἡ μικρὰ των δύναμις ἦτο προφανῶς ἀνίσχυρος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς χιλιάδας τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅστις ὑπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Στερεᾶς Ὁμῆρ-Βρυώνην καὶ τὸν στρατάρχην Κιουταχτὴν διασκορπίσας τοὺς ἐπαναστάτας τοῦ Πέτα ἔσπειδεν ἤδη ὀπίσθεν τῶν Μεσολογγιτῶν καταδιώκων αὐτοὺς μέχρι τῶν ἐστίων των.

Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Παφύριος, Ἰωάννης Τρικούπης, Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Πάνος Παπλουκᾶς καὶ Ἀθανάσιος Ραζικιώτσικας, συνήλθον ἀόρατα εἰς συμβούλιον, καθ' ὃ ἀπεφασίσθη ἡ πάση θυσίᾳ υπερασπίσις τοῦ Μεσολογγίου ἐναντίον τῶν διαφαινομένων ἤδη εἰς τὴν πεδιάδα προσεγγιζόντων τὴν πόλιν ἑνδεκα χιλιάδων στρατιωτῶν τοῦ Ὁμέρ καὶ τοῦ Κιου-

ταχτῇ. Τὰ γενναϊκόπαιδα καθήμερὸν ἐπέρκταν εἰς τὴν Ἐπτανήσον, καὶ ἦτο καιρὸς, διότι εὐθὺς μετ' ὀλίγον ὁ Γιουσουφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἐνεφανίζετο μετὰ τὰ πλοῖά του εἰς τὰ περὶ ἡλιν. Οἱ Μεσολογγίται ἀρήμηντες ἀνῆλθον μόλις εἰς 360 δυνάμενους νὰ ἰσχύουν ὅπλα, ἐνῶ εἰς τὰς ἀποθήκας των μόλις δι' ἑνὸς μῆνα ἀνευρέθησαν ἐπαρκεῖς τροφίκα. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ ἀπόφασις εἶχε ληφθῇ, καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν πρωίαν τῆς 3ης Νοεμβρίου τοῦ 1822 ἔβλεπον ἑαυτοὺς πολιορκιμένους ἀπὸ τὰ στίφη των βαρβάρων τοῦ Ὁμέρ, οἱ ὁποῖοι εἶχον στρατοπεδεύσει εἰς τὰ βράχια τῆς πεδιάδος πλησίον τοῦ ὄρους Ζυγοῦ. Ἡ πρώτη ἐχθρική ὁδὸς ἐπιπτεν εἰς τὴν ἡρωικὴν πόλιν προτοῦ ἀκόμη ὁ ἥλιος ἀνελθῇ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὸ πῦρ εἰσέγησε, καὶ ὁ Ὁμέρ, φοβούμενος νὰ κατastreφῇ τὸ Μεσολόγγι τὸ ὁποῖον ὑπελόγιζεν ὅτι θὰ τοῦ ἐχρησίμευεν ὡς μέρος νὰ διαχειμάσῃ, ἐπροτίμησε νὰ ἐξαγκινάσῃ τοὺς κατοίκους εἰς παραδοσιν τῆς πόλεως καὶ πρὶς τοῦτο ἀνέβηκεν εἰς τὸν καταλεγόμενον εἰς τὸν Τουρκικὸν στρατὸν Ἕλληνα ὀπλαρχηγὸν Βαρκικιώτην ὅπως γράψῃ συμβιβαστικὴν ἐπιστολήν, ἣτις ὅμως ἐγένετο δεκτὴ διὰ περιφρονητικῆς σιωπῆς ἐκ μέρους τῶν πολιορκουμένων.

Ἀντὶ νὰ ἐξοργισθῇ ὁ Τοῦρκος ἀρχιστράτηγος, ἀποστέλλει τὸν Τουρκάλβανὸν Ἀγὸν Βασιάρην, ὅπως συνεννοηθῇ προσωρικῶς μετὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅστις ἀπέφυγε νὰ δώσῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν, εἰπὼν ὅτι θὰ ἀνακοινώσῃ τὰς προτάσεις εἰς τοὺς συμπολίτας του. Οἱ πολιορκουμένοι εὗρον πρὸ αὐτῶν ὁμολογουμένως ὑπόθεσιν ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο πολλὰ νὰ ἐπωφεληθῶσι καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐξοικονομήσωσι χρόνον. Προέβαλον ἄλλους ὁρους δυσκολωτέρους καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐκέρδιζον καιρὸν διὰ ματαίων συνεννοήσεων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ὀριστικὸν ἠδύναντο νὰ προκύψῃ ἀποτελεσμα.

Ἀλλ' ἐν τῇ μετὰ εἰς τὴν πόλιν ἀνεγνώσθη τελεσίγραφον τοῦ Γιουσουφ πασᾶς, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Τοῦρκος ναύαρχος ἐζήτηι τοὺς ἀρχηγούς καὶ τὸν πρόεδρον τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως, τὸν Μαυροκορδαῖον, ἀπειλῶν ὅτι ἄλλως ἤθελε βομβαρδίσει τὴν πόλιν. Ὁ Μπότσαρης διεμαρτυρήθη ἐκ τούτου πρὸς τὸν Ὁμέρ, ὅστις ἐξηγριώθη ἐναν-

τίον τοῦ Γιουσούφ πασᾶ καὶ παρεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ δώσουν οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς τὸ ἐγγράφον ἐκεῖνο, ἅρῳ αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς ἀρχιστρατῆγος. Αἱ διαπραγματεύσεις ἐπαναλήφθησαν συνεπῶς καὶ κατέληξαν εἰς τὴν προσωρινὴν διαθεσίαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ φύγουν πρῶτον ἀδελφεῖς εἰς Πελοπόννησον καὶ κατόπιν νὰ καταληφθῇ τὸ Μεσολόγγι ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐτάσσεται πρὸς τοῦτοις ὀκταήμερος προθεσμίᾳ ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ τελειώσουν ὅλα.

Τὴν τρίτην εὐτυχῶς ἡμέραν τῆς ἀναχωρῆς, ἤτοι τὴν 8ην Νοεμβρίου 1822, ἀπὸ τῶν ἐπαλξεων τοῦ φρουρίου διεφάνησαν εἰς τὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντος ἐπιπλέοντα τὰ ὑδακινὰ σκάφη μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ Σταυροῦ.

Οἱ κάτοικοι παρεκολούθουν τῶρα ἀγωνιωδῶς τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ συγκρουσθῶν μετὰ τὸν Τουρκικὸν στόλον τοῦ Γιουσούφ.

Ὁ Τουρκικὸς ὄμις στόλος ἔφυγε προτροπῶν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ὑδακινῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα καταδιώξαντα τέλος ἐν Ὀθωμανικὸν βόρειον συνέτριψεν αὐτὸ καὶ τοὺς ναῦτας ἐφόρυσεν. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἤδη κύριοι τῆς θαλάσσης καὶ ἠδύναντο ἀνενοχλήτως νὰ ἐπικοινωνῶσι μετὰ τῶν πολιορκουμένων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀνήγγειλαν ὅτι χίλιοι καὶ πλέον ἄνδρες πρόκειται νὰ ἔλθουν εἰς ἐπικουρίαν ἐκ Πελοποννήσου. Πράγματι δὲ τὴν ἐνδεκάτην Νοεμβρίου τέσσαρες Ὑδακινὰ σκάφη μετέφερον ἐκ τῶν ἀνω τῆς Γλαρέντζας χιλίους διακοσίους ἄνδρας ὑπὸ τὸν Πατρόμπεην Μαυρομυχάλην καὶ ἄλλους ἀρχηγούς, τοὺς Ζαίμην, Κονέλλον, Δηλιγιάννην καὶ Γρίβαν.

Ὁ Ὁμὲρ ἤρχισε νὰ ὑποπεύηται τὴν ἀπάτην καὶ ἀπέστειλεν ἐκ δευτέρου τὸν Ἄγον Βασιλόρην ὅπως ζητήσῃ ἐξηγήσεις παρὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅστις ἀπήντησεν ὅτι εἰδικὴ πρεσβεία ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ παρουσιασθῇ παρὰ τῷ Τούρκῳ ἀρχιστρατῆγῳ. Πράγματι δὲ πρεσβεία Ἑλληνικὴ παρέδωκεν εἰς τὸν Ὁμὲρ ἐπιστολὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ περιείχοντο αἱ ἐξῆς λέξεις:

— Ἄν θελετε τὸν τόπον μας, ἐλθετε νὰ τὸν πάρετε.

Ἐξω φρενῶν ὁ ἀρχιστρατῆγος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ διέταξε

πλέον πῦρ σφοδρὸν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ πόλεμος ἤρχισε λυσσώδης. Ὁδοὶς ἐχθρική διερρήγνυν τὰ τεῖχη, σφαίραι ἐξ ἄλλου τῶν πολιορκουμένων ἐνέσπειρον τὴν φθορὰν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον. Ἐπικουρίαι πολῦτοιμοι ἐνίσχυσαν ἐν τῷ μεταξύ τοὺς ἀθανάτους ἤρωας. Τροφαὶ καὶ πολεμευδία διεβιβάζοντο ἐκ τῆς Ἐπτανήσου. Νέοι πολεμιστὰὶ κατέφθονον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν Μακρὸν καὶ τὸν Τσόγκαν, χίλιοι δὲ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἀφιχθέντες εἶχον ἐνωθῇ μετὰ τῶν πολιορκουμένων κατὰ τρόπον ὥστε ἡ θέσις τῶν Τούρκων εἶχε καταστῆ κρίσιμος.

Πλήρεις θάρρους ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως τὴν ὁποίαν εἶχον μεταίτιοι ὡς κατακλημδύνουσιν τοὺς Τούρκους οἱ Ἕλληνες ἐπαίρησαν ἐξοδὸν τὴν 28ην Νοεμβρίου, καθ' ἣν μετὰ τὴν ξίφη εἰς τὰς χεῖρας ἐφόρυσεν ἑκατὸν Τούρκους, μεθ' ὧν ἐπανάλθον εἰς τὰ τεῖχη, ἐνῶ οἱ βράχιοι, βλέποντες τὸν κίνδυνον, ἀπεφάσισαν νὰ λάβουν σύντονα μέτρα καὶ πρὸς τοῦτο ὥρισαν τὴν αὐγὴν τῆς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων ὅπως ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι θὰ ἐκκλησιάζοντο. Ἡ ἐφοδὸς θὰ ἦτο ὁμολογουμένως τρομερὰ καὶ θὰ ἐπέφερε δυσάρεστα ἀποτελέσματα, ἐὰν κατὰ τύχην ἀγνωστός τις Χριστιανὸς ὑπηρετῶν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων δὲν προέδιδε τὸ σχέδιον εἰς τοὺς Μεσολογγίτας. Ὁ Μαυροκορδατὸς διέταξε τὰς ἐκκλησίας νὰ μὴ ἀνοίξουν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐνῶ συγχρόνως ἐτοποθέτει τὴν φρουρὰν οὕτως ὥστε νὰ ὑπαστοῦν ἀδελφεῖς τὴν ἐφοδὸν.

Ἡ κρίσιμος ἡμέρα ἐφθασε. Περὶ τὴν δευτέραν τοῦ μεσονυκτίου, καθ' ἣν στιγμὴν περίπου πρὸ χιλίων ὀκτακοσίων εἴκοσι δύο ἐτῶν οἱ μάγοι ἔβλεπον τὸν ἀστέρα τῆς Βηθλεὲμ, ἤρχισεν ἡ παρὰ τὰς τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ ὁ Λόντος μετὰ 400 ἄνδρας κατέλαβον τὸ κέντρον εἰς τὴν πύλην τοῦ μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἀγ. Νικολάου ὀχυρώματος. Ὁ Ζαίμης μετ' ἄλλων ὀπλαρχηγῶν κατέλαβε τὴν δυτικὴν πλευρὰν μετὰ 600 ἄνδρας ἐξ ὧν οἱ πλείστοι Κλαθρυτινοί, οἱ δὲ ὀπλαρχεῖοι Δηλιγιάννης, Μακρῆς, Γιαννάκης, Ραζικώτσιος, Γρίβας καὶ τινες ἄλλοι παρευῆλθον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὀχυρώματος μετὰ 1200 Κα-

ρυστινούς, Γαστουναίους, Ηυργίους, Μεσολογγίτας καὶ Ζυγιάτας. Εἰς 2250 ἀνέρχοντο οἱ παραταχθέντες πολεμισταί.

Τὴν πέμπτην πρωϊνὴν ὥραν τῆς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1822 ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ὁ κατακόσοι Ἀλβανοὶ εἶχον ἤδη προχωρήσει πρὸς τὸ τεῖχος εἰς τὸ ὅποιον οὗτοι ἀπεπειρῶντο νὰ ἀναρριχηθῶσιν. Οἱ Ἕλληνες εὐρέθησαν ἀπροόπτως πρὸ ἐπικειμένου καὶ ἐλευθέριου κινδύνου. Τριάκοντα Ἀλβανοὶ εἶχον ἀναρριχηθῆ ἤδη καὶ ἐπυροβολοῦν τοὺς ἐντὸς τοῦ τείχους. Δύο ἐξ αὐτῶν ἐπὶ ἤδησαν μέσα εἰς τὸ ὄχυρωμα καὶ εὗρον μὲν οἰκτρὸν θάνατον, ἀλλ' οὐχ' ἦττον ὁ κίνδυνος ὑφίστατο πάντοτε, καὶ οἱ Ἕλληνες συγκεντρώσαντες ὅλας τὰς δυνάμεις των ὤρμησαν πλέον ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τοῦ χωματώματος καὶ μὲ τὰς λόγχας προεταμμένας πυροβολοῦντες διαρκῶς ἐκρήμυνισαν κάτω εἰς τὴν τάφρον τοὺς τολμηροὺς ἀναβάτας, οἵτινες εὗρον τραγικὸν θάνατον εἰς τοὺς ἀποτόμους κρημνούς. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐφάνιντο ἤδη κλονιζόμενοι. Ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον ἤρχισαν νὰ διασκορπιζῶνται, καὶ μετὰ τρεῖς ὥρας οἱ Τούρκοι, ἡττηθέντες κατὰ κράτος, ὑπεχώρουν ἐντρομοὶ καὶ συντετριμμένοι, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Κάτωθι τοῦ τείχους, εἰς τὰ χεῖλη τῆς τάφρου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πεδιάδος, εὗρον 12 σημαίας Ὀθωμανικὰς καὶ 500 Τούρκους νεκροὺς τῶν ὁποίων ἀφῆρεσαν τὰ ξίφη καὶ τὰ ἄλλα πολύτιμα ὅπλα. Ἀπέναντι τῆς καταπληκτικῆς ταύτης φθορᾶς τῶν 500 νεκρῶν Μουσουλμάνων οἱ Ἕλληνες εἶχον νὰ θρηνήσουν τέσσαρας μόνον νεκρούς, δύο Μεσολογγίτας καὶ δύο Γαστουναίους, καὶ δύο τραυματίας.

Ὁ Ὁμέρ Βρυώνης διέταξεν ἀναχώρησιν, ἀλλὰ προτοῦ ἀκόμῃ προπαρασκευασθῶσι τὰ τῆς ὑποχωρήσεως, ἀπροσδόκητος εἰδησις ἐξερράγη ὡς κεραυνὸς ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατεύματι, ὅτι οἱ Βαλτινοὶ ἀπέκλεισαν τὸ Μακρυνόρος καὶ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἤρχετο ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα μὲ πολυάριθμα στρατεύματα εἰς τὸ Μεσολόγγι.

Οἱ Τούρκοι, φοβηθέντες ἐκ τούτου παντελεῖ ἀποκλεισμόν, ἔλυσαν αὐθημερὸν τὴν πολιορκίαν καὶ περὶ τὴν ἐσπέραν τῆς 31 Δεκεμβρίου

1822 ὁ μὲν Ὁμέρ Βρυώνης ὠδηγῶν τὸν ἡττημένον στρατὸν τοῦ ἔφευγε μακρὰν τῆς ἡρωικῆς πόλεως, τὴν ὁποῖαν ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο εὐκολόν νὰ ἐκπορθήσῃ, πρὸς τὸ Βραχῶρι, ὁ δὲ Κιουταχῆς διὰ τοῦ Κερκασίδου κατευθυνόμενος ἀμφότεροι εἰς Πρέβεζαν.

Β'.

Ὁ διορισμὸς τοῦ Μεχμέτ-Ρεσσίτ Κιουταχῆ Πασᾶ.— Προφορικαὶ διαταγαὶ τοῦ Σευλτάνου. Δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου.— Μερικαὶ ἔξοδοι τῶν πολιορκουμένων. Καταστροφαὶ καὶ στερήσεις τῶν Τούρκων.— Ἐμφάνις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.— Ναυμαχία καὶ ἥττα τοῦ Καπουδάν.— Νεαὶ ἐλλείψεις.— Ὁ Κιουταχῆς ἀπογοιτεύεται.

Τὸ Μεσολόγγι ἦτο ἤδη ἐλεύθερον χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν γενναίων πολεμιστῶν του, ἀλλ' ἂν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ κίνδυνος εἶχε παρέλθει οὐχ' ἦττον πάντοτε ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀναφανῇ ἐκ νέου ἀπειλητικὸς. Διὰ τοῦτο οἱ Μεσολογγίται δὲν ἄφηναν νὰ παρέλθῃ ἀχρησιμοποίητος πολύτιμος χρόνος καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην χαρποποιὸν ἐντύπωσιν παρεδόθησαν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν ὀχυρωμάτων καὶ τὴν ἀνέγερσιν νέων τοιούτων εἰς τὰ ὁποῖα ἔδωκαν τὸ ὄνομα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ὡς τὸ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ Ἀμερικανοῦ Φραγκλίνου, τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, τοῦ Μονταλμπέρτου, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Ρήγα καὶ ἄλλων.

Δύο ἔτη περίπου εἶχον παρέλθει ἀφ' ὅτου ὁ Ὁμέρ κατηχυμένος ἔφευγε μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἐκτὸς μικροεπιθέσεων τινων οὐδαὶ ἐχθρὸς ἐτάραξε τὴν ἡσυχίαν τῶν κατοίκων τῆς ἡρωικῆς πόλεως, ὅτε αἰφνης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1825, συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἀποδίδοσιν τοῦ Ἱμπραήμ.

Πασσά εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ Σουλτᾶνος ἀπέπεμψεν εἰς τὸν Κιουταχὶ τὸ ἄξιωμα τοῦ Σερσκέρη καὶ ἀρχιστρατήγου τῶν Τούρκικων στρατευμάτων τῆς Σπερχει, ἀπαγγέλλων ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν προμερὰν καὶ ἀποφασιστικὴν φράσιν:

—Τὸ Μεσολόγγι ἢ τὴν κεφαλὴν σου!

Ἡ διαταγὴ ἐνεῖχε τόνον ἀπειλῆς τρομακτικῆς, καὶ ὁ φιλόδοξος στρατάρχης, ὁδηγῶν τὰ στρατεύματά αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀπόφασιν νὰ νικήσῃ ἢ νὰ ἀποθάνῃ, ἐπήρξατο τὴν 23ην Μαρτίου τοῦ ἔτους 1825 ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου διὰ τοῦ Μακρυνόρους.

Ἡ εἰδησις ἔφθασεν ἐγκρίτως εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες ἐπεχείρησαν νὰ ἀνακόψουν τὴν πρόοδον τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων διὰ τοῦ Ἀχιλῆου, ἀλλ' ἦσαν τόσον ὀλιγόριθμοι ἀπέναντι τοῦ πλήθους τῶν Τούρκων, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ ἀφήσουν ἐλευθέραν τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ εἰς τοὺς ἐχθρούς οἵτινες ἀφίκοντο εἰς Βάλτον καὶ Ἐρμόμερον.

Καὶ τέλος τὴν 11ην Ἀπριλίου 1825 ἡ προφυλακὴ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μιχμέτ-Ρεσσίτ-Κιουταχὶ Πασσά ἀνεφάνη ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ, ὅπου ἐστάθμευσεν ἀναμένουσα τὴν ἔλευσιν καὶ τοῦ κυρίου σώματος.

Ἡ διορισθεῖσα ὑπὸ τῆς διοικήσεως διευθυντικῆς ἐπιτροπῇ ἐκ τῶν Παπαδισχυμνοπούλου, Καναβοῦ καὶ Δ. Θέμελη, ἔφθασε τὴν ἐπομένην εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀνέλαβε τὰ καθήκοντά της διατάξασα τοὺς στρατηγούς Νότην Μπότσαρη, Σούκαν Γιώτην, Μαμούρη, Οἰκονόμου καὶ Σπυρομήλιον ὅπως τοποθετήσουν τοὺς στρατιώτας τῶν εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἐντὸς ὀχυρώματος εὐρισκομένου ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ εἰς τὸ νησιδίων τοῦ Πόρου τὸ ἐξασφαλίζον τὴν συγκοινωνίαν μεταξὺ Αἰτωλικοῦ καὶ Μεσολογγίου.

Ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἀπέφυγον νὰ πολιορκήσουν τὸ Αἰτωλικὸν καὶ ἐπροτίμησαν νὰ συγκεντρώσουν τὰς δυνάμεις τῶν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου ἐκ τοῦ ὁποίου ἐθεάθησαν βαδίζοντες προφυλακτικῶς εἰς τὸν ἑλαιῶνα τὴν ἐνᾶντην ὥραν τῆς 15ης Ἀπριλίου.

Οἱ Ἕλληνες, παρακολουθοῦντες τὰς κινήσεις τῶν ἐκ τῶν τειχῶν καὶ ἐνθουσιῶντες ἐκ τῆς ἀνταρτικῆς τῶν προγενεστέρων κατορθωμάτων, μολὶς συνεκράτουν ἑαυτοὺς, ἐνῶ ἄλλοι ζωηρότεροι ἐρρίφθησαν ἀρχήτῃται ἐξω τῶν τειχῶν καὶ διηυθύνθησαν εἰς προὔπαντήσιν τῶν ἐρχομένων Τούρκων. Μικροσυμπλοκὴ ἔλαβεν χώραν τότε μεταξὺ τῶν ὁλίγων ἐκείνων Ἑλλήνων, καθ' ἣν ἐρονεύθησαν μὲν τινες ἐξ αὐτῶν ἀλλὰ συνελήφθησαν καὶ ἤχθησαν αἰχμαλῶται εἰς τὸ Μεσολόγγι δίκαι Τούρκοι. Παρόμοιον ἐπεισόδιον ἐπηκολούθησε καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἔπειτα, ἐννοεῖται, ὁριστικοῦ ἀποτελέσματος, καθόσον ὁ Τούρκικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπιχειρήσει σοβαρὰν ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου.

Τέλος δὲ τὴν νύκτα τῆς 28—29 Ἀπριλίου ἐρρίφθησαν ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν κανονοστασίων αἱ πρῶται συστηματικαὶ βολαί, εἰς τὰς ὁποίας ἀπήντησαν οἱ πολιορκούμενοι διὰ ζωηροῦ πυρὸς διαρκέσσαντος καθ' ὅλην τὴν νύκτα μέχρι τῆς 8ης ὥρας τῆς ἐπομένης πρωΐας, ὅποτε διεκόπη διὰ νὰ ἐπαναληφθῇ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῆς 4ης Μαΐου, ὅποτε τὰ πράγματα ἔλαβον σοβαρωτέραν μορφήν, διότι οἱ Τούρκοι βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ σκότος ἐπροχώρησαν τόσον πολὺ, ὥστε ἀνήγειραν εἰς ἀπόστασιν τεσσαράκοντα ὀργυῶν ἀπὸ τοῦ τείχους ὀχύρωμα μετὰ τὸ ὁποῖον συνεκινῶνουν διὰ τριγωνικῆς τάξεως κατασκευασθείσης τὴν ἰδίαν νύκτα, ὅποτε δύο Τούρκικα βόικια, ἐνοχλοῦντα καὶ προηγουμένως τοὺς πολιορκουμένους ἐκ τῆς θαλάσσης, ἠγκυροβόλησαν ἀπέναντι τοῦ Μεσολογγίου, ἀνασύραντα ὅμως μετ' ὀλίγης ὥρας τὴν ἄγκυραν ἀνεχώρησαν δι' ἀγνωστον αἰτίαν.

Τὴν νύκτα τῆς 7ης Μαΐου τολμηροὶ τινες Ἕλληνες ἀπεπειράθησαν ἔξοδον ὅπως κατοπτεύσουν τὸν ἐχθρόν, ἠναγκάσθησαν ὅμως νὰ ἐπιστρέφουν εἰς τὰ τείχη ἐννοηθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες συνέλαβον αἰχμαλῶτον ἓνα ἐκ τῶν Χριστιανῶν, τὸν Μεσολογγίτην Ρούτσον.

Τὴν 19ην ἐνεφανίσθη εἰς τὸν λιμένα τῆς πολιορκουμένης πό-

ἄνω τὸ Ἑλληνικὸν πλοῖον «Λεωνίδας» μετ' τροφῆς καὶ πολεμαφάρδων τὰ ὅποια μάλιστα ἐπρόφρασε νὰ ἀποδιδοίη, διότι εὐθὺς ὀπισθεν τοῦ ἐξέπλευσαν ἐκ Πατρῶν, ὅπου ἦσαν ἠγκυροβολημένα, τέσσαρα Τουρκικὰ σκάφη τὰ ὅποια εἰσῆλθον εἰς τὸν λιμένα τοῦ Μεσολογγίου· ἠναγκάσθησαν ὅμως μετὰ μικρὰν συμπλοκὴν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ ὄρμη-τῆριόν των κατόπιν μικρῶν ἀπωλειῶν.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐφάνιντο ὅτι ἀντεῖχον ἀκόμη ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅτε αἰφνης εὐρέθη-σαν εἰς δύσκολον θέσιν ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὕδατος, διότι ὁ Κιουταχτῆς, ἀναγκασθεὶς τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ ἐλπίζων ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἤθελεν ἐξανγκιάσει τοὺς Μεσολογγίτας εἰς παράδοσιν, κατέστρεψεν ὅλοσχερῶς αὐτό· ἀλλὰ τὸ διᾶθημά του ἀπέβη εἰς μάτην· διότι οἱ πολιορκού-μενοι ἀνέσκαψαν πάραυτα φρέατα εἰς τὰ ὅποια ἀνεῦρον εὐτυχῶς ὕδωρ οὐχὶ μὲν καλῆς ποιότητος, ἀλλ' ὅπωςδήποτε πόσιμον.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Σερασκέρης, βλέπων ὅλον τὰς ἐλπίδας του σθεννυμένας καὶ τὴν ἐπιμονὴν τῶν Μεσολογγιτῶν αὐ-ξανομένην, διέταξε μέρος τοῦ στρατοῦ τοῦ ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν νύ-κτα τῆς 8ης Ἰουνίου ἐπίθεσιν ἀπὸ θαλάσσης, πρὸς τοῦτο δὲ σῶμα πεζικοῦ κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὴν λίμνην ἐκ τοῦ ἀβαθοῦς μέ-ρους καὶ νὰ πλησιάσῃ σχεδὸν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ κανονοστάσια ἑτοι-μον νὰ πληδῇ ἐντὸς τῶν τειχῶν. Ἠννοήθησαν ὅμως ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν φρουρῶν τῶν παραθαλασσιῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Σαχτούρη καὶ τοῦ Κυριακούλη καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν ἀτάκτως ἐγκατα-λείψαντες μέσα εἰς τὴν κοκκινίζουσαν ἀπὸ τὸ αἷμά των λίμνην πλεῖ-στα λάφυρα καὶ τροφίματάς.

Εἶναι ἄγνωστον ἀκριβῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἢ ὅποια διεδραματίσθη ἐκεῖ εἰς τὸ σκότος καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, ὑπολογίζεται ὅμως ἐν τούτοις, ὡς ἐκ τῶν λαφύρων τὰ ὅποια ἀνευρέθησαν ἐκεῖ, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὅποια παρεσύρθησαν εἰς τὸ πέλαγος, ὅτι οἱ Τούρ-κοι ὑπέστησαν δεινὴν πανωλεθρίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέ-ρας ὠμίλουν κατόπιν οἱ ἐντὸς τῶν τειχῶν πολιορκούμενοι.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικουρίαι κατέφθικον ὅλον ὑπὸ ἀνδρείους ἀρ-χιηγούς ὅπως ὁ Γιαννάκης, ὁ Μήτσος Κοντογιάννης, Ἄλεξάνδης Βλα-χόπουλος, Λάμπρος Βέικος, πολλοὶ φιλέλληνες μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχιπυροβολητὴς Στίλτσιμπεργ, τοσοῦτον δὲ ἐφάνησαν προδια-τεθειμένοι νὰ ἀγωνισθῶν, ὥστε οἱ πολιορκούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐπι-χειρήσουν ἐξόδον καὶ ἐπιπέσωσιν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Τὸ μεσονύ-κτιον ἀκριβῶς τῆς 19—20 Ἰουνίου ὅλοι οἱ προωρισμένοι διὰ τὴν ἐξόδον ἄνδρες ἦσαν τοποθετημένοι εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ τείχους μετ' ὅπλα ἀνὰ χεῖρας περιμένοντες τὸ πρόσταγμα. Μετ' ὀλίγον δὲ εἰ-κοσιν ἄνδρες γενναῖοι καὶ τολμηροὶ ἐπροχώρησαν ὡς προφυλακὴ διὰ νὰ κατοπτεύσουν τὸν ἐχθρόν, ἐνῶ ἄλλοι εἴκοσι εἰσῆλθον ἀκροποδῆτι εἰς μεγάλην ὑπόνομον ἀνορυθεῖσαν προηγουμένως ὑπὸ τὰ ἐχθρικά χαρκαώματα καὶ περιέχουσιν ἐκρηκτικὰ ὕλας. Οἱ εἴκοσι τελευταῖοι βαδίζοντες ἔθεσαν πῦρ εἰς τὰς ὕλας τῆς ὑπόνομου καὶ ἀπεμακρύν-θησαν ἐπιστρέφοντες εἰς τὸ τείχος καθ' ἣν στιγμήν καὶ ἡ προφυλακὴ εἰδοποιηθεῖσα συνηνώθη μετ' αὐτῶν. Μετ' ὀλίγα λεπτά ἡ ὑπόνομος ἐξεργάγη μετ' ἀπαίσιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς κρότον ἀνατινάσσου- μέρος τῶν Τουρκικῶν χαρκαωμάτων εἰς τὸν ἀέρα. Τὸ θέαμα ἦτο τραγικόν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐνθουσιασθέντες ἐκ τῆς ἐπιτυχίης ὀρμῶ-σιν ἐναντίον τῶν συγκεχυμένων καὶ καταπλήκτων Τούρκων ἐκ τῶν ὁποίων φονεύουσιν ἀδιακρίτως μέσα εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν ταραχὴν. Ἐπὶ μακρὸν διήρκησεν ἡ νυκτερινὴ αὕτη μάχη· τέλος οἱ Τούρκοι ὑπε-χώρησαν ἀφῆσαντες ἑκατὸν νεκρούς, ἐνῶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τρεῖς μό-νον ἐφονεύθησαν.

Μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξόδου ταύτης ἦτις τόσον καταστρε-πτικὴ ἀπέβη διὰ τοὺς Ὀθωμανούς, ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ ἐπεδόθη-σαν εἰς πυρετώδη ἔργα καὶ προπαρασκευάς. Αἱ προφυλακαὶ τῶν Τούρκων ἐκαλύπτοντο καθημερινῶς ὑπὸ νέων κανονοστασίων, τάφρων καὶ ὀχυρωμάτων, ἐνῶ μεταξὺ τούτων ὑπερμεγέθους σωροὶ χωμά-των ὑψώοντο ἀδιαλείπτως διὰ νὰ προφυλάξῃ τοὺς ἐργαζομένους ἀπὸ

τὰς σφαίρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐξ Ἰσού κατερίνοντο εἰς δραστηριωτέρας ἐνεργείας, πρὸ ὅλας τὰς στερήσεις τὰς ὁποίας ὑφίσταντο.

Ὁὐχ ἦσαν ἡ θέσις τῶν Τούρκων, ὡς ἐκ τῶν διαρκῶν ἐπιθέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἀνωρελῶς ἐξηντλοῦντο, εἶχε καταστῆ ἐπίσης κρίσιμος καὶ τὸ στρατόπεδόν των ἐφάνετο πάσχειν τὰ πάνδεινα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξελεγον τὰ πολεμεφύδια, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀντὶ σφαίρων λίθους εἰς τὴν ἐκσπενδόνισιν τῶν ὁποίων ἀπῆντα ἀκράτητος ὁ γέλως τῶν πολιορκουμένων. Μετ' ὀλίγου ἡμέρας παρελήφθη μικρὰ ἀποστολὴ πυρομαχικῶν, ἀλλ' ἤρξατο τότε ἡ στερήσις τῶν τροφίμων.

Ἡ διανομὴ τοῦ συσσιτίου ἐγίνετο εἰς τοὺς Τούρκους στρατιώτας μετὰ μεγάλης φειδῆς καὶ βαθμυδῶν αἱ ὥραι τοῦ φαγητοῦ ἠλαττώθησαν, ἐνῶ τούναντι οἱ μὲν ἐπηυξάνοντο ὡς ἐκ τῆς σφοδρότητος τὴν ὁποίαν ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ὁ πόλεμος.

Αἱ στερήσεις αὗται ἐδημιούργουν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον ἀθρόας λιποταξίας ἢ ἠνάγκαζον τοὺς Ὀθωμανοὺς πολεμιστὰς νὰ ἐγκαταλείπουν συχνάκις τὴν γραμμὴν καὶ νὰ εἰσβάλουν εἰς τὰς πέριξ ἀγροικίας ἢ τὰ χωρία πρὸς ληστείαν καὶ διαρπαγὴν. Ἐγένετο δὲ τοῦτο ἐξ ὅλων τῶν σημείων τοῦ στρατοπέδου καὶ καθημερινῶς. Πολλάκις οἱ Τούρκοι ἀξιωματικοὶ παρεξενεύοντο βλέποντες ἀραιωμένως τὰς τάξεις τῶν στρατιωτῶν, ἀλλ' ἐξήγουν κατόπιν τὴν προσωρινὴν ταύτην λιποταξίαν, ὅταν ἔβλεπον τοὺς ἀπουσιάζοντας νὰ ἐπιστρέφουν τὴν νύκτα ἢ τὴν αὐγὴν φέροντας ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ λάφυρα τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον ληστεύοντες καὶ φονεύοντες τοὺς ἀτυχεῖς περιοίκους.

Ἦσαν δὲ τόσοι ἄγριοι αἱ διαπραττόμεναι ὑπὸ τῶν Τούρκων ὠμότητες, ὥστε κατὰ τὸν ἱστορικὸν Φάμπρι οἱ Ὀθωμανοὶ εἰς μίαν ἐκ τῶν ἐκδρομῶν τούτων συνελθόν μοναχὸν τινὰ ἐγκαταλειφθείσης μονῆς τὸν ὁποῖον ὑπέβαλον εἰς χιλίων εἰδῶν βασανιστήρια ὅπως τὸν πείσωσι νὰ ὁμολογήσῃ πὺ ἐκρύπτοντο οἱ θησαυροί. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μοναχός, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρει ὁ ἱστορικός, ἐξηκολούθει διαμαρτυρούμενος ὅτι δὲν ἐγνώριζε τίποτε, οἱ βάρβαροι ἔδεσαν αὐτὸν

καὶ ἤρχισαν ἀποκόπτοντες διὰ τῆς σπῆλης των τὴν εἶνα καὶ τὰ ὦτα, μέχρις ὅτου τέλος τὸν ἐσούθλιαν καὶ τὸν ἀφῆσαν νὰ ἀπκνήρακωθῇ ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὴν ὁποίαν ἤναψαν ἐκ τῶν ἀγίων εἰκόνων τοῦ ἐρημικοῦ ναύακου.

Γογγυσμοὶ καὶ ψιθυροὶ ἀνυποταξίας διέτρεχον τὸ Τουρκικὸν στρατεύμα. Οἱ Μουσουλμάνοι δὲν ἐφαίνοντο ὅτι ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ ταλαιπωροῦνται ἀποδεκατιζόμενοι ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν σφαίρων. Ἀπέναντι δὲ τῆς ἀποθαρρύνσεως ταύτης καὶ τῶν λιποταξιῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο ὁλοσχερῆς ἀποσύνθεσις, ὁ Ρεσίτ-πασσᾶς ἤσθαι-θη τὴν ἀνάγκην νὰ δώσῃ τὸ τελευταῖον κύπημα, ὅπως συγκεντρώσῃ καὶ πάλιν τοὺς στρατιώτας τοὺς καὶ τοὺς συγκρατήσῃ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τῆς νίκης, ὑποσχεθεὶς ὅτι ταχέως ἤθελεν ἐπιχειρήσει τὴν γενικὴν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου ἐφοδον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀπλὴ ὑπόσχεσις τοῦ Σερασκέρη, ὅστις ἐνδομύχως δὲν ἔκρινε τὴν ὥραν κατ'ἀλλήλῃ, ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐλάσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Τούρκων, ὁ Κιουταχῆς διέταξε τὴν ἐνέργειαν τοιούτων προπαρασκευαστικῶν μέσων ἐκ τῶν ὁποίων ἐφάνετο ἐπικαιμένη ἡ ἐφοδος.

Ἐνῶ δὲ οἱ πολιορκούμενοι παρεκολούθουν μετὰ μειδιαμάτων τὰς προπαρασκευὰς ταύτας καὶ καθημερινῶς ἐνισχυόμενοι διὰ νέων ἐπικουριῶν, ὅπως ἡ ἀφίξις ἐκ Πελοποννήσου τοῦ στρατηγοῦ Κίτζου ἀναλαβόντος τὴν φύλαξιν τοῦ ὀχυρώματος τοῦ «Ἰουλιέλου» τῆς Ὁράγγης, ἤλπιζον ὅτι θὰ ἀποκρούσωσιν ἐπιτυχῶς τὴν ἐφοδον τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων, εἶδον τὴν 28ην Ἰουνίου τοῦ 1825 τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου καλυπτομένην ὑπὸ τριάκοντα Τουρκικῶν σκαφῶν τὰ ὁποῖα ἤλθον εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοφύλων των κομίσαντα τροφὰς καὶ πολεμεφύδια.

Ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν ὡς ἐκ τοῦ ἀπρόοπτου τούτου γεγονότος καθίστατο τοιούτοτρόπως κρίσιμος, διότι τὰ παρῶντα εἶχον ἀποκλεισθῇ ὁλοσχερῶς, ἐνῶ οἱ βάρβαροι εἶχον ἤδη ὅλα τὰ μέσα νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἀποτελεσματικὴν ἐφοδον.

Μικρὰ ναυμαχία συνεκροτήθη τότε μεταξύ τῶν Τουρκικῶν

πλοίων καὶ τσεσάρων Ἑλληνικῶν τὰ ὅποια κατώρθωσαν νὰ κρατή-
σουν εἰς ἄκρατὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τοῦ Μεσολογγίου τὸν
ἐχθρὸν στόλον καὶ νὰ ἀποβιβάσουν τροφὰς εἰς τοὺς πολιορκουμένους,
ἀναγγεῖλαντα συγχρόνως ὅτι νέαι ἐπικουρίαι θὰ ἔφθκον μετ' ὀλίγον.
Δυστυχῶς ὅμως, ἀντὶ νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐλπίς αὕτη, τὸν καντιόν
τὴν δεκάτην Ἰουλίου ἐπεφάνη μέγας Τουρκικὸς στόλος ἀποτελούμε-
νος ἐκ κανονιφόρων καὶ ἄλλων δικρότων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Κα-
πουδᾶν Πασσᾶν, ὅστις συνελθὼν ἐκ τοῦ τρόμου καὶ τῶν ζημιῶν τὰς
ὁποίας εἶχεν ὑποστῇ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν παρὰ τὴν
Εὐβοίαν καὶ τὴν Σούδαν συνώδευσε πρῶτον τὸν Αἰγύπτιον Χουσεῖν
ἀπὸ τῆς Σούδας εἰς Ναυαρίνον καὶ ἐπεφάνετο ἤδη πρὸ τοῦ Μεσολογ-
γίου ὅπως ἐκδιώξῃ τὸν Ὑδραϊκὸν στολίσκον καὶ ἀποβιβάσῃ εἰς τοὺς
πολιορκητάς ἐν ἀφθονίᾳ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια. Ἐξ ἄλλου ὁ Γιου-
σούφ Πασσᾶς τῶν Πατρῶν εἶχε χορηγήσει εἰς τὸν Καπουδᾶν 36
σκάφη, τὰ ὅποια προστιθέμενα εἰς τὰ λοιπὰ ἀνεβιβάζον τὸν Τουρ-
κικὸν στόλον εἰς ἀριθμὸν ὑπέρογκον πρὸ τοῦ ὁποίου ἦτο ἀδύνατον νὰ
ἀντιπαρταχθῶσιν οἱ Ἕλληνες ναυτικοί.

Ἐνῶ δὲ τοιούτοτρόπως ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποκλεισθὲν καὶ βομ-
βαρδιζόμενον τὸ Μεσολόγγι ἐφαίνετο ὅτι ταχέως θὰ ὑπέκυπτεν, ἀπὸ
τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ τενάχους ὁ Κιουταχῆς κατέλαβε τὰ νησίδια
Σκύλλαν καὶ Προκοπάνιστον, ἐνῶ πρὸς τούτοις ἐστενοχῶρει καὶ τὸ
προτείχισμα τοῦ Βασιλαδίου.

Διὰ μίαν στιγμὴν ἡ πόλις ἡ ἡρωϊκὴ ἐνομίσθη ὅτι θὰ ἔπιπτε
τέλος ἐνδιδούσα εἰς τὸν ἐπιβλητικὸν ἐκαῖνον ὄγκον τῶν Τουρκικῶν
στρατευμάτων, ἀλλ' οἱ Μεσολογγῖται ἐξεπλόγησαν μὲν ἐκ τῆς ἀπο-
τόμου ταύτης μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, οὐδῶλος ὅμως ἐταράχθη-
σαν. Γενναῖοι, ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ περιμείνωσιν ἐκεῖ καὶ τὴν τε-
λευταίαν στιγμὴν ἐλπίζοντες ἀκόμη εἰς τὴν ἀνδρείαν των καὶ τὸν
Θεόν. Ἐνῶ δὲ ἡ Ἐπανάστασις ὑπτωττεν ἀλλαχοῦ καὶ ὁ πόλεμος
μετετρέπετο εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ
τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα τὴν ὁποίαν ἐκ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀμφίσσης

ἐπείτρεχον οἱ Τούρκοι, τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον ὅλου τοῦ κόσμου συ-
νεκέντρουτο πρὸς τὸ Μεσολόγγι.

Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοπατρία εἶχε καταφύγει ἐντὸς τῶν τειχῶν
τοῦ Μεσολογγίου, γράφει ὁ ἱστορικὸς Μένδελσων.

Ὅ,τι καὶ ὅπως ἂν φρονῇ τις περὶ τῶν Ἑλλήνων, ἔγραφεν ὁ
Γεντς τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1825 πρὸς τὸν Πίστ, οὐδεὶς δύναται νὰ
ἀναγνώσῃ ἄνευ ἐνδιαφέροντος, ἄνευ συμπαθείας μάλιστα, τὰ ἀπο-
σπάσματα τοῦ ἡμερολογίου τῆς πολιορκίας, διότι οὔτε φίλοι οὔτε ἐχ-
θροὶ δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου,
οἰαδήποτε καὶ ἂν εἴναι ἡ ἔκβασις αὐτῆς, εἶναι πάντοτε ἀληθὲς ἔρ-
γον ἡρώων.

Ὁ παρακολουθήσας ἐξ ἄλλου τὴν πολιορκίαν φιλέλλην Φάμπρ
δὲν παραλίπει νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἡρωϊ-
κῆς πόλεως.

Ἀλλὰ τὴν φράσιν αὐτὴν ὁ κίνδυνος ἦτο δεινός, διότι μετὰ τὴν
ἄφιξιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου τὸ πολεμικὸν μένος τοῦ Κιουταχῆ δὲν
συνεκρατεῖτο πλέον· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀποκλεισμός τῆς πόλεως εἶχε συντε-
λεσθῇ ἤδη, ὁ Τούρκος στρατάρχης ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐφο-
δὸν πρὸ τούτου ὅμως ἐθεώρησε καλὸν νὰ προτείνῃ συνθηκολογίαν
εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Αἱ προτάσεις ἐκεῖναι ἀπερρίφθησαν ὁμοφώ-
νως, ὁ δὲ Κιουταχῆς ἀπελπισθεὶς ὅτι ἡδύνατο νὰ καταλάβῃ τὸ Με-
σολόγγι ἀναιμωτεῖ, ἀπεπειράθη δις, τὴν 16 καὶ 20 Ἰουλίου, νὰ εἰσ-
βάλῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τοῦ ρήγματος τὸ ὁποῖον ἐπήνεγκεν ἐκ τῆς
ἀνατινάξεως ὑπονόμου τινὸς τοῦ προμαχώνος Μπότσερη, ἀλλ' ἀπε-
κρούσθη ἐρρωμένως ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων καὶ ἠναγκάσθη μετὰ με-
γάλης ἀπωλείας νὰ ἀποσυρθῇ ἀφήσας 300 νεκροὺς καὶ ἰσαριθμούς τραυ-
ματίας, ἐνῶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν μόνον πέντε καὶ ἐτραυμα-

τίσθησαν ἐπικινδύνως ὁ ὀπλαρχηγὸς Δημ. Ριζιζῆς καὶ ὁ χιλιάρχος Γιώτης Γκιώνης.

Ἀλλεπαλληλοὶ προτάσεις πρὸς παρχοὺς ἐπηκολούθησαν καὶ προσβῆαι ἀπεστολῆσαν ἐκ μέρους τοῦ Κιουταχῆ ὑπὸ τὸν Ταχῆρ-Ἀμπᾶ, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι λακωνικῶς ἀπήντων περιφρονούντες τὰς προτάσεις ἐκείνας, μέχρις ὅτου διὰ τετάρτην φορὰν ὁ Τοῦρκος στρατάρχης προσέτεινε νὰ τοῦ παραδοθῶσι μόνον δύο κανονοστάσια καὶ μία θύρα διὰ νὰ εἰσαγάγῃ δι' αὐτῆς πεντακοσίους στρατιώτας καὶ συζητήσῃ κατόπιν τοὺς ὅρους τῆς παραδόσεως. Ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης Ταχῆρ-Ἀμπᾶ ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ἐκ μέρους τοῦ Λάμπρου Βέικου τὴν ἐξῆς ἐπιστολὴν περιωθεισάν εὐτυχῶς καὶ περιεληοῦσαν εἰς χεῖράς μας.

Ἐνδοξότατε Ταίρ-Ἀγᾶ,

Ἡμεῖς εἰμεθα φίλοι καὶ ἡ περίστασις τῆς θρησκείας τὸ ἔφερε νὰ παλαίσωμεν, ὅμως πάντοτε ἡ φιλία μας ἄς τρέχει. Φίλε μου, βλέπω ποῦ ἔχεις δύο φορές ὅπου ἤλθες εἰς ἀντάμωσιν διὰ νὰ μεσιτεύσῃς νὰ παραδοθῇ τὸ Μεσολόγγι· ἀκόμη βλέπω ὅπου ὁ Ρούμελης μας ζητεῖ δύο τάμπαις διὰ νὰ βάλῃ ἀνθρώπους του. Ἡξεύρετε πολὺ καλὰ ὅτι τὸν Θεὸν τὸν ἔχομεν μαζί καὶ ἡ ἐλπίδα μας κρέμαται ἀπὸ ἐκεῖ. Ὅθεν ὡς φίλον σε ἀφίνω νὰ στοχασθῇς ὅτι ἓνα κάστρο με τζεπιχανέδες, με ζαῖρέν, με νερό καὶ καθεξῆς ὅλα τὰ χρειζόμενα εἰς αὐτὸν τὸν καιρὸν καὶ ἡμεῖς ἐδῶ μέσα, νὰ τὸ παραδώσωμεν θὰ ἔχωμεν πρῶτον τὴν συνείδησιν τοῦ Θεοῦ καὶ δεύτερον τὴν κατηγορίαν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ξεχωριστὰ ἐσένα τὸν φίλον μας, ὅπου εἰς αὐτὸ θὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ὄχι μόνον δὲν θὰ εὐρώμεν εἰς τὸ ἐξῆς τύπον νὰ ζήσωμεν, παρὰ οὔτε διὰ τὸ ὄνομά μας θὰ ἐρωτήσῃ κανένας, τόσο μισητοὶ θὰ εἰμασθε, ὅσον ἀπὸ τὸν Θεὸν τόσο καὶ ἀπὸ τὴν

ἀνθρωπότητι, μιλέμ, καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἰδικούς μας καὶ φίλους μας. Ὅθεν εἰς τὸν Ρούμελην χωρίζε τοὺ παστρικά, καθὼς γνωρίζεις, νὰ ἡξεύρῃ καλὰ, ὅτι χωρὶς νὰ κάμῃ γιουρσοὺς νὰ ἐμβῇ με τὸ σπαθὶ του, Μεσολόγγι δὲν πέρνει.

1825 Ἰουλίου 20 Μεσολόγγιον.

Ταῦτα καὶ μένω

Ὁ φίλος σου

ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΕ-Ι-ΚΟΣ

Ἐξω φρενῶν ὁ θαρραλὴς Τοῦρκος στρατάρχης, μακνόμενος ἤδη, εἰπταται τὴν 2αν Αὐγούστου ἐναντίον τοῦ προμαχώνος τοῦ Φραγκλίνου προσβάλλον τὰυτόχρονως τὰ ὀχυρώματα τοῦ Μπότσαρη, Ρήγα καὶ Μονταλαμπέρτου. Καὶ κατῶρθωσαν μὲν οἱ Τοῦρκοι νὰ πῆξωσι τὰς σημαίας των ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, ἀλλὰ μετὰ τετράωρον περὶ λυσσῶδη καὶ αἱματηρὰν μάχην, ἡττημένοι καὶ κατησχυμένοι ὑπεχώρουν ἀφίνοντες πεντακοσίους νεκροὺς καὶ πλείστους τραυματίας.

Ἀγανακτήσας ὁ Κιουταχῆς ἐκ τῆς ἐκβάσεως ταύτης τῆς ἐφόδου καὶ μένει πνέων ἐναντίον τῶν πολιορκουμένων ἀπεκεφάλισεν εἰς ἐκδίκησιν πρὸ τῶν τειχῶν καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν ἐννέα αἰχμαλώτους ἐν οἷς καὶ τὸν Μεσολογγίτην Ροῦτσον τὸν ὅποιον εἶχε συλλάβει, ὡς ἐνθυμούμεθα, αἰχμαλώτον κατὰ τὴν ἔξοδόν του πρὸς κατόπτεισιν.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως ἀπογοητευμένος ἐκ τῆς ξηρᾶς ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς συνεκέντρου ὅλας του τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν στόλον τὸν ὅποιον ἐβόλεπε δεσπόζοντα τῆς θαλάσσης καὶ ἀποκλείοντα τοὺς πολιορκουμένους, αἰφνης γεγονὸς ἀπροσδόκητον ἦλθε νὰ μεταβάλῃ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐμβάλῃ ἀντὶ τῶν πολιορκουμένων τοὺς

πολιορκητὰς εἰς στενοχωρίαν. Καὶ τὸ γεγονός ἐκαίνο ἤτοι ἡ ἀφίξις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ὅστις μετὰ πολλοὺς μόχθους ἐφωπλίσθη τέλος τὴν 20ην Ἰουλίου, ἀλλ' ἐνεκα τρικυμίας μόλις τὴν 2αν Αὐγούστου ἀνεφάνη παρὰ τὸ ἀκρωτήριο τῆς Σιρόφας καὶ τὴν ἐπομένην ἐπετέθη διὰ τριῶν πυρπολικῶν ἐναντίον τῆς ναυαρχίδος τοῦ Χοσρέφ, ὅστις φοβηθεὶς διέταξε γενικὴν ὑποχώρησιν καθ' ἣν ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας. Καὶ φεύγων ὁμοῦς ὁ Καπουδὰν Πασσᾶς δὲν ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ στόλος συγκεῖμενος ἐκ 40 σκαφῶν, τῶν Σπετσιωτῶν ὑπὸ τὸν Ἀνδρούτσον, τῶν Ὑδραϊκῶν ὑπὸ τῶν Μιαούλην, τῶν Ψαριανῶν ὑπὸ τὸν Ἀποστόλην, διεισδυσθεὶς, καὶ 28 μὲν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Κωλανδρούσην καὶ Ἀποστόλην ἐτέθησαν εἰς καταδίωξιν τῶν φευγόντων, τὰ δὲ λοιπὰ ἐπλησίασαν εἰς τὸν λιμένα ἀποβιβάσαντα τροφὰς εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Οἱ διώκται παρηκολούθησαν τὸν Καπουδὰν μέχρι τῆς Κεφαλληνίας, ἐπιστρέψαντες δὲ κατόπιν ἀπετελείωσαν τὴν νύκτα ἐναντίον τοῦ στολίσκου τοῦ Γιουσούφ ἐκτοπίσαντες αὐτῷ ὁλόκληρον τὸν Τουρκικὸν στόλον καὶ δυσχεράναντες εἰς κρίσιμον βαθμὴν τὴν θέσιν τοῦ Κιουταχῆ.

Ἐπὶ πλέον δὲ τὴν ἐπομένην ἐλήφθη ἐπιστολὴ τοῦ Καραϊσκάκη διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐν τῇ ἀρχῇ ἤδη τῆς μεγάλης του φήμης Ἑλληνοστρατάρχης ὑπέσχετο ὅτι θὰ ἤρχετο εἰς ἐπικουρίαν τοῦ φρουρίου τὴν ἐπομένην νύκτα προσβάλλων τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον. Χίλιοι πεντακόσιοι ἄνδρες ἐκ τῆς φρουρᾶς ὠρίσθησαν ἀμέσως ὅπως εἶναι ἔτοιμοι κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀφίξεως τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἐπιχειρήσῃ ταύτοχρόνως ἔξοδον θέτοντες αὐτῷ τὸν ἐχθρὸν ἐν τῷ μέσῳ δύο πυρῶν.

Πράγματι δὲ τὴν 6ην Αὐγούστου δοθέντος τοῦ συνθήματος ἐκ μέρους τοῦ Καραϊσκάκη οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Μεσολογγίται ρίπτονται ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν τάξεων καὶ μετὰ τὸ γαταγάνι ἀνὰ χεῖρας κυριεύουσι τέσσαρα κανονοστάσια καὶ πλείστα χαρνακώματα. Ἐντρομοί

οἱ Τούρκοι ἐκ τῆς ἀπρόοπτου ταύτης ἐπιθέσεως διασκορπίζονται ἐν ἀταξίᾳ καὶ οἱ Ἕλληνες προχωροῦντες νικηταὶ κατέσφαξαν πλείστους ἐξ αὐτῶν. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν 70 καὶ ἐτραυματίσθησαν 13, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων λέγεται ὅτι ἔπεσαν νεκροὶ χίλιοι πεντακόσιοι ἄνδρες ἐκ τοῦ θνήσκου τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ.

Καὶ μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὁμοῦς τοῦτο ὁ Κιουταχῆς βλέπων πάντοτε ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ φάσμα τῆς ἀπειλῆς τοῦ Σουλτάνου, ἀντὶ νὰ σκεφθῇ νὰ ἀποχωρήσῃ, κατέγινεν εἰς ὀχυρωματικὰ ἔργα καὶ κατάρθωσε νὰ εἰσχωρήσῃ μέχρι τοῦ ὀχυρώματος τοῦ Φραγκλίνου. Τάχιστα ὁμοῦς οἱ Ἕλληνες κατασκευάσαντες νέας τάφρους ἐπέτυχον νὰ πολιορκήσωσι τὸν ἐχθρὸν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην καὶ τὴν 31ην Αὐγούστου μετὰ μακρὸν καὶ πεισματώδη ἀγῶνα καθ' ὃν ἔπεσαν ἐκατέρωθεν περὶ τοὺς 400 νεκροὶ καὶ τραυματίαι, ἀνέκτησαν τὴν θέσιν ἐκδιώξαντες ἐκείθεν τὸν ἐχθρὸν. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐτραυματίσθησαν ὁ Γεώργιος Τζαβέλλας, ὁ σηματοφόρος Μαρκαντώνης καὶ ὁ Ἰωάννης Ραζικιώτσικας.

Προτοῦ δὲ προφθασῇ ὁ Κιουταχῆς νὰ συνέλθῃ ἐκ τῆς καταπλήξεως τὴν ὁποίαν τοῦ προὔξεν ἡς τὸ θάρρος τῶν πολιορκουμένων καὶ ἐπιχειρήσῃ νέαν γενικὴν ἐφοδον, οἱ Μεσολογγῖται προλαβόντες ἐπετέθησαν ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου τὴν 21ην Σεπτεμβρίου καὶ προσέβαλον αὐτὸ τόσον λυσσῶδως, ὥστε πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ὅτι ὁ Κιουταχῆς περιήλθεν εἰς ἀπόγνωσιν. Ἐνῶ δὲ ἀκόμη κατεγίνετο νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ καταστραφέντα ὀχυρωματικὰ ἔργα, δευτέρα ἔξοδος τὴν 13ην Ὀκτωβρίου ἐπεδείνωσε τὴν θέσιν του καὶ τέλος κακοκαιρίᾳ καὶ βροχῇ συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τῶν πολιορκητικῶν αὐτοῦ μηχανῶν.

Ἀπεγνωσμένος ἤδη ὁ Τούρκος στρατάρχης βλέπων τὸ στρατεύμα

του παρκλυόμενον ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ, τοὺς στρατιώτας λειψοτακτοῦν-
τας καὶ γογγυζόντας, ἔπαισε πλέον τὰς ἐπιθέσεις του καὶ ἀπεσύρθη
εἰς τὰ τελευταῖα χαρκαώματα παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ζυγοῦ ἀπο-
φασισμένος νὰ τηρήσῃ ἀμυντικὴν στάσιν μέχρι οὗ λάβῃ τὰς ἀνα-
μενόμενας βοηθείας ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Καπουδάν-Πασσᾶ, ὅστις
ἀφίχθεις τὴν 18ην Νοεμβρίου μετὰ 100 πλοίων κατώρθωσε νὰ ἐκδι-
ώξῃ τὸν Ἑλληνικὸν στόλον καὶ νὰ ἀποβιβάσῃ τὰ ἀναγκαῖα πολε-
μεφῶδια εἰς τοὺς πολιορκητάς.

Γ'.

Δεύτερον μέρος τῆς πολιορκίας.—Ἡ ἀφίξις τοῦ Ἰμβραῖμ εἰς τὸ
Μεσολόγγι.—Προπαρασκευαστικαὶ ἐνέργειαι.—Ἐπισκευὴ τοῦ
στόλου.—Κατάληψις τοῦ Βασιλαδίου.—Νίκη τοῦ Τζαδέλλα
εἰς τὴν Κλείσοβαν.—Ἡ μεγάλη ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου.—

Ἄλλ' ἤδη νέος ἔχθρὸς ἐνεφανίζετο πρὸ τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ
Σουλτάνος, εἰς μάτην ἀναμένων τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιθέσεων τοῦ
Κιουταχῆ, ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ Αἰ-
γυπτίου στρατάρχου, καὶ τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου τοῦ 1825 ὁ Ἰμβραῖμ
ὀδηγῶν τετρακισχιλίους Ἀραβὰς ὑπὸ Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς
ἀπεβιβάζετο εἰς Κρουονέρι καὶ ἀτενίζων τὰ τείχη τοῦ Μεσολογγίου
ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν του πῶς ὁ Κιουταχῆς εἶχε παραμείνει ἐκτὸς μῆ-
νας ἐνώπιον τοῦ φράκτου ἐκείνου, ἐνῷ αὐτὸς εἶχεν ἀλώσει τὸ Ναυαρί-
νον ἐντὸς 8 μόνον ἡμερῶν.

Ἡ ἀφίξις τοῦ Ἰμβραῖμ ἐνέβαλεν εἰς ἀμηχανίαν τὴν Ἑλληνικὴν
Κυβέρνησιν, ἥτις προβᾶσα εἰς ἐράνους κατώρθωσε νὰ ἐξοπλίσῃ καὶ

ἀποσταλῇ εἰς τὰ περὶ τὸ Μεσολογγίου τὴν 21ην Ἰανουαρίου τὸν
Ἰδρακικὸν στόλον ὑπὸ τὸν Μικρούλην μετὰ τεσσάρων Φαριανῶν πλοίων.
Ὁ Μικρούλης ἀπεβιβάσεν εἰς τοὺς πολιορκουμένους τὰς ἀναγκαῖας
τροφὰς τῶν ὁποίων εἶχεν ἀρχίσει ἡδὴ ἡ στέρησις, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην
προσβλήθεις ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἠναγκάσθη κατόπιν δεινῆς τρι-
κυμίας νὰ ἀποσυρθῇ παρὰ τὰς Σκρόφας. Ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς 27-
28 Ἰανουαρίου ὁ πυρπολητὴς Πολίτης πυρπολήσας πρὸς ἀρχάς τινα
παρὰ τὴν Προκοπῆνιστον Τουρκικὴν φρεγάταν 24 κανονίων
καὶ 300 ἀνδρῶν ἐπὶ νηγεῖ τοιοῦτον τρόμον, ὥστε μοῖρα ὁλόκληρος ἔχθρι-
κοῦ στόλου ἐξ 20 πλοίων ἔφυγε προτροπάδην πρὸς τὸ ἀκρωτήριο
τοῦ Πάπα εἰς τὴν θέαν ἐνὸς πυρπολικοῦ τοῦ Σπετσιώτου Λεμπέση.
Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν 28ην Ἰανουαρίου ναυμαχίαν πνεύ-
σαντος βοηθητικοῦ ἀνέμου κατωρθώθη ἡ ὁλοσχερὴς ἐκδίωξις τοῦ Τουρ-
κικοῦ στόλου, ἐνῷ ὁ Μικρούλης ἀποβιβάσας καὶ τὰ λοιπὰ τρόφιμα
ἐπανέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου.

Μετὰ τρεῖς ἐβδομαχὰς ἀπὸ τοῦ ἀτόπλου τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου
ἐκ τῶν περὶ τὸ Μεσολογγίου ὁ Ἰμβραῖμ παρασκευάζων ἐν τῇ
μεταξὺ τὰς ἐφόδου καὶ ἀποτυχῶν εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους περὶ
παραδόσεως προτάσεις του, ἤρχιζε τὰς ἐπιθέσεις του ἐκσφενδο-
νίσας εἰς μίαν μόνον ἡμέραν, τὴν 25ην Φεβρουαρίου, ὀκτακισχιλίους
βόμβας, ἐκ τῶν ὁποίων κατηρειπώθησαν πολλὰ οἰκίαι τοῦ Μεσο-
λογίου.

Τὴν 28ην οἱ Αἰγύπτιοι ἐγένοντο κύριοι ἐξωτερικοῦ τινος ὀχυρώ-
ματος παρὰ τὸν προμαχῶνα Μπότσαρη, αἰμακτῆρὸς δὲ ἀγὼν συνεκρα-
τήθη καὶ ὅν οἱ Ἕλληνες ξιφῆρες ἐπέπεσαν ἐναντίον τοῦ Τουρκικοῦ πε-
ζικοῦ τὸ ὅποion δις ἐξεδίωξαν ἐκ τοῦ ὀχυρώματος ἐκείνου. Κατάπλη-
κτος καὶ λυσσῶν ὁ Ἰμβραῖμ ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀποτυχίας, κατανόη-
σας ὅτι διὰ τῶν ὀπλῶν ἀπέβαινεν ἀδύνατος ἡ ἐκπόρῃσις τοῦ ἡρώϊκου

ἐκείνου φρουρίου, συνελθὼν εὐθὺς τὸ σχέδιον τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ πρὸς τοῦτο διέταξε νὰ ἐπισκευασθῇ ὁ παρὰ τὴν Ἀσπρην Ἀλυκὴν ἡμισεσηπὼς ἥδη στόλος τοῦ Γιουσούφ καὶ ἀφαιρεθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ αἱ τρύπιδες καὶ οἱ ἱστοί, ὥστε νὰ δύναται οὗτος νὰ πλέῃ εἰς τὰ ἀβαθέστερα τῶν ὕδατων. Ρυμουλκήσας δὲ κατόπιν ἐκ Πατρῶν ἀρκετὰ ἄλι-
τενῇ σκάφῃ καὶ σχεδίας ἀπέστειλε διὰ τεσσαράκοντα ἐξ αὐτῶν χιλι-
ους διακοσίους Ἀράβας ἐνκντίον τοῦ Βασιλαδίου, τῆς κλειδὸς τοῦ ὅλου τενάγους.

Ἡ φρουρὰ ἡ ἡρωϊκὴ, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας τοσοῦ-
τον γενναίως ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν, ἔμελλε τέλος νὰ
καταβληθῇ πρὸ τοῦ ὀγκώδους ἐκείνου ἀριθμοῦ τῶν Αἰγυπτίων· εἰς
μάτην δὲ ὁ Ἰταλὸς Γιακομούτσης μετὰ 14 τηλεβόλων καὶ μιᾶς
δρακῆς πολεμιστῶν ἐπεχείρησε ν' ἀποκρούσῃ τὸν ἐχθρόν. Τὰ τηλε-
βόλα ἠλώθησαν, τὸ φυλακεῖον κατελήφθη, καὶ οἱ φρουροῦντες μόλις
ἡδυνήθησαν νὰ σωθῶσι διαπεραιωθέντες εἰς τὴν πόλιν διὰ τοῦ τενά-
γους τὸ ὅποιον διέβησαν πεζῇ.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τοιοῦτοτρόπως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ
Ντολμαῆ, ὁ Ἰμβραῖμ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν Κλείσο-
βαν, τὸ μόνον ἥδη ὑπολειπόμενον ἐκ τοῦ τενάγους εἰς τοὺς Ἑλλη-
νας νησιδίων καὶ ἐπιβιβάσας τὴν πρῶτον τῆς 24ης Μαρτίου δύο
περίπου χιλιάδας ἄνδρας τοῦ Κιουταχῆ ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ αὐ-
θημερὸν τὴν μόλις ὑπὸ 120 στρατιωτῶν φρουρουμένην νησίδα.
Ἀλλ' ἀπὸ τῆς παρκαλίας τοῦ Μεσολογγίου ὅπου ἴστατο ὁ Κίτσος
Τζαβέλλας, βλέπων τὰ Αἰγυπτιακὰ σκαφίδια διευθυνόμενα πρὸς τὴν
Κλείσοβαν καὶ ἀντιληφθεὶς τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ρίπτεται εἰς τὴν θά-
λασσαν καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ δέκα μόνον ὀπαδῶν του τὸ παράδειγ-
μα ὅμως τῶν ὁποίων ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι τινες κατόπιν, φθάνει
εἰς ἐπικουρίαν τῆς φρουρᾶς τῆς Κλείσος, εὐτυχῶς ἐν καιρῷ ἀκόμη.

Αἱ πρῶται ἔφοδοι τοῦ Κιουταχῆ ἀπεκρούσθησαν διαδοχικῶς ἡ
μία μετὰ τὴν ἄλλην μέχρι τῆς μεσημβρίας, ὁπότε θαρραλέα ἔξοδος
τῶν Ἑλλήνων ἠνάγκασε τὸν ἐχθρὸν νὰ ὑποχωρῇ μετὰ πολλὰς καὶ
σημαντικὰς ἀπωλείας, ἐν οἷς ὁ τραυματισμὸς πλείστων ἀξιωματικῶν
καὶ αὐτοῦ τοῦ Κιουταχῆ διὰ σφαίρας εἰς τὴν κνήμην.

Ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης, βλέπων ὑποχωροῦντας τοὺς Ἀλβανοὺς
τοῦ Κιουταχῆ, τίθεται ὁ ἴδιος ἐπὶ κεφαλῇς 3000 Ἀράβων καὶ
ὁρμᾷ πρὸς τὴν Κλείσοβαν προχωρῶν ὁλοῖν ἀκωλύτως, καθόσον ὁ
ἥρωας τῆς ἡμέρας ἐκείνης Κίτσος Τζαβέλλας ἀναλαβὼν τὴν ἀρχη-
γίαν τῆς φρουρᾶς εἶχε διατάξει τοὺς ἄνδρας νὰ μὴ πυροβολήσωσιν
εἰμὴ μόνον ὅταν οἱ Τούρκοι προσεγγίσωσι τὸν φράκτην.

Πραγματικῶς δὲ καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Ἀράβες τοῦ Ἰμβραῖμ
ἀλαλάζοντες καὶ ὠροῦμενοι ἔφθικον τὸν φράκτην, πῦρ εὐστοχον καὶ
πυκνὸν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἔρριψε τοὺς πρῶτους πλησιάζοντας
νεκροὺς ἐπὶ τοῦ ἑδάφους. Θόρυβος καὶ ταραχὴ ἐπηκολούθησε κατόπιν
τούτου εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον. Ὁ Ἰμβραῖμ θελὼν νὰ ἐνθαρ-
ρύνῃ τοὺς λιποφυχοῦντας στρατιώτας του σύρει τὸ ξίφος του καὶ
ἴσταται αὐτοπροσώπως ἀντιμέτωπος τοῦ ἀτρομήτου Τζαβέλλα.

Λυσσαλέα καὶ αἱματηρὰ μάχη ἐπηκολούθησεν. Οἱ Ἕλληνες
ἀκατάβλητοι, καίτοι ἀπὸ τῆς πρῶτης εἶχον ἐξαντληθῇ μαχόμενοι
ἐναντίον τῶν χιλιάδων τοῦ ἐχθροῦ, κατίσχυσαν τέλος καὶ περὶ τὴν
ἐσπέραν ἡγουμένου τοῦ Τζαβέλλα κατετρόπωσαν τὸν Αἰγύπτιον στρα-
τάρχην, ὅστις συντετριμμένος ὁδηγῶν λείψανα μόνον τοῦ στρατοῦ του
ἐπέστρεphen εἰς τὰ ἴδια, ἐνῶ τὸ τέναγος διὰ τοῦ ὁποῦ εἶχε διαπεραι-
ωθῇ ἐκοκκίνιζεν ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν φονευθέντων στρατιωτῶν του.

Εἰς τρεῖς χιλιάδας ὑπολογίζουσι τὰς καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην
ἀπωλείας τῶν Τούρκων· θετικώτεροι ἐν τούτοις πηγαὶ ἀναφέρουσιν ὅτι

ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ἐφρονεύθησαν χίλιοι ἐκτακτοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπασαν νεκροὶ καὶ τραυματίαι τριάκοντα πάντε μόνον.

Ἐὰν μετὰ τὸ τρομερὸν αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἐναντίον τῶν Τούρκων οἱ Μεσολογγῖται ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως καὶ τῆς συγχύσεως ἐπεχείρουν τὴν ἰδίαν νύκτα τὴν ἐξοδον, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο πάντως ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ θρίαμβος ἐκείνος τῆς ἡρωικῆς νησιδος ἔμελλε νὰ ἦναι ὁ τελευταῖος.

Ἀποκεκλεισμένοι, ὡς εἴπομεν, διὰ τῶν πλοιαρίων τοῦ Ἰμβραῖμ οἱ Μεσολογγῖται πολιορκούμενοι ὑπέφερον τὰ πάνδεινα καὶ ἰδίως τὴν πείναν, ἥτις εἶχε προβάλει ἀγρία κατὰ τὰς ἡμέρας ἰδίᾳ ταύτας καθ' ἃς εἶχον ἐξαντληθῇ καὶ τὰ τελευταῖα τρόφιμα τὰ ὅποια εἶχεν ἀποβιβάσει ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Πλοιάριά τινα ἐκ τῆς Ἐπτανήσου ἐπιχειρήσαντα νὰ διαλάβωσι τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων καὶ εἰσαγάγωσι τροφὰς εἰς τὸ Μεσολόγγι ἐνοήθησαν καὶ καταδιωχθέντα συνελήφθησαν, τὰ δὲ πληρώματα αὐτῶν ἀπηγχονίσθησαν.

Ἡ τύχη τῶν πολιορκουμένων κατ' οὐδὲν ἡδύνατο πλέον νὰ βελτιωθῇ, διότι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπορούσα χρημάτων ἀνέβαλλε τὸν ἐξοπλισμὸν τοῦ στόλου. Οἱ πολιορκούμενοι ἐτρέφοντο ἤδη μὲ τὰ κατοικίδια ζῶα καὶ τοὺς μῦς. Περὶ τῆς ἐπικρατούσης δὲ ἐν τῇ πόλει καταστάσεως παρέχει τὴν ἐξῆς ἀθλίαν εἰκόνα ὁ αὐτόπτης ἱστορικὸς Φάμπρ :

«Τὸ κρέας τῶν μυῶν, γράφει, εἶχε καταστῇ σπάνιον καὶ περιζήτητον ὄψον. Ἰχθύς καὶ καρκῖνοι ἠγρεύοντο ἐν κινδύνῳ ζωῆς, ἡ δὲ βρώσις φυκιῶν, σκολήκων καὶ δερμάτων ἐπέφερε νόσους καὶ θάνατον. Πολλοὶ κατέπιπτον ἐν ταῖς ὁδοῖς ὑπὸ αἰφνιδίων σπασμῶν καταλαμβανόμενοι, οἱ δὲ ὑγιεῖς ἐπλανῶντο κοίλους ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πελιδνοὶ ὡσεὶ φάσματα. Παρόντες ἰατροὶ ἀπεικόνισαν φο-

βεράν καὶ σφίκτην ἐμποιοῦσαν τὴν κατὰστασιν τῶν ἀσθενῶν. οἷτινες ἀπειροπαῖνοι καὶ γυμνοί, ρυπαρίας ἀνάμειστοι καὶ φθειριῶντες, ἐσθίοντο ζῶντες ἔτι. Αἱ οἰκίαι πᾶσαι εἶχον καταρρεύσει, ὁ δὲ κανονισμὸς τῶν Αἰγυπτίων εἶχε μεταβάλαι τὴν πόλιν ἀπασαν εἰς ἓν καὶ μόνον ἄστεγον ἐρείπιον».

Προφανῶς ἡ κατὰστασις αὕτῃ ἀπῆρτε τὴν λήψιν ὀριστικῆς ἀποφάσεως. Περὶ παραδόσεως οὐδεμίᾳ σκέψις ἡδύνατο νὰ χωρήσῃ· συνεπῶς ὑπελείπετο μόνον πλέον ἢ ἐλπίς γενναίας καὶ ἡρωικῆς ἐξόδου. Οἱ πρόκριτοι συνελθόντες ἀπεφάσισαν ἐκ δευτέρου, καὶ γενομένης προηγουμένης καταγραφῆς τοῦ πλήθους καθ' ἣν ἄπαντες οἱ κατοικοῦντες τὴν πόλιν μετὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν ἠριθμοῦντο μὲν εἰς 9000, ἀλλ' ἐκ τούτων μόλις 3000 ἡδύνατο νὰ φέρωσιν ὄπλα, ἀπεστάλη κατόπιν ἐπιστολὴ εἰς τὸν Καραϊσκάκη τὸν ὅποιον εἰδοποίησαν περὶ τῆς ἐξόδου ἥτις ἔμελλε νὰ γείνη τὴν 10ην Ἀπριλίου, καθ' ἣν οὗτος, ὅπως προκαλέσῃ τὸν ἀντιπερισπασμὸν, ὤφειλε νὰ προσβάλῃ ταυτοχρόνως ἐκ τῶν νώτων τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον διδὼν τὸ σημεῖον τῆς ἐξόδου διὰ συνθηματικῶν πυροβολισμῶν.

Συγχρόνως δὲ κατεστρωθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου, καθ' ὃ οἱ Μεσολογγῖται παρατεταγμένοι ἐγγὺς τῶν προμαχώνων τοῦ Μονταλαμπέρτου καὶ Ρήγα θὰ διωλίσθαινον ἐν σιγῇ ἐντὶς τῆς ἀνοιχθείσης τάφρου, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὸ ἀκουσμα τῶν συνθηματικῶν πυροβολισμῶν θὰ ἀνεπήδων συντασσόμενοι εἰς δύο σώματα ἐξ ὧν τὸ μὲν ἤθελε βαδίσει ἐναντίον τοῦ Κιουταχῆ, τὸ δὲ ἕτερον κατὰ τοῦ Ἰμβραῖμ, ὀρισθέντος ὡς τόπου συναντήσεως κατόπιν τῆς παρὰ τὸν Ἀγ. Συμεῶνα μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπεχούσης ἀμπελοῦ «Κότσικα».

Δυστυχῶς ὅμως τὸ σχέδιον τοῦτο ἐπιδόθη παρὰ τινος Βουλγαρίου εἰς τὸν Ἰμβραῖμ, ὅστις ἐπέστησεν τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τοῦ ση-

μαίου ἐξ οὗ ἐμελλε νὰ γείνη ἡ ἐξόδος τοποθετήσας ἰσχυρὸν πυροβολικὸν καὶ ἵππικόν. Ἐξ ἄλλου δὲ ὁ Καραϊσκάκης ἀσθενῶν δὲν ἠδύνατο νὰ τεθῇ ὁ ἴδιος ἐπὶ κεφαλῆς, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν του μόνον ὁ Κώστας Μπότσαρης μετὰ ἐκατοντάδων τινῶν στρατιωτῶν ἐδέχθη νὰ προσβάλῃ τοὺς Τούρκους κατὰ τὰ συμπεφωνημένα καὶ ὑποδοθήσῃ τοὺς πολιορκουμένους.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον τέλος τῆς ὁρισθείσης ἡμέρας οἱ ἀγρυπνοῦντες πολῖται καὶ στρατιῶται τοῦ Μεσολογγίου ἀκούσαντες πυροβολισμοὺς ἐκ τοῦ μέρους τοῦ Ἀρακύνθου ἐξέλαβον τοῦτο ὡς τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἀναπηδήσαντες ἐκ τῶν τάφρων ὅπου ἦσαν θαμμένοι ἐν σιγῇ ὤρμησαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ τείχους.

Τὴν αὐτὴν ὥμως στιγμὴν πυκνὸν πῦρ τῶν κανονοστοιχιῶν τοῦ Ἰμβραΐμ ἐξεσφενδονίσθη πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο. Θρῆνοι καὶ ἀλαλκχυμοὶ ἐπηκολούθησαν. Σύγχυσις καὶ ἀταξία ἐβασίλευσεν. Ἄλλοι ἔτρεχον πρὸς τὰ ἐμπρὸς, ἄλλοι ὑπεχώρουν πρὸς τὰ τεῖχη καὶ ἐν τῇ μέσῃ τῆς τρομερᾶς βοῆς μία φωνὴ «ὀπίσω, ὀπίσω εἰς τὰς κανονοστοιχίας!» ὑπερισχύει.

Οἱ Μεσολογγῖται, εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς κρυγῆς ἐκείνης, ἥτις ἄγνωστον ἐστὶν ὑπὸ τινος προδότου ἢ στρατιώτου ἀπηλπισμένου ἐλέχθη, ὑποχωροῦν πρὸς τὰ τεῖχη ἐπιτείνοντες τὸν πανικὸν τῶν ἀκολουθούντων ὅπισθεν γυναικοπαίδων τὰ ὅποια καταπατοῦνται ἐν τῇ παρεξήγησιν ἐκείνῃ.

Οἱ Τούρκοι διακρίνοντας ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης τὰς ἄλλοκότους ἐκείνας κινήσεις τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ βλέποντες τὴν ἀταξίαν, σπεύδουσιν ὅπισθεν αὐτῶν μέχρι τῶν τειχῶν καὶ εἰσέρχονται ἐντὸς τῆς πόλεως φονεύοντες καὶ πυρπολοῦντες, ληστεύοντες καὶ σπείροντες πανταχοῦ τὸν ὄλεθρον.

Οἱ Τούρκοι εἶχον καταλάβει τὸ Μεσολόγγι τὸ ὅποion ἐπυρπολήθη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, ἐνῷ εἰς τὰς φλόγας τῆς πυρκαϊᾶς ἐρρίπτοντο γυναῖκες καὶ ἄνδρες ὅπως ἀποφύγῃσι τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων σφαγὴν.

Ὁ Δημ. Καψάλης συναθροίσας περὶ τὰς δύο χιλιάδας γυναικοπαίδων ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης, εὐθὺς ὡς εἶδε τοὺς Τούρκους βαδίζοντας ἐναντίον τοῦ κτιρίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπέθετον ὅτι θὰ εἶχον θάψῃ τοὺς θησαυροὺς των οἱ κάτοικοι, ἤναψε πάραυτα τὴν θρυαλλίδα καὶ ἀνετινάχθη μετὰ τῶν ἐγκεκλεισμένων γυναικοπαίδων καὶ τῶν πλησιεστέρων βαρβάρων εἰς τὸν ἀέρα.

Ὁλόκληρον τὴν νύκτα διήρκεσεν ἡ καταστροφὴ συντελεσθεῖσα πλήρης μέχρι τῆς πρωίας, ὁπότε δὲν ὑπῆρχε πλέον τίποτε ἀπὸ τὸ σφύζον Μεσολόγγι τῆς προτεραίας.

Ἄπαντα ἡ πόλις εἶχεν ἐρημωθῇ, τὰ φρέατα καὶ ἡ λίμνη εἶχον πληρωθῇ πτωμάτων γυναικῶν καὶ παιδίων. Οἱ δρόμοι εἶχον στρωθῇ ἀπὸ ἀνθρώπινα μέλη τῶν ἀπανθρακουμένων ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐκρήξεις δυστυχῶν Μεσολογγιτῶν, ἔπεσαν δὲ νεκροὶ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου τῶν Τούρκων οἱ ἐξῆς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων: Δαρ. Παλαμάς, Πάνος Παπαλουκάς, ὁ Πέτρος Γουλιμῆς, ὁ Γεωρ. Φαράντος, ὁ Κων. Καρμπούνης, Κων. Τρικούπης, ὁ Ἀθ. Ραζικιώτσικας, οἱ ὀπλαρχηγοὶ Σηδῆμας, Στορνάρης, ὁ μηχανικὸς Κοκλίνης καὶ ἐκ τῶν Φιλελλήνων ὁ δημοσιογράφος Μάγιερ, οἱ Γερμανοὶ Σπίτσεμπερ, Ρηντέζελ, Ρέζερ, Κλέμπ, Σήπαν, Δίττμαρ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ.

Ὅσοι δὲ κατῴρθωσαν νὰ σωθῶσι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐξόδου διασπάρχοντες τὴν ζώνην τοῦ ἐχθροῦ καταδιώχθησαν ὑπὸ σώματος Μαμαλούκων ἱππέων, οἵτινες ὅμως διεσκορπίσθησαν μετὰ μικρὰν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οὗτοι τέλος μετὰ πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ταλαιπωρίας ἐξ ὧν ἀπέθανον καθ' ὁδὸν ἐξακόσιοι ἔφθα-

σαν εἰς Σάλλον, ὅπου ἐγένοντο δεκτοὶ παρὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κώστα Μπότσαρη.

Ἐνῶ δὲ τὰ λοιπὰ λείψανα τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου παρεδίδοντο εἰς νέους μόχθους παρὰ τὴν Κόρινθον ὅπου εἶχε σταθμεύσει ἕνεκα ἀσθενείας ὁ ὀπλρχηγὸς Δημ. Μακρῆς, οἱ στρατηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας, Γεωρ. Κίτσος, Δημ. Ζέρβας καὶ Γεώργ. Βαλτινός, τὸ πλεῖστον τῶν δευτερευόντων ἀρχηγῶν καὶ τι-
τες στρατιῶται μετεκλήθησαν παρὰ τῇ Κυβερνήσει εἰς Ναύπλιον.

Διερχόμενοι δὲ τὴν Πελοπόννησον οἱ γενναῖοι ἄνδρες ἐτύγγανον πάντοθεν εἰλικρινῶν ἐκδηλώσεων συμπαθείας καὶ θαυμασμοῦ. Μόλονότι δὲ ἀρκεταὶ ἡμέραι εἶχον παρέλθει ἀφ' ὅτου ἡ πατρίς των ἐκλείσε τὴν ἱστορίαν της, εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ των εἶχον ἀποτυπωθῇ ἀνεξίτηλοι αἱ σφραγίδες τῶν βασάνων καὶ τῶν στερήσεων τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῇ. Αἱ ὥχραι καὶ ἀπεξηραμμένα μορφαὶ των, οἱ κατὰ κόκκινον ἐκ τῆς ἀγρυπνίας ὀφθαλμοὶ των, ἡ ἄτακτος καὶ καψαλισμένη κόμη των, τὰ μαυρισμένα ἀπὸ τὴν πυρίτιδα καὶ κατερρακωμένα ἐνδύματά των, ἡ ἀγωνία τοῦ προσώπου των μετὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου ἀκτινοβολοῦντα ὑπὲρ τὸ ἀκηλίδωτον μέτωπόν των, παρεῖ-
χον τὴν εἰκόνα μεγαλομαρτύρων στρατιωτῶν πρὸ τῶν ὁποίων προσω-
ρῆσαι νὰ κύπτουν εὐλαβῶς καὶ γενναῖα πολλῶν αἰώνων ἀκόμη.

ΤΕΛΟΣ

Η ΕΝΑΘΕΟΣ

ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ

Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1894 μένων ἐν Λαμίᾳ δι' ὑπε-
ρεσίαν, ἐπεσκέφθην τὸν ὀγδοηκοντούτη καὶ πλέον τότε ἀγωνιστὴν
τοῦ 1821 Κωνσταντῖνον Δουβουνιώτην, ἀνώτερον ἀξιωματικὸν
ἀπόδρατον, πληρεξούσιον τῆς Β'. Συνελεύσεως ἐν Ἀθήναις καὶ
πολλάκις βουλευτὴν Φθιώτιδος, ἀποθανόντα δὲ ἐν ἡ δ' ὅτε
μετὰ ταῦτα. Εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πλήρεις τὰς αἰσθή-
σεις, οὐδ' ἐξελάμβανε τις αὐτὸν ἕνω τῶν ἐξήκοντα ἐτῶν. Ἦτο
εὐγλωττος καὶ χαρίεις, ἡ δ' ὁμιλία του, ὅταν διηγεῖτο τι τῆς
Ἐπαναστάσεως ἢ τῆς Συνελεύσεως, κατεμάγευν.

Εἰς γεῦμα εἰς ὃ ἐκλήθην παρ' αὐτοῦ, ἡ μόνη μας ὁμιλία ἦτο
τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἡ εἰκὼν τῶν διαφόρων Στρατηγῶν
της, πρὸ πάντων ὅμως ἔνθακρος ἔφερε τὸν λόγον ὅτε ἀναμνη-
σθεὶς τῶν παλαιῶν ἡμερῶν καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του
Γ. Δουβουνιώτου στρατηγοῦ, ἤρξατο διηγουμένος μοι τὰ τῆς
μάχης τῆς Πέτρας ἐν Λεβαδείᾳ, ἧς μετέσχεν εἰς τὴν Χι-
λιαρχίαν τοῦ ἀνωτέρου ἀδελφοῦ του, καὶ περὶ ἧς ἡ ἱστορία
τοῦ ἀειμνήστου Σ. Τρικούπη διαλαμβάνει ὀλίγα. Τοσοῦτον μὲ
συνεκίνησεν ἡ ζωηρὰ εἰκὼν τῆς μάχης, ὥς περιέγραψε ταύτην ὃ

γέρων ἀγωνιστής, ὥστε τὸν παρεκάλεσα νὰ τὴν ἐκθέσῃ ἐγγράφως, πρὸς καταχώρησιν αὐτῆς, διότι ἦτο ὁ πιστότερος μάρτυς, ὅπερ μοὶ ὑπεσχέθη καὶ τὸ ἐξετέλεσεν.

Εἶνε ἄπορον ὄντως, πῶς οἱ τε ἱστοριογράφοι τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ Κράτος ἀπέδωκαν τόσῳ μικρᾷ σημασίαν εἰς μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, καθ' ἣν ἐπάλαισαν νικηφόρως 4,500 Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην ὡς στρατάρχην καὶ τοὺς περιφανεῖς τότε στρατηγούς καὶ ὀπλαρχηγούς, Κριεζώτην, Γ. Δουβουνιώτην, Χατζηπέτρον, Στραταίους Ἰωάννην καὶ Νικόλαον, Γιολδάσην, Χατζηχοῆστον, Ρούκην, Βέρην, Μπαϊρακτάρην, Σπυρομήλιον καὶ ἄλλους τῶν τότε ἐπιλέκτων ἀνδρῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐναντίον τοῦ καλῶς συντεταγμένου τουρκικοῦ στρατοῦ, ὃν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἀφῆκεν ὁ Κιουταχῆς πρὸς φρούρησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Θηβῶν, ἀναχωρήσας δι' Ἰωάννιναν. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς συνεκροτεῖτο ἐκ 5 χιλιάδων πεζῶν τακτικῶν, 500 ἵππέων, 4 πυροβόλων, καὶ 2 χιλ. ἐμπειροπολέμων Ἀλβανῶν ὑπὸ τὸν γενναῖον Ἀσλάμπην Μουχουρδάρην. Ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων αὕτη ἐκλείσεν ἐνδόξως τὸν ἀγῶνα καὶ κατέστησεν ἐλευθέραν τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἀπ' Ἀθηνῶν μέχρι τῆς Ὀθρυς.

Οἱ ἱστοριογράφοι τῶν Ἑθνῶν πάντοτε ἀπέδωκαν μεγάλην τιμὴν εἰς τὴν τερματίζουσιν τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἔθνους των μάχην, ὅταν δ' αὕτη ὑπῆρξεν ἐνδοξὸς καὶ καρποφόρος, λόγῳ εὐγνωμοσύνης ἢ δι' ἀμιλλαν τῶν νεωτέρων, τὰ ἔθνη πάντα ἡγεῖραν μνημεῖα εἰς ἃ ἐγράζαν τὰ ὀνόματα τῶν ἀριστευσάντων ἢ ἀνδρείως πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ. Τοιαῦτα κειμήλια τῆς τῶν Προγόνων μας μεγάλης ἐποχῆς πολλὰ διεφύλαξεν ἡ φιλόξενος γῆ τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὸν πανδαμάτορα χρόνον καὶ τοὺς σκαιοὺς κατακτητὰς τῆς. Ἀλλ' οἱ νεώτεροι ἡμεῖς, ἄσχημοι, ἐσκέφθημεν νὰ καταστήσωμεν ἄσχημα καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὸν βίον τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτοι τῶν πατέρων μας.

Ποῦ ὁ ἀνδριὰς τοῦ ἐναρέτου καὶ μεγαλοψύχου πρίγκιπος καὶ στρατάρχου Δ. Ὑψηλάντου ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὅστις πρῶτος ὑψωσεν ἐν Βλαχίᾳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, καὶ πρῶτος ἐγένετο θῦμα τῆς τουρκικῆς ἀγριότητος; Ποῦ ἡ μνημόσυρος στήλη ἐν Πέτρᾳ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς; Ἀτυχῶς διὰ τὸ ἔθνος, τοὺς ἀγωνιστὰς του καὶ τὰς ἐν πενίᾳ διατελεσάσας οἰκογενείας των, ἡ κακὴ μοῖρα ἐκοψε ταχέως τὴν ζωὴν τοῦ μεγάλου πολίτου τῆς, τοῦ κόμητος Καποδιστρίου, ὅστις ζῶν οὐδὲ στιγμὴν ἔπαυσε φροντίζων διὰ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους καὶ τὴν τύχην τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν τέκνων των.

Ἀλλὰ φεῦ! ἐλησμονήθη πρῶτος αὐτὸς ἐξ ὅσων ὤφειλον νὰ τὸν ἔχωσιν ὡς πρότυπον ἀρετῆς, ἐργασίας καὶ πολιτικῆς περιουσίας.

Ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ ἀγωνιστοῦ Δουβουνιώτου ἐθεώρησα καλὸν νὰ θέσω πρόλογον σύντομον, ἵνα κατανοηθῇ κάλλιον, ἐκ τῆς ἀπελπιστικῆς καταστάσεως ἐν ᾗ διετέλει τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐπαναστάσις κατὰ τὰ 1827 καὶ 1828, ὅπως συντελεστικὴ ὑπῆρξεν ἡ μάχη αὕτη εἰς τὴν εὐόδωσιν καὶ πραγμάτων τῆς ἐλευθερίας μας.

Ἀθῆναι, τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1904.

Ἀνδρέας Στράτος

Ὑποστράτηγος ἐν ἀποστρατεῖᾳ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΑΧΗΝ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ

Ὁ ἀγὼν τοῦ 1821 ἐν πλήρει κατ' ἀρχάς ὁμονοίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἀρξάμενος, ἔβαινεν αἰσίως καὶ προῶδευε θαυμάσια μέχρι τέλους τοῦ 1822. Ἡ Πελοπόννησος ἅπασα εἶχεν ἐλευθερωθῆ διὰ τοῦ Κολκοτρώνη, Δ. Ὑψηλάντου⁽¹⁾, Νικηταροῦ, Κανέλλου Δηλιγιάννη, Πλαπούτα καὶ λοιπῶν εὐκλεῶν ἀνδρῶν της, ἡ δὲ Στερεὰ διὰ τοῦ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσου, Ἀθ. Διακού, τῶν

(1) Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠγωνίσθη ἐξ ὑπαρχῆς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα καὶ μέχρι τέλους ἐγένετο σπουδαιότατος παράγων του. — Γενναῖος, φιλόπατρις, εἰργάσθη μετ' εὐσυνειδήσεως καὶ αὐταπαρνήσεως. — Ἀπεχθανόμενος τὰς πολιτικὰς διαιρέσεις, ὑπῆρξε πάντοτε ἐχθρὸς τῶν φατριασῶν, διόπερ οὗτοι ἐπολέμησαν αὐτὸν σφόδρα, παραίτιοι γενόμενοι τῆς βραδείας ἐκβάσεως τῆς ἐπαναστάσεως. Οὗτος ἀπεστάλη εἰς Ἑλλάδα παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξ. Ὑψηλάντου, ὅστις εἶχε κηρυχθῆ ἀρχηγὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀντιπρόσωπός του, ἀφίχθη δὲ τῇ 8ῃ Ἰουνίου 1821 εἰς Ὑδραν ἔνθα τὸν ὑπεδέχθησαν ὡς σωτῆρα. Ἐκπαιδευθεὶς τὰ στρατιωτικὰ ἐν τε τῇ Ῥωσίᾳ καὶ τῇ Γαλίᾳ, ἐχρημάτισε λοχαγὸς τῆς Αὐτοκρατορικῆς Φρουρᾶς, δι' ὃ ἅμα ἀφίχθεις ἐκ Τεργέστης ἐν Ἑλλάδι, ἔφερε μαζὶ του, ἰδίᾳ δαπάνῃ καὶ τῇ συνδρομῇ τῶν ὁμογενῶν, πάντα τὰ ἐφόδια πρὸς συγκρότησιν Λόχου τακτικοῦ ἐκ 300 ἀνδρῶν, καὶ κατέρωθε ταχέως ἐν Καλάμαις, μέσον τοῦ ἀκολουθήσαντος αὐτὸν συνταγματάρχου Παλέσσα, ἀξιωματικοῦ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, νὰ δημιουργήσῃ τὴν πρώτην τακτικὴν δύναμιν ἐν Ἑλλάδι, ἣτις καὶ ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Τριπόλεως ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος, καὶ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Πέτα τῆς Ἄρτης τὸ 1825 ἐπολέμησε, ἐν ᾗ τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως μετὰ τοῦ ἡρωικοῦ διοικητοῦ της Παλέσσα ἔπεσαν ἐνδόξως μετὰ πολλῶν διακεκριμένων φιλελλήνων.

Σουλιωτῶν ὑπὸ τοὺς Κύπρον Τζαβέλλαν καὶ Μάρκον Μπότσαρη, καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγούς Ι. Ράγκον, Βαρνακιώτην, Θ. Γρίβαν, Ἀνδρέαν Ἰσάκον, Γῶγον Μπακόλιν καὶ τοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος Δουβουνιώτην, Πανουργιᾶν καὶ λοιπούς, ἐξετάχθη ἐλευθεραὶ μέχρις Ἄρτης ἄφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ὀθρυς ἄφ' ἑτέρου, ἐνῷ οἱ ἑλληνικοὶ στόλοι ὑπὸ τοὺς ἀτρουήτους ναυάρχους Μιαούλην, Σαχτούρη, Μπότσαρη, Τσαμαδὸν καὶ τὸν πυροπολετὴν Κανάρην ἐκράτουν τοῦ. Αἰγαίου μέχρι τῶν πυλῶν τῶν Δαρδανελλίων καὶ τοῦ στομίου τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὰ κατρωμάτα τῶν δύο τούτων ἐτῶν κατὰ τοῦ τότε κλοσσοῦ τῆς τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας εἶνε τόσῳ μεγάλᾳ, ὥστε ἤγειραν τὸν θαυμασμὸν τῶν χρηστῶν Εὐρωπαίων, οἵτινες σωρηδὸν ἔπεμπον τὰς συνδρομὰς των καὶ πολλοὶ προσήρχοντο νὰ συναγωνισθῶσι μετὰ τῶν πατέρων μας.

Μόνον ἡ ἱερὰ συμμαχία, ὑπέκρινε εἰς τὰ νύματα τοῦ Αὐστριακοῦ καγκελλαρίου Μέττερνιχ, ἔπλεκε τὸν ἰστὸν της κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐδέσμευε τὴν ἀπόφασιν τῶν Ἀνακτοβουλίων.

Ἄν κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἐνδοξα ἔτη ὑπερεῖχεν ὅλων στρατιωτικὴ τις ἢ πολιτικὴ μορφή, ὡς ὁ Καποδίστριας, διὰ νὰ ἐνώσῃ τὰς πανταχοῦ ἐνεργείας ὑπὲρ τῆς Ἐπαναστάσεως, διευθύνῃ τοὺς ἀνυποτάκτους στρατηγούς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καὶ διαλύῃ τὰς μηχανορραφίας τῶν πολιτικῶν, καὶ τῶν στρατιωτικῶν τὰς διαιρέσεις, λόγῳ φιλαρχίας, βεβαίως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀγῶνος θὰ ἦσαν μεγάλα, οὐδ' ἤθελεν οὗτος παραταθῆ ἐπὶ τόσα ἔτη.

Τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐξῆς. Ἡ φιλαρχία ὕψωσε κεφαλὴν, ἔφερε τὰς διαιρέσεις, ἀπώλεσε πολὺτιμον χρόνον, μάτην δ' ἐσπατάλησε τὰ δάνεια τοῦ 1824 καὶ 1825 καὶ τὰς πολλαπλὰς συνδρομὰς, ὥστε ὅτε ὁ Ἰμβραήμ Πασσᾶς ὁ Αἰγύπτιος εἰσέλασεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, εὔρε τὸ στάδιον

τῆς ἐνεργείας του ἀνοικτὸν καὶ εὐκολον, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κιουταχῆς, ὅστις ὀρμηθεὶς ἐξ Ἰωαννίνων, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Σπέρτα Ἑλλάδα. Διὰ τοῦτο, τὰ ἔτη ταῦτα ὑπῆρξαν ὀδυνηρὰ διὰ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ πτωχὰ εἰς πράξεις, στρατιωτικοὶ δὲ καὶ πολιτικοὶ ἀλληλομάχουν μέχρι καταστροφῆς περὶ τῆς ἐξουσίας. — Ἡ μόνη σοβαρὰ καὶ σωτήριος πράξις ὑπῆρξεν ἡ τῆς ἐν Τριζῇ συνεισέως, προὐδὸν μᾶλλον ἀπελπισίας, τοῦ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸ Ἀγγλικὸν Ἔθνος ὅπως παρέμβῃ πρὸς σωτηρίαν.

Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις κατ' ἀρχὰς ἐδίστασεν, ἀλλ' ὅτε ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν ὁ περικλεῆς Γ. Κάνιγκ, οὗτος ὠφελούμενος ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει εἰς τὸν θρόνον τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου τοῦ Α'. ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν Δούκα καὶ Στρατάρχην Βέλλιγκτον, ἵνα τὸν συγχαρῇ ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, συνάμα δὲ βολιδασκοπήσῃ τὰς διαθέσεις του ὑπὲρ συμπράξεως διὰ τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος. Εὐτυχῶς τὸ ἔδαφος εἶχε προλειανθῇ προσηκόντως ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Α'. διὰ τοῦ ἀοιδίμου Καποδιστρίου, ὅστις, ὑπηρετῶν τὴν Ρωσικὴν διπλωματίαν, πολλὰς ὑπηρεσίας παρέσχεν εἰς ταύτην καὶ τὸν διάσημον πολιτικὸν της Νεσουλῶδ. Διὰ τοῦτο ὁ Βέλλιγκτον εὔρε τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον ἄριστα διατεθειμένον ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ συνετάχῃ τότε τὸ πρῶτον πρωτόκολλον τὴν 23 Μαρτίου 1826, δι' οὗ ὀρίζετο ἡ συγχρότησις Ἑλληνικοῦ Κράτους ὑποτελοῦς τῇ Τουρκίᾳ καὶ ἀποτίοντες φόρον ὑποτελείας ἐνιαυσίως, ὅπερ αἱ δύο Κυβερνήσεις διεβίβασαν πρὸς ἑγκρίσιν εἰς τὴν Ὑψ. Πύλιν, μηδὲν λαβοῦσαν τοῦτο ὑπ' ὄψει, οὐδ' ἀπαντήσασαν.

Ἀργότερα αἱ αὗται Δυνάμεις προεκάλεσαν τὴν παρέμβασιν τῆς Αὐστρίας, Γαλλίας καὶ Πρωσίας, ἐξ ὧν μόνος ὁ Γάλλος Βασιλεὺς Κάρολος ὁ 10ος συνετάχθη αὐταῖς, καὶ ὑπεγράφη ἐν Λονδίνῳ τὴν 24 Ἰουνίου 1826 νέον πρωτόκολλον ὑπὸ τῶν 3 Δυνάμεων, καθ' ἡ Ἑλλὰς συνεχροτεῖτο εἰς ἡγεμονίαν ὑποτελῆ

εἰς τὴν Τουρκίαν, τῇ προτάσει δὲ τοῦ Γαλλοῦ ἀντιπροσώπου ἐτίθετο καὶ ὁ μυστικὸς ὅρος ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ, ὅτι ἂν ἡ Ὑ. Πύλη ἐντὸς μηνὸς δὲν δεχθῇ, αἱ τρεῖς Δυνάμεις Ἀγγλία, Ρωσία καὶ

Ὁ Στρατάρχης Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Γαλλία, θὰ συνάψωσιν ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ προξενικὰς καὶ θὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἀνακωχὴν.

Αἱ προτάσεις αὗται διεβίβασθησαν ἐγγράφως εἰς τὴν Ὑψ.

Πύλην, ἀλλ' αὕτη μόνον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐν Φαλήρῳ καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου Ἀθηνῶν. ἦτοι τὴν 28 Μαΐου 1827, ἀπῆντησεν ἀνηγνικῶς καὶ ἀγερῶχος ὅτι δὲν δέχεται τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ ὡς Παλαιόνιον.

Τὸ ἔτος 1826 ἤρξατο κῆπως εὐτυχῆς διὰ τὴν ἐπανάστασιν, διότι τὰ δραστήρια μέτρα, ἅπερ ἔλαβον οἱ περίουσι Κωλέττης διευθύνων τότε τὴν Κυβέρνησιν καὶ ὁ Ἀλ. Μαυροκορδαῆτος τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, συνετέλεσαν νὰ κατασταλῇ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ αἱ διαίρεσεις, καὶ νὰ ἐπέλθῃ ἡ συμφοιλιώσις Ζαΐμη, Κολοκοτρώνη καὶ Κωλέτου, οὕτω δὲ ἐν πνεύματι συμπνεύσεως σκεφθῶσι περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι· πρώτη πρᾶξις τῆς Κυβερνήσεως ὑπῆρξεν ὁ διορισμὸς τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Γ. Καραϊσκάκης ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Στερεᾶς, ἥς μέγα μέρος εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ ἡ Πελοπόννησος καταδεχοῦτο ὑπὸ τοῦ ἱμβραήμ Πασᾶ.

Ἡ στρατηγικὴ ἱκανότης καὶ δραστηριότης τοῦ Καραϊσκάκη ὄντως ἀνεζωπύρησε τὴν Ἐπανάστασιν, ἥ δ' ἐκστρατεία του εἰς τὴν Στερεάν ἡλευθέρωσεν αὖθις ταύτην ἀπὸ τῆς τουρκικῆς χειρὸς. Τὸ Μεσολόγγιον ὅμως εἶχε πέσει ἡρωϊκῶς τὴν 24 Ἀπριλίου 1826, ἡ δὲ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀνθίστατο ἀγωνιζομένη γενναίως κατὰ τοῦ Κιουταχῆ, καὶ ἐγγὺς ἦτο ἡ ἐλευθέρωσις τῆς, ὅτε τὴν 24 Ἀπριλίου 1827, ἐν συμπλοκῇ τινι ἀσήμεν εἰς τὸ Ν. Φάληρον, ὁ Καραϊσκάκης ἐτραυματίσθη καὶ μεταφερθεὶς εἰς Σαλαμίνα ἀπεβίωσε καὶ ἐτάφη ἐκεῖ. Ὁ θάνατός του ἦτο μέγιστον τραῦμα διὰ τὸ ἔθνος, διότι ἀμέσως ἐπηκολούθησεν ἡ πτώσις τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ ὁ διασκορπισμὸς τοῦ ὑπὸ τόσους λαμπροὺς οἰωνοὺς συγχροτηθέντος ἐν Ν. Φαλήρῳ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐκ 10 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν ἐμπειροπολέμων, ἐν ᾧ εἶχον συγκεντρωθῆ πάσαι αἱ ἀξίαι Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς. Ὅθεν τὸ 1827 εἶδε ματαιωθείσας ὅλας τὰς ὥρας ἐλπίδας.

Δὲν ἔμεινον πλέον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χειρὰς ἐλεύθερα, εἰμὴ τὰ.

φρούρια Ἀκροκορίνθου, Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, χάρις εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ναυτικοῦ μας ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ, καὶ αὕτη δὲ ἡ Κρήτη διὰ τῆς δραστηρίας ἐνεργείας τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐψυχράσθη. Πλὴν τούτων ἀχρηματία κατεῖχε τὴν Κυβέρνησιν, σπαταληθέντων τῶν δανείων εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, καὶ ἡ πείνα ἐμάστιζε τὸν λαόν. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις ἐπεδεινούτο διὰ τῶν ἐμφυλίων σπαταλημάτων, εὗς προσερχαίη ἡ φιλαρχία καὶ φιλοδοξία τῶν πρώτων προσώπων τῆς ἐπαναστάσεως, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, διότι καὶ αὐτὰ τὰ ἐλεύθερα φρούρια κατεκρατοῦντο, ἡ μὲν Μονεμβασία ἀπὸ τοῦ Μαυρομιχαλίου, ἡ Ἀκροκορίνθος ἀπὸ τὸν Τζαβέλλαν καὶ τοὺς Σουλιώτας, τὸ Παλαμηδίου ἀπὸ τὸν Θεόδ. Γρίβαν καὶ ἡ Ἀκροναυπλία (Ἴτς-Καλῆς) ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Νικόλαον Στραταίους, οἵτινες τὴν ἀφῆρσαν ἀπὸ τὸν πρῶτον φρούραρχόν της Φωτομάραν· πάντες δ' οὗτοι οὐδὲν ὑποτασσόμενοι, μετεχειρίζοντο τὴν δυνάμιν των πρὸς διεκδικήσιν τῶν προσωπικῶν των παθῶν καὶ ἀντιπαθειῶν ἡ δὲ εἰσφορὰς χρηματικὰς, καθιστῶντες τὴν Κυβέρνησιν εἰκονικὴν καὶ ἀνίσχυρον, ὥστε πρὸς διατήρησίν της προσωπικὴν ἐδέησε νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον φρούριον Ναυπλίου τὸ Μπουρτσι, ὅπου ἔκλειον τοὺς κακούργους. Ἐν Ναυπλίῳ κυρίως ἐπὶ τοσοῦτον εἶχε τραχυθῇ ἡ μεταξὺ τοῦ Παλαμηδίου καὶ Ἀκροναυπλίας πάλη τῶν δύο πάντοτε ἀντιφερομένων οἰκογενειῶν Γριβαίων καὶ Στραταίων, ὥστε καθ' ἐκάστην ἐκινδύνευεν ἡ πόλις νὰ καταστραφῇ τέλεον ἐκ τῶν ἀντιπροβολισμῶν.

Ἡ τοιαύτη ὀδυνηρὰ κατάστασις τοῦ τόπου ἔφερε τὴν ἀπειπίσιν καὶ εἰς τὰς τρεῖς Δυνάμεις, διότι οὐδ' αἱ συμβουλαὶ καὶ προτροπαὶ ἠκούοντο πλέον, οὐδ' αἱ ἀπειλαί· διὸ ἐπιθυμοῦσαι νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, ἐπέτειναν τὰς ἐνεργείας των πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην, ἥτις πάντοτε διὰ τοῦ Βεζύρου της Ρεῖζ-Ἐφέντη ἀπῆντα τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τοῦ ἰδίου ἀγερῶχου τρόπου, ἐνῶ

ἡ πειρατεία κέντρον ἔχουσα τὴν Γραμβοῦσαν τῆς Κρήτης, ἐκυρίευε τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος ἀδιακρίτως καὶ πολλὰς καταστροφὰς ἔφερεν εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν ἐμπόριον.

Οἱ ἐχέφρονες τῶν Ἑλλήνων μόνον πλέον εἰς τὴν θείαν ἀντίληψιν ἠτένιζον, καὶ ὁ Μέγας Θεὸς τῆς Ἑλλάδος δὲν τὴν ἐλπισμόνησεν. Ἐτύφλωσε τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν νὰ ἐμμένῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις της, ἥτοι νὰ διατελῇ ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὸ Κράτος της καὶ διοικῆται ὑφ' ἐνὸς Πασᾶ, καὶ νὰ μὴ δέχεται τὴν προταθεῖσαν ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀναχωρῆν μέχρι συντελέσεως συνθήκης μεταξύ τῶν Δυνάμεων καὶ ταύτης. Ἡ ἐπιμονὴ της προεκάλεσε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1827 τὴν ναυμαχίαν τοῦ Νεοκάστρου, δι' ἧς συντριβέντος τοῦ τουρκολαιψυπτικικοῦ στόλου, ἀφῆθη ἐλεύθερος ὁ ἡμέτερος ὑπὸ τοὺς ἡρωικοὺς ναυμάχους Μιαοῦλην, Κανάρην, Κριεζῆν, Ἀστιγγα, Κόχραν, Ἀνδροῦτσον, νὰ ἐπικρατήσῃ αὖθις τῆς θαλάσσης καὶ τροφοδοτῇ τὴν ἐπανάστασιν, ταυτοχρόνως δὲ τὴν ἐν Τροιζῆνι Συνέλευσιν νὰ ψηφίσῃ ὡς κυβερνήτην τοῦ ἔθνους τὸν κόμητα Καποδίστριαν, διαμένοντα τότε ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας. Οὗτος ἀποδεχθεὶς τὸ ψήφισμα, ἀφ' οὗ ἐπὶ 4 μῆνας ἐπεσκέφθη τὰς αὐτὰς Ἀγγλίας, Ρωσίας καὶ Γαλλίας, τὴν 6 Ἰανουαρίου 1828 ἀπεβίβασθη εἰς Ναύπλιον, ὡς ἄλλος Μωϋσῆς γενόμενος δεκτός, ἵνα ἀποκαταστήσῃ τὴν Ἑλλάδα γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ἐπαναφέρῃ τὴν γαλήνην εἰς τὸ κλυδωνιζόμενον ἔθνος καὶ ἀναζωπυρήσῃ τὸν πατριωτισμὸν καὶ ἐλευθεσίαν τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ ὄντως ὁ χρηστός οὗτος Ἕλλην καὶ ἐμπειρότατος πολιτικός, ὁ ἀπλοὺς ὡς ὁ ἀρχαῖος Φωκίων, ἀφίχθη ἐγκαίρως, ἵνα σταματήσῃ τὸν καταρρέοντα ἀγῶνα καὶ συντελέσῃ διὰ μὲν τῆς συνέσεως του μεγάλως εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους, διὰ δὲ τοῦ φιλέλληρος βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ 10ου, ὅστις ἐξετίμησεν τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν Γαλλίαν κατὰ τὸ ἐν Βιέννῃ τὸ 1815 συνέδριον τῶν ἡγεμόνων, ν' ἀποσταλῇ τὸν Αὐγούστον 1828 ὁ ὑπὸ τὸν Μαιζῶνα γαλλικὸς στρατός, εἴτα πολλὰ χρηματικά!

βοήθειαι καὶ ἀξιωματικοὶ πρὸς ὀργανισμόν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ.

Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἔτος τῆς ἀριζεύσεως τοῦ ἐν Ἑλλάδι τὸ 1829 ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς νομοθετικῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους καὶ τῆς οἰκονομίας, τῆς καταπαύσεως τῶν καταχρήσεων, εἰργάσθη διὰ τὴν σύστασιν Δημοτικῶν σχολῶν, τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ διὰ Γάλλων ἀξιωματικῶν, τὴν σύστασιν στρατιωτικῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, τὴν τακτοποίησιν τῶν ἀτάκτων σωμάτων εἰς χιλιαρχίας καὶ διὰ δύο στρατιάς, τὴν μὲν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τσοῦρτζ διὰ τὴν Δυτ. Ἑλλάδα, τὴν δὲ ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Δ. Ὑψηλάντην διὰ τὴν Ἀνατολικὴν ταῦτα δὲ πάντα δι' ἐλαχίστων προσόδων καὶ τῶν συνδρομῶν τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας.

Ἡ ἀντίστασις τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ καὶ τοῦ Βεζύρου του Ρεῖζ Ἐφένδη εἰς ὅλας τὰς προτάσεις τῶν Δυνάμεων περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος, ἔφερεν ἐν τέλει τὴν ἀνάκλησιν τῶν πρέσβων αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1828 καὶ τὴν στάθμισιν τῶν εἰς Κέρκυραν, ἀκολουθῶν δὲ εἰς τὸν Πόρον, ὅπου ἔμενεν ὁ Κυβερνήτης, ἡ δὲ Συνέλευσις εἰς τὸ χωρίον Δαμαλᾶ ὑπὸ τοῦς πορτοκαλεῶνάς του. Ἐν ταῖς συσκέψεσι τότε Κυβερνήτου καὶ Πρέσβων, οὗτοι ἐπρότεινον ὡς ὁροθεσίαν τοῦ Κράτους τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ 1826, ἥτοι περιώριζον τὸ ὅλον Κράτος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τινὰς νήσους ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης πάντοτε καὶ μόνις συγκατετίθεντο νὰ περιληφθῇ ἡ Ἀττική.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Κυβερνήτου καὶ τῆς Συνελεύσεως μετὰ διαφόρους ὁροθεσίας, κατέληξαν εἰς τὴν ἀπὸ τὸν κόλπον Βόλου εἰς τὸν κόλπον Ἀρτης, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Ὀλύμπου καὶ μέρους τοῦ Πίνδου, πάντοτε ὁμως ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως τὸ νέον Κράτος ἦναι ὑποτελὲς τῇ Πύλῃ καὶ ἀποτίη 1,500,000 γρόσια ἐνιαυσίως. Αἱ προτάσεις αὗται ὑποβληθεῖσαι ὑπὸ τῶν πρέσβων ἐπεδοκιμασθήσαν μόνον ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας, ἐνῶ ἡ Ἀγγλικὴ

Κυβέρνησις τοσοῦτον ἡγανάκτησε διὰ τὸν πρεσβευτὴν τῆς Στρασφορδ, δεχθέντα τοιοῦτους ὄρους, ὥστε τὸν ἔπαυσε, καὶ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀρχικὴν πρότασιν τοῦ Γ. Κάνιγγος, τὴν περιορίζουσαν τὸ ἐλληνικὸν Κράτος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἀνεξάρτητον, λόγῳ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ρωσικὴν πολιτικὴν.

Ἐν τούτοις ὁ Καποδίστριας, ἐν τῇ διαπάλῃ ταύτῃ τῶν Κυβερνήσεων τῶν τριῶν Δυνάμεων, δὲν ἔμεινεν ἀργός, ἀλλ' ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν ὅλας τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ Ἑθνους, ἅμα ὡς ἐτακτοποιήσεν ὅπως οὖν ταύτας, κατανοήσας καλλιστα, ὅτι μ' ὅλας τὰς ἀντιζηλίας τῶν Δυνάμεων, ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ ὅσα πλεονέτερα μέρη ἐπὶ τῆς Στερεᾶς κατακτήσῃ ὁ ἐλληνικὸς στρατός, πάντα ἐν τῇ τελικῇ συνθήκῃ θὰ γείνωσιν ἐλεύθερα. Ἀτυχῶς ἔβλαψε τοὺς ὑπολογισμούς του ἐν μέρει ἡ ἀγγλικὴ δυστροπία, διότι ἀποδιώσαντος τοῦ Γ. Κάνιγγος, διηύθυνε τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν ὁ Τόρυς Δούξ Βέλλιγκτον, δι' ὃ ὁ ὑπὸ τὸν Μαίζων γαλλικὸς στρατός ἀφοῦ κατέλαβε τὰ φρούρια Μενεμβασίας, Κορώνης, Μεθώνης, Νεοκάστρου καὶ Ρίου ἀπὸ τὸν αἰγυπτιακὸν στρατὸν, δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ διὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Στερεὰν κατ' ἀπαίτησιν ἀγγλικήν, συνωδᾷ πρὸς σύμβασιν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ ἐκ Γαλλίας. Ἐν τούτοις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1828 ὁ στρατηγὸς Τσοῦρτζ ἐπὶ κεφαλῇ 2500 ἀτάκτων ἀπεβιβάσθη εἰς Μύτικα τῆς Ἀκαρνανίας καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Βόνιτσαν, ἐνῷ οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀδελφοὶ Δημοστέλιος καὶ Νικόλαος, ὁ Μακρὴς καὶ ὁ Ι. Ράγγος ἀνεξωπύρουν τὴν ἐπανάστασιν διὰ διαφόρων μικρῶν καὶ ἐπιτυχῶν συμπλοκῶν τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους, καθ' ὅλην τὴν Ἀκαρνανίαν, διὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ του Αὐγουστίνου, ὁ Κυβερνήτης ἐφοδιάσας αὐτὸν διὰ στολίσκου, χωρὶς νὰ δώσῃ μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰς ἀγγλικὰς μηχανογραφίας καὶ ἀντιδράσεις τοῦ ναυάρχου τῆς Μαλκόλμ, τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὸν Κόδριγκτον, ἠδυνήθη ν' ἀνακυριεύσῃ πάντα τ' ἀνωτέρω φρούρια, καὶ διελθόντος τοῦ στολίσκου ὑπὸ τὸν Ἀντ. Κριεζῆν καὶ τοὺς ἡρωικοὺς πλοιάρχους

Ἀνδρέαν Κωφὸν καὶ Ἀνδρέαν Τανακὴν τὸ στενὸν τῆς Πρεβέζης νὰ ἐπαναστατήσῃ ὅλην τὴν Βαλτίαν μέχρις Ἀρτας ἐν τῇ Κρήτῃ διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ φιλέλληρος Ρεῖναι νὰ ζωογονήσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς, καὶ τέλος διὰ τοῦ στρατάρχου Δ. Ὑψηλάντη, εἰς ὃν παρέσχε τὰ μέσα νὰ κατατροπώσῃ τοὺς Τούρκους τὴν 12 Σεπτεμβρίου 1829 εἰς τὴν θέσιν Πέτρα μετὰ τοῦ Λεβυθίου καὶ Θηβῶν, ἐξανγκάσῃ τὸν τουρκικὸν στρατὸν διὰ συνθήκης ν' ἀποχωρήσῃ εἰς Λαμίαν καὶ ἐλευθερωθῇ οὕτω ὅλη ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἐξ Ἀθηνῶν μέχρι τῆς Ὁρθεύρας. Ἡ νίκη τῆς Πέτρας ἔκλεισεν ἐνδόξως τὴν Ἐπανάστασιν τῶν πατέρων μας, ἡ δὲ διάβασις ὑπὸ τοῦ περικλεοῦς στρατάρχου τῆς Ρωσίας Διέβιτς τῶν Βαλκανίων καὶ ἡ κατατρόπωσις τοῦ Κιουταχί ὑπὸ τούτου περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν ἐκύρωσαν τὴν ἐλευθερίαν μας, διότι ὁ Αὐτοκράτωρ Νικόλαος παρορῶν τὰς βλέψεις καὶ ἀντιδράσεις τῆς τε Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας καὶ ἔχων ἀρωγὸν Κάρολον τὸν 10ον Βασιλέα τῆς Γαλλίας ἐξηνάγκασε τὸν Σουλτᾶνον Μαχμούτ νὰ δεχθῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ συνθήκης, ἣν ὁ στρατάρχης Διέβιτς συνέταξεν ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ του τυμπάνου, καὶ ὑπέγραψε μετὰ τοῦ ἰσχυρογνώμονος Ρεῖζ-Ἐφένδῃ τὴν 22 Ἰανουαρίου 1830, δι' ἧς συνεκροτήθη τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ὁ Α' ἀφ' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τὸν Θρόνον ἔλαβε μετὰ στοργῆς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα καὶ ἐτήρησε θερμὴν τὴν ἀγάπην του πρὸς τὸ ἔθνος μέχρι τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1855 θανάτου του, φανείς πολλάκις χρήσιμος εἰς δεινὰς περιστάσεις. Ἀσφαλῶς ἂν ἐπέζη, μετὰ τὴν κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον θερμὴν προσήλωσιν καὶ ἐνεργὸν μετοχὴν τοῦ ἔθνους ὑπὲρ τῆς Ρωσσίας, ὁ Πανσλαβισμὸς τοῦ Ἰγνατιέφ δὲν ἤθελεν ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ Βαλκανικῇ Χερσονήσῳ ποτέ. — Ὅπως δὲ ποτε ἡ αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια τῆς Ρωσσίας, δέν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, συνεπάθησε πάντοτε εἰς τὰς ἐθνικὰς μας περιστάσεις, καὶ δὴ κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης, καὶ τελευταῖον ἐν τῷ πολέμῳ μας, σταματήσασα τὸν

τουρκικὸν στρατὸν εἰς τὴν Λαμίαν. Πέπειθα δ' ὅτι καὶ σήμερον ἂν δείκνυται ὅτι ρυμυλκεῖται ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς Πανσλαβιστικῆς προπαγάνδας, ὁ τελευταῖος λόγος τοῦ συνετοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου 2ου δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἣν νεώτατος ἔγνω καὶ ἠγαπήσεν, εἰς τὰς φλέβας τοῦ δὲ ρέει καὶ αἷμα τῆς Βασιλικῆς μας Οἰκογενείας.

Ἄλλὰ τί πταίει ἡ Ρωσσία ἡ ἄλλη τις μεγάλη Δύναμις, ὅποτεν ἡμεῖς αὐτοὶ εἰργάσθημεν νὰ καταστήσωμεν τὸ Ἔθνος μας ἀνίσχυρον καὶ μόνον ἕξιον εἰς καλλιμαρμάρους καλλωπισμούς, ἀσωτεύοντες τὰ δημόσια; Ἄν ἐσωφρονουῖμεν ὄντως μετὰ τὸν ἀτυχῆ μας πόλεμον, σήμερον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ παρατάξωμεν 20—30 χιλ. στρατὸν εἰς τὰ πλευρά τῆς Μακεδονίας. Τοιοῦτόν τι ἤθελε περιστείλει τὴν Βουλγαρικὴν θηριώδη βουλμίαν διὰ πάντοτε.

Εἶνε πικρὰ ἀλήθεια, ὅτι ἀφ' οὗτου ἔλειψεν ὁ αἰμνιστὸς Κωλέτης, ἔλειψε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἡ ἀρμόζουσα εἰς τὸ Ἔθνος, καὶ ἔκτοτε τοῦτο κλυδωνίζεται καὶ τραυματίζεται εἰς κάθε βῆμά του ἀποξενούμενον ὁσημέραι τῆς ἀγάπης καὶ συμπαθείας καὶ αὐτῶν τῶν ὁμόρων ἑλληνικῶν φυλῶν. Ἐκτοτε οἱ πολιτικοὶ μας ἄνδρες περὶ ἑνὸς μόνον ἐσκέφθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, περὶ τοῦ «λάθε βιώσας» καὶ τοῦ δόγματός των τούτου τ' ἀποτελέσματα εἶνε πρόσφατα· ὁ ἄδοξος πόλεμος καὶ ἡ προσκόλλησις μας εἰς τὴν Τουρκίαν διὰ νὰ σώσῃ τὴν Μακεδονίαν μας. Ὡ! Ἄν μὴ ἐμωράνθημεν πρὸ πολλοῦ, βεβαίως ὅμως κατεβιδάσαμεν τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν καὶ ἠθετήσαμεν τοὺς ὄρκους τῶν πατέρων μας εἰς τὴν Ἀγίαν Λαύραν!

Ἀνδρέας Στράτος
Ὑποστράτηγος ἀποστρατός

**Ἱστορικὴ ἐκθεσις τοῦ μακαρίτου Κωνστ.
Δυοβουνιώτου, Συνταγματάρχου τῆς Φά-
λαγγος, μετασχόντος τῆς μάχης τῶν Ἑλ-
λῆνων ἐν Πέτρᾳ Λεβαδείας, τὴν 12
Σεπτεμβρίου 1829.**

«Πρὸ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐλεύσεως τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ὡς Κυβερνήτου, τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατεῖχοντο, τὸ μὲν Παλαμήδιον ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα, τὸ δὲ τῆς Ἀκροναυπλίας (Ἴτσο-καλὲ) ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ι. Στράτου καὶ Νικολάου Στράτου, καὶ πρότερον ὑπὸ τοῦ Φωτομάρα, ὀπλαρχηγοῦ Σουλιώτου. Ἀναλαμβάνοντος ὅμως τοῦ Κυβερνήτου τὴν διοίκησιν τῆς ἐν ἐπαναστάσει διατελούσης ἐπὶ Ἑλλάδος, οἱ ἔτι εἰρημένον στρατηγοὶ παρέδωκαν τὰ φρούρια εἰς τὸν Κυβερνήτην μετὰ προθυμίας.

Ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, προθέμενος νὰ τακτοποιήσῃ ὅπως οὖν τὰ ἔτακτα λεγόμενα στρατεύματα, ἔγνω νὰ σχηματίσῃ ταῦτα εἰς ἀνωτάτας μονάδας, ὀνομάσας αὐτὰ χιλιρχίας μετὰ τοὺς κατὰ τὰξιν βαθμοὺς τῶν ἀξιωματικῶν.

Ἐκάστη χιλιρχία συνέκειτο ἐκ χιλίων καὶ πλέον ἀνδρῶν, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν, ἡ τοῦ Ἰωάννου Στράτου καὶ ἡ τοῦ Γ. Δυοβουνιώτου, εἶχον ἀνὰ 1500 ἄνδρας ἐκλεκτοὺς. Εἰς δύο θέσεις ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι συνεκέντρωσεν ὁ Κυβερνήτης τὸν ἔτακτον στρατὸν, τὸ μὲν πλεῖστον μέρος αὐτοῦ εἰς τὰ Μέγαρχα, μέρος δὲ μικρότερον εἰς Δαμαλᾶ, ἀντικρὺ τοῦ Πόρου, καὶ ὅπου ἐπισκεφθεὶς ὁ Κυβερνήτης τὰ στρατεύματα ταῦτα, ἐθαυμολόγησε τοὺς ἀνωτέρους καὶ ὑποδεεστέρους ἀξιωματικούς.

Καὶ χιλιάρχους μὲν ὠνόμασε τοὺς ἐξῆς: τὸν Κίτσον Τζαβέλλαν,

Ἰωάννην καὶ Νικόλαον Στραταίους, Τάσσαν Καρατάσσαν, Γεώργιον Δουβουνιώτην, Ν. Κριεζώτην, Χρηστ. Χατζηπέτρον, Βασσαν Μαυροβουνιώτην, Δ. Εὐμορφόπουλιν κτλ., εἰς δὲ τὴν Δ. Ἑλλάδα, συγκεντρωθέντων καὶ ἐκεῖ τῶν λοιπῶν ἀτάκτων στρατευμάτων καὶ διοργανωθέντων εἰς χιλιάρχους, ὠνόμασε χιλιάρχους τοὺς Γαργιλιώτην Γρίβαν, Νικόλαον Ζέρβαν, Γιολδάσην κτλ.

Αἱ χιλιάρχειαι, οὕτω σχηματισθεῖσαι, ἔμειναν ἐν ἀκινήσει ἐπὶ ὁκτὼ ὅλους μῆνας, μὴ διατάσσοντας τοῦ Κυβερνήτου, ἵνα ἐκστρατεύσῃ πρὸς ἐλευθέρωσιν ἐκ τῶν Τούρκων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, αἵτινες, μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς ἡρώικης φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Καραϊσκάκη, καὶ τὴν πτώσιν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι προσωρινῶς μετὰ τοὺς Τούρκους, τῶν ὀπλαρχηγῶν ὧν σχεδὸν μετὰ τῶν στρατηγῶν των μεταβάντων εἰς Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο καταφύγιον τότε, παρὰ τὸ Ναύπλιον, ἢ Ἀκροκόρινθος, ἢ Μονεμβασία καὶ τὰ ὅρη τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ ἐν Μεγάροις καὶ ἐν τῇ Δ. Ἑλλάδι ἐλληνικὸς στρατὸς ἐδυσανασχέτει καὶ ἐπιμένως ἐζήτηε νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀδρανοῦς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν διετέλει, καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν κατεχόντων τὰς ἐπαρχίας Τούρκων. Ὁ δὲ Καποδίστριας, μὴ δυνάμενος ἢ μὴ θέλων ἐπίσης νὰ παρατείνῃ ἐπιπλέον τὴν ἀκινήσιν τοῦ στρατεύματος (1) διορίσας στρατάρχην τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος τὸν Δημ. Ὑψηλάντην, ἀρχηγὸν δὲ τῆς ἐφεδρείας του μετὰ ἐξαρκούντων ἐκλεκτῶν ἀνδρᾶν τὸν χιλιάρχον Νικόλαον Στράτον, στρατοπεδάρχην τὸν Σπυρομήλιον καὶ γενικοὺς ὑποσπιστάς τοὺς Γ. Λασσάνην καὶ Ἰωάν. Φιλήμονα, διέταξε νὰ κινήσωσιν εἰς ἐκστρατίαν αἱ χιλιάρχειαι.

(1) Ἀργοπορία ἐπῆλθεν ἕνεκα ἐλλείψεως χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων· εἴτα ἔλαθεν ἐκ τῆς Γαλλίας ὡς δῆθεν ἐκ δανείου 1 ἐκατομμύριον, ἐκ δὲ τῆς Ρωσίας καὶ 10 χιλ. ρωσικὰ ὅπλα (Α. Στ.).

Τοῦτ' αὐτὸ ἐπραξε καὶ κατὰ τὴν Δ. Ἑλλάδα, τάχα τὸν ἐκεῖ στρατὸν ὑπὸ τὸν φιλέλληνα στρατηγὸν Τσοῦρτζ. καὶ βαθμηδὸν ἐκυριεύθησαν ἡ Βόνιτσα, (1) τὸ Μεσολόγγιον, τὸ Αἰτωλικόν, καὶ τὸ Μακρονόρος.

Εἰς δὲ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἐκστρατεύσας ὁ στρατάρχης Δ. Ὑψηλάντης, κατέλαθε κατὰ πρῶτον τὰ περὶ τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, πειράμενος νὰ κυριεύσῃ ταύτην καὶ τὰ πρόσταια αὐτῆς, κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐκεῖθεν δὲ ἀπέστειλε πρὸς μὲν τὴν Χαλκίδα τοὺς χιλιάρχους Γ. Δουβουνιώτην καὶ Ν. Κριεζώτην, οἵτινες κατέλαβον τὸ διάσελον τοῦ Ἀνηφορίτου ὄρους, πρὸς δὲ τὴν Ἀττικὴν τὸν χιλιάρχον Βάσσαν Μαυροβουνιώτην, διὰ νὰ ἐμπεδίσῃ τοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν Τούρκους νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Θήβαις, κατὰ δὲ τὴν ἐπαρχίαν Λεβαδείας, ἐπειδὴ τὸ τρεῖς ὥρας ἀπέχον χωρίον τῆς Στεβενίτσας ἦτο ὀχυρώτατον φύσει καὶ διὰ μικροῦ περιβάλλου καὶ πύργου ἰσχυροῦ ἀσφαλιζόμενον, εἰς τὸ ὅποιον ἐφρούρουν πλέον τῶν 500 Τυρκαλθανῶν, ἀπέστειλε πρὸς κυρίευσιν αὐτοῦ τὸν ἀρχηγὸν τῆς φρουρᾶς τοῦ Νικόλαον Στράτον καὶ τὸν ὀπλαρχηγὸν Ρούκην. Διὰ τῆς τοποθετήσεως ταύτης τοῦ μικροῦ στρατοῦ ὁ στρατάρχης Ὑψηλάντης ἐνέπνευσε θάρρος εἰς τοὺς κατοίκους Θηβῶν, Λεβαδείας καὶ Ἀττικῆς, οἱ δὲ ἔμπειροι ὑπαρχηγοὶ του ἀπέδειξαν ὄντως καὶ ἀνδρείαν καὶ ἀφροσύνην μεγάλην εἰς τὸ ἔργον των.

Οὕτω οἱ μὲν Κριεζώτης καὶ Δουβουνιώτης, ὀχυρωθέντες περὶ τὸν Ἀνηφορίτην, ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσι τὴν 2αν Ἰουνίου τοῦ 1829 ἐναντίον τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, προσβαλόντες αὐτοὺς ἐκ Χαλκίδος μετὰ 1000 τακτικοὺς καὶ 500 ἀτάκτους Ἀλβανούς, καὶ

(2) Ἐπολιόρχησεν ἀνωφελῶς τὴν Βόνιτσαν. Τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸ Αἰτωλικὸν ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀσιγγῶς καὶ ἡ Ναύπακτος ὑπὸ τῶν Κίτσου Τζαβέλλα καὶ Γιολδάση ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Αὐγουστίνου ἀδελφοῦ τοῦ Καποδιστρίου (Α. Στ.).

νὰ τὸν ἀναγκάσωσι νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Χαλκίδα, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐνίσχυσῃ τοὺς ἐν Θήβαις Τούρκους. Κατ' αὐτὴν τὴν μάχην διεκρίθησαν μεγάλως ὁ ἀτρόμητος Β. Μποῦργος, ὁ σύντροφος τοῦ ἥρωος Διάκου, ὁ Παῦλος Στεφάνου καὶ ὁ Λεοναρδίδης, πληγωθέντες, καὶ οἱ Ὀλύμπιοι Ψαροδήμος καὶ Λιακόπουλος.

Ἀπορία ἐπιτηδείων.—Ἐρρωμένη ἀντίστασις τοῦ Βάσσου.—Ἡ ἄλωσις τοῦ Στεβενίκου.

Μετὰ τινὰς ὁμοῦς ἡμέρας, ἀποροῦντες τῶν ἐπιτηδείων, ἤναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ γενικὸν στρατόπεδόν των ἐν Θήβαις, ὅτε καὶ ὁ Ὁμέρ πασᾶς, διευκολυνθεὶς, ἀπέστειλεν εἰς Θήβας ἀρκετὴν δύναμιν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ Τούρκων. Οὐχὶ ὀλίγῳ-τερον ἐπιτυχῶς εἰργάσθη ὁ στρατηγὸς Βάσσος ἐν Ἀττικῇ, στρατοπεδεύσας περὶ τὰ Χάσια μὲ 500 ὅπλοφόρους, καὶ κατῴρθωσε ν' ἀποκρούσῃ καθ' ὅλον τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον τὰς ἐπιθέσεις τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλόντων ἐπανειλημμένως Τούρκων ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ διὰ νὰ τὸν ἐκτοπίσωσι. Κατὰ τὴν 21 Ἰουνίου περίπου 1000 Τούρκοι, ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ τῆς Καρύστου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Θήβαις καὶ διελθόντες τὸν Ἀνηφορίτην ἀναμωπαί, προσεβλήθησαν ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν μεταξύ Ἀνηφορίτου καὶ Θηβῶν θέσιν Μακροβοῦνι, ὅπου, γενομένης συγκρούσεως, ἀπεκρούσθησαν, φονευθέντων ἐξ αὐτῶν περὶ τοὺς 100, τὴν δὲ 22 Ἰουνίου οἱ περὶ τὸ Πυρὶ καὶ Ἅγιον Θεόδωρον, προάστεια τῶν Θηβῶν, Τούρκοι, ἐνίσχυθέντες ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ ν' ἀποφύγῃ χειρότερον ἀποκλεισμόν, ἐπέπεσον λίαν πρῶι κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ὑπερκειμένων τῶν Θηβῶν τοῦ στρατάρχου Ὑψηλάντου μὲ διπλάσιαν δύνα-

μιν, ἀλλ' εἰς τὰς γενναίας ἐπελάσεις τοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ τὸν Χατζῆ-Χρήστον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι μετ' ἀπωλειῶν τινων.

Ἡ δὲ φρουρὰ τοῦ Στρατάρχου Ὑψηλάντου ὑπὸ τὸν Ν. Στράτον, ἐνίσχυμένη διὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Ρούκη, κατῴρθωσε νὰ περικλείσῃ τοὺς ἐν Στεβενίκῳ Τούρκους εἰς τὸν περίβολον καὶ τὸν ἰσχυρὸν πύργον των. Ἀκολουθῶς κυριεύσαντες τὸν περίβολον, ἐπολιόρκησαν τὸν πύργον, ὃν ἐκυρίευσαν, ἀνελθόντες ἐπ' αὐτοῦ διὰ κλιμάκων, μετὰ θυσιῶν πολλῶν, πρῶτων δόντων τὸ καλὸν παρὰδειγμα καὶ εἰσπηδησάντων εἰς τὸν πύργον τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φρουρᾶς Ν. Στράτου, ὅστις ἐτραυματίσθη κατὰ τὴν κεφαλὴν διὰ πιστολίου, λαθεὶς ἀκολοίθως, τοῦ Ρούκη καὶ τοῦ Φράγκου ἄξιωματικοῦ τότε ἀπλοῦ ἐκ Δελφῶν, ἀνήκοντος εἰς τὴν χιλιαρχίαν Δουβουνιώτου, ἐπαίνεθέντες διὰ τὴν ἀνδρείαν του δι' ἡμερησίας διαταγῆς. Μετὰ τὴν κυρίευσιν τοῦ Στεβενίκου ἀπηλάθησαν οἱ Τούρκοι ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας, τῆς τῶν Σαλώνων καὶ Δωρίδος.

Αἱ ἐν Θήβαις ἀψιμαχίαι.—Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Κυβερνήτου.

Ἐν Θήβαις καὶ περίξ αὐτῆς καθ' ἡμέραν συνεκροτοῦντο ἀψιμαχίαι, κατὰ τὰς ὁποίας ὑπεεῖχεν ὁ περὶ τὸν στρατάρχην στρατός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν ἐχθρῶν δι' ἐπικουριῶν ἐκ Χαλκίδος ὅλοεν ἠϋξανε τὴν δύναμιν των, καὶ καθίστα τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων δυσχερεστέραν, πασχόντων δι' ἔλλειψιν τροφῶν καὶ στέρην-σιν τοῦ μικροῦ μισθώματός των. Εἰς μάτην ὁ στρατάρχης δὲν

ἔπαυε καθ' ἡμέραν ν' ἀναφέρει τὴν κατὰστασιν ταύτην εἰς τὸν Κυβερνήτην. Οὗτος, ἀπορῶν πολλῶν, οὐδεμίαν πρότασιν ἐλάμβανεν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰδοὺ τί ἐφρόνουν οἱ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καπεταναιοὶ μας, ὅτι δηλαδὴ ὁ Καποδίστριας ὑπηρετήσας τὴν βωσικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ προαχθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἤθελε νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τῆς μεγάλῃς ταύτης Δυναμείας, ὅπως ἡ ἐλευθερουμένη Ἑλλάς μείνῃ μικρὰ καὶ εἰ δυνατόν περιορισθῇ εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἥτοι μὲ μόνην τὴν Πελοπόννησον. Διὰ τοῦτο ἐξ ὑπαρχῆς δὲν ἐκίνησε τὰ στρατεύματα ἐκ Μεγάρων ἐπὶ 8 μῆνας, καὶ τὸν στρατὸν τῆς Δυτ. Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν Τσοῦρτζ ὅχι ὀλιγώτερον ἐδυσκόλευε. Κατ' ἐμὲ ὅμως αἱ εἰκασίαι αὗται ἦσαν ἐσφαλμέναι καὶ μάλλον φρονῶ, ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἐνήργει οὕτω διότι ἐπεθύμει νὰ θέσῃ ὡς ἀρχηγὸν κυρίως τοῦ ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντην στρατοῦ τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστίνον· συνεπῶς διὰ τῶν στερήσεων ἡγνώνει νὰ φέρῃ τὸν γογγυσμὸν τοῦ στρατοῦ κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου, διὰ νὰ εὕρῃ οὕτω τρόπον νὰ διορίσῃ τὸν ἀδελφόν του, ὃν ἐν τέλει διώρισεν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἀντὶ τοῦ Τσοῦρτζ.

Μίαν νύκτα λοιπόν, ἀρχὰς Ἰουλίου, ὁ στρατὸς ἀτάκτως, ἄνευ συνεννόησεως καὶ διοικήσεως διαιρεθεὶς κατὰ μικρὰς ομάδας ἐγκατέλειπε τὸ στρατόπεδον Θηβῶν, καὶ ἄλλοι μὲν ἔλαβον τὴν πρὸς τὸν Κιθαιρῶνα ἄγουσαν, ἄλλοι δὲ διεσπάρησαν πανταχοῦ. Εὐτυχῶς ὁ Ἰωάννης Ρούκης, πεντακοσίαρχος τότε εἰς τὴν χιλιάρχίαν Δουβουνιώτου, ἔχων τὸ ὀχύρωμά του πλησίον καὶ ἀπέναντι τοῦ Τουρκικοῦ, μόλις ἔλαβεν εἶδησιν τῆς υποχώρησεως τοῦ στρατοῦ, ἐτέθη εἰς θέσιν μάχης ἀμυνόμενος καὶ παρηκολούθει προασπίζων τοὺς υποχωροῦντας, μὲ ὅχι δὲ μικρὸν κίνδυνον κατάρθωσε νὰ σώσῃ τὴν υποχώρησιν καὶ νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῶν εἰς Κιθαιρῶνα, ἐπαινεθεὶς διὰ τὴν ἀμυναν παρ' ὅλων.

Αἱ διαταγαὶ τοῦ Σουλτάνου.—Συγκέντρωσις μεγάλῃς δυνάμεως τουρκικοῦ στρατοῦ.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ Ρωσικὸς στρατὸς εἶχε διαβῇ τὰ Βαλκανικὰ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Διέβιτς, ὁ δὲ Σουλτάνος προβλέπων μέγαν κίνδυνον συνεκέντρου ὅλον ἐν τοῖς στρατοῦς τοῦ ἔξωθεν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Πρὸς τοῦτο εἶχε διατάξει τὸν Ἀσλάμπην ἐκ Λαμίας νὰ μεταβῇ ἐπὶ κεφαλῇς ἰσχυρᾶς δυνάμεως εἰς Ἀθήνας, νὰ συγκεντρώσῃ ὅσῃ δυναθῇ μεγαλειτέρως δυνάμεις καὶ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Λάρισαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ δυνάμεων, ἀφίγων μόνον φρουροὺς εἰς Ἀθήνας, Θήβας κτλ. Ὁ Ἀσλάμπης ἐπὶ κεφαλῇς 1500 τακτικῶν μετὰ ἱππικοῦ ἀτάκτου ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἐκκινήσας ἐκ Λαμίας ἔφθασεν εἰς Ἀττικὴν ἀναμωτεῖ, οὐδαμοῦ ἀναχαιτισθεὶς, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Ὑψηλάντου ἦτο πλέον διεσκορπισμένος. Συνεπῶς εὐκόλως συνεκέντρωσε περὶ τὰς 7 χιλιάδας ἀνδρῶν ἐξ Εὐβοίας καὶ Ἀττικῆς, μεθ' ὧν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λαμίαν ἀνενοχλήτως.

Οἱ Ἕλληνες ἡγνόνουν τὸν λόγον τῆς συγκεντρώσεως τούτης δυνάμεως, καὶ εἴτε ἐκ φόβου εἴτε ἐξ ἐκτιμήσεως καλῆς τῶν πραγμάτων, ἐπέισθησαν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην χιλιάρχοι, ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ συντρίψωσι τὸν Τουρκικὸν αὐτὸν στρατὸν, ὅπερ ἤθελεν αὐτοῖς ἐλευθερώσῃ τὸν τόπον ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς μέχρι Λαμίας, πολὺ περισσότερον διότι ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ἀνέμενον νὰ συνάψωσιν εἰς Πρέσβεις ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν συνθήκην

καὶ νὰ ὀρίσωσι τὰ ὅρια τῆς κατ' αὐτοὺς νέας Ἑλληνικῆς ἡγεμονίας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐθεώρησαν καλλίον νὰ συγκεντρωθῶσιν ὅλαι αἱ χιλιαρχίαι Δουβουνιώτου, Στράτου, Χατζηπέτρου, Κριεζώτου μετὰ τῆς φρουρᾶς Ὑψηλάντου ἐντεῦθεν τῆς Λεβαδείας πρὸς τὸ χωρίον Βρασαμίταις, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπραγματοποίησεν ὁ Ὑψηλάντης ἐγκατασταθεὶς εἰς τὸ φύσει ὀχυρὸν χωρίον Κουτουμουλά μετὰ τῆς φρουρᾶς του καὶ τοῦ ἐπιτελείου του μίαν ὥραν μακρὰν καὶ ἄνωθεν τῶν Βρασαμιτῶν.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς, περὶ τὰς 5 χιλ. τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι ὑπὸ τὸν Ὀτζάκαγαν καὶ 2 χιλ. ὑπὸ τὸν Ἀσλάμπην Μουχουρδάρην Ἀλβανούς, σύροντες καὶ 4 πυροβόλα ἐκκινήσαντες ἐκ τῆς Ἀττικῆς τὴν 9—10 ἐστρατοπέδευσαν τὴν 11 Σεπτεμβρίου παρὰ ταῖς Βρασαμίταις, ἀντικρὺ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις εἶχε καταλάβει τὸ διάσελον τῆς Πέτρας, ὅπου ἡ ἀρχαία Σφιγᾶ εἶχε τὸ κατάλυμά της. Ἡ θέσις αὕτη ἦτο πρόσφορος πολὺ διὰ τὸν ἐκ 4 χιλ. ἀνδρῶν ἑλληνικὸν στρατόν, διότι δεξιὰ μὲν εἶχεν ἀπότομον ἀντηρίδα τινὰ τοῦ Ἑλικῶνος, κάτωθεν δὲ αὐτῆς εἰς τοὺς βορεινοὺς πρόποδας τῆς στενῆς λωρίδας ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν περιέλουον τὰ ὕδατα τῆς Κωπαίδος. Ἐπρεπεν ὅθεν ἀντὶ πάσης θυσίας οἱ Τούρκοι νὰ κυριεύσουν τὸ διάσελον διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὴν πορείαν των. Κατὰ διαταγὴν λοιπὸν τοῦ Ὑψηλάντου, ὁ μὲν χιλιάρχος Χατζηπέτρος διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ τὸ ὀχύρωμά του ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Πέτρας, ἄνωθεν τῆς λίμνης Κωπαίδος, ὁ δὲ χιλιάρχος Ἰωάννης Στράτος, οὗτινες ἡ χιλιρχία ἦτο ἰσχυρώτερα, συγκροτούμενη ἐκ 1200 ἀνδρῶν ἐκ Βάλλου, Ἀχαρνανίας καὶ Κραβθάρων νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ διάσελον, θέσιν χαμηλὴν, ἐπίπεδον καὶ βατὴν, τὴν μόνην καὶ δυνατὴν πρὸς διάβασιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ χιλιάρχος Δουβουνιώτης δεξιὰ ἄνωθεν τῆς τοῦ Ι. Στράτου καὶ ὀλίγον ὀπίσθεν, ὁ δὲ Κριεζώτης ὀπίσθεν εἰς θέσιν κατάλληλην, διὰ νὰ πλευροκτυπᾷ τοὺς προσβάλλοντας

Τούρκους, καὶ ὁ στρατάρχης Δ. Ὑψηλάντης μετὰ τῆς φρουρᾶς του ὑπὸ τὸν Σπουρομήλιον πλέον, ἀντικαταστήσαντα τὸν Νικολαὺν Στράτον βαρέως τραυματισθέντα εἰς Σπερχειόν, ἔμεινεν εἰς Κουτουμουλάν, ἔλαττον τῆς ὥρας μακρὰν τοῦ χωρίου Βρασαμίταις. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς, τακτικὸς καὶ ἄτακτος, συνεκεντρώθη εἰς τὴν πλησίον τῶν ὀχυρωμάτων πεδιάδα, μετὰ τῶν τηλεβόλων του, φορητῶν ζώων, ἡμαξῶν κτλ., ἀποφασισμένους νὰ παραβιάσῃ τὴν εἴσοδον ἀνοίγων ἐξοδὸν διὰ τῆς κυριεύσεως τοῦ μεγάλου ὀχυρώματος Στράτου, ἐξ οὗ ἦτο δυνατόν νὰ βυθίσῃ ἐμπρός, καὶ κυριεύων αὐτὸ νὰ κυριεύσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ὀχυρώματα.

Ἀφοῦ ἔκαμαν πρῶτον κατὰ τὴν συνθήκην των οἱ Τούρκοι τὴν δέσιν των «Σαλαβάτ», ὤρμησαν ἀθρόοι τὴν πρῶτην τῆς 12 ἐν ἀλλαλαγμῇ πρὸς τὸ μέγα ὀχύρωμα ἐπὶ τοῦ διασέλου, οἱ μὲν τακτικοὶ μὲ τὰ λοχιοφόρα ὅπλα των, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὑπὸ τὸν Ἀσλάμπην μὲ τὰ ξίφη καὶ γιγαγάνια των, ἀφοῦ ὅμως πρότερον ἔρριψαν κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων πληθὺν βολῶν τῶν κανονίων των. Οἱ ἐκτὸς τοῦ ὀχυρώματος ὅμως τοῦ Στράτου γενναῖοι καὶ ἐμπειροπόλεμοι ἄνδρες, οὗτινες πολλὰς τοιαύτας τουρκικὰς ἐσόδους εἶχον δοκιμάσει ἄλλοτε, ἀντέστησαν ἡρώϊκως, ἐξαπλώσαντες εἰς ὀλίγα βήματα τοῦ ὀχυρώματος των πλεῖστα τουρκικὰ πτώματα. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς παθὼν δεινῶς εἰς τὴν πρώτην ἐπίθεσιν του, ὀπισθοχώρησεν εἰς τὴν πρώτην θέσιν του καὶ μετὰ πολὺν σκέψιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ ἐκ δευτέρου τὸ κεντρικὸν ὀχύρωμα Στράτου.

Ὁ Ἀσλάμπης Μουχουρδάρης μὲ τοὺς 2 χιλιάδας Ἀλβανούς του, ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐπειδὴ ἡ στρατιωτικὴ φιλοτιμία του καὶ φήμη προσεβλήθη ἐν τῇ συμπράξει του μὲ τὸ τακτικὸν ὡς ἄπειρον τοῦ πολέμου, ὑπεσχέθη νὰ κυριεύσῃ τὸ ὀχύρωμα καὶ ν' ἀνοίξῃ τὴν διάβασιν. Οὕτω ὁ Ἀσλάμπης, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ἦτο γενναῖος καὶ ἐμπειροπόλεμος Ἀλβανός, συναθροίσας τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν

του, τοὺς ἐξώρκιζε νὰ δειξοῖσι τὴν συνήθη γενναϊότητά των διὰ νὰ κυριεύσωσι τὸ ὄχυρῶμα, ὅπερ ἐδυσχερῆσιν τὴν διέχθασιν τοῦ στρατοῦ—καὶ τὴν σωτηρίαν του, διότι δὲν ἤδυναντο νὰ ὀπισθοδρομήσωσι πλέον εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἰμὴ καταστρεφόμενοι ὅλοι.

Μετὰ τὴν ἀγόρευσιν ταύτην τοῦ Ἀσλάμπη πρωτὸν αὐτὸς ὤρμησεν ὥσάν λυσσαλέος κατὰ τοῦ ὄχυρῶματος παρκαλουθόμενος ὑφ' ὅλων τῶν Ἀλβανῶν, μὲ τόσῃ ὀρμῇ ὥστε ἔφθασαν μέχρι τοῦ ἐκ λίθων κεντρικοῦ ὄχυρῶματος Στράτου, ἀλλ' οἱ ἐντὸς αὐτοῦ γενναῖοι ἄνδρες δὲν ἐπτοήθησαν, ἀλλὰ δι' εὐστόχου πυρὸς τοὺς ἠνάγκασαν νὰ κύψωσι πρηνεῖς, μεθ' ὃ βοηθηθέντες καὶ ὑπὸ ἄλλου στρατοῦ Τουρκικοῦ, ἐπέπεσον κατὰ τοῦ ὄχυρῶματος ὡς μαινόμενοι.

Τὰ ὄχυρῶματ' ἀφ' ἐνὸς τοῦ Χατζηπέτρου καὶ ἀφ' ἐτέρου τοῦ Δουβουνιώτη, καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα δὲν ἔπαυσαν ἐκπέμποντα τοὺς μύδρους των κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, βοηθοῦντες οὕτω ἐκ πλαγίου ἰσχυρῶς τὸ τοῦ Στράτου μέγα ὄχυρῶμα. Ἦτο πλέον δειλινὸν σχεδόν, ὅτε προσῆλθε καὶ ἡ ἐφεδρεία τοῦ Ὑψηλάντου εἰς βοήθειαν ὑπὸ τὸν Σπυρομήλιον. Ὅσῳ οἱ Ἕλληνες ἦσαν διὰ τῆς ἀνδρείας ἀντιστάσεώς των πλήρεις θάρρους, τόσῳ οἱ Τούρκοι εἶχον ἀπολέσει αὐτό.

Κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν οἱ ἐν τοῖς ὄχυρῶμασι Δουβουνιώτου, Στράτου, Κριεζώτη καὶ Χατζηπέτρου, δὲν ἐκρατοῦντο πλέον, ἀλλὰ λακτίσαντες κατὰ τὴν συνήθειάν των τὰ ταμπούρια των ἐξῆλθον ξιφῆρεις κατὰ τῶν Τούρκων, ἀπηυδημένων ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεως καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ Σπύρου Μήλιου ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς ἀτακτον φυγὴν, φονεύσαντες πλείστους, συλλαβόντες οὐκ ὀλίγους καὶ πολλὰ ἐφόδια των ἀρπάσαντες, καὶ μόλις διέσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ πλήρη καταστροφῆς τὸ πολὺ ἵππικόν των καὶ τὸ στρατοπεδάρχειον τὸ περιχαρῶμένον. Τὴν ἀκόλουθον οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἀπηλπισμένοι ν' ἀνοίξουν δίοδον, ἔχοντες

δὲ καὶ ρητὴν Σουλτανικὴν διαταγὴν νὰ σπεύσωσιν εἰς τὸ Ζητοῦνι (Λαμίαν), ἐξαπέστειλαν ἀνώτερον ἀξιωματικόν νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Δ. Ὑψηλάντην ἀναχωρῆν καὶ συνθήκην, τὴν ὅποιαν ἐδέχθη οὗτος ἀφοῦ συνεκάλεσε τοὺς χιλιάρχους καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην των. Πρὸς τοῦτο ὁ γενικὸς γραμματεὺς Ἰωάννης Φιλῆμων τὴν συνέταξεν ὡς ἀκολούθως, ἥτοι, ἀφοῦ ἀνταλλαγῶσιν ὅμηροι ἐξ ἀμφοτέρων, ὁ τουρκικὸς στρατὸς νὰ βαδίσῃ ἐμπρὸς ἐπὶ ὠρισμένου δρομολογίου ὑπὸ τοῦ στρατάρχου, ὁ δ' ἑλληνικὸς μέχρι τινὸς νὰ τὸν παρκαλουθήσῃ.

Οὕτω ὁ μὲν στρατάρχης ἔδωκεν ὡς ἐνέχυρον εἰς τοὺς Τούρκους τὸν Νάκον Πανουργιᾶν τῆς χιλιαρχίας Δουβουνιώτη καὶ τὸν Τόλιαν ἐκ τοῦ Κριεζώτη, μεθ' ὃ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ πορεία των. Ἀρὰ δὲ ἔφθασαν εἰς τὸ χωρίον Μύλον, ἀντήλλαξαν τοὺς ὁμήρους καὶ ὁ μὲν τουρκικὸς στρατὸς μετέβη εἰς τὸ Ζητοῦνι (Λαμίαν), τὰ δ' Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐπέστρεψαν εἰς τὰς προτέρας των θέσεις ἐν χαρᾷ καὶ ἀγαλλιᾶσει, διότι δι' αὐτῶν γενναίως ἀγωνισθέντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐσφοργίσθη ἡ μεγάλη μας ἐπανάστασις διὰ τῆς νίκης των τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1829 ἐν Πέτρᾳ.

Ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ βράχου, ὅπου ἐκάθητο ἡ παλαιὰ Σφήζ, ἣν φονεύσας ὁ Οἰδίπους ἔσωσε τὸν πολὺν κόσμον, ἐκεῖ οἱ ἀθάνατοι Καπεταναῖοι, Δουβουνιώτης, Κριεζώτης, Ἰωάννης καὶ Ν. Στράτος, Γκολδάσης, Χατζηπέτρος, Σπυρομήλιος, Ρούκης, Μπαῖρακτάρης καὶ Σκουρτανιώτης ὑπὸ τὸν στρατάρχην των Δ. Ὑψηλάντην, κατέστρεψαν τὴν νέαν Σφήκα, καὶ τὴν σουλτανικὴν ὁρμὴν καὶ ἀπέδωκαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς μέχρι Θεσσαλίας Ἕλληνας.

Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ναί ! Ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τοὺς βράχους αὐτῆς τῆς Πέτρας, ἥτις ἐλύσθη ἀπὸ τὰ αἵματά μας διὰ τὴν δόξαν τῆς Πατρίδος, καὶ ἥτις ἐλησμονήθη τόσον ἀγνωμόνως ὑπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν μας, πρέπει νὰ ὑψωθῇ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἑλλάδος νικηφόρου, καὶ νὰ χαραχθῶσιν εἰς τὴν βάσιν τὰ ἐνδοξα ὀνόματα τοῦ στρατάρχου Δ. Ὑψηλάντου καὶ τῶν στρατηγῶν Κριεζώτη, Στραταίων, Δουβουνιώτου, Χατζηπέτρου, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν Σπυριδίου, Ρούκη, Σκουρτανιώτη, Γιολλάση, Μπαϊρακτάρη καὶ τῶν ὑποδεεστέρων ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ τῶν φονευθέντων. Τισὺτον ἔργον ὀφείλει νὰ ἐγείρῃ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ τὸ Πανελλήνιον, διότι, ἐπαναλαμβάνω, ἡ νίκη τῆς Πέτρας ἐσφράγισε τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἐνδόξως.»

Ἐν Λαμίᾳ, 25 Σεπτεμβρίου 1904.

Ὁ Μαχητὴς Πέτρας
Κωνσταντῖνος Δουβουνιώτης
Συνταγματάρχης

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Φιλελληνικαὶ πνοαὶ ἐν Εὐρώπῃ.—Ὁ Σατωβριάνδος, τὰ ποιήματα τοῦ Οὐγκώ, ἡ κάθοδος τοῦ Βύρωνος.—Τὸ συνέδριον τῆς Πετρούπολεως, τὸ πρωτόκολλον Ρωσσίας καὶ Ἀγγλίας.—Ἡ Ρωσσία προστάτις τῶν Χριστιανικῶν λαῶν.—Ἀγγλικά ἀντιζηλῖαι.—Ἐπέμβασις τῆς Γαλλίας.—Ἡ συνάντησις τοῦ Τσάρου Νικολάου καὶ τοῦ Οὐέλλινγκτων.—Ὁ μέγας ἀσθενής.—Διακοίνωσις τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν Πύλιν.—Αὐθάδεια τοῦ Μ. Βεζύρου Ρεῖς ἐφέντη.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ἐξέγερσις τοῦ μικροῦ ὑποδούλου λαοῦ, κληρονόμου καὶ θεματοφύλακος τόσων ὠραίων ἀναμνήσεων, ἐξήγειρεν ἤδη τὰς συμπαθείας καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, καθ' ὅσον δὲ ὁ ἀγὼν προῦχώρει καὶ αἱ θυσίαι ἐγένοντο μεγάλαι καὶ περιφανέστεραι, τὸ φιλελληνικὸν ρεῦμα ηὔξανεν καὶ αἱ συμπάθειαι ἐλάμβανον τοιαύτας διαστάσεις, ὥστε ἤρχισαν σπουδαίως ἐπιδρῶσαι καὶ ἐπὶ τῶν κυβερνήσεων.

Εἶχεν ἄλλως τε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ λήξαντος αἰῶνος προπαρασκευασθῆ τὸ ἔδαφος τῶν συμπαθειῶν τούτων. Ὁ Σατωβριάνδος ἀπὸ τοῦ 1806, ὅτε ἐπισκέφη τὴν Ἑλλάδα, ἔρρηξε τὴν πρώτην με-

λαγχολικῶς συμπαθῆ κραυγὴν ὑπὲρ τῆς ἐρημωθείσης καὶ καταστραφείσης γῆς τῆς εὐκλείας, μολονότι δὲ ὁ περίφημος συγγραφεὺς τῶν «Μαρτύρων» δὲν ἠθέλησε νὰ ζωγραφίσῃ διὰ σκοτεινῶν χρωμάτων τοὺς Τούρκους, ἀφῆκε διὰ μέσου τῶν γραμμῶν του νὰ φανῇ καθαρώτατα τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς τὸ ὁποῖον εἶχε συντελεσθῇ ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου τόπου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτου ἐποχὴν συνέστη ἐν Λονδίῳ ὁ Σύλλογος τῶν «ταξειδευσάντων εἰς Ἀθήνας», ὃς ὁποῖος ἀπετελέσθη, ὡς καὶ τὸ ὄνομά του δεικνύει, ἀπὸ ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι εἶχον κάμει τὸ ἀρκετὰ ἐπίπονον καὶ ἀρκετὰ ἐπικίνδυνον ἄλλως ταξειδίον τῆς πόλεως τοῦ Περικλέους. Οἱ ἀποτελέσαντες τὸν σύλλογον αὐτόν, ὅστις ἔζησε μέχρι τοῦ 1831, δὲν ἤρχοντο μόνον ν' ἀνταλλάσσωσι τὰς ἐντυπώσεις των ὅταν συνήρχοντο εἰς τὸ κατὰστημα τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ ἀσυναισθήτως ὑπέκατον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνερρίπιζον τὸν καθεύδοντα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἀγγλῶν φιλελληνισμὸν.

Ὅτε ἡ ἐπανάστασις ἤρχισε, φυσικῶτα ὁ πρῶτος τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἀντήχησε τὸ πρῶτον φιλελληνικὸν κήρυγμα ἦτο ἡ Γαλλία, ὅπου πρῶτατοι ἦσαν ἀκόμη αἱ ἀναμνήσεις τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Τὴν ἀπόπειραν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ἐπαχθοῦς ζυγοῦ οἱ Γάλλοι ἐκολακεύοντο θεωροῦντες ὡς πηγάζουσιν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς Γαλλικῆς τῶν Ἐπαναστάσεως καὶ ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ εἰς τοὺς θαυμασίους στίχους μὲ τοὺς ὁποῖους ἔψαλε τὸν Κανάρην ἔδωκε τὴν πρῶτην πραγματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ φιλελληνισμοῦ τῶν Γάλλων, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐξησφάλισε τὴν Ἑλληνικὴν εὐγνωμοσύνην.

Ἦλθεν ὅμως καὶ ἡ κἀθοδος εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ Βύρωνος νὰ συμπληρώσῃ τὰς πολυτίμους ταύτας ἐκδηλώσεις. Ἡ ἀπόφασις τοῦ εὐγενοῦς Ἀγγλοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὴν ἀνωτάτην Ἀγγλικὴν ἀριστοκρατίαν, νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν δυναστῶν τῆς, ἡ ἰσχυρὰ ὑπὲρ τῶν δούλων φωνή του, ὁ θάνατός του εἰς τὴν ἱστορικὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου, ἦσαν ἀπτὰ σημεῖα τοῦ

ἐγκουμένου καὶ ἐκάστην φιλελληνικοῦ ρεύματος. Ὁ Βύρων, δυνάται τις νὰ εἴπῃ, ἔδωκε τὴν ἀπορραυστικὴν ὠθῆσιν εἰς τὴν ἀμφιβόλῃ λουσιν ἀκόμη συμπαθεῖαν τῶν λαῶν. Μετὰ τὴν κἀθοδὸν του ὅλη ἡ ἀνεπίσημος Ἀγγλία ἦτο ἐκδηλωμένη πλέον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀθρόαι δὲ ἤρχοντο αἱ βοήθειαι καὶ αἱ ἐνθαρρύνσεις ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν.

Ἐν τῷ μεταξὺ φιλελλήνες συνέρριον πανταχόθεν καὶ κατετάσσοντο ὑπὸ τὰς Ἑλληνικὰς σημαίας, χρειάζεται δὲ πραγματικῶς ἐνθουσιῶδης, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν ὑψηλότεραν Ἑλληνικὴν εὐγνωμοσύνην, κἀλαμος διὰ νὰ περιγράψῃ τὸ μέρος τὸ ὁποῖον διεδραμάτισαν οἱ φιελλήνες εἰς τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεώς μας. Ὅπως δὴποτε καὶ ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ τὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν ν' ἀποβιβάζουν ἀνθρώπους καὶ πολεμικοὺς καὶ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἀπεστέλλοντο ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς πρὸς τὴν μαχομένην δοῖκα τῶν γενναίων.

Ἐπισημότερον κἀπως ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἡ ἐκδήλωσις τῆς Ρωσσίας εἰς τὴν Ἑλληνοτουρκικὴν διαμάχην. Ἡ μεγάλη αὐτοκρατορία ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι εἶναι ἡ μόνη ἰσχυρὰ ὁμόδοξος ἐπικράτεια πρὸς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα καὶ συνεπῶς ἀναγνωρίζουσα ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ φυσικὴ προστάτις τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐξεδήλωσεν ἀπροκαλύπτως κατ' ἀρχὰς ἐχθρικὰ αἰσθήματα πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἀνεκάλεσε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν τῆς καὶ ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη ἡ Ρωσικὴ πρεσβεΐα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔμεινεν ἄνευ πρεσβευτοῦ.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν συμπεριφορὰν ταύτην τῆς Ρωσσίας, ἡ Ἀγγλία κατ' ἀρχὰς εἰδείχθη δυσμενεστάτη πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Κατὰ τὸ 1824 ἐρρίφθη ἡ ἰδέα συγκροτήσεως Διεθνούς Συνεδρίου τὸ ὁποῖον θὰ διεσκέπτετο εἰδικῶς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς δημιουργηθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις εἰδέχθησαν τὴν πρότασιν ταύτην πλὴν τῆς Ἀγγλίας, ἡ ὁποία δικαιολογουμένη ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι εἰς τὸ Συνέδριον ἔδει νὰ λάβωσι μέρος ἔθνη μὴ ἔχοντα ὠρισμένως ἐκδηλωμένην γνώμην ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἐνδια-

φερομένων, προέβλεπεν ὡς ἀπαραίτητον ἔργον διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς τῆν ὑποχρέωσιν ν' ἀποστείλῃ ἡ Ρωσσία ἐκ νέου τὸν πρεσβευτὴν τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀποκαταστήσῃ οὕτω τελείως φιλικὰς τὰς μετὰ τῆς Τουρκίας σχέσεις τῆς.

Δυστυχῶς τὸ Συνέδριον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο σπουδαίως νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατωρθώθη νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν Πετρούπολιν. Ἡ Ἑλληνικὴ προσωρινὴ κυβέρνησις ραδιουργηθεῖσα ἐπιτηδεύει διαμεκρτυρήθη κατὰ τοῦ συνεδρίου τούτου καὶ ἀκριβῶς διαμεκρτυρήθη πρὸς τὴν ἀντιδρῶσαν κατ' αὐτοῦ Ἀγγλίαν. Ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις ἀπογοητευθεῖσα ἐκ τῆς στάσεως ταύτης τῆς ἀμέσως ὑπὲρ τῆς ἐπεμβάσεως ἐνδιαφερομένης Ἑλλάδος, παρητήθη τῆς πρωτοβουλίας τῆς καὶ τὸ συνέδριον τῆς Πετρούπολεως ἐματαιώθη.

Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα, ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ρωσσίας ὁ Τσάρος Νικόλαος Παύλοβιτς, πρεσβεῖαι δὲ ἐξ ὧν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἐστάλησαν πρὸς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν συγχαρῶσι. Τῆς Ἀγγλικῆς πρεσβείας ἡγήτο ὁ δούξ τοῦ Οὐέλλιγκτων, ὅστις εὗρεθῇ μετὰ τῶν πρώτων εἰς τὴν Πετρούπολιν. Ὁ Τσάρος ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εὐκαιρίας τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀγγλου ἀπεσταλμένου, ἀλλὰ καὶ ἐφάνη ψυχρὸς εἰς τὴν πρότασιν τῆς Ἀγγλίας νὰ λάβῃ καὶ αὕτη μέρος εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος.

— Ἐγὼ εἶμαι ἀποφασισμένος, εἶπεν ὁ αὐτοκράτωρ, ν' ἀκολουθῶ τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀπέναντι τῆς Τουρκίας· ἂν δὲ δὲν διεκόπησαν αἱ μετ' αὐτῆς σχέσεις μας, δὲν εἶναι ὅμως καὶ θερμῶς φιλικαί. Θὰ ὑπερκασπίσω ὅμως τὴν τιμὴν τοῦ Ρωσικοῦ στέμματος ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ τῶν ὅπλων.

Ὁ Οὐέλλιγκτων, ἐκτελὼν διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεώς του ἥτις ὑφίστατο ἀρκετὰ ἐπιβλητικὴν τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀναπτύχθεντος φιλελληνικοῦ ρεύματος, ἐπέμεινε, καὶ ὁ Τσάρος ἐπὶ τέλους ἐδέχθη νὰ λάβῃ μέρος καὶ ἡ Ἀγγλία εἰς τὰς ἀρχομένας μετὰ τῶν δύο Δυνάμεων διαπραγματεύσεις.

Αἱ συνεννοήσεις ἤρχισαν σύντοναι καὶ ὁ δούξ τοῦ Οὐέλλιγκτων

ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ἀγγλίαν διηύθυνε πλέον τὸ ζήτημα, συνετάχθη δὲ τότε τὸ πρῶτον πρωτόκολλον συνεννοήσεως μετὰ τῶν Ρωσσίας καὶ Ἀγγλίας διὰ τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν παρὰ τῇ Τουρκίᾳ, ὅπως ἐπιτύχωσιν ἄμεσον καταστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ διακκνονισμὸν τῶν ἐκκρεμῶν ζητημάτων.

Δὲν ἠθέλησαν ὅμως αἱ δύο κυβερνήσεις ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν ἰδικὴν των μόνον ἐνέργειαν καὶ ἐβολιδουσκώπησαν καὶ τὰς ἄλλας Δυνάμεις ὅπως ἐπιτύχωσι τὴν σύμπραξίν των. Ἀλλ' ἡ Πρωσσία πρώτη ἀπεποιήθη νὰ λάβῃ μέρος προφασιζομένη ὅτι δὲν εἶχε σπουδαῖα συμφέροντα εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ δὲν ἠθέλε δι' ἐχθρικῆς στάσεως νὰ διακυβεύσῃ τὴν πρὸς τὴν Τουρκίαν φιλίαν τῆς. Ὑπεσχέθη ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ παρὰ τῇ Πύλῃ ὅλην τὴν τὴν φιλικὴν ἐπιτροπὴν καὶ νὰ βοηθήσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ Αὐστρία, ἥτις πρώτη εἶχε κηρυχθῇ κατ' ἀρχὰς ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀκολουθοῦσα ἤδη τὴν ἐχθρικωτάτην πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὴν τῆς, ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μεσολαβήσῃ ὑπὲρ ἀνθρώπων οἵτινες ἀπεστάτησαν κατὰ τοῦ κυριαρχου των καὶ μόνον ὑπέσχετο ὅτι καὶ αὕτη θὰ προσεπαθεῖ διὰ φιλικῆς μεσολαβήσεως παρὰ τῇ Πύλῃ νὰ βοηθήσῃ τὸ ἔργον τῶν δύο πρωτοστατουσῶν Δυνάμεων.

Εὐτυχῶς ἡ Γαλλία ὅχι μόνον ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν, ἀλλὰ καὶ ἐζήτησε καὶ πῶς ὀριστικωτέραν τὴν συνεννόησιν, προέτεινε δὲ νὰ συνομολογηθῇ εἰδικὴ συνθήκη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου μετὰ τῶν τριῶν Δυνάμεων περιλαμβάνουσα εὐρυτάτην τὴν περιγραφὴν τῶν μέσων τῆς ἐνεργείας παρὰ τῇ Πύλῃ. Ἡ πρότασις ἐγένετο ἀποδεκτή, καὶ τὴν 24 Ἰουνίου τοῦ 1827 αἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν Δυνάμεων ὑπέγραψαν ἐν Λονδίνῳ τὸ καίμενον τῆς συνθήκης ταύτης ἔχον ὡς ἐξῆς :

«Αἱ Δυνάμεις, αἱ συμβαλλόμεναι διὰ τοῦ παρόντος, θὰ προσφέρωσιν εἰς τὴν Πύλῃν τὴν ἐπέμβασίν των πρὸς συνδιαλλαγὴν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ θὰ ζητήσωσι τὴν ἄμεσον διακοπὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

«Οἱ Ἕλληνες θὰ κυβερνῶνται ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ὑπὸ ἀρχῶν μὲν ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγομένων, ἐπὶ φόρῳ δὲ κανονισθησομένων.

«Οἱ Ἕλληνες θὰ οἰκαιοποιηθῶσι τὰς παρ' αὐτοῖς ἰδιοκτησίας τῶν Τούρκων, ἀποζημιούντες αὐτούς, χαρκοσομένης ἀργότερον τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς.

«Αἱ Δυνάμεις οὐδεμίαν θὰ ζητήσωσιν ἐξαιρετικὴν ὠφελειαν δι' ἐαυτάς ἢ τοὺς ὑπηκόους των.

«Οἱ ὅροι θ' ἀσφαλισθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν μεσολαβουσῶν Δυνάμεων, συμφῶνως πρὸς τὸν τρόπον ὅστις ἤθελε κανονισθῆ βρατερον».

Ἡ φανερά αὕτη συνθήκη περιέλαβε καὶ μυστικὸν πρωτόκολλον τὸ ὁποῖον περιεῖχε τοὺς ἐξῆς ὅρους:

α'.) Ἐὰν ἡ Πύλη ἐντὸς μηνὸς δὲν ἤθελε δηλώσει ἀποδοχὴν τῶν προτεινομένων ὁρων, αἱ Δυνάμεις θὰ συνήπτον ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ προξένων παρ' αὐτῇ.

β'.) Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἢ τῆς Πύλης ν' ἀποδεχθῶσι τὴν διακοπὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν, νὰ διακηρύξωσιν αἱ Δυνάμεις ὅτι θὰ ἐπιβάλωσι διὰ παντός τρόπου τὴν ἀπόφασίν των, μόναι ἄνευ συμμετοχῆς εἰς τὰς ἐχθροπραξίας.

γ'.) Ἄν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν αἱ προτάσεις τῶν Δυνάμεων δὲν θεωρηθῶσι παρὰ τοῦ ἐνὸς τῶν ἐνδιαφερομένων ἐπαρκεῖς, αἱ Δυνάμεις θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐργαζόμεναι ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως.

Διὰ ν' ἀποδειχθῇ πόσον ἐπιτακτικὴ ἦτο ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων τῶν τριῶν ἐθνῶν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης, δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι μὲν ἐγνώσθη ἡ ἀπόφασις τῆς συντάξεως τοῦ πρωτοκόλλου τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου κατέπαυσεν ἐν Γαλλίᾳ ὁ τρομερὸς ἐρεθισμὸς τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκδηλούμενος διὰ βιασιότητος ἀντιδράσεως ἐν τῇ Βουλῇ διὰ λόγων καὶ ἐπερωτήσεων.

Δεόν ἐνταῦθα νὰ προστεθῇ ὅτι τότε ἡ συνθήκη περιέλαβε καὶ τὴν πληροφορίαν ὅτι αὕτη γίνεται κατόπιν αἰτήσεως τῶν Ἑλλήνων. Καὶ εἶναι μὲν τοῦτο ἀληθές καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἀγγλίαν πρὸς τὴν ὁποίαν πράγματι ἀπετάθησαν οἱ Ἕλληνες,

ὅχι ὁμῶς καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν Γαλλίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν μόνον ἀνεπίσημὸς τις ἀνκυρὸς τοῦ στρατηγοῦ Ρῶς ὑπερχρεῖσται ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τινων Ἑλλήνων ἐπεβλήθη.

Σχετικῶς πρὸς τὰς προηγηθείσας μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Ἀγγλίας συνεννοήσεις δὲν εἶναι ἄσκοπον ν' ἀνκυρώμεν καὶ διαλογὸν διαμειφθέντα μεταξὺ τοῦ Οὐέλλιγκτων καὶ τοῦ Τσάρου κατὰ τὴν σχετικὴν συζήτησιν περὶ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἀνκυρᾷ τὸ τελευταῖον περὶ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου ἐκδοθὲν σπουδαϊότατον Ρωσσικὸν βιβλίον τοῦ ναυάρχου Μπογδάνοβιτς.

— Ἡ Τουρκία εἶναι ὁ μέγας ἀνίκτος ἀσθενής, εἶπεν ὁ Τσάρος (καὶ ἡ ἐκφρασις αὕτη παρέμεινεν ἑκτοτε). Τί θὰ κάμωμεν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀποθάνῃ, τὴν κληρονομίαν τὴν ὁποίαν θ' ἀφήσῃ;

— Μεγαλειότατε, ἀπήντησεν ὁ Οὐέλλιγκτων, ἡ Τουρκία ψυχροραγεῖ τέσσαρας αἰῶνας τῶρα καὶ ἀκόμη δὲν ἀπέθανεν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κληρονομίαν τῆς, δὲν ἦτο δύσκολον τὸ ζήτημα ἂν ὑπῆρχον... δύο Κωνσταντινουπόλεις.

Μετὰ τὴν πρώτην ἐν τούτοις συνεννόησιν τῶν Δυνάμεων εἰς τὸ Λονδίνον μία νέα τοιαύτη ἐκάνονισεν ὀριστικώτερον τὰ μέσα τὰ ὁποῖα ἤθελον μεταχειρισθῇ αὐταὶ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐν περιπτώσει φανερᾶς δυστροπίας ἐκ μέρους τῆς. Κατὰ τὴν συνεννόησιν ταύτην ἐλήφθη ὀριστικῶς ἡ ἀπόφασις ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Τουρκία ἐπέμενεν εἰς ἀποστολὴν Τουρκικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν ἐπικυριῶν, αἱ τρεῖς Δυνάμεις νὰ κινητοποιήσωσιν τοὺς στόλους των κατὰ τῆς τοιαύτης τουρκικῆς ἐνεργείας.

Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς συνθήκης ταύτης ἐν Κωνσταντινουπόλει εὗρε τοὺς Τούρκους λίαν δυσμενεῖς εἰς ἀποδοχὴν τῶν ὁρων τῆς. Ὁ Ρεῖζ ἐφέντης εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεδόθη ἡ κοινὴ τῶν πρεσβευτῶν διακοίνωσις ἀπήντησε:

— Δὲν μ' ἐνδιαφέρει τὸ ἔγγραφόν σας. Δὲν θέλω νὰ τὸ ἀκούσω καὶ ἀρνοῦμαι ἀπολύτως νὰ τὸ δεχθῶ.

Οἱ πρέσβεις πρὸ τοιαύτης ὀριστικῆς ἀρνήσεως ἀφῆκαν τὴν διακοίνωσιν ἐπὶ τινος ἀνεκκλίντου καὶ ἀνεχώρησαν. Ἐνα μῆνα μετὰ

ταῦτα, ληξάσης τῆς ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὀριζομένης προθεσμίας, οἱ πρέσβεις ἐπανελήθον διὰ νὰ λάβωσιν ἀπάντησιν.

—Ὁ Σουλτάνος μ' ἐξουσιοδότησεν, ἀπήντησεν ὁ Βεζύρης, νὰ σᾶς εἰπῶ ὅτι ἡ μόνη σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτος ἀπόφασίς του εἶναι νὰ μὴ δεχθῇ καμμίαν μεσολάβησιν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἑλληνες εἶναι ἀποστάται καὶ θὰ ὑποστοῦν τὰς συνεπεῖας τῆς πράξεώς των.

Οἱ πρεσβευταὶ προσεπᾶθησαν νὰ ὑποδείξουν εἰς τὸν ὑπουργὸν ὅτι τὸ ζήτημα ἐξέφυγε πλέον τῆς δικαιοδοσίας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι διαχειρίζονται αὐτὸ αἱ τρεῖς Δυνάμεις. Ὁ ὑπουργὸς ἀπήντησε μὲ τὸ αὐτὸ ὕψος, ὅτι οὐδεμίαν ἀπάντησιν εἶχε νὰ δώσῃ. Τότε οἱ πρέσβεις ἀνέγνωσαν νέαν διακοίνωσιν εἰς τὸν ὑπουργὸν ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔλεγον ὅτι αἱ Δυνάμεις ἦσαν ἀποφασισμέναι νὰ ἐπιβάλουν τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους.

—Ὡστε μᾶς κηρύττετε πόλεμον; ἠρώτησεν ὁ ὑπουργός.

Οἱ πρέσβεις προσεπᾶθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν ὑπουργὸν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δὲν προετίθεντο νὰ κηρύξουν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ ὅτι ἡ διακοίνωσις ἦτο φιλική. Ὁ ὑπουργὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξηγήσῃ πῶς φιλικὴ ἀπόφασις ἠδύνατο νὰ λάβῃ τοιαύτας διαστάσεις καὶ ἡ συνεννόησις πρεσβευτῶν καὶ ὑπουργοῦ εἰς οὐδὲν κατέληξεν.

Οἱ πρεσβευταὶ ἀνεχώρησαν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον καὶ διὰ μακρῶν ἐκθέσεων ἀνεκοίνωσαν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας των. Ἀμα τῇ λήψει τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν αἱ Κυβερνήσεις τῶν τριῶν Δυνάμεων ἀντήλλαξαν νέας συνεννοήσεις ἐπὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τῆς μυστικῆς παραγράφου τῆς συνθήκης τῆς ὑπογραφείσης ἐν Λονδίῳ. Αἱ συνεννοήσεις αὗται διήρκεσαν δεκαπέντε περίπου ἡμέρας μετὰ τὰς ὁποίας αἱ Δυνάμεις εἶχον ἤδη λάβῃ ὀριστικῶς τὴν ἀπόφασίν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος πρὸ τῆς ναυμαχίας.—Ὁ Ἰμβραήμ εἰς τὴν Πελοπόννησον.—Αἱ ἐπικουρίαι τῆς Αἰγύπτου.—Γάλλοι προογυμνασταὶ τῶν Ἀραβικῶν ἀγνημάτων.—Τελευταῖαι ἐνέργειαι τῶν πρέσβων.—Συγκέντρωσις τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου.—Συγκέντρωσις τῶν Εὐρωπαϊκῶν.—Συνέντευξις ναυάρχων καὶ Ἰμβραήμ.—Ὁ Ἰμβραήμ παραβαίνων τὴν ὑπόσχεσίν του.

Πρὶν εἰσελθωμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου, ἀνάγκη νὰ μάθωμεν εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκετο τότε ἡ Ἑλλάς. Ἦτο ἤδη τὸ ἕκτον ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ γενναῖοι μαχηταὶ δὲν εἶχον μὲν ψυχικῶς ἀποθαρρυνθῇ, εἶχον ὅμως ἀποκάμει σωματικῶς. Ἐπιτυχίαι καὶ ἀποτυχίαι αὐτῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἶχον πληρωθῇ διὰ μεγίστων θυσιῶν καὶ ὁ πληθυσμὸς ὁ ἐμπόλεμος καὶ ὁ ἀπόλεμος εἶχον ἐλαττωθῇ καταπληκτικῶς, ὁλόκληροι δὲ ἐπαρχίαι εἶχον κυριολεκτικῶς ἐρημωθῇ. Εἶχον πρὸς τοῦτοις ἀρχίσαι νὰ λείπουν πλέον ὀλοσχερῶς καὶ τὰ ὕλικά μέσα τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ ἀφθονα καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοια ἐξηκολούθουν νὰ παραλύουν πᾶσιν ἐνεργεῖαν ἥτις ἀπῆται ἠνωμέναις καὶ ὁμοθυμῶς τὰς δυνάμεις τῶν ἐπανάστατῶν.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀπροσδόκητος βοήθεια ἡ ὁποία εἶχεν ἔλθει εἰς τὸν Σουλτάνον διὰ τοῦ Ἰμβραήμ εἶχεν ἐπιδράσει πολὺ ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἰμβραήμ εἶχε τὰ δύο μέγιστα διὰ τὴν πολεμικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων προτερήματα: τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ὁμότητα, καὶ διὰ τῶν δύο αὐτῶν ἀρετῶν του εἶχε κατορθώσει νὰ καταστῇ ὁ τρόμος τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ ὄνομά του νὰ φέρεται ὡς λέξις ἀπειλῆς ἐπὶ ὅλων τῶν σημείων τῆς ἐπανάστατημένης μικρᾶς Ἑλλάδος. Ἄλλως τε ὁ Ἰμβραήμ διεθέτεν ὀπισθεν αὐτοῦ καὶ ἄλλας ἀνεξάντλητους δυ-

νάμεις, τὰς Αἰγυπτιακὰς τοῦ πατρὸς τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ καὶ ἦτο γνωστὸν ὅτι εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ εἰς πᾶσαν ἀνάγκην ἦσαν ἔτοιμα εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας πολυάριθμα Αἰγυπτιακὰ πλοῖα καὶ δὲν ἐχρειάζετο πολὺ καιρὸς διὰ νὰ προκληθῇ στρατολογία εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἑκατὸν χιλιάδας ἀγριωτάτων Αἰγυπτίων.

Πάντα ταῦτα λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ἡ Πύλη καὶ θεωροῦσα ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐξέπνεεν, ἰδίως μετὰ τὴν δευτέραν ἐπιδρομὴν τοῦ Ἰμβράκη εἰς Πελοπόννησον, τὰ συμβάντα ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν ἔκβασιν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, προσεπάθει ἀπορρίπτουσα πᾶσαν πρότασιν μεσολαβήσεως νὰ ἐπιτύχῃ καιρὸν ὅπως διὰ νέων ἐπικουριῶν ἐξ Αἰγύπτου καταφέρῃ τὸ τελευταῖον κατὰ τῆς Ἑλλάδος κτύπημα. Τῷ ὄντι δὲ αἱ ἐξ Αἰγύπτου τελευταῖαι εἰδήσεις ἐβεβήκουν ὅτι χώρα ἐκείνη εἶχε προδῇ εἰς νέας ἐτοιμασίας, ὅτι δὲ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχον συγκεντρωθῇ τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς Τουρκίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Τύνιδος ἀναμένοντα μόνον τὴν διαταγὴν τοῦ ἐκπλου.

Αἱ Δυνάμεις, προτοῦ παρεμβῶσιν ἐνεργητικῶς, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξ-αντλήσωσι πάντα τὰ μέσα τῆς πειθοῦς καὶ πρὸς τοῦτο κατὰ προηγουμένην συμφωνίαν ἀπεστάλῃ εἰς Αἴγυπτον Γάλλος ἀπεσταλμένος, ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν Μεχμέτ-Ἀλῆν τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων. Ἀλλ' ἡ συγκοινωνία δὲν ἦτο τότε ἀσφαλὴς καὶ ταχεῖα ὥς εἶναι σήμερον καὶ ὁ ἀπεσταλμένος ἐφθασεν ἀργά, ὥστε δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολὴν του. Καὶ τὸ μόνον ἔγκαιρον μέτρον τῶν Δυνάμεων ἀπέναντι τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ ἦτο ἡ ἀνάκλησις ὅλων τῶν εἰς τὸν στρατὸν του ὑπηρετούντων Γάλλων ἀξιωματικῶν, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον προφθάσει εἰς τὸ μεταξὺ νὰ ἐγκυμανάσωσι τὰ ἀγγήματα τοῦ ἐτοίμου πρὸς ἐκπλου στόλου.

Ἐνῷ δὲ τοιοιτοτρόπως τὰ πράγματα ἐφέροντο μοιραίως πρὸς τέλος οὐχὶ εἰρηνικόν, ἀξίον ἀναγραφῆς εἶναι ἐνταῦθα τὸ μέρος ὅπερ καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον διεδραμάτιζεν ἡ Αὐστρία. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἡ Δύναμις αὕτη, καίτοι πρώτη κηρυχθεῖσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτη-

σίας τῆς Ἑλλάδος, εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἥτις ἀπέκρουσε τὴν πρῶτα-σιν τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς λύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος. Μεθ' ὅλην δὲ τὴν δῆλωσιν τῆς ὅτι θὰ μεταχειρισθῇ φιλικῶς τὴν ἐπιρροὴν τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ ὅπως βοηθήσῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ἀντενέργει οὐχ ἥττον λυσσώδως· κατ' αὐτῶν καὶ ἐπενέβαινε σκανδαλωδῶς εἰς τὸ Αἰγαῖον ὑπὲρ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Πάντα τὰ Τουρκικὰ πλοῖα παρηκολουθοῦντο ὑπὸ Αὐστριακῶν, ὅλα δὲ αἱ δυσχερέστεραι ὑπηρεσίαι τοῦ στόλου ἐξετελοῦντο ὑπὸ πλοίων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκυμάτιζεν ἡ Αὐστριακὴ σημαία.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ναυτικαὶ δυνάμεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας συνεκεντροῦντο εἰς τὴν Μεσόγειον. Δύο αὐτῶν, ἡ Ἀγγλικὴ ὑπὸ τὸν Κόδριγκτων καὶ ἡ Γαλλικὴ ὑπὸ τὸν Δερινῷ, ἐπλευσαν πρὸς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν 5 Αὐγούστου καταπλεύσασαι εἰς Ναύπλιον, ὅπου ἤδρευεν ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις, ἀνήγγειλαν εἰς αὐτὴν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διασκέψεων τῶν Δυνάμεων. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ ταῦτα οἱ πλοίαρχοι Ἀμιλτον καὶ Χούγον ἀπήτησαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὅπερ καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπεσχέθησαν.

Ταῦτοχρόνως ὅμως ἡτοιμάσθη καὶ ἡ Ρωσικὴ μοῖρα. Ὁ πρίγκιψ Λιεβὲν εἶχε διατάξει πρὸ πολλοῦ τὸν ἀντιναύαρχον κόμητα Λογκουὲν Ἐϋδὲν ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Πόρτσμουθ καὶ νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν Μεσόγειον, μετὰ διαταγὰς πλήρους οὐδετερότητος ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐμπόλεμα μέρη, ἐνεργητικῆς δὲ προστασίας τῶν συμφερόντων τοῦ Ρωσικοῦ ἐμπορίου καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον. Ἡ διαταγὴ ἔμως αὕτη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μετεβλήθη κατόπιν. Τὴν 10 Ἰουνίου, ἡ ναυαρχὴς «Ἀζὼφ» ὕψωσε τὸ σῆμα τοῦ ναυάρχου, ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεθεώρησε τὴν μοῖραν, παρέστη εἰς τὴν δοξολογίαν καὶ ἀποχαιρετῶν τὰ πληρώματα εἶπε τὸ ἀξιωμακρόνουντο ἐκεῖνο :

— Ἐὰν παραστῇ ἀνάγκη ἐνεργείας, ἐλπίζω ὅτι θὰ μεταχειρισθῇτε τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὸν Ρωσικὸν τρόπον.

Ἡ μοῖρα ἐξέπλευσε καὶ διηυθύνθη εἰς τὴν Μεσόγειον ὅπου ἡ

Ρωσικὴ κυβέρνησις ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ναύαρχον Ἐϋδεν, ὅτι αἱ Δυνάμεις ἀνεγνώρισαν προσωρινὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος τὸν Καποδίστριαν καὶ ὅτι μετ' αὐτοῦ ἔπρεπε ἐν ἀνάγκῃ νὰ συνεννοηθῇ ἐπισήμως.

Ὑπῆρχον ἐπομένως ἤδη ἐν Μεσογαίᾳ τρεῖς ἠνωμένοι ναυτικοὶ δυνάμεις ἐτοιμοὶ νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν τῆς Ρωσσίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας εἰς τοὺς Τούρκους, ὑπῆρχεν ὅμως καὶ μία ἄλλη, μυστικῶς αὕτη καὶ ὑπόλως ἀντιδρῶσα, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἡ Αὐστριακὴ. Ἡ σύμβασις τοῦ Λονδίνου, καθορίζουσα λεπτομερέστατα τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας τῶν τριῶν συμβληθέντων, δὲν ἀνέφερε τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας ἀπέναντι τρίτων. Ὁ Γάλλος ναύαρχος Δερινῦ πρῶτος ἀγανακτήσας διὰ τὴν σκανδαλώδη στάσιν τοῦ Αὐστριακοῦ ναυτικοῦ, ἐξήτησεν ὁδηγίαις παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ περὶ τῆς στάσεως ἣν ἔδει νὰ τηρήσῃ. Τὸ ἔγγραφον τοῦ ναυάρχου Δερινῦ περιελάμβανε πάσας τὰς περιπτώσεις ἐνδεχομένων μετὰ τοὺς Αὐστριακοὺς περιπλοκῶν. Ἡρώτα λοιπὸν ὁ ναύαρχος τὴν Κυβερνήσιν του, ἐὰν ἔπρεπε ν' ἀφελθῇ ἐλευθερὰ τὰ Αὐστριακὰ πλοῖα νὰ βοηθοῦν τοὺς Τούρκους, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἐμποδισθῇ φιλικῶς καὶ πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ φερθῶσιν οἱ σύμμαχοι ἀπέναντι τῶν Αὐστριακῶν ἐν ἡ περιπτώσει δὲν ἐπείθοντο οὗτοι εἰς φιλικὴν παρατήρησιν. Ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν ἀπήντησεν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, φοβουμένη φυσικώτατα τὰς συνεπειὰς μιᾶς κατηγορηματικῆς δηλώσεως, εἰς οὐδεμίαν δὲ καὶ ἡ Ἀγγλία προέβη σχετικὴν ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸν ἰδικὸν τῆς ναύαρχον, τοιοῦτοτρόπως δὲ οἱ δύο ναύαρχοι ἀφίνοντο νὰ ἐνεργήσωσι κατὰ τὰς ἰδίας τῶν ἐμπνεύσεις ἀλλὰ καὶ φέροντες ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων τῶν.

Ἡ Ρωσσία ὅμως ἔδωκε καθαρὰς καὶ σαφεῖς ὁδηγίας εἰς τὸν Ἐϋδεν ἀναχωροῦντα. Ἡ Ρωσικὴ μοῖρα διετάχθη νὰ ἐπιτηρῇ τὰ παραλία πρὸς παρεμπόδισιν πάσης ἀποδιβάσεως τουρκικῶν ἢ Αἰγυπτιακῶν ἐπικουριῶν καὶ πολεμεφοδίων, νὰ ἀπομακρύνῃ δὲ τὸν στόλον ὅστις ἤθελε διευθυνθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ αὐτοκράτωρ μάλιστα προέτεινεν εἰς τὰς Δυνάμεις, ἡ ἀπλῆ αὕτη περιπολία νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀποκλεισμὸν τῶν Δαρδανελλίων καὶ τῆς Μαύρης

Θαλάσσης. Τῷ ὄντι δὲ ὁ ναύαρχος Γκρίγκ παρήμενος εἰς Σεδεστούπολιν εἶχε διαταχθῇ νὰ ἦναι ἐτοιμος, ὅπως εἰς πρώτην ἐντολὴν ἀποκλείσῃ τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ τὸν Τουρκικὸν στόλον.

Κατόπιν τῆς στάσεως ταύτης τῆς Ρωσσίας ἔσπευσε καὶ ἡ Ἀγγλία νὰ δώσῃ ἀναλόγους διαταγὰς πρὸς τὸν ναύαρχον Κόδριγκτων τὸν ὅποιον διάτασσε νὰ ἀποφύγῃ μὲν ὅ,τι θὰ ἐπέφερον ἀναγκαιῶς διὰ τὴν τῶν σχέσεων μετὰ τῆς Τουρκίας, ἐν ἀνάγκῃ ὅμως ἡ ἀποδιβάσις Τουρκικῶν ἐπικουριῶν νὰ ἐμποδισθῇ διὰ τῆς βίας, καὶ ὅταν ὅλα τ' ἄλλα μέσα ἐξαντληθῶσιν καὶ διὰ «τῶν στομίων τῶν τηλεβόλων ἐκτόμη».

Πρὶν ἐπομένως φθάσῃ ὁ Ρωσικὸς καὶ ὁ Γαλλικὸς στόλος, ὁ Ἀγγλικὸς ἤδη ἦτο ἐφοδιασμένος διὰ ρητῶν καὶ σαφῶν διαταγῶν. Ὁ ναύαρχος Κόδριγκτων λοιπὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Ἰμβραήμιος θὰ διηυθύνετο κατὰ τῆς Ὑδρας μετὰ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν οἰκτρὰν καταστροφὴν τῶν Ψαρρῶν καὶ τῆς Χίου, ἔσπευσε πρὸς τὴν μικρὰν ἡρωϊκὴν νῆσον καὶ ἐτοποθέτησε πρὸ αὐτῆς τρία πλοῖα ἐνός τῶν ὁποίων ἐπέβαινε καὶ αὐτὸς μετὰ τὴν ἀπόφασιν νὰ βυθίσῃ πᾶν Τουρκικὸν τὸ ὅποιον θὰ ἐπλησίαζεν.

Ὅτε καὶ οἱ δύο ἄλλοι στόλοι κατέφθασαν, ὡς ἐκτελοῦντες τὰς αὐτὰς διαταγὰς, συνηνώθησαν, ἡ δὲ ἀνωτάτη διοίκησις ἀνετέθη εἰς τὸν ναύαρχον Κόδριγκτων ὡς ἀρχαιότερον. Ὁ Κόδριγκτων ἄλλως τε ἔχαιρε φήμην ἀρίστου ναυτικοῦ, ἀρίστου ἀνθρώπου καὶ ἱκανωτάτου διπλωμάτου. Ἦτο ἄνθρωπος μὴ δειλιῶν πρὸ οὐδενὸς κινδύνου, διαπραγματικὸς, εὐφυής, μετριοπαθὴς καὶ πονετικὸς. Ἡ ἐκλογὴ τῆς Ἀγγλίας ὑπῆρξεν ἀρίστη εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην καὶ ἂν δὲ λόγοι ἀρχαιότητος δὲν ἐπέβαλλον ἐπὶ τῶν συναδέλφων τοῦ τὸν Κόδριγκτων, θὰ τὸν ἐπέβλεπεν ἡ φυσικὴ ὑπεροχὴ του. Ἡρεμὸς καὶ ψυχραίματος ὁ Ἐϋδεν ἦτο ἀνὴρ τοῦ καθήκοντος, εὐθύς καὶ ἀνίκανος εἰς δολοπλοκίαν, ζωητερος δὲ ὢλων ὁ Δερινῦ, ριψοκίνδυνος, ἄνευ ὑπολογισμοῦ τῶν συνεπειῶν τῆς τόλμης του, πολλάκις παρέσχε πράγματα εἰς τοὺς δύο συναδέλφους τοῦ δυσκολευομένους νὰ τὸν συγκρατήσουν. Ἦσαν ὅμως καὶ οἱ τρεῖς γενναῖοι ἄνδρες καὶ εὐλακωνεῖς στρατιῶται καὶ αἱ μικραὶ

έθνικῇ ἀντιζηλίῳ των ὑπεχώρουν εἰς τὴν ὑψηλὴν ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων των.

Τὸ μόνον ὅπερ ἐδυσκόλευε τὰς ἐνεργείας τῶν τριῶν ναυάρχων ἦτο ἡ ἐνέργειά των ἀπέναντι τῆς Αὐστρίας, διαρκῶς ὑπονομευούσης τὸ ἔργον των. Ἐξ Αὐστριακῶν μεταγωγικῶν προστετέθησαν ἀργότερον φανερὰ εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στόλον, μία δὲ κορβέττα «Καρολίνα» ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Δερινῦ ἐξυπηρετοῦσα τοὺς Τούρκους. Ὁ Κόδριγκτων δὲν ἐκρατήθη πλέον, καὶ τὴν 22 Σεπτεμβρίου γράφων εἰς τὸν αὐστριακὸν ἀντιναύαρχον διοικητὴν μίαις μοίρας ἤτις εὐρίσκετο εἰς τὸ Ναυαρίνον, τὸν ἠπαίλησεν ὅτι «ἂν ἡ ἐχθρική στάσις τῶν Αὐστριακῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐξακολουθήσῃ, ὁ ἠνωμένος Εὐρωπαϊκὸς στόλος ἐν στιγμῇ ἐνεργείας, οὐδεμίαν θὰ κάμῃ διακρίσιν μεταξύ Αὐστριακῶν καὶ Τούρκων, ἀφοῦ καὶ οὗτοι ἐνήργουν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων».

Ἐν τούτοις ὁ εἰς τὸν λιμένα Ἀλεξανδρείας συγκεντρωμένος Τουρκικός, Αἰγυπτιακὸς καὶ Τυνησιακὸς στόλος ἐξέπλευσε καὶ διαλαθὼν τὴν προσοχὴν τῶν ἠνωμένων συμμαχικῶν στόλων, οὐδὲν δὲ Ἑλληνικὸν πλοῖον συναντήσας καθ' ὁδὸν διηυθύνθη πρὸς τὸ Ναυαρίνον ὅπου καὶ κατέπλευσεν.

Ὁ στόλος οὗτος συνέκειτο ἐξ 92 πλοίων, ἐξ ὧν 51 πολεμικὰ τὰ δ' ἐπίλοιπα φορτηγά. Ἐκ τούτων πάλιν ἡ καθαρῶς τουρκικὴ μοῖρα ὑπὸ τὸν Καπετᾶν μπέην συνίστατο ἐκ δύο δικρότων, πέντε φρεγατῶν καὶ ἐννέα κορβετῶν, ἡ Αἰγυπτιακὴ ὑπὸ τὸν Μουχαρέμπεην ἐκ τεσσάρων φρεγατῶν, ἑνδεκα κορβετῶν, τεσσάρων βρικίων, ἐξ γολετῶν καὶ ἐξ πυρπολικῶν, ἡ δὲ Τουνεζικὴ ἐκ τριῶν μικρῶν φρεγατῶν καὶ ἐνὸς βρικίου. Ἐπέβαινε δὲ τοῦ στόλου καὶ ὁ Γάλλος ὑποναύαρχος Τελλιέ, μετὰ τινων ἀξιωματικῶν οἵτινες εἶχον ἐκγυμνάσει τρισχιλίους Ἀραβας. Ἐκ τῶν φορτηγῶν δὲ τριάκοντα ἐξ ἧσαν ὑπὸ σημαίαν Τουρκικὴν καὶ πέντε ὑπὸ σημαίαν Αὐστριακὴν, ἔφερον δὲ ἐν ὅλῳ 4 χιλιάδας τακτικούς στρατιώτας, ἑκατὸν ἀνίππους ἵππους, τροφίμα, πολεμοφόδια καὶ ἑν ἑκατομμύριον δίστηλα.

Καὶ ἐνῶ τοιαύτη, ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ ἦτο ἡ σύστασις

τοῦ Τουρκικοῦ στόλου, ὑποδεέστερος ἀλλὰ πολυμικρότερη ἦτο ὁ συμμαχικός. Οὗτος συνίστατο ἐκ τῶν ἑξῆς :

Ἀγγλικὴ μοῖρα.

Ναυαρχίς, Ἀσία, δίκροτον.

Δίκροτον, Ἀλβιὼν.

Φρεγάττα, Γλασκόδη, Καμβρία, Δάρτμουθ, Ταλβότ.

Βρίκια καὶ γολέττα, Ρόδον, Κώνωψ, Γοργώ, Φιλομήλα, Ἐλαφος.

Γαλλικὴ μοῖρα.

Ναυαρχίς, φρεγάττα Σειρήν.

Δίκροτα, Βρεσλαβία, Σκηπίων, Τρίαινα.

Φρεγάτα, Ἀρμῖς.

Γολέττα, Δάφνη, Ἀλκυὼν.

Ρωσικὴ μοῖρα.

Ναυαρχίς, Ἀζώφ, δίκροτον.

Δίκροτα, Ἀλεξάνδρος Νέβσκης, Γαγγούτη, Ἰεζεκιήλ.

Φρεγάττα, Κάστωρ, Κωνσταντῖνος, Ἑλένη, Προβονόη.

Ἐφερον δὲ ὅλα ὁμοῦ τὰ πλοῖα τοῦ συμμαχικοῦ στόλου τηλεβόλα 1276 κατὰ τὴν ἐξῆς διαίρεσιν:

Ἀγγλικὰ, Ἀσία κανόνια 84, Γενούη 76, Ἀλβιὼν 74, Γλασκόδη 50, Καμβρία 48, Δάρτμουθ 42, Ταλβότ 28, Ρόδον 18, Κώνωψ 10, Γοργώ 10, Φιλομήλα 10, Ἐλαφος 6.

Γαλλικὰ, Βρεσλαβία 84, Σκηπίων 80, Τρίαινα 74, Σειρήν 60, Ἀρμῖς 32, Ἀλκυὼν 10, Δάφνη 6.

Ρωσικὰ, Γαγγούτη 84, Ἀζώφ 74, Ἰεζεκιήλ 74, Κωνσταντῖνος Νέβσκης 44, Προβονόη 42, Ἑλένη 38, Κάστωρ 32.

Οἱ συμμαχικοὶ στόλοι μαθόντες τὴν ἀφίξιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἰς Ναυαρίνον ἔσπευσαν πρὸς τὴν θέσιν ταύτην εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασε πρῶτος ὁ Κόδριγκτων, ἀκολουθούμενος ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Γαλλικοῦ καὶ τοῦ Ρωσικοῦ. Μόλις δὲ καταπλεύσας ὁ Κόδριγκτων ἀπέ-

στειλεν εις τὸν Τούρκον ναύαρχον ἐπιστολὴν ἀναγγέλλουσαν τὴν ἐκ μέρους τῶν τριῶν Δυνάμεων ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν νὰ μὴ ἐπιτρέψωσιν ἀπόβασιν στρατευμάτων καὶ κίνησιν πλοίων. Τὴν ἐπομένην νύκτα ἐπιστολὴ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐκ μέρους τοῦ Κόδριγκτων καὶ τοῦ Δερινῦ. Ἐπὶ τέλους ὅταν ἔφθασε καὶ ὁ Ἐὐδεν, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Ἰμβραήμην τὸ ἐξῆς τελεσίγραφον ὑπογεγραμμένον καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν ναυάρχων.

«Πρὸς τὴν Α. Ὑψηλότητα τὸν Ἰμβραήμ πασσάν.

Ὑψηλότατε,

Καθ' ὅς πολλαχόθεν ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίες, ἀποσπάσματα τοῦ ὑφ' ὑμᾶς στρατοῦ περιτρέχουσι τὰ Δυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἐνσπείροντα παντοῦ τὴν δῆωσιν καὶ τὴν φρίκην, ἐκρίζοντα δένδρα, κατασιρέφοντα ἀμπέλους, πυρπολοῦντα οἰκίας καὶ ἐν γένει μεταβάλλοντα εἰς τόπον ἀκατοίκητον τὸ τμήμα αὐτό. Ἐπίσης ἐπληροφορήθημεν ἀσφαλῶς, ὅτι ἐστρατεία προπαρασκευάζεται κατὰ τῆς Μάνης καὶ μάλιστα ὅτι στρατὸς διεστάθη ἤδη ν' ἀναχωρήσῃ. Ἐν τούτοις ἡ ἀναχωρῆσις ἔκονοποιήθη ἤδη ὑμῖν, ἀπὸ τῆς 2 δὲ Σεπτεμβρίου ἡ Ὑψηλότης σας ὠρκίσθη καὶ ἀνέλαβεν ὑποχρέωσιν τιμῆς νὰ τὴν τηρήσῃ, ἥδη δὲ προβαίνει εἰς πράξεις προσβολῆς καὶ περιφρονήσεως καθ' ἡμῶν καὶ ὑπὸ τὰς ὀψεις μας ἀκόμη. Συνεπεία τῆς ὑποχρέωσεως ταύτης τὴν ὁποίαν ἀνελάβατε, ἡμεῖς ἐπετρέψαμεν εἰς τὸν στόλον σας νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ναυαρίνον.

Ἀεὶ δὲ σκεπτόμεθα ἐπομένως, Ὑψηλότατε, εἰς τὴν θλιβεράν ἀνάγκην νὰ σας δηλώσωμεν, ὅτι ἡ διαγωγὴ ὑμῶν ἀντιβαίνουσα πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις ἀντιβαίνει καὶ πρὸς τὰς διεθνεῖς συνθήκας αἵτινες διέπουν τὰς μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ τῆς Τουρκίας σχέσεις. Αἱ καταστροφαὶ δὲ αἵτινες τῇ ἀνοχῇ σας τελοῦνται ἀποβαίνουν κατὰ τῶν συμφερόντων τοῦ Κυρίου σας, ὅστις οὕτω θὰ στερηθῇ τῶν πλεονεκτημάτων τὰ ὁποῖα τοῦ ἐξησφάλισεν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου. Οἱ ὑπογεγραμμένοι λοιπὸν

ἀπαγορεύμεν ἅμας καὶ κατηγορηματικῶς ἀπάντησιν ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω, ἐπιρρίπτουσαν δὲ πᾶσαν εὐθύνην βραδύτητος ἢ ἀρνήσεώς σας ἐφ' ὑμῶν.

Ὁ ἀντιναύαρχος Κόδριγκτων

Ὁ ὑποναύαρχος Ἐὐδεν

Ὁ ὑποναύαρχος Δερινῦ.

Ἡ ρητὴ ὑπόσχεσις τὴν ὁποῖαν ὑπὸνέμισαν οἱ ναύαρχοι εἰς τὸ ἔγγραφόν των, προήρχετο τῷ ὄντι ἐπισήμως ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰμβραήμ. Πολὺ πρὸ τῆς διακοινώσεως τῶν τριῶν ναυάρχων εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὸν Ἰμβραήμ ὁ ναύαρχος Δερινῦ ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος καὶ τοῦ ἀνήγγειλε τὸν σκοπὸν τῆς συγκεντρώσεως τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων. Ὁ Ἰμβραήμ οὐδὲν ἀπήντησε τότε περιορισθεὶς νὰ λάβῃ μόνον γνῶσιν τοῦ πράγματος. Τὴν ἐπομένην ἐπισκεφθῆσαν πάλιν τὸν Ἰμβραήμ ὁ Δερινῦ καὶ ὁ Κόδριγκτων.

Ἀφοῦ ἐχαιρέτησαν οἱ ναύαρχοι, ἐπανέλαβον τὴν δῆλωσιν ὅτι κατὰ διαταγὴν τῶν κυβερνήσεών των οὐδεμίαν θὰ ἐπέτρεπον ἀποβίβασιν ἢ κίνησιν στρατοῦ καὶ πολεμοφοδίων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ παράλια. Διὰ νὰ μὴ ὑποθέσῃ δὲ ὁ Αἰγύπτιος πασσάς ὅτι οἱ ναύαρχοι ὑπερέβαινον τὰς ὁδηγίας των, τοῦ ἐπέδειξαν καὶ τὰ σχετικὰ μέρη τῶν ἐγγράφων διαταγῶν των.

Ὁ Ἰμβραήμ ἀπήντησεν, ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ δίκαιον τῶν ναυάρχων καὶ ἐκεῖνοι ὅμως πρέπει ν' ἀναγνωρίσουν ὅτι εἶναι στρατιώτης ὑποχρεωμένος νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς διαταγὰς ὅς εἶχεν.

— Ἐγὼ, εἶπεν ὁ Ἰμβραήμ, ἔχω ἐντολὴν νὰ προσβάλω τὴν Ὑδραν διὰ νὰ καταστρέψω τὴν ἐκεῖ ἐπικρατατικὴν ἐστίαν. Καὶ τὰς διαταγὰς ταύτας ἔχω τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκτελέσω ὡς ἀπλοῦς ἀλλὰ καὶ εὐρκοῦ στρατιώτης. Εἰς τὸν Μ Βεζύρην λοιπὸν, ὅστις μοι ἔδωκε τὴν ἐντολὴν, δεῶν ν' ἀπευθυνθῇτε καὶ παρ' αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχητε τὴν ἀναστολὴν τῆς.

Οἱ ναύαρχοι ἀνεγνώρισαν τὸ δίκαιον τοῦ Ἰμβραήμ καὶ τοῦ δήλωσαν ὅτι τὸν συγχαίρονται, συγχρόνως ὅμως τοῦ εἶπον ὅτι

ὑπείκων εἰς ἀνωτάτην βίαν καὶ διασώζων τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ἀνθρώπους του ἀπὸ καταστροφῆν δὲν παρέδινε τὸ καθήκον του. Ὁ πασσᾶς ἐδικαίωσε τοὺς ναυάρχους διαβεβαιώσας αὐτοὺς ὅτι θὰ ζητήσῃ ὁδηγίας, μὴ ἐν τῷ μεταξὺ μετεβλήθησαν καὶ αἱ κρατοῦσαι παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ σκέψεις, ἔδωκε δὲ τὸν λόγον του ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θὰ προλάβῃ πᾶσαν κίνησιν τοῦ στόλου του.

Ἐν τῷ μεταξὺ, διὰ νὰ κατορθωθῇ νὰ τοῦ ἀποσπασθῇ ἡ διαβεβαίωσις αὕτη, οἱ ναύαρχοι ἐκοπίασαν πολύ. Ὁ Ἰμβραήμ τὰς προτάσεις των ἐδέχθη κατ' ἀρχὰς σχεδὸν αὐθαδῶς, πολλάκις δὲ εἰς τὰς παρατηρήσεις τῶν ναυάρχων ἀντέταττεν εἰρωνικώτατον μειδίαμα. Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Κόδριγκτων, ὅτι θ' ἀπαγορευθῇ ἡ ἀποβίβασις πικνῶς εἰδους περιεχομένου εἰς τὰ πλοῖα, ὁ Αἰγύπτιος πασσᾶς ἀπήντησε:

— Εἰς τὰ πλοῖά μας δὲν ἔχομεν ἄλλα εἶδη παρὰ σφαίρας μόνον καὶ πυρίτιδα.

Ὁ Δερινῦ εἰς τὴν θρασείαν αὐτὴν παρατήρησιν δὲν ἐκρατήθη καὶ ἀπήντησεν:

— Ἀπ' αὐτὰ ἔχομεν καὶ ἡμεῖς. Ἄν θέλετε, κάμνομεν ἀνταλλαγήν. Ἀναλαμβάνομεν μάλιστα νὰ σᾶς δώσωμεν περισσότερα ἀφ' ὅσα περιμένετε.

Ὅπως δὴποτε οἱ ναύαρχοι καθησυχάσαντες ἐκ τῆς διαβεβαίωσης τοῦ Ἰμβραήμ ἀπῆλθον εἰς τὰ πλοῖά των καὶ τὴν ἐπομένην ἡ μὲν Ἀγγλικὴ μοῖρα ἀπέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἡ δὲ Γαλλικὴ εἰς Ἐλαφονήσιον ἀφῆσκοντες εἰς Ναυαρίνον ἀπὸ μίαν φρεγάταν διὰ ν' ἀναμείνῃ καὶ τὴν Ρωσικὴν μοῖραν καὶ διὰ νὰ κατοπτρεύῃ τὸν στόλον τοῦ Ἰμβραήμ. Μόλις ὅμως ὁ ἄμεσος κίνδυνος ἐκ τῆς παρουσίας τῶν στόλων ἐξέλιπεν, ὁ Ἰμβραήμ ἀπεφάσισε νὰ παραβῇ τὴν ὑπόσχεσίν του ὡς καὶ τὴν παρέβη.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 19 ἡ Ἀγγλικὴ μοῖρα εἰδοποιήθη ὅτι τρία-κοντα Τουρκικὰ πλοῖα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ ἐπωφελοῦμενα εὐνοϊκοῦ ἀνέμου ἐξῆλθον τοῦ Ναυαρίνου καὶ ἔπλεον πρὸς τὰς Πάτρας με σκοπὸν νὰ ἐπισιτίσουν τὸν ἐκεῖ εὐρισκόμενον Τουρκικόν

στρατόν. Αἱ δύο ἐν Ναυαρίνῳ ξέναι φρεγάται παρεκολούθησαν τὰ πλοῖα ταῦτα, ἀδυνατοῦσαι ὅμως νὰ τὰ ἐμπιδήσουν· ἐξέπλευσεν ὅμως αὐτοστιγμῇ ὁ Κόδριγκτων μετὰ τὴν ναυαρχίδα καὶ περὶ τὴν πρωΐαν τὰ ἐπρόλαβεν εἰς τὸ στόμιον τοῦ κόλπου. Ὁ Κόδριγκτων εἰδοποίησε τὸν ἀρχηγὸν τῆς μοῖρας ταύτης, ὅτι δὲν θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ προχωρήσῃ, ἀφοῦ μάλιστα εἶχε προηγηθῇ ἐπίσημος ὑπόσχεσις τοῦ Ἰμβραήμ πασσᾶ. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου ἐπροτίμησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Ναυαρίνον, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἡ δευτέρα μοῖρα εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τοῦ λιμένος τούτου. Ἐπὶ οὖν ὅμως καὶ ἡ δευτέρα αὕτη μοῖρα καὶ τὰ Ἀγγλικὰ πλοῖα ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ζάκυνθον. Δὲν εἶχον ὅμως φθάσει ἐκεῖ, ὅτε παρητήρησαν ὅτι τὰ Τουρκικὰ εἶχον ἐκπλεύσει καὶ πάλιν ἐπωφελοῦμενα τοῦ σκότους καὶ διηυθύνοντο πρὸς τὰς Πάτρας. Μεθ' ὅλην τὴν δεινὴν θαλασσοταραχὴν ὁ Κόδριγκτων ἐξῆλθε μεθ' ὅλης τῆς μοῖρας καὶ κανονιοβολῶν τὰ Τουρκικὰ τὰ ἠνάγκασε διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ Νεόκαστρον.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐφθασε καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἐὐδὲν ρωσικὴ μοῖρα τῆς ὁποίας τὴν σύστασιν εἶδομεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὁ Κόδριγκτων ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Ρῶσον ναύαρχον τὰ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Ἰμβραήμ, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ τοῦ ἀποσταλῇ καὶ τρίτη ἐντονησάτη διακοίνωσις. Τὸ ἔγγραφον ἐστάλη, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι τοῦ Ἰμβραήμ δὲν ἠθέλησαν νὰ παραλάβουν τὸ ἔγγραφον προφασιζόμενοι ὅτι δὲν ἦτο ἐπὶ τοῦ πλοίου, ὅτι δὲν ἤξευραν ποῦ εἶναι, ὅτι δὲν ἔχουν διαταγὴν νὰ δεχθῶν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἔγγραφου.

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη διαγωγὴ, ὑπαγορευθεῖσα βεβαίως ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ, ἐπεισε τοὺς ναυάρχους ὅτι διὰ τῆς πειθοῦς καὶ τῆς εὐγενείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιβληθῶν εἰς τὸν Ἰμβραήμ καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῶσι δοξαστηριώτερα μέτρα. Πρὸς τοῦτο ἀπεφάσισαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ Ναυαρίνον καὶ ὁ ἀποκλεισμός τὸν ὁποῖον ἔλυσαν ἐνεκα τῆς ὑποσχέσεως τοῦ Ἰμβραήμ νὰ καταστῇ ἐκ νέου πραγματικὸς καὶ αὐστηρότατος. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 7 Ὀκτωβρίου ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη ὁριστικῶς καὶ τῷ

δυντι τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅλα τὰ πλοῖα διηυθύνθησαν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ Ναυαρίνου, φιλικῶς μὲν, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐκεῖ ἐκ ὁδοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμβρατῆ καὶ νὰ μὴ δυνηθῇ οὗτος ἄλλοτε περὶβαίνων τὰς ὑποσχέσεις του νὰ προβῇ εἰς ἀδικήματα καὶ εἰς καταστροφάς, ἔστω καὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν μόνον.

Ἡ στρατιωτικὴ διάταξις, τὸ σχέδιον τῆς τοποθετήσεως καὶ ἡ διεύθυνσις πάσης ἐν τῷ μέλλοντι ἐνεργείας, ἦτο ἀνατεθειμένη, ὡς εἴπομεν ἤδη, εἰς τὸν ἀρχαιότερον ἀντιναύαρχον Κόδριγκτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ διάταξις τῶν Τουρκικῶν πλοίων.—Ἡ δύναμις τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἰς πλοῖα καὶ τηλεβόλα.—Ἐναρξίς τῆς ναυμαχίας.—Ὁ πρῶτος φονευθεὶς Ἀγγλος.—Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ «Ἀζώφ».—Ἡ μονομαχία τῆς «Ἀσίας» καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς ναυαρχίδος.—Πῦρ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν.—Ἡ ἐκδοσις τῆς πάλης.—Ἡ τελεία καταστροφὴ τοῦ Τουρκοαἰγυπτιακοῦ στόλου.—Εἰκόνες ἀνδρείας καὶ ἡρωϊσμοῦ.—Τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ἐπίδρασις του.

Τὰς παρασκευὰς καὶ τὴν στάσιν ἐν γένει τοῦ ἡνωμένου Εὐρωπαϊκοῦ στόλου παρετήρουν ἀπὸ τριῶν ἡδὴ ἡμερῶν μετ' αὐξανούσης ἀγανακτήσεως οἱ Τούρκοι. Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ τε στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ὑπῆρχον οἱ φρονούντες ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐξέπνεε καὶ ὅτι ὀλίγων ἡμερῶν ζήτημα ἦτο ἡ καταστροφὴ τῆς Ὑδρας καὶ ἡ διὰ τῆς ἀφίξεως τῶν ἀναμενόμενων ἐπικουριῶν τελεία καταστολὴ καὶ τῶν ἄλλων ἐπανάστατικῶν κινημάτων. Ἡ λύσσα λοιπὸν μεθ' ἧς ὑπεδέχοντο τὰς κινήσεις τῶν ξένων πλοίων ἦτο ἀπερίγραπτος.

Φοβηθέντες δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὅτι μοιραίως ἡ συγκέντρωσις ἐκείνη θὰ κατέληγεν εἰς σύγκρουσιν, ἔλαβον ὅλα τὰ κατάλληλα μέτρα καὶ παρέταξαν τὰ πλοῖα τῶν εἰς σχῆμα πετά-

λου ἐπὶ δύο γραμμῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἁπλῆς τοῦ λιμένος μετὰ τῆς ἄλλης, οὕτως ὥστε τὰ εἰσερχόμενα πλοῖα νὰ εὐρίσκωνται ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν κανονίων ὅλων τῶν πλοίων.

Τὰ οὕτω παραταχθέντα πλοῖα ἦσαν τρεῖς δίκροτα, δεκαεννέα φρεγάται ὡν τέσσαρες Αἰγυπτιακαὶ ἦσαν δίκροτοι, εἴκοσι ἐξ κορβέται, δώδεκα βρικόια καὶ ἐξ πυρπολικῶν. Ἐφερον δὲ ὅλα ταῦτα 1994 κανόνια, ἀλλ' ἐδοθεῖντο εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ὑπὸ τῶν πυρῶν τῶν φρουρίων καὶ δύο κανονοστοιχιῶν ἐκτέρωθεν τοῦ στομίου τοῦ λιμένος. Καὶ ἡ μὲν ἐσωτερικὴ γραμμὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ δίκροτα καὶ φρεγάτας μὲ τὰ πυρπολικὰ ἐκτέρωθεν, ἡ δ' ἐξωτερικὴ ἐκ κορβετῶν καὶ βρικόιων.

Ὁ Κόδριγκτων διατάξας τὸν εἰσπλουν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, συνέστησεν ἐπίσης αὐστηρῶς οὐδὲν πλοῖον νὰ κτυπήσῃ ἂν δὲν κτυπηθῇ πρῶτον. Τὰ πλοῖα ἐξέπλευσαν εἰς δύο γραμμὰς προηγουμένης τῆς Ρωσικῆς μοίρας· μόλις ὅμως ὁ Κόδριγκτων εἶδε τὴν ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιτηδεῖαν διάταξιν τῶν Τουρκικῶν, μὴ θέλων νὰ ἐκθέσῃ πρῶτον ἄλλον εἰς τὸν κίνδυνον, προῦχώρησεν αὐτὸς καὶ κατέλαβε τὴν πρώτην γραμμὴν, ἀφήσας τὴν δευτέραν εἰς τὴν Γαλλικὴν καὶ τάξας οὐραγὸν τὴν Ρωσικὴν.

Ὁ διοικητὴς τοῦ Τουρκικοῦ στόλου βλέπων τὰ ξένα πλοῖα πλησιάζοντα ἀπεκάλυψε τὰ τηλεβόλα του, ἐπέρασεν ὅμως ἡ Ἀγγλικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ μοῖρα ἡσύχως. Ὅταν ἐν τούτοις ἡ Ρωσικὴ ναυαρχὴ «Ἀζώφ» διήρχετο ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τοῦ φρουρίου, ἀπεσταλμένος τοῦ Καπετὰν πασσᾶ ἔσπευσεν εἰς τὸν Κόδριγκτων διατάσων αὐτὸν νὰ ἐξέλθῃ.

— Δὲν ἤλθα νὰ λάβω, ἀλλὰ νὰ δώσω διαταγὰς, εἶπεν ὁ Κόδριγκτων καὶ διὰ νεύματος εἰδοποίησε τὴν Ρωσικὴν μοῖραν νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν ὀρισμένην τῆς θέσιν. Τότε ἐν τῶν εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ἡγκυροβολημένων τορπιλλικῶν, ἰδὼν μίαν Ἀγγλικὴν λέμβον πλησιάζουσαν διὰ νὰ συστήσῃ τὴν ἀπειμάχρυσιν τοῦ τορπιλλικοῦ, ἤναψε σφοδρὸν πῦρ ἐναντίον τῆς. Ἐκ τῶν πυρβολισμῶν τούτων ἐφονεύθη ὁ Ἀγγλος ἀξιωματικὸς Φριτσόου

Βλίστων ὁ διευθύνων τὴν λέμβον. Συγχρόνως μία Αἰγυπτιακὴ κορδέττα ἤρχισεν ἐπίσης πυκνὸν πυροβολισμόν κατὰ τῆς ἀπέναντι αὐτῆς ὁμοῦσης Γαλλικῆς «Σειρήνος». Ἡ «Σειρήν» ἠναγκάσθη τότε νὰ πυροβολήσῃ τὸ ἴδιον ἔπραξε καὶ «Δάρτμουθ». Ἡ Αἰγυπτιακὴ κορδέττα τότε ἤρχισε νὰ κανονισβολῇ καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐξερράγη πλέον ὁ μυριόστομος κανονισβολισμὸς ὁ ὅποιος μετέβαλε κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Κόδριγκτων «τὸν ἥσυχον πρὶν ὄρμον τοῦ Νευαρίνου εἰς στόμιον καταστρεπτικῆς κολάσεως».

Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰσερχόμενος εἰς τὸ στόμιον ὁ «Ἀζώφ» εὐρέθη ὑπὸ τὰ διασταυρούμενα πυρὰ εἰς θέσιν ἄκρως ἐπικίνδυνον. Μολονότι δὲ εἶχε καιρὸν νὰ στραφῇ καὶ νὰ φύγῃ, προὐχώρησε μετὰ θαυμαστῆς γενναιότητος διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ὑποδειχθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιναυάρχου θέσιν.

Ἡ δὲ ἐλάμβανε μέρος καὶ ἡ Τουρκικὴ ναυαρχίς κανονισβολήσασα τὴν ἀπέναντι αὐτῆς «Ἀσίαν». Μόλις ὅμως ἡ «Ἀσία» ἀπήντησε δι' εὐστοχωτάτου κανονισβολισμοῦ, ὁ Καπετὰν πασσᾶς ἀπέστειλεν ἀξιωματικόν του νὰ δηλώσῃ εἰς τὸν Κόδριγκτων, ὅτι ὁ κανονισβολισμὸς ἤρχισεν ἄνευ διαταγῆς του. Ὁ Κόδριγκτων ἀπήντησεν ἀποστείλας τὸν Ἑλληνα πωρέα του Μικέλλην, ὅτι ἂν εἰσὶν ἡ ναυαρχίς θὰ εἰσὶν καὶ ἡ «Ἀσία». Ἦτο ὅμως ἄργά πλέον, καὶ ἡ ναυμαχία ἐγενικεύετο ὀλίγον κατ' ὀλίγον καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, μεταξὺ δὲ τῶν πρώτων ἔπεσε καὶ ὁ δυστυχὴς Μικέλλης πυροβοληθεὶς ἐντὸς τῆς λέμβου καθ' ἣν στιγμὴν αὕτῃ ἐπέστρεφεν.

Ἡ Γαλλικὴ μοῖρα εἰσελθοῦσα εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ πυρὸς ἐμάχετο ἤδη μετὰ θαυμαστῆς ἀνδρείας. Ἐν διαστήματι τεσσάρων ὥρων ὅλα τὰ ἀπέναντι αὐτῆς πλοῖα εἶχον καταστραφῇ, πέντε δὲ ἀντιμαχόμενα Αἰγυπτιακὰ ἐρρίφθησαν ὑπὸ τῶν πλοιάρχων τῶν εἰς τὴν ξηρὰν διὰ νὰ σωθῶσι τοῦλάχιστον οἱ ἄνδρες.

Ἐν τῷ μεταξὺ μία σφαῖρα τῆς «Ἀσίας» ἀπέκοψεν ὅλα τὰ σχοινία δι' ὧν ἦτο προσδεδεμένη εἰς τὴν ξηρὰν ἡ Αἰγυπτιακὴ ναυαρχίς. Τὸ πλοῖον ἀκολουθοῦν τὸ ρεῦμα τῶν ὑδάτων ἦλθε καὶ προσεκολλήθη σχεδὸν ἐπὶ τῆς «Ἀσίας». Τὴν στιγμὴν ὅμως καθ'

ἣν σχεδὸν ἐπρόκειτο νὰ προσκολληθῇ, ἠκούσθη τρομερὸς κρότος καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα, περικαλύπτον τὰ περίεθ' διὰ πυκνοῦ καὶ ἀδιαπεράστου καπνοῦ. Ὅτε ἠκούσθη ὁ κρότος τῆς ἐκρήξεως, ὅλοι οἱ σύμμαχοι ἐνόμισαν ὅτι τὸ ἀντιναχθέν ἦτο ἡ «Ἀσία». Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ καπνὸς διεσπείδθη καὶ ἡ «Ἀσία» ἐνεφανίσθη σώα καὶ ἀβλαβὴς εἰς τὴν θέσιν τῆς. Καὶ μολονότι ἡ μάχη ἦτο εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς τὴν ὥραν ἐκείνην καὶ παντοῦ γύρω ὁ θάνατος ἐβρέμετο, φωναὶ χαρᾶς καὶ ἀλλαλαχημοὶ καὶ ζητωκραυγαὶ ὑπεδέχθησαν τὴν ἐμφάνισιν τῆς θεωρουμένης ὡς ἀπωλεσθείσης Ἀγγλικῆς ναυαρχίδος.

Καὶ ἡ ναυμαχία διακοπεῖσα πρὸς στιγμὴν ἐπανελήφθη ζωηροτέρα καὶ λυσσώδεστερα. Ἡ ναυαρχίς «Σειρήν» εὐρέθη μετὰ δύο πυρπολικῶν τὰ ὅποια ἠπειλοῦν νὰ τὴν ἀντινάξουν εἰς τὸν ἀέρα. Ἐπενέθη ὅμως ἐγκαίρως ἡ «Δάρτμουθ» καὶ διὰ συμποροκροτήσεων κατεβύθισε τὰ τορπιλικὰ καὶ ἔσωσε τὴν «Σειρήνα». Εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς περὶ τῆς ἀγωνίσθη ἐπίσης γενναϊότατα ἡ «Γενούη», μαχομένη πρὸς ἓν δίκροτον καὶ μίαν φρεγάταν. Ἐκ τῆς ἀνίσου ταύτης πάλης τὸ μὲν δίκροτον ἐξῆλθε διὰ νὰ ριφθῇ ἡμικατεστραμμένον εἰς τὴν ξηρὰν, ἡ δὲ φρεγάττα κατεβύθισθη αὐτανδρως. Τὴν στιγμὴν ὅμως ἐκείνην ἡ Τουρκικὴ ναυαρχίς ἐφέρθη ὀπισθεν τῆς «Γενούης» καὶ ἐκκενώσασα ὅλα αὐτῆς τὰ πυροβόλα ἔβλαψε σπουδαίως τὸ πλοῖον, ἐφόνευσε δὲ καὶ τὸν γενναῖόν της πλοίαρχον Βάθουρστ ἱστάμενον ἐπὶ τῆς γαφύρας. Ὅτε μετεκόμισαν ἡμιθνή τὸν γενναῖον ἐκείνον ναυτικόν εἰς τὸν κοιτωνίσκον του, μόλις κατάρθωσε νὰ ψιθυρίσῃ:

— Δὲν πειράζει! αὐτὰ ἔχει ὁ πόλεμος!

Τὰ πυρπολικά ὅμως ὅσα ἀπέμειναν ἀκόμη, προσεπάθουν νὰ ἐκανοποιήσουν τὸν Τουρκικὸν στόλον διὰ τὴν καταστροφὴν. Ἐν τούτων διηυθύνετο ἀπειλητικὸν πρὸς τὴν «Ἀρμίδα», τὴν ὁποῖαν βεβαίως θ' ἀνείναισεν. Εὐτυχῶς ἐπῆρχετο ταχὺ τὸ βρίκιον «Ρόδον» καὶ ὁ πλοίαρχός του διὰ θαυμασίας κινήσεως ἀνείναιξε τὸ πυρπολικόν, διεκινδύνευσε ὅμως καὶ ὁ ἴδιος ἐκ τοῦ τινάγμου καὶ

θὰ ἐφρονέμετο ἂν μὴ ἐπιπτεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ ἰδικοῦ τοῦ πλοίου.

Ἐγίνε δὲ καὶ σύρραξις μετὰ τῆς «Ἀλβιδῶνος» καὶ μίξις Τουρκικῆς φρεγάτας. Οἱ ναῦται τῆς πρώτης ὤρμησαν ἀτρόμητοι ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς Τουρκικῆς καὶ ἤρχισαν μαχόμενοι διὰ τῶν ξιφῶν των. Οἱ Τούρκοι ἔντρομοι ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην τῆς φρεγάτας των καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, θὰ ἀντιτάσσον δὲ μετὰ τοῦ ἰδικοῦ των πλοίου καὶ τὸ Ἀγγλικόν, ἂν μὴ οἱ τῆς «Ἀλβιδῶνος» ἐπέσπευδον νὰ ἀπομακρυνθοῦν ὅτε εὗρεθησαν μετὰ τριῶν ἐχθρικών τὰ ὁποῖα ἤρχισαν λυσσαλέον πῦρ ἐναντίον της. Εὐτυχῶς εἰσορμήσασα ἐκείνην τὴν στιγμήν εἰς τὸν κύκλον ἡ «Βρεσλαβία» κατετρόπωσε τὰ Τουρκικά, δύο τῶν ὁποίων ἐρρίφθησαν εἰς τὴν ξηρὰν διὰ νὰ σωθῶσι.

Μία ἀπὸ τὰς Τουρκικὰς φρεγάτας προσκολληθεῖσα εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ «Ἀλεξάνδρου Νέφσκη» ἐμάχετο μετὰ θαυμαστῆς γενναιότητος. Ἄλλ' οἱ Ρῶσσοι ἦσαν ἀκατάβλητοι καὶ μετὰ μίξις ὤρας ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα οἱ Τούρκοι ἀπομακρυνθέντες ὀλίγον καὶ βλέποντες ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ σωτηρία των, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς παραδόσεως. Οἱ Ρῶσσοι ἀπώθησαν αὐτοὺς πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ ἀφοῦ ἐβεβαιώθησαν ὅτι τὸ πλοῖον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ πολεμήσῃ, παρέλαβον τοὺς Τούρκους ὑπὸ φύλαξιν, τὸ δὲ πλοῖον ἐβυθίσθη τὴν ἐπομένην.

Ἐπὶ τοῦ «Ἀζῶφ» ἡ μάχη ἐγένετο λίαν καταστρεπτική. Ἡ ἀτρόμητος Ρωσικὴ ναυαρχίς τὸ θάρρος τῆς ὁποίας ἀπέσπασε τὸν θαυμασμόν τῶν συμμάχων, ἠγωνίζετο συγχρόνως πρὸς τρία Τουρκικὰ πλοῖα ἀδιαφοροῦσα διὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑφίστατο. Κατὰ τὴν κρίσιμωτέραν στιγμήν τοῦ ἀγῶνος ὁ ἀξιωματικὸς Μπουτινιέφ ἐπληγώθη ὑπὸ ὀβουζίου τὸ ὁποῖον τοῦ ἔθραυσε τὸν βραχίονα. Μὲ τὸν βραχίονα κρεμᾶμενον ὁ ὑπερήφανος Ρῶσσος ἐξηκολούθησε νὰ διευθύνῃ τὴν πυροβολαρχίαν του, ἐδέησε δὲ νὰ τὸν διατάξῃ ὁ ναύαρχος διὰ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰ κανόνια του καὶ νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν κοιτωνίσκον του διὰ νὰ ὑποβληθῇ εἰς θερα-

παίαν. Ὁ ἱατρός τοῦ πλοίου σπεύσας κατὰ προέβη εἰς ἀποκοπήν τοῦ βραχίονος, τὴν στιγμήν ὅμως καθ' ἣν ἐγίνετο ἡ ἐγχείρισις ἀνηγγέλθη ἡ ἀντιτάξις τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος πρὸς τὴν ἠγωνίζετο ὁ «Ἀζῶφ» καὶ ὁ Μπουτινιέφ ἀποσπασθεὶς τῶν χειρῶν τῶν νοσοκόμων καὶ τῶν ἱατρῶν ἠθέλησε ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος νὰ μετὰσχῃ τῆς γενικῆς χεῖρας, κατέπεσεν ὅμως εἰς τὴν κλίμακα ἀναίσθητος.

Παρόμοιαι σκηναὶ ὠραίου ἡρωϊσμοῦ ἐγένοντο ἐπὶ ὅλων τῶν πλοίων τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Μετὰ τῶν ἡρωϊκώτερον ἀγωνισθέντων πλοίων ὑπῆρξε τὸ Ἀγγλικόν «Χένδ». Τὸ μικρὸν τοῦτο πλοῖον περικυκλωθὲν ὑπὸ πέντε μεγάλων Τουρκικῶν ἐπολέμησεν ἡρωϊκώτατα, ἀπώλεσε τὸ ἥμισυ τῶν ἀνδρῶν του, κατάρθωσεν ἐν τούτοις ν' ἀποκρούσῃ ὅλας τὰς ἀποπειράς τῶν Τούρκων, οὔτινες ἐπανειλημμένως ἐπεχείρησαν νὰ τὸ πατήσουν καὶ ἐπὶ τέλους ἐξῆλθε θριαμβευτικῶς τοῦ μακροῦ καὶ ἐξαντλητικοῦ ἀγῶνος.

Προσωπικῶς μέγαν κίνδυνον διέτρεξαν καὶ οἱ τρεῖς ναύαρχοι, ἰδίως ὅμως ὁ Ἀγγλος Κόδριγκτων. Εἰς μίαν στιγμήν ὁ ἴστος τῆς «Ἀσίας» βληθεὶς ὑπὸ ὀλμου τουρκικοῦ ἐκόπη καὶ κατέπεσεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος φρονεύσας ναύτας τινάς. Ὁ ναύαρχος, ὅστις ἴστατο ἐπὶ τῆς γεφύρας δίδων διατάγας, ἐσώθη ὥς ἐκ θαύματος, τοῦ ἴστοῦ καταπεσόντος εἰς δύο βημάτων ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν.

Δὲν ἐσώθη ὅμως ὁ γενναῖος καὶ περὶφημος διὰ τὴν ψυχραιμίαν του πηδαλιούχος τῆς «Ἀσίας» Οὐίλλιαμ Σμιθ. Τὴν στιγμήν καθ' ἣν διαταγῇ τοῦ πλοιάρχου ὁ πηδαλιούχος ἠγέρθη διὰ νὰ στρέψῃ πρὸς ἄλλην διεύθυνσιν τὸ πηδάλιον, μία βόμβα ἐτραυματίσεν εἰς τὸν λαιμὸν θανασίμως τὸν γενναῖον ἐκείνον ἄνδρα, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ἀφίνων χήραν γυναῖκα καὶ ἑξ ὀρφανὰ.

Περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς μάχης ἐτραυματίσθη σοβαρῶς καὶ ὁ εἰκοσαετὴς υἱὸς τοῦ Κόδριγκτων ὑπηρετῶν ὥς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸν πατέρα του πλοῖον. Τρεῖς ταῦτοχρόνως πληγὰς ἔλαβεν ὁ νεανίας αὐτός, μίαν εἰς τὸν λαιμὸν, μίαν εἰς τὸ γόνυ καὶ μίαν εἰς τὴν λαγόναν. Ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ἡ μᾶλλον ἐπικίν-

θνος, διότι ἡ σφαῖρα ἐσφηνώθη ἐντὸς τῆς κλίσεως τοῦ γόνατος. Ὁ πατήρ του δὲν ἀντελήφθη τὸ δυστύχημα. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνέζητων τὸν υἱὸν του μεταξὺ τῶν ἄξιωματικῶν δὲν τὸν εὔρει, τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν τὸν ἀνέζητει μία σφαῖρα ἐκτύπησε τὸ ὠρολόγιόν του καὶ τὸ ἐθρυμμάτισεν. Ἐπὶ τέλους ὁ πατήρ κατῆλθεν εἰς τὸ ὑπόστεγον νοσοκομεῖον καὶ εὐρέθη ἀπέναντι τοῦ βρυτάτου τραυματισθέντος υἱοῦ του.

Ὁ Κόδριγκτων ἀνελθὼν καὶ πάλιν εἰς τὸ κατὰστρωμα ὑπέστη καὶ ἄλλον κίνδυνον ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐσώθη ἐκ νέου ὡς ἐκ θαύματος. Ἐνῶ ὠμίλει μὲ ἕνα ναύτην, τεμάχιον ὀβουζίου ἀπεκαθάλισε σχεδὸν τὸν ναύτην αὐτόν. Διευθυνθεὶς ἐκεῖθεν εἰς τὴν πλώρην εἶδεν ἄλλο ὀβουζιον σαρῶσαν ὅλους γύρω του καὶ φρεσθὲν μόνον αὐτοῦ. Τὸ τοιοῦτον ἐθεωρήθη θαῦμα καὶ ἐξαίρετικὴ εὐνοια τῆς θεᾶς προνοίας· ἥτις ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν γενναῖον ἐκεῖνον ἄνδρα, πολύτιμον δὲ ἀρχηγὸν κατὰ τὴν κρίσιμωτάτην ἐκείνην περίστασιν.

Ἡ ναυμαχία διήρκεσε 4 1/2 ὥρας. Ὅταν ἐτελείωσε πλέον, ἦτο ἤδη ἐσπέρα, δὲν ἀπέμεινε δὲ σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τὸν υπερήφανον ἠνωμένον Μουσουλμανικὸν στόλον. Τὰ πλεῖστα πλοῖα του εἶχον τιναχθῆ εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης ἐκαλύπτετο ἀπὸ ζύλα καὶ ἀπὸ σώματα. Ἄλλα πλοῖα εἶχον βυθισθῇ καὶ ἐφάνιντο μόνον αἱ κορυφαὶ τῶν ἱστῶν των, μερικὰ ἐξοκειλάντα εἰς τὴν παραλίαν ἐκκλίνοντα βραδέως φωτίζοντα διὰ τῶν λάμπων των τὴν ἀπκρίσαν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς. Μία μόνον φρεγάττα καὶ δεκαπέντε μικρὰ πλοῖα διασώθησαν ἐκ τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς καὶ ταῦτα ὅμως εἰς τοιαύτην ἀξιοθρήνητον κατάστασιν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ κινηθῶσιν ἄνευ μεγάλων καὶ σπουδαίων ἐπισκευῶν. Καὶ τὴν ἐπομένην ὅμως ἀκόμη ἡ καταστροφὴ ἐξηκολούθει. Καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς ἐπαύριον τῆς μάχης δεκαοκτὼ πλοῖα διαφόρων μεγεθῶν καὶ εἰδῶν ἀνετινάχθησαν τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο εἰς τὸν ἀέρα, τοῦ πυρὸς βραδέως κατερχομένου μέχρι τῆς πυριτιδαποθήκης των.

Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν πλοίων τὰ μᾶλλον παθόντα ὑπῆρξαν αἱ

τρεῖς ναυαρχίδες, οὐχ ἥττον ὅμως καὶ μικρὰ τινα πλοῖα ἐβλήθησαν σπουδαίως καὶ ἐδυναμασαν τὴν ἀνάγκην μακρῶν ἐπισκευῶν.

Αἱ ἀπώλειαι εἰς ἀνθρώπους κατὰ τὴν μεγάλην ταύτην ναυμαχίαν ὑπῆρξαν τρομεραὶ. Ἐκ τοῦ ἠνωμένου Μουσουλμανικοῦ στόλου ὑπολογίζονται εἰς ἑπτακισχιλίους οἱ φονευθέντες, καέντες καὶ πνιγέντες, μεταξὺ δὲ αὐτῶν πλεῖστοι οἱ ἀνώτατοι ἄξιωματικοὶ καὶ ἀρχηγοί, ὁ Καπετάνμπεης καὶ ὁ Μουχαρέμπεης. Πολυάριθμοι Τούρκοι καὶ Αἰγύπτιοι πίπτοντες εἰς τὴν θαλάσσαν παρεδίδοντο εἰς τὰ συμμαχικὰ πλοῖα, τινὲς δὲ καὶ πλεύσαντες εἰς τὴν ξηρὰν ἐζήτησαν τὸ ἔλεος τῶν εἰς τὴν παραλίαν συνηθροισμένων Ἑλλήνων, οἵτινες τῷ ὄντι τοὺς συνελάμβανον καὶ τοὺς ἐφύλαττον.

Πολὺ μικρότεροι ὑπῆρξαν αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἠνωμένου συμμαχικοῦ στόλου. Ἐκ τῶν Ἀγγλῶν, Γάλλων καὶ Ρώσων, ἐφονεύθησαν 175 ἄνδρες καὶ ἐπληρώθησαν 451, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὡς εἶδομεν, εἶναι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ναυάρχου Κόδριγκτων.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης τὴν ἰδίαν νύκτα οἱ ναῦαρχοι συγκεντρωθέντες ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς ναυαρχίδος ἔγραψαν εἰς τὸν Τούρκον ναύαρχον ἐκφράζοντες τὴν λύπην των διὰ τὰ συμβάντα καὶ δηλοῦντες ὅτι αὐτοὶ δὲν ἤρχοντο νὰ πολεμήσουν καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐπυροβόλουν ἂν δὲν ἐπυροβολοῦντο. Ἐκάλουν ἐν τούτοις τὸν Ἰμβραήμ ν' ἀπόσχῃ πάσης ἄλλης ἐχθροπραξίας διότι «ἂν εἰς πιστολισμὸς ἐπιπτεν, ὅλα τὰ φρούρια θὰ κατεστρέφοντο, τὰ ὑπόλοιπα πλοῖά του θὰ ἐβυθίζοντο καὶ οὐδενὸς θὰ ἐφείδοντο, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ». Προσέθετε δὲ τὸ ἔγγραφον ὅτι τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Ἰμβραήμ οἱ ναῦαρχοι θὰ ἐγενίκευον μέχρι τοῦ ζητήματος τῶν σχέσεων τῆς Τουρκίας πρὸς τὰς Δυνάμεις καὶ θὰ ἐθεώρουν ὡς κήρυξιν πολέμου. Ἐὰν ἤθελον ν' ἀποφύγῃσι πάντα ταῦτα, καλὰ θὰ ἔκαμναν—συνεβούλευε τὸ ἔγγραφον—νὰ ὑψώσουν λευκὴν σημαίαν ὡς ἀπόδειξιν εἰλικρινοῦς προθέσεως πρὸς παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Μόλις ἔλαβον οἱ Τούρκοι τὸ ἔγγραφον, ἔσπευσαν νὰ ὑψώσωσι

καὶ ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἐπὶ τῶν φρουρίων τῶν τὴν λευκὴν σημαίαν καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἔπαυσαν ὀριστικῶς, τὴν ἐπομένῃν δὲ τὰ συμμαχικὰ ἀπέδωκαν τοὺς πολυαριθμούς αἰχμαλώτους Τούρκους καὶ Αἰγυπτίους οὓς εἶχον ἐπὶ τῶν πλοίων τῶν.

Ἐχρειάσθησαν δὲ ἡμέρας τινὰς τὰ συμμαχικὰ πλοῖα διὰ νὰ ἐπιδιορθωθῶσι, μεθ' ὧ, οὐδενὸς πλέον κινδύνου ὑπάρχοντος, οἱ στόλοι ἀπέπλευσαν ἀποστελλαντες τὰ βλαβέντα πλοῖα τῶν εἰς Μελίτην, Τουλῶνα καὶ Ἀγγλίαν.

Ὁ Ἰμβραήμ κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ δὲν ἦτο ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀλλὰ ἀποβιβάσθεις εἰς τὴν ξηρὰν κατεγίνετο εἰς δῆσιον τῶν παρχαίων. Ἐπιστρέψας ὅμως εἰς τὸ Ναυαρίνον τὴν ἐπομένην τῆς ναυμαχίας εὐρέθη κατὰπληκτος πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς καταστροφῆς ἥτις εἶχε συντελεσθῇ. Ἀποδεχθεὶς δὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὰ διασωθέντα πλοῖα μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῶν ναυτῶν, τῶν γυναικῶν του καὶ τριῶν χιλιάδων αἰχμαλώτων Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων, τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἐκεῖ ἐξιλαμίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐνδοξος αὕτη ναυμαχία, ἡ ὁποία εἶναι περιφημος εἰς τὰ ναυτικά χρονικά τοῦ κόσμου, ἀφ' ἑνὸς διὰ τὸ καταστρεπτικώτατον ἀποτέλεσμά της, ἀφ' ἑτέρου διὰ τὸν ἥρωισμόν ὅστις ἐπεδείχθη ἐκατέρωθεν. Γενναίως ἠγωνίσθησαν οἱ σύμμαχοι, γενναίως ἠθέλησαν καὶ οἱ Τούρκοι νὰ πληρώσουν τὴν ἐπιβουλὴν καὶ ὑποὺλον πολιτικὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν.

Ἡ εἰδήσις τῆς μεγάλης ταύτης ναυμαχίας ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ τῶν πληροφοριῶν Ἑλληνικοῦ τινος πλοίου, τὸ ὁποῖον παραπλέον τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια ἀντελήφθη τὴν γενομένην φορικτὴν πάλην. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν συγχρόνως κατέφθασαν αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ναυάρχων πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς καὶ αἱ ἐπίσημοι ἐκθέσεις, ἐπροξένησαν δὲ κατὰπληξιν διὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ὅσον καὶ διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς συγκρούσεως.

Κατὰπληξιν ἐγέννησε καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ δράμα τοῦ

Ναυαρίνου. Οἱ λαοὶ, πάντοτε φιλελεύθεροι καὶ πάντοτε ἀνταγωνίζοντες τὸ δίκαιον τοῦ ἀσθενέστερου, ἐπεδέχθησαν ἐνθουσιαστικῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ναυμαχίας, τὸ ὁποῖον ἔπως δῆποτε ἐξελθῆναι τῆς δυνάμεις καὶ τὸ γόητρον τῆς Τουρκίας, ἐνίσχυσε δὲ καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας. Αἱ κυβερνήσεις ὅμως καὶ αἱ Βουλαὶ δὲν ἔκρυψαν ποιάνα τινα δυσφορίαν διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἡνωμένων στόλων, καὶ οἱ ὑπουργοὶ τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐδυσκολοῦντο νὰ ὀνομάσωσι τὸ συμβῆν τοῦ Ναυαρίνου «θλιβερὸν συμβῆν».

Ἀντήχησεν ὅμως ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος, ὡς χαρμόσυτος κραυγὴ ἐνθαρρύνσεως καὶ ἀναστάσεως ὁ ὄλεθρος τοῦ Τουρκοαἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸ Ναυαρίνον. Μετὰ ἔξ ἑτῶν ἀγῶνα ἢ δρᾶξ τῶν ἐπαναστατημένων εἶχεν ἀνάγκη τῆς κραυγῆς αὐτῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, καὶ νέα ζωὴ καὶ νέα δύναμις ἐδόθη εἰς τὴν ἐπανάστασιν, μοιραίως πλέον πλησιάζουσιν πρὸς τὸ αἰσιον τέλος τῆς.

Ἡ ἡμέρα τῆς ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχίας πρέπει νὰ εἶναι καὶ εἶναι χαραγμένη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων μὲ γράμματα αἰωνίου εὐγνωμοσύνης. Χωρὶς τὴν μεγάλην αὐτὴν ἥρωϊκὴν πράξιν ἴσως δὲν θὰ ἐπεταχύνετο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου πᾶσα ἐπιβράδυνσις ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐξάντλησιν καὶ πρὸς καταστροφὴν.

Τ Ε Λ Ο Σ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

ΤΗΣ

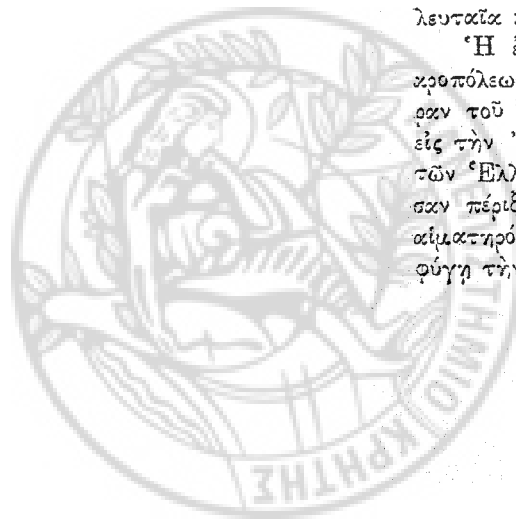
ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ

(3 Μαΐου 1826—25 Μαΐου 1827)

Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν ἀποχώρησιν ὅλων σχεδὸν τῶν μαχητῶν στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐν Πελοποννήσῳ, ἡ ἐπαναστασις πέραν τοῦ ἰσθμοῦ ἐκινδύνευε νὰ σβεσθῇ, μόνον ἐλεύθερα καὶ ἐπαναστατημένα μέρη τῆς Στερεᾶς ἔμενον ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Ἀκρόπολις, ἥτις ἤτο ἤδη τὸ μόνον προπύργιον τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ τὸ μόνον φρούριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ ἑλληνικὴ σημαία. Ὡς ἐκ τούτου ἡ προσοχὴ τῆς Πύλης ἐστράφη πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ὁ περίφημος Κιουταχῆς πασσᾶς ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ἀττικῆς ἄγων περὶ τὰς ἐπτά χιλιάδας ἐμπειροπολέμαυς Ἀλβανοὺς καὶ Γκέγκας καὶ χιλίους διακοσίους ἱππεῖς Δελήδες.

Ὁ Κιουταχῆς ὑπεσχέθη εἰς τὸν Σουλτάνον τὴν τελείαν καθυπόταξιν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, καὶ κατόπιν διώκων τὰ λείψανα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Πελοπόννησον νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ δροῦντος τὴν χερσόνησον Αἰγυπτίου Ἰμβραήμ, καὶ ὁμοῦ πλέον νὰ ἐπιφέρωσι τὰ τελευταῖα κτυπήματα κατὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἐπαναστασις ἔφθασεν εἰς τὰ λείψια, ἡ δὲ πτώσις τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν θὰ ἐσήμαινε τὴν τελείαν καθυπόταξιν τῆς πέρας τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος· διὰ τοῦτο μόλις ὁ Κιουταχῆς κατήλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἡ Ἀκρόπολις ἐπολιορκήθη, πᾶσα ἡ προσοχὴ τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη πρὸς τὸν ἱερὸν αὐτὸν βράχον· καὶ συνήφθησαν πέριξ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ αἱ μεγαλειότητες καὶ αἰματηρότεροι μάχαι τοῦ ἄγῳνός μας χωρὶς ἡ Ἀκρόπολις νὰ διαφύγῃ τὴν πτώσιν.

Ἡ ἐμφάνις τοῦ Κιουταχῆ. — Αἱ πρῶται μάχαι.

Τὴν 1ην Ἰουλίου τοῦ 1826 αἱ πρωτοφυλακαὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κιουταχῆ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν ἐπαύριον πολυάριθμος τουρκικὸς στρατὸς διὰ τῶν Ἀμπελοκήπων ἐνεφανίσθη ἔτοιμος νὰ προσβάλῃ τὴν πόλιν.

Ἀρχηγὸς τότε τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἦτο ὁ ὀπλαρχηγὸς Γκούρας, ὅστις, προτοῦ κλεισθῆ ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῆς Ἀκροπόλεως, ἀντέταξεν ἀμυνὰν ὅπισθεν τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Εἶχον δὲ τότε καὶ Ἀθηναί τείχη, τὰ ὅποια περιεβαλλόν ὅλην τὴν πόλιν, καὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ εἴκοσι τεσσάρων πύργων· ἀλλὰ τὸ μῆκος τοῦ τείχους καὶ τὸ ὀλιγάριθμος τῶν ἀνδρῶν τοῦ Γκούρα, συνέτειναν ὥστε ὁ Κιουταχῆς μετὰ σφοδρὸν κανονιοβολισμὸν νὰ διαρρήξῃ μέρη τῶν τειχῶν καὶ τὴν 3ην Αὐγούστου διὰ γενικῆς ἐφόδου οἱ Τουρκαλβανοὶ καὶ αἱ Γκέγκαι εἰσепήδησαν ἐντὸς τῆς πόλεως, τὴν ἐκυρίευσαν, ἐφόνευσαν 10 στρατιώτας τοῦ Γκούρα, ἐπλήγησαν 30, ἠχμαλώτισαν δὲ 50 ἄνδρας καὶ γυναῖκας. Ὁ Γκούρας μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων κατέφυγον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐκλείσθησαν ἐν αὐτῇ. Ὁ Κιουταχῆς πάραυτα κατέλαβε τὸν λόφον τῆς Πνυκός, τὸ Μουσεῖον καὶ τοὺς στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἔστησε κανονοστάσια καὶ ἤρχισε τὸν βομβαρδισμὸν τοῦ ἱεροῦ βράχου. Τοιοῦτοτρόπως οἱ πολιορκούμενοι ἔβλεπον ἔργα μακρᾶς καὶ ἐπιμόνου πολιορκίας.

Οἱ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως κλεισθέντες ἀνῆρχοντο εἰς 1850, ἐξ ὧν στρατιῶται μισθωτοὶ τοῦ Γκούρα ἦσαν 300, Ἀθηναῖοι καὶ Ἀμφισεῖς ὑπὸ τὸν Παπακώσταν Τζάμελαν 550, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ γυναικοπαῖδα. Ἀλλ' ἡ φρουρὰ αὕτη τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου. Πλὴν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἀμφισέων, οἱ μισθωτοὶ τοῦ Γκούρα ἄνδρες, προβλέποντες μακρὰν τὴν πολιορκίαν, ἤρξαντο νὰ δραπετεύωσι νύκτωρ διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν. Τόσον δὲ ἄθρόα ἦτο ἡ δραπετεύσις αὕτη τῶν μισθοφόρων, ὥστε ὁ Γκούρας ἀγωνιῶν καὶ βλέπων ἀφ' ἐνὸς τὴν φρουρὰν ἐξασθενοῦσαν,

ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν δαίλικν ἐνσπειρομένην εἰς τοὺς λοιπούς, ἀνῆλθε μίαν νύκτα ἐπὶ τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διὰ στενωπεύσεως φωνῆς ἀνῆγγεῖλεν εἰς τοὺς Τουρκαλβανούς καὶ τοὺς Γκέγκαις τὴν δραπετεύσιν ταύτην· οἱ μισθοφόροι πτοηθέντες ἔμειναν εἰς τὰς θέσεις τῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ κίνδυνος οὗτος δὲν κατώρθωσε νὰ τοὺς συγκρατήσῃ, διότι, ἐνῷ ἐδραπέτευον πρότερον ἄθροοι, ἔκτοτε ἤρξαντο νὰ δραπετεύωσιν ἀνὰ εἰς ἡ δύο. Ἡ κατὰστασις αὕτη, ἀντὶ νὰ ἀπελπίσῃ, ἐξηγρίωσε τὸν φύσει ἄγριον καὶ ἀτίθασσον Γκούραν, ὅστις ἀγρυπνῶν μόνος του σχεδὸν συνεχῶς ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν χαρκαωμάτων κατώρθωσε διὰ τοῦ ξίφους του καὶ τῆς πληρωμῆς μισθῶν τινῶν νὰ σταμκτῇ τὸ κακὸν καὶ τὴν ἀποθάρρυνσιν.

Σφοδρὸς καὶ ἀκατάπαντος κανονιοβολισμὸς ἠνοίγετο καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τριῶν κανονοστασιῶν καὶ ὀλυσσασίων ἅτινα εἶχον στηθῇ εἰς τὴν Πνύκα, τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός καὶ ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὁ ρωσσικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου· ἀλλὰ καὶ οἱ πολιορκούμενοι ἀπῆντων ἐρρωμένως διὰ τῶν ὀλμων καὶ τῶν πυροβόλων τῶν, τῶν δὲ τουφεκιῶν ἐγένετο χρῆσις τὴν νύκτα μόνον, ὅσκις οἱ ἐχθροὶ προῦχώρουν ἐρποντες μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Ν.Δ. πλευρᾶς, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἠγρύπνε· πάντοτε ὁ Γκούρας.

Καθίστατο ἤδη φανερόν εἰς τοὺς πολιορκουμένους, ὅτι ἡ πολιορκία αὕτη τοῦ Κιουταχῆ δὲν θὰ ὁμοιάζε τὰς προηγούμενας τοῦ Ὁμέρ καὶ τοῦ Δράμαλη, διὰ τοῦτο ὁ Γκούρας, πρὶν ἔτι οἱ ἐχθροὶ περιζώσωσι τὰ φρούρια διὰ τειχῶν καὶ δικτύων, κατώρθωσε νὰ ἀπκλαγγῇ 300 γυναικοπαίδων, ἅτινα ἐξεληθόντα διὰ νυκτὸς κατώρθωσαν μετὰ μυρίων κινδύνων νὰ φθάσωσιν εἰς Σαλαμῖνα.

Καὶ ἤδη ἐπὶ τῶν ἀπροσπελάστων βράχων ἀπέμειναν 1630 ψυχαί, ἐκ τῶν ὁποίων 880 μάχιμοι Ἀθηναῖοι καὶ Ἀμφισεῖς καὶ Στερεοελλαδίται, 250 μισθωτοὶ καὶ 500 γυναικοπαῖδα. Εἶχον δὲ ἀφθόνηους τροφὰς ἐπὶ ἐν ἔτος, ἀλλὰ πολεμικοφῶδια οὐχὶ πλέον τῶν τριῶν μηνῶν.

Α' ΠΕΡΙΟΔΟΣ

**Ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς τακτικῆς πολιορκίας
μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Γκούρα.**

Πολύπειρος στρατηγὸς ὁ Κιουταχῆς, βλέπων τὴν ἀδύνατον ἐξ ἐφ' ὧν αὐτοῦ ἄλλωσιν τῆς Ἀκροπόλεως, διέταξε στενοτάτην τὴν πολιορκίαν αὐτῆς, ἔστησε πάραυτα μέγα κανονοστάσιον ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου, τὸ ὁποῖον ὥπλισε διὰ δέκα πυροβόλων τῆς πολιορκίας καὶ τεσσάρων ἄλλων· μεγάλη δὲ καὶ βαθεῖα τάφος ἠνοίχθη ἀπὸ τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου μέχρι τοῦ μνημείου τοῦ Φιλοπάππου ὁπλισθεῖσα καταλλήλως ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος πᾶσα δραπέτευσις ἢ ἔξωθεν ἐπικουρία· ἅμα δὲ τῇ ἀποπερατώσει τῶν πολιορκητικῶν ἔργων, τριήμερος σφοδρότατος κανονισμὸς ἐκ πάντων τῶν σημείων ἠνοίχθη κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως διὰ τῶν ὄλμων τῶν πυροβόλων, κανονόσφαιραι δὲ καὶ βόμβαι τῶν 48 λιτρῶν ἐκυλίνοντο ἐπὶ τῶν βράχων ἐκρηγνύμεναι μετὰ φοβεροῦ πατάγου καὶ θρυμματίζουσαι τὰ ἄπειρα μέρη αὐτῶν ὁποῖων τὰ τεμάχια ἐκσφενδονιζόμενα μεθ' ὀρμῆς ἐβλαπτον τραυματίζοντα καὶ φονεύοντα τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες εἶχον τρυπώσει ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων, ὑπὸ τὰς ὕπας, εἰς τοὺς θολωτοὺς πύργους τῶν φρουρίων καὶ ὑπὸ τὰς ἐπιχωματωθείσας οἰκίας.

Ἀλλὰ μετὰ τὸν τριήμερον τοῦτον σφοδρότατον κανονισμὸν, οἱ πολιορκούμενοι ἀνέκυψαν τὴν τετάρτην ἡμέραν ἀνωθεν τῶν ὀχυρωμάτων τῶν καὶ ἐχλεύαζον καὶ ἐσκωπτον τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς Γκέκας:

— Τί χαλάτε, μωρέ, τὸ μπαρούτι ἄδικα, τοὺς ἐκράνυζον σὰν σὰς βαστά, κάνετε ρεσάλτο.

Εἰς ἀπάντησιν δὲ ἀντετάσσετο χεῖμαρρος ὕδρων καὶ ὀνειδισμῶν καὶ σφοδρὸς καὶ πεισματώδης τουφεκοβολισμὸς.

Ἐκμανεῖς δὲ καὶ ὁ Κιουταχῆς, διότι ἡ χάλαζα τῶν βλημάτων του δὲν ἔφερε καμμίαν σημαντικὴν βλάβην εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἀπε-

φάσισε νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὰς ὑπονόμους, καὶ ἐστράφη πρῶτον κατὰ τῆς μόνης πηγῆς τοῦ ὕδατος τῶν πολιορκουμένων, τῆς Κλεψύδρας, κειμένης ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ προμαχώνος τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἥρωος ἀποκαλυφθείσης. Ἀλλ' ὁ Κιουταχῆς δὲν ὑπελόγισεν ὅτι ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως εὕρισκετο ὁ περίφημος ὑπονόμος Κώστας, ὁ λαγουμιτζῆς ἐπικαλούμενος, εἰς τὴν πρακτικὴν πείραν τοῦ ὁποῖου δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιδράσῃ ἡ τέχνη τῶν τυχεδωκτῶν ξένων οἵτινες συνώδευον τὸν Κιουταχῆν.

Πολυάριθμοι ἐργάται τοῦ ἐχθροῦ ἤρξαντο ἀνσκαπτόντες βαθεῖαν τάφρον κάτωθεν τῆς Κλεψύδρας. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἄγρυπνοι ἐπέπεσαν τὴν νύκτα τῆς 26 Αὐγούστου, προηγουμένων τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν φρουρῶν τῆς τάφρου, κατέσφαξαν πάντας σχεδὸν καὶ ἀρπάσαντες τὰ ἐργαλεῖά των ἀνῆλθον πάλιν θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν· κατὰ τὴν ἔξοδον ταύτην ἐφονεύθη εἰς καὶ ἐπληρώθησαν δύο Ἀθηναῖοι.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Κιουταχῆς ἐπύκνωσε τοὺς φύλακας καὶ τοὺς φρουροὺς του καὶ ἤρξατο ὀρύσσων μεγίστην τάφρον ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου μέχρι τοῦ θεάτρου τοῦ Ἡρώδου, ἐντὺς δὲ τῆς τάφρου ἐργάται εἰς διάφορα μέρη κατεγίνοντο νὰ ὀρύσσουν ὑπονόμους· ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς 13 Σεπτεμβρίου περὶ τοὺς 200 ἐκ τῶν πολιορκουμένων Ἀθηναίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μακρυγιάννη ἐπιπεσόντες ὁρμητικώτατοι κατὰ τῶν φρουρῶν καὶ τῶν φυλάκων τῆς τάφρου καὶ τῶν ὑπονόμων, ἄλλους κατέσφαξαν καὶ ἄλλους ἠχμαλώτισαν· ἐν τῇ δίνῃ τῆς νυκτομαχίας ὁ συνεξελθὼν μετὰ τῶν Ἀθηναίων Κώστας ὁ λαγουμιτζῆς κατάρθωσε νὰ ἐπιχώσῃ πολλὰς ὑπονόμους καὶ νὰ ἀντιληφθῇ ποῦ ἀκριβῶς διηυθύνοντο αἱ ὑπονομευτικαὶ ἐργασίαι τῶν πολιορκητῶν.

Ἐπὶ ὁλόκληρον περίπτου μῆνα παρετάθη ἡ διὰ τῶν ὑπονόμων ἐπίθεσις τοῦ Κιουταχῆ, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ ἀγρυπνὸς Κώστας κατάρθουν ὅχι μόνον νὰ ἐκμηδενίσουν τὰ ἐχθρικά ἔργα, ἀλλὰ καὶ δι' ἀνθυπονόμων νὰ ἐλκύουν τοὺς ἐχθρούς εἰς παγίδας καὶ νὰ τοὺς ἀνατινάσσουν εἰς τὸν αἶρα.

Ἄλλα παρ' ὅλων τὰς ἐπιτυχίας τῶν πολιορκουμένων, ἡ κατὰ-
στασις ἐν τῇ Ἀκροπόλει δὲν ἦτο εὐχάριστος· ἐξ ὅλων τῶν στρατιω-
τῶν μόνον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ὀλίγοι Ἀμφισαῖς ἦσαν ἀποφασισμέ-
νοι νὰ συναποθάνωσι μέχρις ἐνὸς ἐν τῇ Ἀκροπόλει· οἱ μισθοφόροι
τοῦ Γκούρα καθίσταντο ὁσημέραι θρασύτεροι καὶ ἀπαιτητικώτεροι,
ἐνῷ δὲ ἀφ' ἐνὸς ἐξεβίαζον τὸν Γκούραν καὶ ἐλάμβανον προκαταβο-
λικῶς τοὺς μισθοὺς των, ἀφ' ἑτέρου ἐδραπέτευον ἀναιδέστατα καὶ
ἐξηφανίζοντο καθ' ἑκάστην νύκτα· καὶ μόνον ὁ Ἰωάννης Μακρυγιάν-
νης καὶ οἱ πιστοὶ τοῦ Ἀθηναῖοι ἀγρυπνοὶ φρουροὶ περιέτρεχον νυ-
χθημερὸν τὰ τεῖχη ὀχυροῦντες καὶ ἐπισκευάζοντες τὰ τρωτὰ μέρη δι'
ὀρυγμάτων καὶ ἐπιχωματώσεων φονευόμενοι καὶ προμαχοῦντες πην-
ταχοῦ.

Ὁ Γκούρας, ἀφοῦ εἶδε τὸ ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ τὴν φυγὴν
τῶν ἀνδρῶν του, ἔστειλε τὸν συγγενὴ του Ἰ. Μαμούρη πρὸς τὴν
Κυβέρνησιν ἐξαίτων ἐνίσχυσιν φρουρῶν ἔξωθεν, ἀλλὰ 250 ἄνδρες
στρατολογηθέντες καὶ πληρωθέντες ἀδρῶς ὑπὸ τοῦ Μαμούρη δὲν κα-
τάρθωσαν νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διότι ὀδεύοντες τὴν
νύκτα τῆς 27ης Σεπτεμβρίου πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ τοῦ ἐλαιῶ-
νος, ἐδειλίασαν εἰς τὸ θέαμα ἐφίππου περιπόλου Δελήδων καὶ διε-
σκορπίσθησαν ἐπανελθόντες πρὸς τὸ πλοῖον διὰ τοῦ ὁποίου ἦλθον.

Ἡ ἀτυχὴς αὕτη ἀπόπειρα συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ καταστῇ στενό-
τερον τὸ δίκτυον τῶν πολιορκητῶν καὶ αἱ περίπολοι τῆς νυκτός, πλὴν
δὲ τούτου ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῶν πολιορκουμένων, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῶν
μισθωτῶν, οἵτινες ἀπεθρασύνθησαν.

Ὁ θάνατος τοῦ Γκούρα.

Ὁ ἠρωϊσμός τῆς συζύγου του.

Εἰς τοιαύτην κρίσιμωτάτην κατάστασιν συνέβη ἐν τῇ Ἀκρο-
πόλει ὁ θάνατος τοῦ Γκούρα, ὅστις ὅμως κατὰ περιεργωτάτην ἀντιστρο-
φήν, ἀντὶ νὰ παραλύσῃ τὴν ἀμυναν, τούναντίον τὴν κατέστησε

πιστοτέρην ἐξ αἰτίας τῆς ἡρώδους συζύγου του. Τὴν νύκτα τῆς 30
Σεπτεμβρίου ὁ Γκούρας, ὡς συνείδηζε πάντοτε ὅπως προλαμβάνῃ τὰς
λειποταξίας τῶν στρατιωτῶν, περιέτρεχε τὰ ὀχυρώματα τῆς πρώτης
γραμμῆς καὶ ἀντεπυροβολεῖτο μετὰ τῶν πλησιεστέων ἐχθρῶν τερῶν
ἀγρυπνον τὴν ἀμυνάν. Τὸ μεσονύκτιον τῆς νυκτός ἐκείνης ὁ Γκούρας
τυχαίως σταματήσας πρὸ μιᾶς τουφεκίστρας τοῦ ἀκροτάτου νοτίου
τῆς Ἀκροπόλεως προμαχῶνος Σεραπετζί, ἐγονυπέτησε καὶ διὰ τοῦ
μακροῦ ἀλδοκικοῦ τουφεκίου του, ὅπερ οὐδέποτε ἐγκατέλειπεν ἀπὸ
τῶν ὤμων του, ἐσκόπευσε κατὰ σκοῖας τινος ἐχθρικής καὶ ἔσπευ τὴν
σκανδαλίην τοῦ ὅπλου του. Ἀλλὰ κατὰ μοιραίαν σύμπτωσιν ἡ πυρῆτις
τῆς ἐστίας τοῦ πυροβόλου ἀνεφλέχθη μὲν ἀπὸ τὴν τσακμακόπετραν
τοῦ λύκου, δὲν μετέδωκεν ὅμως τὸ πῦρ εἰς τὸ τουφεκίον· τότε ὁ
Γκούρας κύψας, ὡς ἦτο φυσικόν, ἔθετε νέαν πυρίτιδα εἰς τὴν ἐστίαν,
ἀλλὰ διὰ τῆς κλίσεως ταύτης ἡ κεφαλὴ τοῦ Γκούρα εὐρέθη ὀπισθεν
ἀκριβῶς τοῦ ἀνοίγματος τῆς τουφεκίστρας· τὴν στιγμὴν ἐκείνην μία
σφαῖρα ἐχθρική, εὔρε τὸν Γκούραν εἰς τὸν κρόταφον καὶ τὸν ἔρριψε νε-
κρόν. Ἡ σύμπτωσις ἦτο μοιραία· οἱ ἀκροβολιζόμενοι τὴν νύκτα
Ἀλβανοὶ πρὸς τοὺς φύλακας τοῦ Σεραπετζί Ἀθηναίους, ἦσαν στρα-
τιῶται παλαίμαχοι καὶ σκοπευταὶ φοβεροί, εἰς δὲ τῶν ἀλλανθάστων
σκοπευτῶν ἔχων, φαίνεται, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀτυχοῦς ἀποπείρας
τοῦ Γκούρα πρὸς πυροβόλησιν, τὸ ὅπλον αὐτοῦ ἐπὶ σκοπὸν ἐπυροβολήσε
κατὰ τῆς λάμπσεως ἣν ἀνέδωκεν ἡ πυρῆτις τῆς ἐστίας τοῦ ὅπλου
τοῦ ἀτυχοῦς ἀπαραχρηγοῦ, καὶ διαπεράσας τὴν σφαῖραν αὐτοῦ διὰ
τῆς σχισμᾶδος τῆς τουφεκίστρας ἔτυχε τὴν ὀπισθεν ταύτης κεφαλὴν
τοῦ Γκούρα.

Οἱ παρ' αὐτῷ στρατιῶται πτοηθέντες ἐκ τοῦ θανάτου περιετύ-
λιξαν τὸ πτώμα τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐντὸς κάππας, καὶ σιωπηλῶς τὸν
μετέφερον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐντὸς τοῦ Ἑρεχθείου, τὸ ὅποιον με-
τασηματισθὲν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας εἰς οἶκημα ἐχρησί-
μειεν ὡς κατάλυμα τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ Γκούρα.

Τὴν πρωΐαν μέσῳ θρήνων καὶ γενικῆς θλίψεως οἱ στρατιῶται καὶ
ιδίως οἱ μισθοφόροι του, κλαίοντες καὶ ὀδυρόμενοι ἐκήδευον τὸν ἀρ-

χηγόν των, ἀλλὰ μέσῳ τοῦ γενικοῦ θρήνου καὶ τῆς ἀπογνώσεως, ἥτις ἐκινδύνευε νὰ καταλάβῃ τοὺς πολιορκουμένους, σκηνὴ ἐξόχως τραγικὴ κατέπληξε τοὺς πάντας καὶ τοὺς συνήνωσεν εἰς μέγαν ὄρκον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Γκούρα.

Μέσῳ τῶν γενικῶν θρήνων ἡ Δωρὶς τοῦ Γκούρα σύζυγος Ἀσθήμω, τὸ γένος Λοιδωρίκη, ἀνακύψασα αἰφνης ἐκ τοῦ πτώματος τοῦ νεκροῦ ὀπλαρχηγοῦ καὶ ὡσεὶ λησμονήσασα ἐαυτὴν ἤνοιξε δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τῆς τοὺς θρηνοῦντας ὀπλοφόρους, καὶ ὡς ἄλλη ἡρώς:

— Τί τὸν κλαῖτε τώρα σκοτωμένον, ἀνέκραξε, λησμονήσατε πόσα φαρμάκια τὸν ποτιζατε κάθε ἡμέρα μὲ τίς ἀπιστίας καὶ τίς μπαμπεσιές σας...

Οἱ μισθοφόροι καὶ ὅλος ὁ στρατὸς ἔμεινε κατὰπληκτος, ἡ δὲ ἡρώς Ἀσθήμω ἀγρία καὶ ὑπερήφανος ἐξηκολούθησε:

— Στεῖς τὸν ἐσκοτώσατε... γιὰ σὰς ἐγύριζε νύχτα καὶ μέρα καὶ δὲ σκοτώσατε τὸν ἀρχηγόν σας μόνο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄνθρωπον ποὺ ὑπερήσπιζε αὐτὸν τὸν βράχου, ποὺ τελευταῖος ἀπέμεινε δικός μας σ' ὅλη τὴ Ρούμελη... Ἄν ἔχετε μέσα σας φιλότιμο καὶ ἂν εἴσατε ἄνδρες, μετανοήστε ἀληθινὰ τώρα... Πᾶψτε τὰ δάκρυα καὶ τὰ μοιρολόγια καὶ ἀποφασήστε νὰ μείνετε πιστοὶ στὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ τοῦ βράχου, γιὰ νὰ σὰς συγχωρήσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ σκοτωμένου... ἀφοῦ δὲ σκοτώθηκε ἐκεῖνος, ἐγὼ θὰ ζώσω τὸ σπαθί του...

Ἐν μέσῳ δὲ τῆς γενικῆς καταπλήξεως ἡ Ἀσθήμω ἤρπασε ἀπὸ τοῦ νεκροῦ τὸ ξίφος του, καὶ διὰ τῆς αἰχμῆς αὐτοῦ δεικνύουσα μικρὸν εἰκόνισμα τοῦ Χριστοῦ τεθειμένον ἐπάνω εἰς τὰς σταυρωμένας χεῖρας τοῦ Γκούρα, ἠνάγκασε πάντας νὰ ὀρκισθῶσι μετ' ἀληθοῦς συντριβῆς καὶ κατανύξεως, ὅτι θὰ ὑπερήσπιζον μέχρι τῆς τελευταίας των πνοῆς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν χήραν τοῦ φονευθέντος ἀρχηγοῦ.

Ὁ νεκρὸς τοῦ Γκούρα ἐνεταφιάσθη μετ' ὀλίγον παρὰ τὴν Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπὶ τοῦ χώρου μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Προπυλαίων.

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Γκούρα μέχρι τῆς εἰσόδου τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν.

Ὁ θάνατος τοῦ Γκούρα γνωσθεὶς τὴν ἐπαύριον εἰς τοὺς ἐχθρούς ἐχαιρετίσθη ὑπ' αὐτῶν διὰ ραγδαίου πυροβολισμοῦ καὶ σφοδρῶτάτοι κακονιοβολισμοῦ, ὅστις διήρκεσεν ἀκαταπαύστως σχεδὸν ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξεσφενδονίσθησαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπτά χιλιάδες ὀβούζια καὶ κανονόσφαιραι, ἐνῷ οἱ πολιορκούμενοι ἀντιπυροβολοῦντες διὰ τῶν πέντε μόνον ἀχρήστων ἱεραρχαλκίων πυροβόλων των καὶ τῶν τριῶν ὅλμων, μόλις κατάρθωσαν νὰ ἐκσφενδονίσουν χιλίας διακοσίας σφαίρας· μόλις δὲ ἐνύκτωνε, ἔπαυεν ἡ μονομαχία αὕτη τοῦ πυροβολικοῦ καὶ οἱ Ἀλβανοὶ πλησιάζοντες τὴν Δυτικὴν καὶ ΝΔ. πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως ἤνοιγον σφοδρὸν τουφεκοβολισμὸν μετὰ τῶν πολιορκουμένων, ὅστις ἐποικίλλετο ὑπὸ ἀνεξάντλητων ὕδρων καὶ σκωμμάτων καὶ διαλόγων.

Κατὰ τὸ δεκαπενθήμερον τοῦτο διάστημα πλεῖστοι τῶν πολιορκουμένων ἐπληρώθησαν, ἰδίως ὑπὸ πετρῶν καὶ τεμαχίων τῶν συντριβομένων μαρμάρων, ἐλάχιστοι δὲ ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν σφαῖρων· μέσῳ δὲ τῆς ἀδιακόπου μάχης ἡ ἡρώς χήρα τοῦ Γκούρα, πιστὴ εἰς τὸν ὄρκον τῆς, ζωσμένη τὸ ξίφος καὶ τὸν ὀπλισμὸν τοῦ φονευθέντος συζύγου τῆς, περιεπόλει νυχθημερόν τὰ ὄχυράματα, ἐνθαρρύνουσα τοὺς μαχομένους καὶ χορηγοῦσα ἀκαταπαύστως μετ' ἄλλων γυναικῶν τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς τοὺς πληγωμένους. Τοιοῦτοτρόπως καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνυπότακτοι μισθοφόροι φιλοτιμηθέντες ἐνεκαρτέρουν ἀγογγύστως καὶ ἐμάχοντο γενναίως.

Αἰφνιδίως τὴν πρωίαν τῆς 6ης Ὀκτωβρίου στίφη Τουρκικῶν ὤρμησαν νὰ κυριεύσουν τὸ ὄχυρμα Λεοντάρι δι' ἐφόδον· ἔκειτο δὲ τοῦτο κάτωθεν τῆς Κλειψύδρας πρᾶσπιζον αὐτήν, καὶ φρουρού-

μενον ὑπὸ τοῦ Πατριᾶ Κώστα Τζαμάλα μετὰ στρατιωτῶν Ἀθηναίων καὶ Ἀμφισέων. Ὁ λαγουμιτζῆς Κώστας εἶχεν ὑπονομεύσει τὸ πρὸ τοῦ ὀχυρώματος μέρος· ὅτε δὲ ὤρμησαν οἱ Τουρκαλβανοί, οἱ φρουροὶ αὐτοῦ ἀπεχώρησαν καὶ ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν ὑπόνομον, ἀλλὰ κακῇ τύχῃ ἡ πυρίτις ὑγρανθεῖσα δὲν ἀνεφλέγη καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ καταλαμβάνοντες τὸν προμαχῶνα, ἡτοιμάζοντο νὰ ριφθῶσιν ἐπὶ τῆς Κλεψύδρας· κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν ὁ ἀνδρεὺς Τζαμάλας σύρας τὸ γιανταχάνι του καὶ κραυγάζας πρὸς τοὺς ἄνδρας του:

— Γιουρῶσι, μωρ' ἀδέρφια, ἂν πάρουν τὸ νερό, χαθήκαμε... ὤρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ τῆς γενναίας φρουρᾶς τοῦ ὀχυρώματος καὶ ἐν ἄκαρπῃ περὶ τοὺς 80 ἐχθροὶ κατεσφάγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατεκρημνίσθησαν ἐν τῇ ὁρμῇ τῆς ἐφόδου κάτω τοῦ προμαχῶνος. Αὐσώδης τότε ἐπηκολούθησεν ἄγων, τῶν μὲν Τουρκαλβανῶν ἐφορμῶντων, τῶν δὲ φρουρῶν ἀμυνομένων ἀπεγνωσμένως, μετὰ δώρον δὲ αἱματηροτάτην πάλιν οἱ Τουρκαλβανοὶ ὀπισθοχώρησαν ἀπολέσαντες πλείστους καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγόν των.

Παρὰ τὴν αἱματηρὰν ταύτην ἦτταν τὴν ἐπαύριον τὴν Ὀκτωβρίου περὶ τὸ λυκαυγὲς πολυάριθμον ἄλβανικὸν σῶμα συγκείμενον ἀποκλειστικῶς ἐκ Γκέγκηδων ὤρμησε νὰ κυριεύσῃ ἐξ ἐφόδου τὸ ὀχύρωμα τοῦ Σερπετζι (τὸ ὀχύρωμα τοῦτο μακρότατον ἔκειτο ἄνωθεν τῆς ὕψισταμένης νῦν στοᾶς Εὐμενείας, διήκον κατὰ μῆκος ἐκ τοῦ θεάτρου τοῦ Ἡρώδου μέχρι τοῦ Διονύσου) ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ ἄγων διεξήχθη σφοδρότατος καὶ μετὰ μεγάλου πείσματος ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

Τετράκις ὤρμησαν οἱ Γέγκαι καὶ τετράκις ἀπεκρούσθησαν καλύψαντες τοὺς βράχους διὰ τῶν πτωμάτων των, ἀλλὰ δεινοὶ σκοπευταὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγησαν περὶ τοὺς τριάκοντα Ἀθηναίους, πληρωθέντος εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μακρυγιάννη γενναίως μαχομένου· ὀλίγον δὲ ἔλειψε νὰ συλληφθῇ αἰχμάλωτος ὁ ὑπονομοποιὸς Κώστας.

Αἱ συνεχεῖς καὶ ἀδιάλειπτοι νυκτομαχίαι, ὁ σφοδρὸς κανονιοβολισμὸς καὶ αἱ συχναὶ μάχαι εἶχον σπουδαίως ἐλαττώσει τὴν φρου-

ρὰν τῆς Ἀκροπόλεως· περὶ τοὺς 400 ἄνδρας εἶχον τεθῆ ἔκτος μάχης, φονευθέντες ἢ πληγωθέντες ἐκ τῶν σφαίρων καὶ τῶν συντριμμάτων τῶν μαρμάρων, ἤρχισεν δὲ ἐπὶ τῆς φρουρᾶς νὰ ἐπιδρᾷ καὶ ἡθική τις κόπωση, ἥτις μόνον δι' ἐπιτάκτου ἔξωθεν ἐνισχύσεως ἠδύνατο νὰ ἀρθῇ. Διὰ τοῦτο μετ' ἄλλεπαλλήλους διὰ ταχυδρόμων, κατηνούντων νὰ διολισθησῶσι νύκτωρ διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν, συνεννόησεις, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἡ ἐνίσχυσις τῆς φρουρᾶς διὰ σώματος τριακοσίων λογάδων ἄνδρων, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κριζώτου, τοῦ Δ. Λέκα, τοῦ Μαμούρη, τοῦ Τριαντ. Τζουρῆ καὶ τοῦ Κεφαλλῆνος Φωκᾶ, πρὸς ἀσφαλῆ δὲ ἀνάδοκον τοῦ σώματος τούτου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὁ Καραϊσκάκης, ὅστις εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκλείσιν τοῦ Γκούρα ἐν τῇ Ἀκροπόλει διωρίσθη γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐπεχείρησε ψευδῇ ἐπιθεσιν κατὰ τοῦ Μενιδίου, ἐξαπατηθεὶς δὲ ὁ Κιουταχῆς διηύθυνε πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἅπαν σχεδὸν τὸ ἵππικόν του καὶ μέρος τῶν πεζῶν, τὴν αὐτὴν δὲ νύκτα μετὰ προσυμφωνηθὲν σύνθημα πυρῶν τὸ σῶμα τῶν τριακοσίων, ὅπερ εἶχεν ἀποδιδασθῇ εἰς τὴν θέσιν Ἀγ. Κασμάς, ὤρμησαν γοργὰ εἰσῆλθαι εἰς τὴν Ἀκρόπολιν σχεδὸν ἀβλαβεῖς μετὰ μικρὰν ἀψιμαχίαν.

Τὸ θάρρος τῶν πολιορκουμένων ἐξήφθη, ἐξηγερῶθη δὲ ὁ Κιουταχῆς, ὅστις ὑπέκων εἰς τὰς συμβουλὰς ἐνὸς τυχοδιώκτου ὑπονομοποιοῦ Ἰταλοῦ ἀπεφάσισε διὰ μιᾶς τεραστίας ὑπονόμου νὰ ἀνατιναῖξῃ τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸν ἀέρα, συνήαπτων ὑπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τοὺς πολιορκουμένους καὶ οὕτω θὰ ἐπετύγγανεν ἐν μέρει τοῦ σκοποῦ του ἂν ἐγκαίρως δὲν ἀντελαμβάνετο τοῦ ἐγχευρήματος ὁ πολύμητις Κώστας.

Ἡ τεραστία αὕτη ὑπὸνομος ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ εἰς τὰς ὑπώρειας τοῦ λόφου τοῦ Ἀστεροσκοπείου καὶδρίου τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ διήκων ὑποχθονίως μέχρι τῆς Β.Δ. πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πρὸ τῶν προμαχῶνων τῆς Κλεψύδρας καὶ τοῦ Λεονταρίου, ὅπου ἐπέβη καὶ ἡ ἐστία αὐτῆς· 2,800 ὀκάδες πυρίτιδος κατηναλώθησαν πρὸς πληρωμὴν τῆς ὑπονόμου ταύτης. Ἀλλ' ὁ ἄγρυπνος ὑπονομοποιὸς Κώστας, δια-

ἔλαπὼν τρομερὸν τὸν κίνδυνον, εὗρε τὸ ἀντιδοτόν, καὶ διὰ νυχθήμερου ἐργασίας διέταξε καὶ ἀνέσκαψαν κυκλικῶς ἔξωθεν τῶν ἀπειλουμένων προμαχῶνων δώδεκα φρέατα βάθους δέκα μέτρων καὶ πλάτους ἐνός καὶ ἡμίσεως, τῶν φρεάτων δὲ τούτων τοὺς πυθμένεας συνεικοινώθησε πρὸς ἄλληλα διὰ πλατείας σήραγγος.

Τὴν νύκτα τῆς 10 Νοεμβρίου οἱ ἔχθροὶ εἶχον ἐτοίμην τὴν ἐργασίαν των καὶ μετὰ τρεῖς συνθηματικούς κανονισμούς ἀπεσύρθησαν ἅπαντα τὰ πρὸς τὰς πλευράς ἐκείνας ἐχθρικὰ στρατεύματα καὶ οἱ πάμπολλοι ἐργάται, ὅτε δὲ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα, οἱ πολιορκούμενοι εἶδον ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου ὡς εἰς ἀμφιθέατρον παρατεταγμένους τὰς χιλιάδας τῶν ἐχθρῶν καὶ αὐτὸν τοῦ Κιουταχῆν, ὅπως ἀπολαύσῃ τοῦ τρομεροῦ θεάματος, ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὁποίου θὰ συνεπέφερε τὴν ἐξ ἐφόδου ἄλωσιν τῆς Ἀκροπόλεως.

Οἱ ἔχθροὶ ἔθεσαν πῦρ εἰς τὴν ὑπόνομον καὶ ταυτοχρόνως μέγας σεισμός ἐσειεν ὁλόκληρον τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τρομερὰ ὑποχθονία βοή-ἤκούσθη, σύννεφα δὲ καπνοῦ, χωμάτων καὶ λίθων καὶ πύριναι γλῶσσαι πυρὸς ἐξεχύθησαν ἐκ τῶν δώδεκα φρεάτων, ἅτινα ἔσωσαν τὴν Ἀκρόπολιν ἀπὸ βεβαίας καταστροφῆς, διότι ὅλη ἡ ὁρμὴ τῆς τρομερᾶς ὑπονόμου ἐξεθύμανε δι' αὐτῶν.

Οἱ πολιορκούμενοι ἠλάλαξαν ἐκ χαρᾶς, ἐφρούραζαν δὲ οἱ ἔχθροὶ καὶ τὴν ἐπαύριον πρὸς ἐκδίκησιν ἐσούβλισαν δύο δυστυχεῖς Ἕλληνας ἐργάτας Ἡπειρώτας, οὓς ὑπώπτευσαν ὡς προδότας τῶν ἔργων, ἐπὶ πελωρίων σουβλίων, ἅτινα ἔστησαν κατέναντι τῶν πολιορκουμένων ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου. Εἰς τὸ ἀπαίσιον αὐτὸ θέαμα ἐξηγριώθησαν καὶ οἱ πολιορκούμενοι, οἵτινες ἐκρέμασαν διὰ σχοινίων κατέναντι τῶν ἀνασκολοπισθέντων ἐπὶ τῶν τειχῶν 18 Τούρκους αἰχμαλώτους ἀνταποδόσαντες δι' ἀγρίας πράξεως τὴν ἀπάνθρωπον μὴνιν τῶν ἐχθρῶν.

* *

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἑλληνικὸς ἀγὼν διήρχετο τὴν

κρίσιμωτέραν αὐτοῦ περίοδον. Πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἶχεν ἀναγγελθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Σπράφορντ Κάνινγ, τοῦ ἰθύνοντος τὰς πρὸς τὴ Πύλῃ διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς χώρας, ὅτι ἡ πτώσις τῆς Ἀκροπόλεως θὰ ἀπέκλειε πᾶσαν διαπραγματεύσιν ἐπὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ταυτοχρόνως δὲ καὶ ὁ Μακρυγιάννης διολισθήσας ἀβλαβῶς διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐφθάσεν εἰς Αἴγιναν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι οἱ πολιορκούμενοι στερούμενοι πυρίτιδος δὲν ἠδύναντο νὰ κρατηθῶσι πλέον τῶν δύο ἐβδομάδων καὶ θὰ ἐγκατελείπον τὸν βράχον διὰ παντὸς τρόπου. Ἀμα τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ, ἡ Κυβέρνησις ἐπεχείρησεν ἀτυχεῖς τινὰς στρατείας εἰς τὸν Εὐβοϊκὸν καὶ Παγασσητικὸν πρὸς διακοπὴν τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἔστρεψεν εἰτα πᾶσαν αὐτῆς τὴν προσοχὴν πρὸς ἐφοδίαν τῆς Ἀκροπόλεως διὰ πυρίτιδος· ἀλλὰ τὸ ἐγγχείρημα τοῦτο ἦτο πλεον ἢ κινδυνώδες καὶ παράτολμον, διότι ὁ Κιουταχῆς περιέκλεισε τὴν Ἀκρόπολιν ἐντὸς σιδηροῦ δικτύου τάφρων, μπουρζιῶν, καὶ ἀγρύπνου στρατοῦ πρὸς ἐπίμετρον δὲ ἡ πυρίτις ἦν θὰ ἔφερον οἱ τολμήσοντες τὴν εἴσοδον ἠδύνато ἐν τῇ ἀφύκτῳ μάχῃ νὰ τοὺς ἀνατινάξῃ ὅλους εἰς τὸν ἄερα.

Ἐν τῇ αὐτῇ ἀπελπιστικῇ καταστάσει ἡ Κυβέρνησις ἐστράφη πρὸς τὸν παράτολμον καὶ ἄκρως φιλοκίνδυνον ἐκείνον φιλελληνα, ὅστις διηύθυνε τὸν τακτικὸν στρατὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸν Φαβιέρου, ὅστις ἀνεδέξατο ἀσμένως τὴν ἐπιχείρησιν.

Ὁ ἀφιλοκερδὴς ἐκεῖνος Φιλελλήν, χωρὶς νὰ χρονοτριβήσῃ τὸ παράπαν, ἐξέλεξεν ἐκ τῶν τριῶν αὐτοῦ ταγματῶν 530 ἄνδρας, οὓς διήρσεεν εἰς ἕξ μικροὺς λόχους, μεταξὺ τούτων κατέταξε καὶ τὸν λόχον τῶν Φιλελλήνων ἀπαρτιζόμενον ἐκ 40 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Πίζαν, παρέλαβε 430 σακκίδια πυρίτιδος 10 ὀκάδων καὶ 100 πλήρη πυρολίθων καὶ ἐπιβάς τῶν πλοίων τοῦ Ψαρριανοῦ Χατζῆ Ἀλεξάνδρῳ προσωρμίσθη τὴν νύκτα τῆς 28ης Νοεμβρίου εἰς τὴν θέσιν Ἀγ. Κοσμάς πρὸς τὴν Πικροδάφνην τοῦ Π. Φαλήρου. Ἐκεῖ ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης ἀπεβιβάσθησαν τὰ 430 σακκίδια καὶ οἱ 530 ἄνδρες, οἵτινες παρετάχθησαν ἐπὶ τῆς παραλίας. Τότε ὁ

Φαβιέρος δεικνύων διὰ τοῦ ξίφους του τὴν μόλις διαφαινομένην Ἀκρόπολιν τοὺς εἶπε:

— Στρατιωταί μου... ἡ Ἀκρόπολις ἐκ τῆς ἀνδρείας σας καὶ ἐκ τῆς τόλμης σας ἀναμένει τὴν σωτηρίαν της... ἐμπιστευθῆτε εἰς ἐμέ, ὅστις σᾶς ὠδήγησα πάντοτε ὑπὲρ τοῦ καλοῦ τῆς πατρίδας. Ἡ πράξις σας αὕτη θέλει ἀποθανατισθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας...

Μετὰ ταῦτα καλέσας εἰς κύκλον τοὺς σωματάρχας καὶ τοὺς φιλέλληνας τοῖς ἐξήγησε τὸν σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας, ἐκείνοι δὲ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον ὅτι θὰ διέσχίζον τὸν ἐχθρὸν φέροντες ἐπὶ τῶν νώτων πυρίτιδα κατεπλάγησαν, ἀλλ' ὁ Φαβιέρος τοῖς ἐξήγησεν ὅτι θὰ προσέβαλλον τὸν ἐχθρὸν διὰ τῆς λόγχης μόνον, πυρῶν δὲ θὰ ἔκαμνον χρῆσιν μόνον οἱ 100 ἄνδρες οἱ φέροντες τοὺς πυρολίθους. Μικρὰ τις ἀντίστασις τῶν σωματάρχων κατερρίφθη ὑπὸ τῶν ἐνθουσιῶντων στρατιωτῶν, οἵτινες, μόλις ἤκουσαν τοῦτο, ἐκραύγασαν ἅπαντες:

— Ἐμπρὸς ὅλοι μας! — κάλλιο κανεῖς νὰ μὴ γυρίσῃ πίσω, παρὰ νὰ γυρίσωμε ὅλοι δειλοὶ καὶ ἄπρακτοι.

* *

Περὶ τὸ μεσονύκτιον οἱ 530 ἄνδρες εἰς πυκνὴν φάλαγγα ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης προὐχώρησαν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν. Περὶ τῆς πυκνῆς φάλαγγος οἱ 40 Φιλέλληνες καὶ 60 πυροβοληταὶ κομίζοντες τοὺς πυρολίθους μὲ πλήρη τὰ τουφέκιά των προεπορεύοντο καλύπτοντες τὸ μέτωπον καὶ τὰ πλευρά· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ ἔφερον κενὰ τὰ ὅπλα μὲ γυμνὴν τὴν λόγχην μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Φαβιέρου ἐξαιρουμένου.

Ἡ νύξ ἐκείνη ἦτο εὐδὶος καὶ γαληνιαία, πλησιφαγὴς δὲ ἡ σελήνη κατηύγαζεν ὅλον τὸν σιωπηλὸν κάμπον, καὶ τὸ ρυθμικὸν βῆμα τῆς φάλαγγος ἐπνίγετο μέσῳ τῶν χόρτων ἀφίον ἐλαφρὸν δοῦπον. Εἰς τὴν θέσιν Ἀνάλατος ὀπισθεν τῆς πτυχῆς τοῦ τελευταίου πρὸς τοὺς ἐχθροὺς λόφου ἡ φάλαγξ ἐσταμάτησε μικρὸν ὅπως ἀναπαυθῇ, μεθ' ὃ

ὁ Φαβιέρος σύρας τὸ μακρὸν τοῦ ξίφους ἐτίθη πρῶτος εἰς τὴν κεραιλὴν κραυγάζας.

— Μάρε, παιδιά... εἰς τὴν Ἀκρόπολι! ...

Καὶ οἱ γενναῖοι ἐκείνοι ἄνδρες, οἱ προσφερόμενοι ὁλοκαύτωμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδας, καταβιβάσαντες τὰς λόγχας των ἵνα μὴ λάμπωσιν εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἐξεκίνησαν πυκνοὶ εἰς ἓν σῶμα· ἔκαμψαν τὸν Ἀνάλατον καὶ τραπέντες ἀνατολικῶς διηυθύνοντο πρὸς τὸν μεταξὺ τοῦ Φιλοπάππου καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου κείμενον χώρον.

Ἀλλὰ μόλις ἡ φάλαγξ ἀπεκαλύφθη, οἱ σκοποὶ τῶν Τουρκαλβανῶν κραυγάζαντες πρὸς αὐτοὺς νὰ σταθῶσι καὶ χλευασθέντες ὑπὸ τῶν πυροβολητῶν ἐπυροβόλησαν.

Τότε οἱ τυμπανισταὶ ἔκρουσαν ραγδαίαν ἔφοδον, ὁ δὲ Φαβιέρος κίρων ὑψηλὰ τὸ μακρὸν τοῦ ξίφους ἐκραύγασε:

— Ἐφοδος... Τροχάδην!...

Αἶρυσαν τὰς λόγχας ἡ φάλαγξ ὥρμησε πρὸς τὴν τάφρον, ἐνῶ πολυπληθεῖς Τουρκαλβανοὶ κατερχόμενοι τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου προσέβαλλον τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς· ἀλλ' οἱ φιλέλληνες καὶ οἱ πυροβοληταὶ ἐμάχοντο γενναίως, φονεύοντες δὲ καὶ φονεούμενοι ἐρρίφθησαν μετὰ τόσης ὁρμῆς ἐμπρὸς, ὥστε ἀγνοοῦντες τὴν ὑπαρξίν τῆς τάφρου ἐνέπεσαν ἐντὸς αὐτῆς καὶ κατεκυλίσθησαν ἅπαντες. Ἡ τάφρος αὕτη ἦτο τριῶν μέτρων βάθους καὶ ἐξ πλάτους, ἐφρούρου δὲ αὐτὴν Γκέγκηδες, λυσσώδης δὲ ἐντὸς αὐτῆς συνήφθη μάχη διὰ τῶν λογχῶν. Ἀλλὰ ἡ ὁρμὴ τῆς φάλαγγος δὲν ἀνεστάλη. Οἱ Γκέγκηδες κατεπλεκώθησαν καὶ ἐκαρφώθησαν διὰ τῶν λογχῶν, καὶ οἱ τακτικοὶ ὀρθωθέντες καὶ σφάζοντες καὶ σφαζόμενοι ὥρμησαν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν· ἐξώρμησαν δὲ ἀπὸ ταύτης καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐντὸς Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Σμυρλῆν καὶ ἄλλοι ὑπὸ τὸν Κριεζώτην εἰδοποιηθέντες ὑπὸ τοῦ Μακρυγιάννη, καὶ οἱ τακτικοὶ ἐνισχυθέντες ἀνέλθον εἰς τὸ φρούριον· ἀλλὰ τσσαύτην σύγχυσιν ἔφερον εἰς τὴν φάλαγγα ἡ τάφρος, ὥστε οἱ νεκροὶ καὶ τραυματαῖοι ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ τοῦ πεδίου· μεταξὺ δὲ τῶν τελευταίων ἦτο καὶ ὁ ταγματάρχης τοῦ Α'

τάγματος γάλλος Ροβέρτος, ὅστις, καίτοι ἔχων ἀμφοτέρους τοὺς πόδας τετραυμένους ὑπὸ σφαιρῶν, ἠμύνετο ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν διὰ τοῦ ξίφους του κατὰ 12 Τουρκαλβανῶν, οἵτινες διὰ τῶν γιγτογα- νίων των ἐπεχείρουν νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν, ἕως ὅτου ἐκ τῆς κλαγγῆς τῶν ξιφῶν σπεύσας ὁ Κριεζώτης, τὸν ἔλαβεν εἰς τὰς ἀγκά- λας του εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὅπου ἀπέθανε φέρων 22 τραύματα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ.

Ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Φαβιέρου μέχρι τῆς παραδόσεως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ εἰσοδος τῶν τακτικῶν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐνεθουσίασεν ἀ- παντας τοὺς πολιορκουμένους, ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς ὅμως αὐτῶν μετετρέπη εἰς ἀπελπισίαν, ὅτε ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὁ Φαβιέρος μετὰ τῶν ἀνδρῶν του θ' ἀνεχώρει πάλιν· τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπόφασις τοῦ Φαβιέρου καὶ ἡ ἐντολὴ τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἡ Ἀκρόπολις δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἀνδρῶν ὅπως ἀνθεξῇ, ἀλλὰ χρειωδῶν μόνον, οἱ δὲ πεντακόσιοι ἄνδρες τῶν τακτικῶν παραμένοντες ἐντὸς τοῦ φρου- ρίου θὰ κατηνάλισκον ταχύτερον τὰς τροφὰς καὶ θὰ συνεπέφερον ταχύ- τερον τὴν πτώσιν τοῦ φρουρίου. Μάτην ὁ Φαβιέρος ἀναπτύσσων ἀκα- ταμάχητα ἐπιχειρήματα προσεπάθει νὰ πείσῃ τοὺς ἐν τῇ Ἀκρο- πόλει νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ ἐξέλθῃ· οὗτοι ἔμμενον ἀνένδοτοι, φθά- σαντες μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀπειλήσωσι τοὺς τακτικούς ὅτι, ἂν ἀπεπειρῶντο ἐξοδόν, θὰ τοὺς ἐκτύπων καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν· ὡς ἐκ τούτου ὁ Φαβιέρος ἐκὼν ἄκων, ἠναγκάσθη νὰ παρα- μείνῃ ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ νὰ ἀναλάβῃ διὰ τοῦ σώματός του μέρος εἰς τὸ φρούριον. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου πολιορ- κούμενοι ἀνῆλθον εἰς 2,250 ἐν συνόλῳ μετὰ τῶν γυναικοπαίδων, οἵτινες δὲν ᾔσθάνοντο οὐδεμίαν στενοχωρίαν ὑπὸ τὴν ἐποψὶν τῆς

προφῆς καὶ τοῦ ὕδατος, διότι ἀμρότερα ὑπάρχον ἀκόμη ἄρθωνα καὶ διαιμοιρῶντο ἀνευ φειδοῦς. (1)

Παροῦλε μὴν περίπου ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τακτικοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ πλὴν τοῦ συνεχοῦς κανονιοβολισμοῦ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀστημάντων τινῶν ἐξόδων καὶ συμπλοκῶν τῶν φρουρῶν πρὸς τὸ Ν.Α. μέρος οὐδὲν σοβαρὸν γεγονός διεδραματίσθη, ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ὁ χειμὼν ἐνέσκηψε δοιμὺς καθιστάμενος ὁσημέραι ἀφόρη- τος διὰ τοὺς πολιορκουμένους· τὰ καυσόξυλα εἶχον καταναλωθῇ καὶ οἱ πολιορκούμενοι ἀφῆρουν τὴν ζυλαίαν τῶν ἀθλίων οἰκημάτων καὶ τῶν ἀθλιεστάτων παρκαπηγμάτων· οἱ φούρνοι ἔπαυσαν νὰ λει- τουργῶσιν, ὁ ἄρτος ἐψήνετο ὑπ' ἐνὸς ἐκάστου, ὡς ἠδύνετο, εἰς θρα- κίαις, πρὸς ἐπίμετρον ἢ συσάρευσιν τῶσιν ἀνθρώπων ἐπὶ ξηροῦ βρά- χου καὶ αἱ ἀκαθαρσίαι, τὰ μολύσματα τῶν νεκρῶν, οἵτινες ἐθαί- πτοντο ὑπὸ σωρὸς λίθων ἐλλείψει χώματος, ἐγέννησαν τυφικὴν νό- σον, ἣτις ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ τοὺς φρουροὺς θανατώσασα οὐκ ὀλίγους, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν ἐμπειρικὸν ἱατρὸν τῆς Ἀκροπόλεως Σουρπίον. Πλὴν τούτου ἐξηκολούθει ἀμείωτος ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ βράχου φονεύων καὶ τραυματίζων οὐκ ὀλίγους καθ' ἐκάστην. Τὴν νύκτα τῆς 12 Ἰανουαρίου 1827 μία κανονόσφαιρα κτυπήσασα τυχαίως ἓνα τῶν στύλων τοῦ Ἐρεχθείου καὶ συντρίψασα τοῦτον μετὰ πατάχου κατεκρήμνισε τὸν πλήρη χώματος ὄροφον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ ὁποίου ἐτάφη ἡ ἀτυχὴς ἡρώς γῆρας τοῦ Γκούρα καὶ 15 ἀκόμη ἄλλαι ψυχαὶ συγγενεῖς καὶ θεραπαινίδες τῆς. Ἐξελώ- θησαν πάραυτα ὑπὸ πολλῶν προσδραμόντων καὶ ἀνσκαψάντων τὰ

(1) Αἱ τροφαὶ αἱ εὐρεθείσαι ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πο- λιορκίας ἦσαν αἱ ἐξῆς, λογιζόμεναι εἰς ὀκάδας: Σίτος 11,611, δίκπηρα 17, 848, ἐλαίαι 5,300, ἔλαια 5,800, ξύδι 1,220, ροῦμι 380, ρακή 338, τυρὸς 669, καπνὸς 803, σαποῦνι 139, δέρματα 320, καὶ κριθὴ 667 κοιλὰ. Πολεμοφόδια: πυρίτις 9,389, νίτρον 1710, μόλυβδος 9,292, φυσέκια 5,474, τουφεκόπετρες 18,600, ὀπλισμὸς δὲ ὀκτὼ ὀρειχάλκινα πυροβόλα, δέκα τέσσαρα σιδηρᾶ καὶ 7 ἄχρηστα, σφαῖραι πυροβόλων 4,230, καὶ 850 βόμβαι.

ἐρείπια αἱ καταπληγωθεῖσαι γυναῖκες, ἀλλὰ 11 εἶχον ἀποθάνει ἐξ ἀσφυξίας, ἐξ ὧν καὶ ἡ χήρα τοῦ Γκούρτζ θρηνηθεῖσα παρὰ πάντων.

*

Ἐν τῷ μεταξύ τὰ πράγματα ἐν Πελοποννήσῳ καὶ γενικῶς ἐν Ἑλλάδι εὐρίσκοντο εἰς ἀξιοθρήνητον κατάστασιν. Κυβέρνησις ὑπῆρχε κατὰ σκιὰν μόνον· Ρουμελιῶται καὶ Πελοποννήσιοι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους σπαρασσόμενοι ἐμφυλίως· ὁ στόλος εἶχε διασπαρῆ εἰς λιθοπειρατείας καὶ διαρπαγὰς, ἐὰν δὲ ὑπῆρχεν ἔτι γῆ ἐλευθέρα ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὴν παράδοξον νωθρότητα τοῦ Ἰβραήμ καὶ τὴν ἐξαψιν τοῦ Φιλελληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, ὅστις ἀπέστειλε φορτία ὀλόκληρα τροφῶν, πολεμοφοδίων, καὶ ἑκατομμύρια γροσίων, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας κατόπιν ἀπελπιστικῆς περιγραφῆς τῶν ἀπεσταλμένων ἐγκλείστων ἐν τῇ Ἀκροπόλει κατωρθώθη ἡ διοργάνωσις τῆς στρατείας τοῦ Καραϊσκάκη ἐν τῇ Ἀττικῇ, ὅστις διὰ πολιτικὴν ἐμπάθειαν καὶ ἀρχομανίαν ἔμεινεν ἀργὸς μέχρι τῆς κρίσεως ὥρας ἐν Πελοποννήσῳ.

«Τὸ δυστύχημα τοῦ Μεσολογγίου πρέπει νὰ μᾶς συνετίσῃ, ἔλεγεν ὁ πολὺς ἐκεῖνος καὶ γενναῖος στρατηγός. Ἡ σωτηρία τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος.»

Καὶ διωργανώθη τέλος ἡ μεγαλειτέρα ἐκείνη διὰ τὰς ἐπιτυχίας τῆς στρατείας τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἥτις ἐνεκα τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔσχε τὸ τραγικώτερον τέλος καὶ τὴν ὀλεθριωτέραν καταστροφὴν ἣν εἶδε ποτὲ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ 1821.

Αἱ ἀπόπειραι τοῦ Βούρδαχ πρὸς τὸ Καματερόν καὶ ἄλλαι γενόμεναι πρὸς ἐκτοπισμὸν τοῦ Κιουταχῆ ἔσχον θλιβερὸν τέλος καὶ μόνον ὅταν ὁ Καραϊσκάκης ἐρρίφθῃ ὀλοφύχως εἰς τὸν ἀγῶνα συνεστήθη τὸ μέγα στρατόπεδον τοῦ Πειραιῶς καὶ διὰ σειρὰς μαχῶν καὶ στρατηγικωτάτων τεχνασμάτων ἐξεπορθήθησαν πᾶσαι αἱ θέσεις τοῦ Κιουταχῆ πρὸς τὴν πεδιάδα, καὶ εἶδεν οὗτος πρὸ αὐτοῦ ὀρθούμενον τὸν κίνδυνον· ἀλλὰ κακῇ μοίρᾳ δύο ὄγκοι φιλελληνικῶν ὀνομάτων, ὁ Κόρχαν καὶ ὁ στρατηγὸς Τζούρτζ, οὓς ἡ προτρέξασα φήμη παρουσάσεν εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐκτάκτους στρα-

τιώτας, ἀριχθέντες ἐνταῦθα διωρίσθησαν ἑκάτερος ἀρχηγός τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, ὁ μὲν Κόρχαν τῆς θαλάσσης, ὁ δὲ Τζούρτζ τῆς ξηρᾶς. Ὁ Καραϊσκάκης, ὅσον ἐκολάκευε τοὺς φιλελληνας διὰ τὸ γόητρον τῆς γῶρας, τόσον ἀπέφειγε νὰ μάχεται μετ' αὐτῶν, θεωρῶν, καὶ δικαίως, ἐπιβλαβεῖς αὐτοὺς ὡς ἀγνοοῦντας τελείως τοὺς μαχητὰς καὶ τὰ ἔθιμά των. Κόρχαν καὶ Καραϊσκάκης δὲν ἤργησαν νὰ διαφιλονικήσωσι, μόλις δὲ ἡ μειλιχίότης καὶ ἡ διπλωματικὴ περὶνοια τοῦ Ἑλλήνος κατώρθου νὰ καταστέλλῃ τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ τὸν ἐγωϊσμὸν τοῦ ἄγγλου λόρδου. Τόσον δὲ εἶχε στενοχωρηθῇ ὁ Καραϊσκάκης καὶ προσέβλεπε τὴν βεβαίαν καταστροφὴν τῶν στρατευμάτων μετὰ τὸν θάνατόν του, ὥστε τὴν νύκτα τῆς 13 Ἀπριλίου περιπολῶν μετὰ τοῦ Νοταρᾶ καὶ τοῦ Ι. Κλίμακα ἔστιν βρυαλγῆς ἐπὶ τινος χαρκαώματος καὶ δεικνύων πρὸς αὐτοὺς τὴν κορυφὴν τῆς Καστέλλας τοὺς εἶπει:

«Ἦθέλα νὰ πέθαινα καὶ ἡ σκιά μου νὰ σταθῇ σ' αὐτὸ τὸ ψιλὸ μέρος, γιὰ νὰ ἰδῶ αὐτοὺς ὅλους πῶς θὰ πείσουν εἰς τὴν θάλασσαν μετὰ τὸν θάνατόν μου».

Αἱ θλιβεραὶ αὗται σκέψεις τοῦ βαρυθυμοῦντος στοχαστοῦ ἐπηλήθευσαν. Τὴν 21 Ἀπριλίου εἰς συμπλοκὴν προσελθοῦσαν ὑπὸ μεθύσων τινῶν στρατιωτῶν ὁ Καραϊσκάκης σπεύσας ὅπως προλάβῃ τὰς διαστάσεις αὐτῆς ἐφρονέυθη ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν ὅπου κεῖται σήμερον τὸ ἀλσίσλιον τοῦ Ν. Φαλήρου καὶ ἐξέπνευσε τὴν χαρρυγὴν τῆς αὐτῆς νυκτός.

* *

Οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολιορκούμενοι ἐχαίρετισαν διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ κραυγῶν χαρὰς τὴν σύστασιν τοῦ στρατοπέδου ἐν Φαλήρῳ, πάσχοντες δὲ δεινῶς ὑπὸ τῆς πείνης, τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν φθειρῶν, αἵτινες εἶχον καταφάγει καὶ αὐτὰς τὰς σάρκας στρατιωτῶν τινῶν τῶν τακτικῶν, δὲν ἔπαυσαν ἀποστελλόντες ταχυδρόμους εἰς τὸ

στρατεύμενον καὶ ζητοῦντες τὴν ἄμεσον λύσιν τῆς πολιορκίας ὡς ἀδυνατοῦντες εἰς περαιτέρω ἀντίστασιν. Ἡ ἀπειλὴ αὕτη τῶν πολιορκουμένων ἐματαίωσε τὴν σφύροντα ἐνέργειαν τοῦ Καραϊσκάκη, τῇ ἐπιμονῇ δὲ τοῦ Κόχραν ἀπεφασίσθη τὸ παρόλομον σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Κιουταχῆ διὰ τοῦ ἀνοικτοῦ καὶ ψιλοῦ πεδίου τοῦ Φαλήρου· ἵσως ζῶντος τοῦ Καραϊσκάκη τὸ σχέδιον τοῦτο ἐπετύγγανεν, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀπέβη εἰς ὄλεθρον τῶν στρατευμάτων καὶ ἐπέσπευσε τὴν πτώσιν τῆς Ἀκροπόλεως· ἡ ἀποτυχία δὲ τοῦ σχεδίου θὰ ἐπέφερε καὶ τὴν ἐντελῆ σφαγὴν, διότι τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐκδίκησις τῶν Τούρκων καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀλβανῶν εἶχεν ἐξαφθῇ τὰ μέγιστα ἐκ τῆς παρασπόνδου σφαγῆς τῶν 300 Τούρκαλβανῶν τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος τοῦ Πειραιῶς, οἵτινες παραδοθέντες διὰ συνθήκης ἐθυσιάσθησαν ἀγρίως ὑπὸ τῶν ἀτάκτων παρασπόνδως χάριν λαφυραγωγίας καὶ σκυλεύσεως.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀγνοοῦντες τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τὰς διακρίσεις καὶ ἀλληλομαχίας τῆς φιλοπρωτίας τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, ἀνέμενον νὰ εἰδοποιηθῶσιν ὅπως ἐπιπέσωσι καὶ οὗτοι ὀπισθεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιπιπτόντων ἐξώθεν διὰ δύο σημείων, ἀπὸ τοῦ ἐλαιῶνος καὶ τοῦ Φαλήρου, διαλύσωσι τὸν στρατὸν τοῦ Κιουταχῆ, ἀντὶ δὲ τούτων εἶδον ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτῶν τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Φαλήρου.

Ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη τοῦ Κόχραν ἀπειλοῦντος διαρκῶς ὅτι θὰ ἀνεχώρει ἐὰν δὲν εἰσηκούετο, ὑπερίσχυσε καὶ τὴν νύκτα τῆς 23 Ἀπριλίου 3,000 ἐκλεκτοὶ ἄνδρες Σουλιῶται, Ἀθηναῖοι, Φιελλῆνες καὶ ἐν τάγμα τοῦ τακτικοῦ ὑπὸ τὸν Ἰγγλέσην μετὰ δύο πυροβόλων ἀνευ εἰδικῶς γενικοῦ ἀρχηγοῦ καὶ συνοχῆς καὶ τάξεως, ἐπιβιβάσθentes ἐπὶ πλοίων ἐν Πειραιεὶ προσωρμίσθησαν τὴν χαρὰν γὴν εἰς τὸν Ἅγιον Κοσμάν καὶ διὰ βορῆος καὶ βοῆς ἀποβιβάσθentes ἐπροχώρησαν εὐθὺς πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἤρχισαν βαδίζοντες πρὸς τὴν πεδιάδα. Ὁ Κιουταχῆς ἐν ἀρχῇ ὑπέθεσε, καὶ δικαίως, ὅτι θὰ προσεβάλετο ταυτοχρόνως καὶ ἐκ τῶν δύο ἄλλων μερῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, μέχρι δὲ τῆς μεσημβρίας τῆς

24 Ἀπριλίου συγκεντρώων ἀπαύστως στρατεύματα ἐκ Πατριῶν ἀνέμενε τὰς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν, ὅπως κατανείμῃ τὰς δυνάμεις του, ἀλλὰ βλέπων ὅτι οὐδεὶς ἐκινεῖτο ἐκ Πειραιῶς καὶ τῶν πολιορκουμένων, ἐπέπεσε διὰ 2,000 Ἀλβανῶν καὶ ὄλου σχεδὸν τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ κατὰ τῆς φάλαγγος τῶν 3 χιλ. ἀνδρῶν καὶ δὴ κατὰ τῶν προμάχων Σουλιωτῶν καὶ τῶν τακτικῶν μετὰ τῶν Φιλελλήνων. Ἀγρία τότε καὶ λυσσώδης συνήφθη μάχη στῆθος πρὸς στῆθος· τότε δὲ ἦτο ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀλβανῶν, ὥστε ἅμα τῇ ἐκκένώσει τῶν ὅπλων συνεμίγησαν μετὰ τῶν 250 πρώτων Σουλιωτῶν παλαιμάχων ὄλων καὶ ἀπρομήτων ἀνδρῶν καὶ ἐφόνευσαν καὶ ἐφονεύοντο διὰ τῶν μαχαίρῶν, τῶν λίθων καὶ τῶν γρόνθων. Τὸ λοιπὸν στράτευμα πλὴν τῶν τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων ἐτράπη διὰ τοῦ ἐφορμήσαντος ἱππικοῦ ἄθροον εἰς φυγὴν πρὸς τὴν θάλασσαν, σφαζόμενον εἰς κάθε βῆμα ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἱππέων. Τόση δὲ ἦτο ἡ ὁρμὴ τῆς φυγῆς, ὥστε πολλοὶ τῶν φευγόντων ῥιπτόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν ἐπνίγοντο· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κόχραν, μετὰ τοῦ Τζούρτζε, ὅστις μεγαλαυχῶν τὴν πρωίαν ἐπὶ τῇ ἀποβιβάσει τῶν στρατιωτῶν καὶ αὐτοῦ ἐστῆσε σημαίαν καὶ διεκήρυξε χίλια δίστηλα εἰς τὸν σηματοφόρον ἐκείνον ὅστις ἤθελε τὴν ἐμπήξει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἔπασεν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐσώθη κολυμβῶν εἰς τὴν γολέταν του.

Οἱ ἐναπομείναντες Σουλιῶται ἐφονεύθησαν ἡρωϊκῶς σχεδὸν ἅπαντες, οἱ δὲ τακτικοὶ σχηματίσαντες τετράγωνον καὶ θέσαντες εἰς τὸ ἄκρον αὐτῶν τὰ πυροβόλα τῶν ἡμύνηθησαν ἀγρίως ἐπὶ τέσσαρας ὥρας καὶ φονεύοντες καὶ φονεύμενοι ἀπωλέσθησαν σχεδὸν πάντες μετὰ τῶν Φιλελλήνων.

Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην μάχην, ἥτις βριθεὶ ἐξόχων ἐπεισοδίων, ἐφονεύθησαν 940 Ἕλληνες καὶ πλείονες τῶν διακοσίων συνεληφθήσαν αἰχμάλωτοι, ἔπασαν δὲ μαχόμενοι ἀγῶνα ἀπεγνωσμένον τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν Σουλιωτῶν καὶ τὰ πλείστα τῶν λειψάνων τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Μεθ' ὅλην ταύτην τὴν τετράωρον τρομερὰν σφαγὴν οἱ ἐν Πειραιεὶ ἐπτακισχίλιοι ἄνδρες, οὐδ' ἐν βῆμα ἐκίνησαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἄφησαν τοῦτον ἀνενόχλητον, διότι

ἡ δύναμις ἥτις ἠδύνατο νὰ κινήσῃ τούτους ἔκειτο νεκρὰ εἰς τὸν ναὸν τῆς Σαλαμίνος.

Μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ταύτην τὸ λοιπὸν στράτευμα διελύθη, οἱ δὲ πολιορκούμενοι μετὰ τοῦ φρουρίου ἀφέθησαν εἰς τὴν τύχην των.

* *

Οἱ πολιορκούμενοι πρὶν ἔτι συνελθῶσιν ἐκ τῆς ἐκπλήξεως τῆς ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτῶν ἐκτυλιχθείσης καταστροφῆς, ἐδέχθησαν εὐθὺς τὴν ἐπαύριον δύο τῶν συλληφθέντων ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ αἰχμαλώτων, τὸν Σουλιώτην Γ. Δράκον καὶ τὸν Αἰγινήτην Γ. Τζελέπην, ἀποστελλομένους ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ κήρυκας ἀναχωρῆς οἱ δύο αἰχμαλῶται συνωμίλησαν διὰ μακρῶν μετὰ τῶν πολιορκουμένων, οἵτινες τότε τὸ πρῶτον ἔμαθον τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη· ἀλλ' ἀπήντησαν πρὸς τὸν Κιουταχῆν, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐνόουν νὰ παραδοθῶσι καὶ ὅτι θὰ κρατήσουν τὸ φρούριον ἐπὶ ἐν ὁλόκληρον ἔτος.

Ὁ Κιουταχῆς ἐκμανεῖς διέταξε σφοδρότατον βομβαρδισμόν πανταχόθεν, καὶ πολλάκις συσσωρεύων στρατεύματα ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου ἠπεῖλει διαρκῶς ἔφοδον, ἣν ὅμως οὐδέποτε ἀπετόλμησεν.

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τῆς πολιορκίας καθίσταντο ὁσημέραι ἀφόρητα· ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου ἤδη ἡ Κλεψύδρα δὲν ἐχορήγει εἰς ἑκαστὸν ἄνδρα ἢ τριακόσια μόνον δράμια ὕδατος τὴν ἡμέραν, ἐξ οὗ καὶ μόνου πλὴν τῶν ἄλλων ἀναγκῆν ἦτο ὑποχρεωμένος καὶ νὰ ζυμῶσῃ τὸν κρίθινον ἄρτον τοῦ· ἀφ' ἑτέρου κρέας δὲν ὑπῆρχε, εἶχε καταφαγωθῇ καὶ ὁ τελευταῖος ἵππος καὶ ὄνος καὶ ἡμίονος τῆς φρουρᾶς· οἱ μύλοι δὲν ἤλεθον, εἴτα καὶ τὰ ἄλευρα ἐξέλιπον, ἡ κρίθνη δὲ ἦτο ἡ μόνη τροφή τῶν πολιορκουμένων καὶ ἐλάχιστον ἄρτουμα· οὐδὲ φάρμακα πρὸς τούτοις ὑπῆρχον, οὐδ' ἐνδύματα· οἱ στρατιῶται καὶ ἰδίως οἱ τακτικοὶ ἐφόρουν ράκη γέμοντα ἀκαθαρσίας, ἐλλείψει ὕ-

δατος, καὶ ρθειρῶν. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιαύτης καταστάσεως, οἱ μὲν ἀσθενεῖς ἐγκατελείποντο, οἱ δὲ τραυματαῖα ἀπέθνησκον ἐκ σφαγμιῶν, διότι ὁ μόνος ὑπάρχων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἔμπειρὸς χειρουργὸς ἀγαθώτατος Κούρτελης ἐστερεῖτο καὶ τραυματικῶν καὶ ἐργαλείων.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἤρχισεν ὑπολινθάνουσα νὰ γεννηταῖ ἡ ἰδέα τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου ὑπὸ ἐντιμον συνθήκην· ἀλλὰ τὸ ἡρώϊκόν παρὰδειγμα τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ φόβος πιθανῆς παρασπονδίας τῶν ἐχθρῶν τοὺς συνεῖχε. Ἐκυράτιζε δὲ ἀκόμη ἐν Πειραιεῖ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Καστέλλας ἡ Ἑλληνικὴ σημαία πρὸς τὴν ἠτενίζον παρηγόρως οἱ πολιορκούμενοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι ποιοῦντες ἐν ἀνάγκῃ, ἐξοδὸν ἠδύνατο νὰ καταφύγῳσιν ὅπως οὖν ἐκεῖ· ἀλλ' ὅταν ἡ τελευταία αὕτη ἐλπίς των ἐξηφανίσθη διὰ τῆς παντελοῦς διαλύσεως τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πειραιῶς, ἡ ἰδέα τῆς παραδόσεως ἤρχισε θρασύτερον ψιθυρίζομένη πανταχοῦ. Αἰφνιδίως τὴν 21 Ἀπριλίου ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν σημεῖον ἐκχειρίας, ὕπερ ἐγένετο δεκτόν, μετ' ὀλίγον δὲ δύο γάλλοι ἀξωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ μετὰ λευκῆς σημαίας ἐπλησίασαν εἰς τὸ ὄχυρμα Λεοντάρι καὶ ἐζήτησαν τὸν Φαβιέρου δεικνύοντες ἐπιστολὴν ἐνσφράγιστον ἐπιγραφομένην «Πρὸς τὸν Φρούραρχον τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν συνταγματάρχην Φαβιέρ.»

Ὁ Φαβιέρ ἀπέφυγε τὴν συνέντευξιν, ἔλαβε δὲ τὴν ἐπιστολὴν ὁ γραμματεὺς τοῦ Δημ. Κυριακίδης, ἐπὶ παρουσίᾳ δὲ ἀπόντων τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν ἀπεσφράγισε καὶ ἀνέγνωσεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν παλαιὰν θολωτὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐλεγε δὲ αὐτολεξεῖ τὰ ἑξῆς: «Διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Κυβερνήτου τῆς Φρεγάτας Ἀρης τῆς χριστιανικωτάτης Α. Μ., ἡ Α. Ε. ὁ Σερασκέρης προσφέρει τὴν ἐγκλεισμένην συνθήκην ἣν ἐγγυᾶται ὁ γάλλος κυβερνήτης».

Ἐσώκλειστο δὲ ἡ ρηθεῖσα συνθήκη ἡκιστα εὐμενῆς διὰ τοὺς πολιορκουμένους πλὴν τοῦ τακτικοῦ εἰς ὃ ἐπιτρέπετο ἡ ἐνοπλος ἔξοδος, καὶ ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιστρατήγου Ριχάρδου Τζούρτς πρὸς τὸν Φαβιέρου, δι' ἧς τὸν διέτασσε νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον κατὰ τὴν ἐσώκλειστον συνθήκην.

Ἀγανάκτησις σφοδρὰ ἐγεννήθη εἰς τοὺς πολιορκουμένους, ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τζούρτζης, ἥτις ἐγέννησεν ἀμέτρους παρεξηγήσεις καὶ σχόλια καὶ ὀλίγου δεῖν θλιβερὰς ἀντεγκλήσεις καὶ συμπλοκάς.

Ἡ πρότασις, ὡς ἐπόμενον, ἀπερρίφθη, τοῦ Φαβιέρου ἀπαντήσαντος ὅτι τυχαίως εὕρισκετο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ μηδεμίαν εἶχε δικαιοδοσίαν εἰς τοιαῦτα ζητήματα.

Ἀλλ' ἡ αὐτὴ πρότασις ἐπανελήφθη τὴν ἐπομένην διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου καὶ βικιοτέρα· τότε ἡ ἀγανάκτησις πάντων ἐκορυφώθη κατὰ τοῦ ἀγνώστου ἀρχιστρατήγου Τζούρτζης καὶ συντάξαντες ἐπέδωσαν τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν, ἣν ἔγραψεν ὁ γυναικάδελφος καὶ γραμματεὺς τοῦ Εὐμορφοπούλου Θεαγένης:

«Ἐλλήνες εἴμεθα ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ ὑπῆκοι τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Κιουταχῆς, ἂν θέλῃ νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα μας, ἅς ἔλθῃ νὰ τὰ λάβῃ».

Μετὰ τοῦτο ἤρχισαν ἐκ νέου αἱ νυκτομαχίαι καὶ ὁ βομβαρδισμὸς καὶ ἡ κατὰστασις τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς δυστυχίας ἐπεδεινούτο ὁσημέραι ἄνευ μάλιστα οὐδεμιᾶς ἐλπίδος ἀντιλήψεως ἔξωθεν. 250 κανονίσφαιραι καὶ 100 βόμβαι ἐξεσφενδονίζοντο καθ' ἑκάστην κατὰ τοῦ φρουρίου, τὰ δὲ συντρίμματα τῶν μαρμάρων καὶ τῶν σφαιρῶν ἠφάνιζον τὴν φρουρὰν ὁσημέραι καὶ κατέκλυζον πανταχοῦ τὴν Ἀκρόπολιν· πρὸς τούτοις δίκτυα ἐκλεκτῶν σκοπευτῶν Ἀλβανῶν εἶχον περιζώσει εἰς ἀπόστασιν τριακοντάδος βημάτων τὴν ΝΔ. καὶ Δυτικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου νυκτομαχοῦντα διαρκῶς καὶ φονεύοντα ἐν μέσῳ τοῦ βαθυτάτου σκότους εἰς τὸ ἄκουσμα φωνῆς ἢ εἰς τὴν θέαν λάμψεως σιγάρου.

Ἀλλ' ἡ πείνα ἤρχιζε νὰ στενοχωρῇ πολὺ τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες, ἀφοῦ κατέφαγον πάντα τὰ κατοικίδια ζῶα, ἤρχισαν νὰ τουφεκίζουν καὶ νὰ φονεύουν τὰ ἄνωθεν τῆς Ἀκροπόλεως διερχόμενα ὄρνεα, ἅτινα εἶχον κατακαλύψει τὸ πεδῖον τοῦ Φαλήρου, ὅπου τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων τῆς 24 Ἀπριλίου, ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ φάγῃ ἐξ αὐτῶν ἕνεκα τῆς βαρυτάτης ὁσμῆς τοῦ κρέατός των.

Ἐν τοιαύτῃ δεινῇ καταστάσει οἱ πολιορκούμενοι εἶδον τὴν 16

Μαΐου ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν σημεῖον ἐκαχειρίσκει, καὶ μετ' ὀλίγον ἐδέχθησαν Ἀυστριακὸν τινα ἀξιωματικὸν τοῦ ναυτικοῦ, ὅστις διεβεβαίωσεν αὐτοὺς ὅτι, ἂν ἐπεθύμουν νὰ παραδώσωσι τὸ φρούριον, ὁ ὑποναύαρχος Κερνάρος ἦτο πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ καὶ ἐγγυηθῇ τὴν συνθήκην· μετὰ πολλὰ συμβούλια καὶ τῇ μεσολαβήσει τοῦ γάλλου ναυάρχου Δεριγνύ, ἡ φρουρὰ ἀπεφάσισε τὴν παράδοσιν καὶ μετὰ ἀλλεπαλλήλους συνεννοήσεις συνήφθη ὡς ἐξῆς ἡ συνθήκη:

Συνθήκη τῆς παραδόσεως.

Ἄρθρ. Α'. Τὰ στρατεύματα τῆς φρουρᾶς θέλουσιν ἐκβῆ μετὰ τὰ ὅπλα καὶ τὰ πράγματα των.

Ἄρθρ. Β'. Ὅλοι αἱ οἰκογένειαι Ἀθηναῖαι θέλουσιν ἐκβῆ χωρὶς ὅπλα, μετὰ τὰ πράγματα των ὅμως, καὶ θέλουσιν ὑπάγει εἰς τὰ σπίτια των καὶ τὰ χωρία των, ὅπου τοῖς ὑπόσχομαι νὰ τοῖς δώσω τὴν ιδιοκτησίαν των ὁμοῦ μετὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των, τιμῆς των καὶ τῶν ὑπαρχόντων των· καὶ ἐπειδὴ μετὰ αὐτῶν εὕρισκονται χῆραι καὶ ὀρφανὰ παιδιὰ, ὑπόσχομαι νὰ προστατευθῶσι καὶ νὰ τοὺς δοθῇ ἐκ μέρους μας τὸ ἀναγκαῖον ταγῆνί των.

Ἄρθρ. Γ'. Ὅλοι οἱ Μουσουλμᾶνοι καθὲ ἡλικίας καὶ γένους οὔτινες εὕρισκονται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν θέλουν δοθῇ εἰς χεῖράς μας.

Ἄρθρ. Δ'. Ὁ τόπος ὅλος ἐκτὸς τοῦ Χαβαλὲ (Φιλοπάππου) θέλει εἶναι εὐκαιρὸς ἀπὸ στρατεύματα ἕως εἰς τὸ παραθαλάσσιον τῶν Τριῶν Πύργων.

Ἄρθρ. Ε'. Τρεῖς ἀξιωματικοὶ Δελίδες μας, ὁ Καφτὰν ἄγας, ὁ Τζοχαντάραγας καὶ ὁ Σελήχ μπέης, ὁμοῦ μετὰ ἄλλους τρεῖς ἀρχηγούς Ἀλβανούς δοσμένοι ὡς ἐνέχυρον εἰς χεῖράς των, θέλουν συνοδεύει τὰ στρατεύματά των ἕως τὸ εὐτυχὲς ἐμβαράκισμα.

Ἄρθρ. Ϛ'. Διὰ τὴν μετακόμισιν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πληγωμένων θέλουν δοθῇ ἐκ μέρους μας 60 ἄλογα.

Ἄρθρ. Ζ'. Ἡ Ἀκρόπολις θέλει μᾶς παραδοθῇ εἰς τὸν τρόπον καὶ τὴν κατάστασιν ὅπου εὐρίσκεται, δηλ. μετὰ τὰ πολεμοφόδια, πυροβολικὰ καὶ τροφὰς ὅπου εὐρίσκονται ἐντός.

Ἄρθρ. Η'. Θέλει σταλθῶσιν ἐκ μέρους μας εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τρεῖς ἄνθρωποι διὰ νὰ περιεργασθῶσιν ἂν εἶναι ὑπόνομοι καθὼς ἀκούσαμεν καὶ τοῦτο θέλει γίνεαι ὅταν ὑπογραφῶσιν αἱ συμφωνίαι τῶν ἐκ μέρους τῶν.

Ἄρθρ. Θ'. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ τρεῖς ἄνθρωποι ἐπειδὴ θέλουν λογισθῇ ὡς ἐνέχυρον εἰς χεῖράς τῶν, νὰ μᾶς σταλοῦν εἰς ἀνταλλαγὴν τρία μετρημένα ὑποκείμενα ποῦ θέλουν ἀποδοθῇ εὐθύς ἅμα ἀδείαση ἢ Ἀκρόπολις.

Ἄρθρ. Ι'. Ἐὰν οἱ ἀποσταλέντες εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τρεῖς ἄνθρωποι θέλουν ἰδῇ καμμίαν βλάβην μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν ἢ εἰς τὰς πηγὰς ἢ εἰς τὸν Πύργον ἢ ἄλλου, αἱ συνθήκαι θὰ ἀκυρωθῶσιν.

Ἄρθρ. ΙΑ'. Καὶ τελευταῖον θέλει ὀρισθῇ μία ὥρα διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτελέσεως καὶ τῆς ἐξόδου.

Αὐτὰ λοιπὸν τὰ 11 ἄρθρα ὑπόσχομαι μεθ' ὅρκου νὰ φυλαχθῶσιν ἀπαράσκαλῶς χωρὶς νὰ γένωῦν διαφορετικά.

Τῇ 24 Μαΐου τοῦ 1821.

Βεζύρης Μεχμέτ Ρεσὴτ πασσᾶς κτλ. κτλ.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης 25 Μαΐου, ἀνταλλαγέντων ἐκατέρωθεν τῶν ὁμήρων ὡς καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Δεριγνῦ σταλέντων γάλλων ἀξιωματικῶν, ὁ Κιουταχῆς αὐτοπροσώπως ἐξεκένωσεν ἕνα ντι τὸν χώρον τῶν στρατευμάτων του μέχρι τῆς παραλίας καὶ παρατάξας διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον τὸ ἱππικόν του κατὰ μῆκος ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φιλοπάππου μετὰ τοῦ Δεριγνῦ καὶ τοῦ αὐστριακοῦ ὑποναύαρχου Κορνάρου.

Πρῶτος τοῦ φρουρίου ἐξῆλθεν ὁ Φαβιέρος ἔχων ἀναπεπταμένας τὰς σημαίας ἀμφοτέρων τῶν ταγμάτων του, καὶ εἰς λόχος αὐτοῦ 100 ἀνδρῶν ἐξεκίνησεν ὡς πρωτοπορεία, κατόπιν ἐκί-
νησαν τὰ γυναικόπαιδα, εἶτα οἱ ἀσθενεῖς καὶ πληγωμένοι ἐπὶ τῶν

60 ἵππων, εἶποντο ἄνθρωποι οἱ ἄτακτοι ἔχοντες εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τοὺς ὁμήρους καὶ τελευταῖον πάντων ὁ Φαβιέρος μετὰ τῶν τακτικῶν, ἐν συνόλῳ 2110 ψυχαί.

Ἀλλὰ τόσος ἦτο ὁ φόβος τῶν ἀτάκτων, ὑποπευόντων παρασπονδῶν τῶν Ἀλβανῶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς νωπῆς παρασπονδίας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ὁμοφύλων τῶν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀγ. Σπυριδωνος ἐν Πειραιεῖ, ὥστε εἰς τὴν θέαν Ἀλβανῶν τινῶν παρὰ τὸν Ἀνάκτατον ἐστάθησαν ἔντρομοι, ἀλλὰ σπεύσας ὁ Κιουταχῆς μετὰ πολλῶν ἱππέων τοὺς διέλυσε.

Μετὰ μεσημβρίαν ἐξεληθόντες ἐπεβιβάσθησαν ἅπαντες ἐπὶ γαλ-
λικῶν καὶ αὐστριακῶν πλοίων, καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα ἀπεβιβάσθησαν εἰς Σαλαμῖνα.

Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἔμειναν μόνον τρεῖς γέροντες Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν γυναικῶν τῶν, ὁ Βασίλ. Χέλμης, Πανούσης Σάιτας καὶ Μιχαῆλης Σάββενας. Ὁ δὲ Κιουταχῆς ἐπανελθὼν ἐκ τῆς παραλίας τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀφοῦ προηγουμένως κατὰ τὸ τουρκικὸν βάρβαρον ἔθιμον ἐκόπη τὸ $\kappa \omicron \upsilon \rho \mu \pi \acute{\alpha} \nu \iota$ ἦτοι ἡ πρὸς τὸν θεὸν θυσία, ἣτις ἦτο ἡ σφαγὴ ἐνὸς τῶν αἰχμαλώτων Χριστιανῶν, ἡ τοποθέτησις τοῦ πτώματος πρὸ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου καὶ ἡ δι' αὐτῶν διόδος τοῦ Κιουταχῆ πρὶν πατήσῃ τὸν πόδα του ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ φρουρίου.

Τ Ε Λ Ο Σ